

DEBRECENI EGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
SZLÁV FILOLÓGIAI TANSZÉK

**AZ OROSZ ÉS A MAGYAR SZOMATIKUS
FRAZEOLÓGIZMUSOK EGYBEVETŐ VIZSGÁLATA**

PhD disszertáció

Írta: Dr. Györke Zoltán

DEBRECEN – 2002.

AZ OROSZ ÉS A MAGYAR SZOMATIKUS FRAZEOLÓGIZMUSOK EGYBEVETŐ VIZSGÁLATA

Értekezés a doktori (PhD) fokozat megszerzése érdekében a nyelvészet tudományágban

Írta: Dr. Györke Zoltán

Készült a Debreceni Egyetem BTK Elméleti és alkalmazott nyelvészet doktori iskolája
(Orosz nyelvészeti alprogramja) keretében

Témavezető:

Tatár Béla Habil. Dr. egyetemi tanár

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr. Kertész András akadémikus, a nyelvtudomány doktora

tagok: Lendvai Endre Habil. Dr.

Székely Gábor Habil. Dr.

A doktori szigorlat időpontja: 2001.

Az értekezés bírálói:

Dr.

Dr.

Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.

tagok: Dr.

Dr.

Dr.

Dr.

A nyilvános vita időpontja: 2002.

„Én, Dr. Györke Zoltán teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletbentartásával készült.”

TARTALOM

TARTALOM.....	4
I. BEVEZETÉS.....	7
1.1. A disszertáció tárgya, helye a nyelvtudományban	7
1.2. A disszertáció célja, kutatási feladatok	9
1.3. A kutatás módszerei.....	11
II. A DISSZERTÁCIÓ ELMÉLETI ALAPVETÉSE	13
2.1. A frazeológia mint önálló nyelvészeti diszciplína tárgya.....	13
2.2. A frazeológia szűkebb és tágabb értelmezése. A frazeológia alsó és felső határa az orosz és a magyar nyelvben	15
2.3. A frazeológia tartományára vonatkozó nézetek a magyar nyelvészetben	21
2.4. A frazeológiai egység fogalma és ismérvei	28
III. A TÉMA KUTATÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI.....	42
3.1. A magyarországi frazeológiai kutatások előzményei és főbb irányzatai.....	42
3.2. Az idegen nyelvi frazeológiai kutatások Magyarországon	45
3.2.1. Idegen nyelvi frazeográfiai kutatások és a kétnyelvű frazeológiai szótárirodalom	45
3.2.2. Általános, valamint kontrasztív frazeológiai kutatások Magyarországon	47
3.3. A szomatikus frazeologizmusok lexiko-szemantikai csoportjának helye a nyelv frazeológiai részrendszerében	51
3.3.1. Az orosz és a magyar szomatikus frazeologizmusok kutatásának előzményei.....	51
3.3.2. A szomatikus frazeologizmusok kialakulásának extralingvisztikai tényezői	56
IV. AZ OROSZ ÉS A MAGYAR SZOMATIKUS FRAZEOLOGIZMUSOK NYELVI SZINTŰ EGYBEVETŐ VIZSGÁLATA.....	61
4.1. Az orosz és a magyar szomatikus frazeologizmusok szerkezetének egybevető vizsgálata 61	
4.1.1. Szószerkezet-értékű orosz és magyar FE szerkezeti sajátosságai.....	65
A. Alárendelő szószerkezeteket alkotó orosz és magyar FE-ek egybevető vizsgálata	65
B. Mellérendelő szószerkezeteket alkotó orosz és magyar FE-ek egybevető vizsgálata	73
4.1.2. Mondatértékű orosz és magyar szomatikus FE-ek szerkezetének egybevető vizsgálata.....	75
A. Kétförészes tömondat szerkezeti modelljei.....	75
B. Kétförészes bővített mondat szerkezeti modelljei	76
4.2. Az orosz és a magyar szomatikus frazeologizmusok szemantikai sajátosságai.....	79

4.2.1. A frazeologizmusok rendszerszerű sajátosságai és visszatükröződésük a kétnyelvű szótárírásban	79
4.2.2. A nyelvek közötti frazeológiai poliszémia problémái.....	81
4.2.3. A nyelvek közötti frazeológiai homonímia problémái	102
4.2.4. A nyelvek közötti frazeológiai szinonímia problémái	110
4.2.5. A nyelvek közötti frazeológiai antonímia jelensége.....	148
4.2.6. A nyelvek közötti frazeológiai paronímia jelensége.....	161
4.2.7. Az enantioszémia jelensége az orosz és a magyar frazeologizmusok körében.....	177

V. AZ OROSZ ÉS A MAGYAR SZOMATIKUS FRAZEOLGIZMUSOK

BESZÉDSZINTŰ EGYBEVETŐ VIZSGÁLATA HIBA! A KÖNYVJELZŐ NEM LÉTEZIK.

5.1. A beszéd és a nyelv fogalmának meghatározása. A frazeologizmusok nyelvi és beszédszinten Hiba! A könyvjelző nem létezik.

5.2. A nyelvek közötti frazeológiai ekvivalencia problémája Hiba! A könyvjelző nem létezik.

5.2.1. Az orosz frazeologizmusnak a magyar nyelvben is frazeologizmus felel meg Hiba! A könyvjelző nem létezik.

5.2.1.1. Az orosz FE-nek a magyar nyelvben teljes frazeológiai ekvivalens felel meg **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

5.2.1.2. Az orosz FE-nek a magyar nyelvben részleges frazeológiai ekvivalens felel meg..... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

5.2.1.3. Az orosz FE-nek a magyar nyelvben analóg frazeológiai ekvivalens felel meg **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

5.2.1.4. Az orosz frazeologizmusoknak tükörfordítás útján történő megfeleltetése ...**Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

5.2.2. Az orosz frazeologizmusnak a magyar nyelvben nem frazeologizmus felel meg.. Hiba! A könyvjelző nem létezik.

5.2.2.1. Az orosz frazeologizmusnak a magyar nyelvben szabad szó szerkezet felel meg..... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

5.2.2.2. Az orosz frazeologizmusnak a magyar nyelvben egy lexéma felel meg **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

5.2.3. Az orosz frazeologizmusok magyar nyelvi megfeleltetésének egyéb esetei .. Hiba! A könyvjelző nem létezik.

5.2.3.1. Az orosz FE-ek teljes elhagyása a szóbeli és írásbeli fordítás során..... **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

5.2.3.2. Az orosz FE-ek célnyelvi kompenzálása **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

5.2.3.3. Az orosz FE-ek hibás fordításának néhány esete és okai **Hiba! A könyvjelző nem létezik.**

VI. SZAKIRODALMI BIBLIOGRÁFIA..... HIBA! A KÖNYVJELZŐ NEM LÉTEZIK.

6.1. A dolgozatban idézett elméleti szakirodalom jegyzéke..... Hiba! A könyvjelző nem létezik.

6.2. Forrásként szolgáló egynyelvű és kétnyelvű frazeológiai szótárak...Hiba! A könyvjelző nem létezik.

6.3. Egyéb szótárak Hiba! A könyvjelző nem létezik.

6.4. Szépirodalmi források Hiba! A könyvjelző nem létezik.

6.5. A gyűjtés forrásául szolgáló szótárak rövidítésének jegyzéke Hiba! A könyvjelző nem létezik.

6.6. Stílusminősítések, rövidítések és egyéb egyezményes jelek jegyzékeHiba! A könyvjelző nem létezik.

6.7. Névmutató..... Hiba! A könyvjelző nem létezik.

6.8. Magyar nyelvű összefoglaló..... Hiba! A könyvjelző nem létezik.

6.9. Angol nyelvű összefoglaló..... Hiba! A könyvjelző nem létezik.

VII. MELLÉKLETEK.....HIBA! A KÖNYVJELZŐ NEM LÉTEZIK.

Az orosz szomatikus frazeologizmusok és megfelelőik a magyar nyelvben...Hiba! A könyvjelző nem létezik.

I. BEVEZETÉS

1.1. A disszertáció tárgya, helye a nyelvtudományban

A frazeológia komplex nyelvtudományág, amelynek kutatási tárgyát képező frazeológiai egységek (FE) egyszerre több nyelvészeti diszciplína illetékességi körébe tartoznak. Az orosz és magyar szomatikus (testrészneves) FE-ek lexiko-szemantikai csoportjának **egybevető (összevető, kontrasztív, konfrontatív)** vizsgálata egyrészt a leíró nyelvészet, a lexikológia, a szemantika, a szintaxis, másrészt több alkalmazott nyelvtudományág, többek között, a lexikográfia, a stilisztika, a fordításelmélet- és gyakorlat komplex kutatási megközelítését igényli.

Annak ellenére, hogy a magyar és az orosz nyelvészeti szempontú frazeológiai kutatások mindössze ötvenéves múltira tekintenek vissza, e viszonylag rövid időszak során a frazeológia mint önálló nyelvészeti diszciplína együtt fejlődött a többi nyelvtudományággal. Az újabb nyelvtudományágak és különböző nyelvészeti irányzatok eredményei érezhető hatást fejtettek ki a frazeológiai kutatásokra is. O. Nagy Gábor nyelvészeti és lexikográfiai szempontú sokoldalú munkásságának, valamint az őt követő nyelvésznemzedék frazeológiai kutatásainak köszönhetően megszületett a mai magyar nyelv frazeológiai rendszerének nyelvészeti szempontú leírása (**O. Nagy 1954, 1966, 1977; Károly 1970; Juhász 1980, 1980a, 1980b, 1982, 1996; Rozgonyiné 1980, 1981, 1984; Hadrovics 1995**).

A leíró nyelvészeti szempontú frazeológiai kutatások eredményei lehetővé tették a magyar és más nyelvek frazeológiai részrendszerének egybevető vizsgálatát, ami az utóbbi években a kontrasztív frazeológiai kutatások intenzív fejlődését eredményezte. Az egyes idegen nyelvek frazeológiai rendszerének sokoldalú leírásával, a magyar és idegen nyelvek frazeológiai részrendszerének egybevető vizsgálatával az utóbbi években több egyetemi doktori és kandidátusi disszertáció, tankönyv és monográfia foglalkozott (**Hajzer 1969; Tatár 1975a, 1984a, 1985, 1992; Csige 1982; Hessky 1982a, 1985; Földes 1983, 1987, 1987b; Somhegyi 1984; Bárdosi 1986, 1990; Kocsány 1986; Fábián 1987; Szalai 1989; Holló 1990; Forgácsné 1995; Kárpáti 2000; Nagy 2000**).

A nyelvtudomány mai fejlődése során a nyelvészek figyelme egyre inkább az emberi tényezőkre, az egyénnek a beszédtevékenységben betöltött szerepének vizsgálatára irányul. A nyelv akkor felel meg legfontosabb rendeltetésének, ha a megismerésre irányuló mindennapi emberi tevékenységünk során szerzett tudásunkat, tapasztalatunkat képes mások számára közvetíteni.

A nyelvek kommunikációs eszközként való tanulmányozása a nyelv mint speciális emberi fenomén lényegbeli vonásainak jobb megismerését, megértését segíti elő.

A nyelvi rendszer minden eleme, így a nyelv frazeológiai részrendszere is, a nyelv kommunikációs funkciójának – a kognitív és emocionális tartalom kialakításának és kifejezésének van alárendelve.

Az utóbbi években a nyelvtudomány különböző területein elért tudományos eredmények lehetővé tették a nyelv frazeológiai részrendszerének új, kommunikációs szempontú tanulmányozását. A nyelv frazeológiai részrendszerének funkcionális szempontú leírása egy komplex, integrált nyelvtudományág – **a kommunikációs nyelvészet** – tárgyát képezi. A kommunikációs nyelvészet több nyelvtudományág kutatási eredményei alapján integrált tudományágként jött létre, amelynek egyik első hazai képviselője Bańcerowski Janus (**Bańcerowski 1979, 1996, 1998, 1999, 1999a**). A kommunikációs nyelvten az alábbi nyelvtudományágak eredményeire támaszkodik: **a funkcionális grammatika (Золотова 1982; Бондарко 1984; Крекич 1989), a szövegnyelvészet és szövegtan (Николаева 1978; Гальперин 1981; Petőfi – Békési – Vass 1990-1997; Békési 2001), logikai szintaxis, a referenciaelmélet (Арутюнова 1976, 1982), szemiológiai nyelvten (Степанов 1977, 1980, 1981a, 1983b), a nominációelmélet és az onomasziológia (Кубрякова 1978), a beszédaktus-elmélet, a nyelvészeti pragmatika (Ахманова-Магидова 1978; Степанов 1981b; Булыгина 1982; Арутюнова 1981; Крекич 1993), a pszicholingvisztika, a beszédtevékenység elmélete (Лурья 1975, 1979; Pléh 1984; Gósy 1999; Lengyel 1994).**

A nyelvi rendszer különböző szintjeinek kommunikációs szempontú leírása egyben az adott nyelvi szint pragmatikai leírását is jelenti. A beszélő, a szöveg megalkotója hallgatójának a saját világképét, világfelfogását közvetíti az őt körülvevő tárgyakról, jelenségekről, azok sajátosságairól, a közöttük lévő viszonyokról, kapcsolatokról az általa feltételezett és kívánt pragmatikai hatás elérése céljából.

Az orosz nyelv frazeológiai részrendszerének kommunikatív szempontú leírásában már eddig számos eredmény született (Vö.: **Яранцев 1981; Телия 1995; Эмирова 1971, 1972, 1977, 1977a, 1978, 1978a, 1983, 1983a, 1988; Торопцев 1974**). A magyarországi frazeológiai szakirodalomban a FE-ek kommunikatív aspektusban történő leírásával először Bárdosi Vilmos kandidátusi disszertációjában találkozunk (**Bárdosi 1990**). A disszertációban a szerző onomasziológiai szempontból, a mezőelmélet alapján (összehasonlító szimbólumlista révén) írja le a francia nyelv frazeológiai hasonlatait. A magyar és az idegen nyelvek frazeológiai rendszerének kommunikatív szempontú egybevető vizsgálatával a hazai nyelvészeti szakirodalomban eddig még nem foglalkoztak.

Dolgozatomban az orosz és a magyar szomatikus (gör. **sōma** = 'test'), vagy más műszóval – testrészneves FE-ek nyelvi és beszédszintű, kommunikatív szempontú, egybevető vizsgálatára a hazai frazeológiai szakirodalomban elsőként vállalkozom.

A nyelvi univerzáléknak tekinthető szomatikus FE-ek minden nyelvben nagy számban fordulnak elő és a nyelv frazeológiai állományának körülbelül egyharmad részét teszik ki. A szomatikus FE-ek lexiko-szemantikai csoportja a nyelv frazeológiai rendszerén belül önálló részrendszert képez, amelynek közös eleme az, hogy alkotótagjaik között, rendszerint a FE-ek kulcsszavaként, valamilyen emberi, illetve állati testrésznév szerepel.

A szomatikus frazeologizmusok nagy száma, strukturális-szemantikai sokrétősége, valamint a dolgozat korpuszában kiválasztásában alkalmazott véletlenszerű mintavétel biztosítja a vizsgálatok eredményeinek objektivitását. A szomatikus FE-ek csoportja valamint a nyelv frazeológiai rendszere között a **rész és egész, az általános és a különös** dialektikus viszonya áll fenn. A dialektika máig érvényes két alaptörvényével összhangban a szomatikus frazeologizmusokban, mint **részben** az **egésznek** – a nyelv frazeológiai rendszerének – sajátosságai tükröződnek vissza. A részre ugyanazon általános ismérvek és törvényszerűségek jellemzőek, mint az egészre. A **különös (specifikus)** bennük a szomatikus komponens, amely alapján a részt az egészből kiemeltük.

Az orosz és a magyar szomatikus frazeologizmusok egybevető vizsgálata során kapott eredmények a két nyelv frazeológiai rendszerére érvényes tudományos következtetések levonását teszik lehetővé.

1.2. A disszertáció célja, kutatási feladatok

A disszertációban az alábbi tudományos feladatok megvalósítását tűztem ki célul:

1. A disszertáció korpuszát képező orosz és magyar szomatikus FE-ek állományának összegyűjtése, rendszerezése a rendelkezésre álló egynyelvű és kétnyelvű frazeológiai szótárak, értelmező szótárak, valamint akadémiai típusú kétnyelvű szótárak alapján (Молотков 1987; Фёдоров 1995; Влахов 1986; Keszthelyi 1961; Лавер-Зикань 1985; Dubrovin-Klaudy 1990; Шанский-Быстрова-Вереш 1983; O. Nagy 1966; Békés 1977; Ожегов-Шведова 1997; СРЯ тт. I-IV.; ÉKsz; ÉrtSz I-VII.; Максимов 1955; Яранцев 1977; Földes 1987).

Gyűjtésemet kiterjesztettem az orosz-magyar és magyar-orosz szótárakra (Hadrovics-Gáldi 1974, 1977; Gáldi-Uzonyi 2000), az orosz és a magyar klasszikus és mai írók műveire, valamint a napi sajtó termékeire is (ld. a gyűjtés alapjául szolgáló szépirodalmi művek jegyzékét).

Meghatározott kritériumok szerint összegyűjtött szomatikus FE-ek állománya **1376 orosz és 1177 magyar** FE-re tehető.

2. A frazeológiai lexikográfia legújabb eredményeinek figyelembevételével a két nyelv szomatikus FE-einek szótári feldolgozása, egy orosz-magyar oktatási célokat szolgáló frazeológiai szótár alapjainak megteremtése.

3. Az orosz és a magyar szomatikus FE-ek szótári (nyelvi) szintű ekvivalenseinek feltárása, a szótárakban szereplő hibás fordítások kiküszöbölése.

4. A külföldön folyó intenzív és sokrétű frazeológiai kutatások fényében a magyarországi frazeológiai kutatások irányzatainak áttekintése, eredményeinek számbavétele, különös tekintettel a leíró és egybevető frazeológiai kutatások helyzetére és feladataira.

5. A magyar nyelvészeti szempontú frazeológiai terminológia megteremtéséhez és egységesítéséhez való hozzájárulás.

6. Az orosz és a magyar frazeológia általános elméletének és gyakorlati eredményeinek továbbfejlesztése.

7. Az orosz és a magyar nyelv szomatikus frazeologizmusainak rendszerszerű vizsgálata során alkalmazott komplex módszerek kidolgozása. A két nyelv frazeológiai állományának lexikális-grammatikai szerkezetében és szemantikájában megnyilvánuló rendszerszerűség bemutatása.

8. Az orosz és a magyar szomatikus FE-ek egybevető vizsgálatával a két nyelv **alaktani, derivációs, mondattani és szemantikai rendszerében** lévő azonosságok és különbözőségek bemutatása, okainak feltárása.

9. A belső nyelvi, valamint a nyelvek közötti frazeológiai **poliszémia, homonímia, szinonímia, antonímia**, valamint az **enantioszémia szemantikai oppozíciók** nyelvi és beszéd szintű vizsgálata, a nyelvek közötti frazeológiai **paronímia** jelenségének bemutatása. A FE-ek ezen szemantikai és szerkezeti csoportjainak a magyar nyelvtudományban eddig még kevés figyelmet szenteltek, illetve, egyes jelenségek (**a frazeológiai homonímia, antonímia, enantioszémia és paronímia**) teljesen elkerülte a nyelvészek figyelmét.

10. Az orosz és a magyar szomatikus FE-ek beszéd szintű vizsgálata, a két nyelv FE-ei közötti ekvivalencia-típusok feltárása.

1.3. A kutatás módszerei

A disszertáció vizsgálati tárgyát képező bonyolult szerkezeti és szemantikai struktúrával rendelkező frazeologizmusok – állandósult nyelvi egységek – egybevető vizsgálata komplex kutatási módszereket igényel. A disszertáció egyik legfőbb célja az orosz és a magyar szomatikus frazeologizmusok szerkezeti és szemantikai sajátosságainak és ekvivalencia-típusainak nyelvi és beszéd szintű **rendszeres leírása a leíró-egybevető módszer segítségével.**

1. A szinkron leíró nyelvészeti módszer alkalmazását a frazeológia általános elméletének, a FE-ek ismérveinek leírása, a nyelvi jelek rendszerében elfoglalt helyének, nominatív és expresszív funkcióinak, szerkezeti és szemantikai sajátosságainak leírása során tartottam célravezetőnek.

2. Az egybevető (összevető, összehasonlító, kontrasztív, konfrontatív) módszert a két nyelv általam vizsgált szomatikus frazeologizmusainak szerkezeti és szemantikai összehasonlító vizsgálata – a FE-ek szerkezetére, valamint szemantikájára jellemző azonosságok és különbségek feltárása során alkalmaztam. Az egybevetés során az alapnyelvnek az orosz nyelvet tekintettem, és a két nyelv FE-einek szerkezetére és szemantikájára jellemző azonosságok az eltérésekkel szemben mindig primátust élveztek. Az **egybevető-típológiai elemzés** elméleti eredményeinek leírása az orosz, illetve a magyar, valamint más idegen nyelvek (főleg az angol nyelv) lingvisztikai elméletének, többek között a frazeológia elméletének fogalmaival, terminus technikuszaival történik.

3. A disztribúciós módszert az orosz és a magyar FE-ek beszéd szintű egybevető vizsgálata – a FE-ek disztribúciós sajátosságainak, szövegbe szerkeszthetőségének, különböző beszéd szintű transzformációs lehetőségeinek (modifikációinak), valamint a két nyelv frazeológiai ekvivalencia-típusainak elemzése során alkalmaztam.

4. A komponenciális jelentéselemzési módszer (ld. komponens-analízis módszer: Lendvai 1999) egyik változatának, a V. G. Gak által kidolgozott szemantikai szintagmatikának a felhasználásával főleg a frazeologizmusok szemantikai sajátosságainak egybevető vizsgálata, valamint az orosz-magyar interlingvális frazeológiai ekvivalencia-típusok meghatározása során éltem. E módszer arra a koncepcióra épül, hogy egy lexikai egység szemantikai szerkezete alapvetően a vonatkozó jeltárgy objektív tulajdonságainak, illetőleg más lexikai egységekkel való paradigmatis és szintagmatikus kapcsolatainak elemzése útján válik nyilvánvalóvá (Gak 1976:10). **Ez a módszer a nyelvek közötti frazeológiai monozémia – polizémia – homonímia – enantioszémia, a frazeológiai**

szinonímia – antonímia jelentésoppozíciók, valamint **a nyelvek közötti frazeológiai paronímia** jelenségének egybevető vizsgálatában vezetett sikerre.

5. Az orosz és a magyar nyelv frazeológiai egységeinek szerkezeti egybevető vizsgálata során – a nemzetközileg elfogadott szimbólumok alkalmazásával – **a formális nyelvészeti leírás módszerét** tartottam célravezetőnek. A formális nyelvészeti leírás szimbólumrendszere szemléletesebbé teszi a két nyelv FE-einek struktúrájában lévő azonosságok és eltérések bemutatását.

6. És végül **a statisztikai módszer** alkalmazása lehetővé tette, a vizsgált korpusz nagyságára, a két nyelv szerkezeti-szemantikai egybevető elemzése során feltárt azonosságokra és különbözőségekre vonatkozó adatok számszerű megoszlásának kimutatását, a tapasztalt tendenciák alátámasztását.

II. A DISSZERTÁCIÓ ELMÉLETI ALAPVETÉSE

2.1. A frazeológia mint önálló nyelvészeti diszciplína tárgya

1. A **frazeológia** terminus technikus a görög eredetű alakjára **phrásēōs** = 'kifejezés', valamint a **logos** = 'tudomány' szóra vezethető vissza.

A **frazeológia** mind a magyar, mind az orosz nyelvészeti szakirodalomban többjelentésű szó. Az **O. Sz. Ahmanova** által szerkesztett nyelvészeti terminológiai szótár a **frazeológia** műszónak három jelentését különbözteti meg:

- 1) *раздел языкознания, изучающий лексико-семантическую сочетаемость слов языка;*
- 2) *состав (фонд) фразеологических единиц данного языка;*
- 3) *совокупность, вид, тип, разновидность фразеологических единиц (Ахманова 1969:504).*

Hasonlóképpen határozza meg a **frazeológia** fogalmát **V. Ny. Telija**, aki szintén három jelentést tulajdonít e nyelvészeti szakkifejezésnek:

- 1) *раздел языкознания, изучающий фразеологический состав языка в его современном состоянии и историческом развитии;*
- 2) *совокупность фразеологизмов данного языка;*
- 3) *совокупность характерных способов выражений, присущих определенной социальной группе, отдельному автору или литературно-публицистическому направлению (Телия 1979:383).*

A **V. M. Mokienko** által szerkesztett legújabb frazeológiai terminológiai szótár szerzői, csakúgy, mint a hazai nyelvészeink közül **Tatár Béla** egyetemi tankönyve, a **frazeológia** szakkifejezésnek két jelentést tulajdonít. A munkám során a továbbiakban e jelentésekben használok magam is a **frazeológia** terminus technikust.

Фразеология¹:

- 1) *Самостоятельная лингвистическая дисциплина, изучающая фразеологический состав языка как систему, внутренние законы его развития и функционирования, историю, этимологию ФЕ, их семантические и грамматические особенности, способы фразообразования.*
- 2) *Наука о сочетаемости лексем разного качества и разных типов.*

Фразеология²:

Совокупность фразеологических единиц того или иного языка (Мокиенко 1973:98; Татар 1992:17).

2. A frazeológia mint nyelvészeti tudományág viszonylag nem nagy múltra tekinthet vissza, azonban szakirodalma rendkívül gazdag és nagy népszerűségnek örvend mind orosz nyelvterületen, mind pedig külföldön egyaránt. A frazeológiai szakirodalmat tartalmazó bibliográfiák szerint e nyelvtudományágban eddig megjelent publikációk száma meghaladja a tízezret.

3. A frazeológia szülőatyjaként a szakirodalom **Ch. Bally** svájci nyelvészt tartja számon, aki a francia stilisztikával kapcsolatos műveiben részletesen foglalkozott a francia nyelv frazeologizmusainak különböző szempontú osztályozásával, leírásával (**Bally 1905, 1921**). Neki tulajdonítják a **frazeológia** műszónak a megalkotását is.

4. Az orosz nyelv viszonylatában a frazeológia mint önálló nyelvészeti diszciplína **V. V. Vinogradov** akadémikus nevéhez fűződik. Ő az, aki Ch. Bally frazeológiai osztályozását és frazeológiai elméletét az orosz nyelvre alkalmazva és továbbfejlesztve, lerakta a modern leíró nyelvészeti szempontú orosz frazeológia elméleti alapjait (**Vinogradov 1946, 1947, 1972, 1977**). Vinogradov munkássága nyomán fejlődésnek indult az orosz nyelv frazeológiai rendszerének különböző szempontú tanulmányozása, mely ösztönzőleg hatott az egykori Szovjetunió területén élő népek frazeológiai szókincsének összegyűjtésére, rendszerezésére, szótári és nyelvészeti szempontú feldolgozására. Frazeológiai iskolák alakultak különböző központokkal (**Szamarkand, Leningrád, Moszkva, Kazány** stb.), a frazeológia egy-egy problémakörét megvitató frazeológiai konferenciák rendszeres megrendezésére került sor. A konferenciák anyagát külön kötetekben jelentették meg (lásd pl: **Szamarkand 1967, 1968; Tula 1975, 1980** stb.).

5. Megszülettek az első nagyobb lélegzetű, az orosz és más nyelvek frazeológiai rendszerének különböző szempontú leírásával, rendszerezésével, a frazeológia egy-egy aspektusának részletesebb elemzésével foglalkozó tudományos monográfiák, tankönyvek.

A teljesség igénye nélkül itt csupán néhány olyan kimagasló frazeológus nevét emelem ki, akiknek a munkássága széleskörűen ismert a frazeológiával foglalkozó nyelvészek körében, s műveikkel hozzájárultak az orosz nyelv frazeológiájának, valamint az egyetemes frazeológia elméleti és gyakorlati problémáinak megoldásához: **Ахманова 1957; Ожегов 1957; Амосова 1963; Архангельский 1964; Ларин 1956; Гаврин 1963, 1974; Бабкин 1964, 1970; Ройзензон 1973; Авалиани 1967, 1976, 1979; Жуков 1967, 1978, 1986; Аксамитов 1975, 1978; Мокиенко 1989; Молотков 1977; Мордвилко 1964; Копыленко-Попова 1978, 1989; Телия 1966, 1968, 1972, 1979, 1986, 1995; Тагиев 1966; Шанский 1985; Кунин 1964, 1970, 1996; Чернышева 1970; Ураксин 1975;**

Мордвилко 1964; Гвоздарёв 1973, 1977, 1988; Попов 1976; Назарян 1987; Огольцев 1978; Ткаченко 1979; Сидоренко 1982; Фомина 1990 és sokan mások.

2.2. A frazeológia szűkebb és tágabb értelmezése. A frazeológia alsó és felső határa az orosz és a magyar nyelvben

1. A szólások és közmondások frazeológiába tartozásának kérdése az orosz nyelvtudományban mindmáig vita tárgyát képezi. A nyelvészek egy része a frazeológiához sorol minden állandósult szókapcsolatot, másik része viszont azt a nézetet vallja, hogy a frazeológiához az állandósult szókapcsolatoknak csupán bizonyos típusai tartoznak. Egyes nyelvészek a frazeológiához sorolják a szólásokat, a közmondásokat és a szállóigéket is, mások viszont kizárják azokat a frazeologizmusok közül.

A kérdés fontosságát mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy az orosz frazeológiai szótár szerkesztésében is az az elv érvényesült, hogy a szólások, közmondások, a szállóigék nagyobb része, valamint az orosz nyelvben nagy számban előforduló igei-névszói állandósult szókapcsolatok nem tartoznak a frazeologizmusok közé, és ezért a több, mint 4 ezer egységet tartalmazó frazeológiai szótárban sem kaptak helyet (**Молотков 1977**). A fent említett állandósult szókapcsolatok hovatarozásának kérdése fontos jelentőséggel bír az orosz nyelv, mint idegen nyelv tanulmányozásában és oktatásában, valamint a kétnyelvű frazeológiai szótárak szerkesztésében is.

2. A tudományág tárgyát illetően a frazeológiában két egymással merőben ellentétes vélemény alakult ki. A frazeológiai szakirodalomban ezt a két álláspontot a frazeológia „szűkebb” és „tágabb” értelmezéseként ismerik (**Sz. I. Ozsegov terminológiája – Gy. Z.) (Ожегов 1974: 182-219)**.

3. Azok a nyelvészek, akik a **frazeológia szűkebb értelmezésének hívei**, a frazeológiához csak az olyan idiomatikus állandósult szókapcsolatokat sorolják, amelyek szemantikailag egyetlen szónak felelnek meg.

V. V. Vinogradov akadémikus, akinek nevéhez fűződik a frazeológia, mint nyelvészeti tudományág kialakulása, az állandósult szókapcsolatokat szemantikai összeforrottságuk szerint a következő három csoportra osztja:

- a) egybeforrt szókapcsolatok (фразеологические сращения),**
- b) frazeológiai egységek (фразеологические единства),**
- c) frazeológiai kapcsolatok (фразеологические сочетания) (Виноградов 1974:21-28).**

V. V. Vinogradov frazeológiával kapcsolatos első munkáiban még a frazeológiához sorolja a mondatokat alkotó állandósult szókapcsolatokat, többek között a szólásokat és

közmondásokat is. „*A frazeológiai egységekhez sorolunk egy sor, különböző irodalmi stílusra jellemző szokványos kifejezést, klisé, szállóigét, népi szólást és közmondást*” – írja a **Русский язык** c. munkájában (Vinogradov 1974:21). V. V. Vinogradov későbbi munkáiban azonban már nem tesz említést a közmondásokról, ellenben megállapítja, hogy az ún. egybeforrt szókapcsolatok szerkezetüket tekintve lehetnek teljes mondatok is. Ez ellentétes V. V. Vinogradovnak azzal a korábbi megállapításával, mely szerint az egybeforrt szókapcsolatokat szinonimaként egyetlen szóval helyettesíthetjük (Vinogradov 1977:351).

Bár az orosz nyelvészetben a frazeológia megalapítójaként V. V. Vinogradov akademikust tartják számon, és két nagyjelentőségű munkájában lerakta az orosz nyelv frazeológiájának alapjait, nem dolgozta ki a frazeológia mint önálló nyelvészeti tudományág alapvető fogalmait, és nem határozta meg eléggé egyértelműen a „**frazeológiai egység**” fogalmát sem. A frazeológiai egységek V. V. Vinogradov által történt túlságosan kategorikus és szűk értelmezése, amely szerint az előbbieket olyan állandósult szókapcsolatok, amelyek szemantikailag egyetlen szónak felelnek meg, kizárja a frazeológiából a közmondásokat, valamint az állandósult szókapcsolatok más típusait is.

Alapjában véve V. V. Vinogradov nézeteit osztják az orosz nyelvészek közül **В. Н. Телия, А. М. Эмирова, Н. Н. Амосова, А. В. Жуков, А. И. Молотков, В. П. Жуков** és még sokan mások, hazai nyelvészeink közül **Tatár Béla** és **Hajzer Lajos**.

N. N. Amoszova, aki az egykori Szovjetunióban az angol nyelv frazeológiai rendszerének tanulmányozása terén az egyik legismertebb szaktekintély volt, az **Основы английской фразеологии** (Амосова 1963) c. munkájában fejti ki a szólások és közmondások hovatartozásával kapcsolatos nézeteit. Mivel a nyelvészeti szakirodalomban eddig ez a legrészletesebben kifejtett és a legjobban megalapozott álláspont a mondatokat alkotó szólások és közmondások frazeológiához tartozásának kérdésében, szükségesnek tartom, hogy N. N. Amoszova nézeteit részletesebben is ismertessem.

Mivel is támasztja alá N. N. Amoszova nézeteit, amelyek szerint a szólások és közmondások nem tartoznak a frazeologizmusok közé? N. N. Amoszova szerint ahhoz, hogy a közmondásokat idiómáknak tekintsük, be kell bizonyítani róluk, hogy azok egységes lexikai jelentéstartalommal rendelkeznek, s beszéd közben nominatív egységekként lépnek fel, mivel a kommunikatív egységek lexikai jelentéstartalommal nem rendelkeznek. Ebből kiindulva N. N. Amoszova azon a véleményen van, hogy a szólások és közmondások úgy tartalmukat, mint funkciójukat tekintve nem rendelkeznek a frazeológiai egységekre jellemző sajátosságokkal. Szerinte a szólások és a közmondások szerkezetüket és tartalmukat tekintve önálló mondatok, amelyek rendszerint szintaktikailag zárt egységben fordulnak elő és kerülnek alkalmazásra. A

továbbiakban N. N. Amoszova megjegyzi, hogy a szólások és közmondások egy-egy „miniatűr példázatnak” felelnek meg, és nem tartoznak a nyelv rendszerébe, mivel szerkezetüket tekintve hagyományos alakban előforduló önálló kommunikatív egységeket képeznek, bár nem lehet őket sem „lexikai egységeknek”, sem pedig „lexikai egységek ekvivalenseinek” tekinteni. N. N. Amoszova szerint ha elfogadjuk azt, hogy bármely nyelvi képződményt, így az állandósult és metaforikus jelleggel rendelkező szókapcsolatokat is „lexikai egységeknek” tekintjük, akkor annak kell tekintenünk az olyan szóban élő néphagyomány alkotásait is, mint pl. a tréfás mondóka, a példázat, találós kérdések stb. **(Амосова 1963:45).**

N. N. Amoszova álláspontja hűen tükrözi azoknak a nyelvészeknek a nézeteit, akik a frazeológia szűkebb értelmezésének hívei. Konceptiójában abból indul ki, hogy a frazeológiai egységek a nyelvhez és a beszédhez való viszonyukat tekintve szinonimaként egyetlen szóval helyettesíthetők. A frazeologizmus és a szó olyan nyelvi egységek, amelyeket a beszédben nominatív egységekként alkalmazunk, mivel Amoszova szerint a frazeologizmus és a szó egyaránt lexikai jelentéssel bír. És ez a tétel, hogy minden frazeologizmus szinonimaként egy szóval helyettesíthető – lényegében N. N. Amoszova koncepciójának alapja. Azt a lehetőséget pedig, hogy a nyelvben létezhet olyan frazeologizmus is, amelyet szinonimaként nem lehet egyetlen szóval helyettesíteni, vagyis nem képez nominatív egységet, eleve kizártnak tekinti. Ezek szerint a közmondást csak akkor tekinthetnénk idiómának, ha olyan egységes lexikai jelentéssel bírna, mint amilyen a nominációs egység, azaz a szókapcsolat bír. De mivel nyilvánvaló, hogy a közmondások ilyen sajátossággal nem rendelkeznek, ezért N. N. Amoszova szerint, a közmondások nem tartoznak a frazeologizmusok közé.

A frazeológia szűkebb értelmezésének képviselői – a közmondásoknak a frazeologizmusok közé sorolása elleni fő argumentumként azt hozzák fel, hogy a közmondások, a szólásoktól eltérően, nem rendelkeznek idiomatikus jelleggel. Véleményük szerint a közmondások felbontható szókapcsolatok, és az azokat alkotó szavak jelentése nem változik, ha a közmondáson kívül használjuk őket.

V. P. Felicina orosz nyelvész éppúgy, mint N. N. Amoszova azon a véleményen van, hogy a közmondások, mivel szinonimaként egyetlen szóval nem helyettesíthetők, eredeti jelentésükben használt, befejezett gondolatot tartalmazó kifejezések, és nem sorolhatók a frazeologizmusok közé **(Фелицына 1964:61-72).**

V. P. Felicina tévedése abban rejlik, hogy nemcsak eredeti, hanem átvitt értelmű közmondások is vannak, és ő nem határolta el azokat egymástól. Mert valóban, az olyan közmondásban, mint a *лучше поздно, чем никогда* **(jobb később, mint soha)** minden szót a

maga eredeti értelmében használunk. A képszerű, szemléltető erővel rendelkező szólásokban a szavak eredeti jelentése teljesen háttérbe szorul, elhomályosul. Ez a sajátosság hasonlóvá teszi az átvitt értelmű, képszerű közmondásokat a hasonló képszerűséggel rendelkező teljes, kiegészítésre nem szoruló mondatokat alkotó szólásokhoz.

Helytelen az az állítás, miszerint a közmondás önmagában eredeti jelentéssel bíró szókapcsolat, s képszerű, átvitt jelentése csak egy adott szituációban történő alkalmazásakor merül fel. Hiszen köztudott az a tény, hogy egy-egy szólás vagy közmondás kiejtésekor külön szavakat mondunk ki és minden szónak az értelmét külön-külön fogjuk fel, azonban egy tömbként, előre gyártott elemként használjuk fel a több szóból álló szólást vagy közmondást beszédünkben. A szólások és közmondások nagyobb része (különösképpen a szólások) jelentéstartalmukat tekintve egységes, azaz kimondásukkor nem az egyes szavak jelentése a fontos számunkra, hanem az a jelentés, amelyet a szókapcsolat egésze hordoz.

V. L. Zsukov, a **Словарь русских пословиц и поговорок (Жуков 1966:7)** c. szótárának előszavában szintén a frazeológia szűkebb értelmezése mellett száll síkra. A korábban ismertetett elmélettel ért egyet, amely szerint csak azokat az állandósult szókapcsolatokat lehet frazeologizmusoknak tekinteni, amelyeket szinonimaként egyetlen szóval is helyettesíthetünk. Az említett szótár előszavában a következőket írja: *„A szólások és közmondások nyelvtani szerkezetüket tekintve abban különböznek a többi frazeologizmustól, hogy az előbbiek egy befejezett gondolatot fejeznek ki és mondatokat alkotnak. Jelentéstani egységük alapját nem a fogalom, hanem az ítélet alkotja. Ezért a szólások és közmondások lexikai jelentéstartalmat nem hordozhatnak, ... a bennük rejlő gondolatot csak mondattal (gyakran csak több mondattal) lehet kifejezni, ugyanakkor a frazeologizmusok jelentése csupán szó vagy szókapcsolat értékű. (...) A közmondások azzal a sajátossággal rendelkeznek, hogy megőrzik eredeti és átvitt jelentésüket. (...) A frazeologizmusok nem rendelkeznek ilyen sajátossággal, azokat nem lehet egyszerre eredeti és átvitt értelemben használni” (Жуков 1966:7).*

A közmondásoknak arról a tulajdonságáról, hogy egyszerre eredeti és átvitt jelentéssel bírnak, A. I. Molotkov a **Фразеологический словарь русского языка** c. szótár szerkesztője a szótár előszavában a következőket írja: *„A közmondás az orosz nyelv mondatrendszeréből nem szerkezeténél, hanem tartalmánál fogva válik ki. A közmondás formájában előforduló klasszikus mondat jelentését tekintve mindig kétsíkú: egyszerre eredeti jelentéssel is bír, amely megegyezik a közmondást alkotó szavak jelentésével, valamint átvitt jelentéssel is, amikor a közmondást alkotó szavak jelentése nem azonos az azt alkotó szavak együttes jelentésével. (...) A közmondásoknak az a sajátossága, hogy átvitt*

jelentéssel is bírnak, hasonlóvá teszi azokat a frazeologizmushoz.(...) A közmondások jelentése azonban más jellegű, mint a frazeologizmusoké: a mondatok formájában előforduló közmondások tartalmi szempontból ítéletet fejeznek ki, míg a frazeologizmusok lexikai jelentésük alapján valamely fogalom kifejezésére vannak lefoglalva” (Молотков 1987:14). A. I. Molotkov az **Основы фразеологии русского языка** c. monográfiájában ismételten állást foglal amellett, hogy a szólások és közmondások nem tartoznak a frazeologizmusokhoz, és így ki kell zárni azokat a frazeológiai szótárakból (**Молотков 1977:207**).

A magyarországi ruszisztikában **Tatár Béla**, a hazai orosz frazeológia elméletének megalapítója szintén azon nyelvészek közé tartozik, akik a frazeológiát szűken értelmezik. A vinogradovi értelemben vett szóértékű FE-eket sorolja a frazeológia tartományába, mégpedig az **egybeforrt szókapcsolatokat (фразеологические сращения)**, valamint a **frazeológiai egységeket (фразеологические единства)** (**Татар 1992:11**).

Amint az a fent elmondottakból nyilvánvalóvá válik, a frazeológia ún. „szűkebb” értelmezésének hívei alapján véve legfőbb érvként azt emelik ki, hogy a frazeologizmust alkotó szavak jelentéstani önállóságukat teljesen vagy részben elveszítik, ugyanakkor a szólásokban és közmondásokban (azon kettős tulajdonságuknál fogva, hogy egyszerre szó szerinti és átvitt jelentéssel is bírnak) a szavak megőrzik önálló jelentésüket. A frazeologizmusok hasonló tulajdonsággal nem rendelkeznek, azokat nem lehet egy időben eredeti és átvitt jelentésben használni. Szerintük a szólások és közmondások úgy tartalmukat, mint funkciójukat tekintve különböznek a többi frazeologizmustól.

4. A frazeológia ún. „tágabb” értelmezésének hívei viszont azon a véleményen vannak, hogy mint minden állandósult szókapcsolat, így a közmondások és a szólások is a frazeológiához tartoznak, annak egyik típusát alkotják, és a frazeológiai szótárakban is megfelelő hely illeti meg őket.

M. A. Ribnikova **Русская поговорка** c. cikkében pedig már egyenesen azt írja, hogy *„... az idióma a szólás egyik típusa” (Рыбникова 1939:24)*. A szólásokhoz sorolja pl. a következő frazeologizmusokat: *чудеса в решете; толочь воду в ступе; и нашим и вашим; заткнуть за пояс; чужими руками жар загребать; свистеть в кулак; подливать масла в огонь; убить двух зайцев*.

Ezek a frazeologizmusok V. Dal' **Пословицы русского народа** c. gyűjteményében szólásokként szerepelnek, az **Orosz nyelv frazeológiai szótára** szerkesztői viszont tagadják, hogy a fent említett állandósult szókapcsolatok egyben szólások is, és frazeologizmusokként közlik azokat a szótárban (**Молотков 1987**). A szólások hovatartozásának kérdésében

tapasztalható hasonló ellentmondások világosan bizonyítják, hogy a szólások – a frazeologizmusok egyik típusát képezik.

A frazeológia ún. „tágabb” értelmezésének hívei közé tartoznak még az olyan jeles nyelvészek, mint N. M. Sanszkij, A. V. Kunyin, A. G. Nazarjan és még sokan mások (Шанский 1985; Кунин 1970, 1972; Назарян 1981).

A. V. Kunyin, az **Англо-русский фразеологический словарь** szerkesztője az **Английская фразеология** c. könyvében a szólások és közmondások frazeológiába tartozásának kérdésében elfoglalt álláspontját a következőképpen fejti ki: *„Az angol nyelvben a frazeologizmusok négy csoportját különböztetjük meg. Az egyik csoporthoz a szólásokat és a közmondásokat soroljuk, vagyis a kommunikatív frazeológiai egységeket”*. A mondatokat alkotó állandósult szókapcsolatoknak a frazeológia tartományába való sorolásának legfőbb kritériumaként A. V. Kunyin a szókapcsolatok **állandóságát** jelöli meg, vagyis azt a tulajdonságukat, hogy mindig ugyanabban a formában idéződnek fel. *„Minden mondatot, amely az adott kritériumnak megfelel – frazeológiai egységnek kell tekintenünk”* – írja Kunyin az **Английская фразеология** c. munkájában (Кунин 1970:204, 1972:240-251).

A. V. Kunyin nem ért egyet a frazeológia szűkebb értelmezésének koncepciójával, határozottan ellenzi, hogy a szólásokat és a közmondásokat csak a folklór alkotásainak tekintsék. Véleménye szerint a szólások és a közmondások mind a folklór, mind a frazeológia kutatásának tárgyát képezik, csak más-más szempontból. A frazeológia a szólásokat és közmondásokat, mint a nyelv szókincséhez tartozó egységeket vizsgálja, amelyek egy sor, csak rájuk jellemző szemantikai és strukturális sajátossággal rendelkeznek. A folklór viszont a szólásokat mint a népi bölcsességet, a népszokásokat, a népi kultúrát stb. visszatükröző alkotásokat vizsgálja. A. V. Kunyin a frazeológia határát az összetett mondatoknál húzza meg.

N. M. Sanszkij, az orosz frazeológia egyik legjelesebb képviselője a frazeologizmusok legjellemzőbb vonásaként **állandóságuk** mellett azt a tudajdonságukat emeli ki, hogy beszédünkben egy tömbként, előre gyártott elemként használjuk fel a több szóból álló kifejezést (**reprodukálhatóság = воспроизводимость**). A frazeológiai egység fogalmát a következőképpen határozza meg: *„A frazeológiai egység olyan két vagy több hangsúlyos szóból álló nyelvi egység, amely tudatunkban kész egységként van elraktározva, jelentéstartalmát tekintve egységes, alkotó elemei és szerkezete állandó”* (Шанский 1985:20).

Amint az a fent elmondottakból kitűnik, a frazeológiai egységek legfőbb jellemzője, amely elhatárolja a szabad szókapcsolattól és ugyanakkor a szóhoz teszi hasonlóvá, a

felidézhetőség, vagyis az a sajátosság, hogy a tudatunkban ugyanolyan egységekként vannak elraktározva, mint az egyes szavak, s amikor szükségünk van rájuk, nem alkotjuk meg őket alkalmilag, hanem készen, alkotó elemeiknek egységével merülnek fel tudatunkban.

Következésképpen, a szólások és közmondások formájában előforduló állandósult szókapcsolatok is a frazeológiához tartoznak, mivel jelentéstartalmukat tekintve olyan nyelvi egységek, amelyeket emlékezetünkől kész, előre gyártott elemként veszünk elő, lexikai összetételüket és szerkezetüket tekintve pedig változatlanok.

A frazeológiai egység N. M. Sanszkij szerinti értelmezése lehetővé teszi, hogy az egy szóval szinonimaként helyettesíthető idiómákon kívül a frazeologizmusok közé sorolhassuk az olyan állandósult szókapcsolatokat is, mint a szólások, a közmondások és a szállóigék. N. M. Sanszkij *Фразеология современного русского языка* c. könyvében *поставить на ноги, бить баклуши, работать спустя рукава* frazeológiai egységek mellett olyan szólások és közmondások is szerepelnek, mint *лес рубят – щепки летят; мал золотник, да дорог; на ловца и зверь бежит; с виду тих, да обычаем лих; голод не тётка, пирога не подсунет* (Шанский 1985:62).

2.3. A frazeológia tartományára vonatkozó nézetek a magyar nyelvészetben

1. A magyar nyelv tudományban a szólások és közmondások frazeológiába tartozásának kérdésében a nyelvészek véleménye megegyezik. Arra a kérdésre, hogy nyelvi vagy szűkebb értelemben vett hagyományelemek-e a közmondások, tehát a nyelv vagy a folklór körébe tartoznak-e, O. Nagy Gábor *A magyar frazeológiai kutatások története* c. munkájában a következő választ adja: *„A közmondások tehát kétarcú alakulatok: egyrészt jellegzetesen hagyományelemek, és ugyanazokkal a módszerekkel kell vizsgálni őket, mint a népi találós kérdéseket, falucsúfolókat, mondókákat stb., azaz a folklorisztikai, közelebbről a parömiológiai kutatás tárgyai; másrészt azonban nyelvi kifejezőeszközök is, mert rendszerint a konkrét helyzetekre alkalmazva használjuk őket, és mint olyan nagyobb nyelvi egységekkel élünk velük, amelyek – akárcsak a kisebb nyelvi egységek – alkalmasak arra, hogy felhasználásukkal a valósághoz való viszonyunkat tükröző közlés jöjjön létre.”* Ugyanakkor O. Nagy Gábor azt is megjegyzi, hogy a közmondás *„... frazeológiai szempontból legfeljebb csak perifériális jelenség, mert noha alkalmazását tekintve van sajátos nyelvi szerepe is, tartalmát tekintve kívül esik a nyelvileg vizsgálandó szókapcsolatok határán.”* Az *„... okvetlenül tisztázandó 'határkérdésnek' valószínűleg az a helyes megoldása, hogy a frazeológiai egységekkel – tehát többek között a szólásokkal és a*

szóláshasonlatokkal – mint jellegzetesen nyelvi alakulatokkal leíró szempontból a nyelvtudománynak kell foglalkoznia, és a közmondást átmeneti jelenségnek tekintve, rá kell mutatnia közlésbeli szerepére is. A közmondás azonban alkatát, kultúrahordozó felépítmény jellegét tekintve lényegében a folklorisztikai kutatás, közelebbről nézve, a parömiológia körébe tartozik” (O. Nagy 1977:93).

O. Nagy Gábor szavaiból tehát világosan kitűnik, hogy a modern magyar frazeológiai kutatás legjelesebb képviselője a közmondásokat is egyértelműen a frazeológiához sorolja, s egyben rámutat azokra a vonásokra, amelyek megkülönböztetik a közmondásokat a frazeologizmusok többi típusától.

O. Nagy Gábor elmélete tükröződik többek között **A mai magyar nyelv** egyetemi tankönyvben is, amelyben a szerzők külön fejezetet szentelnek a frazeológiának. A könyv szerzői szerint nyelvtudományi szakirodalmunk az állandó szókapcsolatok változatos és sokszínű anyagának következő kategóriáit szokta megkülönböztetni: **1. szokványos kifejezésmódok; 2. szólások; 3. közmondások; 4. szállóigék (Benczédy 1976:494-498).**

2. Ugyancsak az állandósult szókapcsolatok keretében vizsgálják a szólásokat és közmondásokat **A magyar stilisztika vázlata** c. egyetemi tankönyv szerzői (Fábián 1976:494-498).

Az O. Nagy Gábor utáni nyelvészemzedék legjelesebb képviselői, **Károly Sándor, Hadrovics László, Juhász József és Rozgonyiné Molnár Emma** egyértelműen a frazeológiába sorolják a szólásokat és közmondásokat (**Károly 1970; Hadrovics 1995; Juhász 1982; Rozgonyiné 1985:2**).

3. Károly Sándor **Az általános és a magyar jelentéstan** c. könyvében külön fejezetet szentel a FE-ek különböző szempontú csoportosításának, elemzésének. A magyar nyelv frazeológiai egységeinek csoportosítását két szempont figyelembevételével végzi el: legfontosabbnak a **jelentéstani kritériumot** tekinti. Ezt a következőképpen határozza meg: *„... frazémában a tagok jelentése nem egyszerűen összeadódik, hanem az egész egység jelentésében van valami többlet vagy másság a tagokhoz képest” (Károly 1970:391).* A FE-eknek ez a jelentéstani kritériuma viszont együtt jár egy ún. **szerkesztéstani kritériummal**: *„...a frazeológiai egység tagjai szorosabban kapcsolódnak egymáshoz, mint az alkalmi szókapcsolatok, rájuk is érvényes az összetételekre jellemző szintaktikai kritérium: ha jelzős kifejezés a frazeológiai egység, a jelző nem kaphat külön határozót (...), a tárgy vagy határozó szerepű főnév nem kaphat külön jelzőt” (Károly 1970:391-392).*

Harmadik, kiegészítő szempontként figyelembe veszi a FE **emocionális színezettségi fokát**, hiszen a FE szóhangulatát a képszerű használat befolyásolja.

Károly Sándor a frazeológia tartományát a magyar nyelvészeti szakirodalomban a legtagabban értelmezi. Az ő felosztása a FE-ek öt csoportját különbözteti meg.

A FE-ek **első csoportjába** sorolja azokat a szókapcsolatokat, amelyek az alkotótagjaik külön-külön vett jelentéséhez képest semmi **jelentéstöbblet** és **szerkezeti állandósultság** („**szerkezeti kötöttség**”) nincs, ellenben egyrészt a denotatív jelentésviszony korlátozottsága miatt két szó gyakrabban kerül egymás mellé, másrészt kialakulnak bizonyos sablonos kifejezések a divat és a kényelemszeretet, illetőleg a bizonyos műfaji és szituációbeli adottságok miatt. Az első típusra a **kék ég; villanyt lekapcsol**, ill. sablonszerű kifejezésekre **a legjobbakat kívánom; szíves elnézését kérem** példákat hozza fel.

A **második típusban** már jelentkezik bizonyos **jelentésbeli sűrítés**, illetve, **szerkezetbeli kötöttség**. Ehhez a csoporthoz sorolja Károly Sándor az **erős szél; sebes folyó** melléknévi jelzős, illetve a **fogat mos; fát vág** típusú igés szerkezeteket, amelyekből a nyelvben valamely jellemző, szokványos elfoglaltság kifejezésére lexémákat képezhetünk: **fogat mos > fogmosás; fát vág > favágás**.

Végül ide sorolja még az ún. **igés körülírásokat (igei-névszói szókapcsolatokat, vagy terpeszkedő kifejezéseket)** is, pl.: **feltűnést kelt; megállapodást köt**. Ezen állandósult igés szókapcsolatok igei komponense bizonyos jelentésmódosuláson ment keresztül (szemantikailag mintegy kiüresedett), használati köre ebben a jelentésben korlátozott lesz. Ugyanakkor a főnévi tag különböző jelzőket kaphat: **előnytelen megállapodást köt; súlyos vereséget szenved; soha nem látott feltűnést kelt**.

A **harmadik csoportba** már az **igazi frazémákat** sorolja Károly Sándor. Ezek jelentése, véleménye szerint már eltér a tagok pusztá jelentésösszegétől, valami jelentéstöbbletet tartalmaz, illetve az előző csoportnál alkalmazott bővítési eljárás nem lehetséges esetükben. Ilyenek a **mezei egér; leveses tál** vagy az **esküdt ellenség** típusú jelzős kapcsolatok. A körülírásos igés kifejezések közül azokat sorolja ide, amelyek bizonyos elszigetelődés következtében már nem egészíthetők ki jelzővel: **számításba vesz, kifejezésre juttat**.

Az olyan képes kifejezéseket is ebbe a csoportba sorolja (**frazeológiai hasonlat**), amelyek Károly Sándor véleménye szerint nem a maguk teljes egészében képesek, és többnyire erősen emocionálisak: **részeg, mint a csap; fekete, mint a szurok; ordít, mint a fába szorult féreg**. Végül e nagyon heterogén anyagú csoporthoz sorolja a **Vörös-tenger** típusú tulajdonneveket is!

A **negyedik csoportba a teljes egészükben képes használatú** FE-ek tartoznak. Ezeket nem használjuk konkrét jelentésükben frazeológiai egységként. Többnyire erősen

emocionálisak, és a nyelvben minden esetben megvannak a neutrális szinonimáik. Ilyenek például a következő FE-ek: *szájába rág* = 'részletesen elmagyaráz'; *lépre megy* = 'becsapják'; *fehér holló* = 'nagyon ritka'.

A frazeologizmusok ezen csoportját Károly Sándor **idiómáknak** nevezi.

És legvégül az **ötödik csoportba** azok a **frazémák és idiómák** tartoznak, amelyek **képi motivációja** már elhomályosult. Alkotótagjaik külön-külön vett jelentéséből nem lehet következtetni a kifejezés valódi jelentésére. Károly Sándor szerint ezek a FE-ek szemléltető erejükből veszítettek, de a társadalom által hozzájuk fűzött emocionális értéküket még ezután is őrzik. A nyelv használói számára ma már teljesen ismeretlen a „duga” szó jelentése, azonban a kommunikáció során a nyelvhasználó pontosan tudja a *dugába dől* FE jelentését – 'meghiúsul' (Károly 1970:396).

4. Hadrovics László frazeológiai elmélete sokban különbözik a többi magyar frazeológus nézeteitől. Hadrovics László **A magyar funkcionális mondattan alapjai** c. művében (Hadrovics 1969) a magyar frazeologizmusok különböző szerkezeti, szemantikai típusaival, mondatbeli funkciójával, valenciájával kapcsolatos, a további nyelvészeti kutatások szempontjából útmutató elemzésekkel, megállapításokkal találkozhatunk. A magyarországi frazeológiai kutatások szempontjából alapmunkának tekinthetjük **Hadrovics László: Magyar frazeológia. Történeti áttekintés** c. munkáját (Hadrovics 1995), melynek frazeológiai koncepciójával ugyancsak a dolgozat elméleti alapvetésekor foglalkozom részletesebben. A frazeológiával kapcsolatos nézeteinek elemzéséből világossá válik, hogy a frazémák osztályába sorolhatóságának alapvető kritériumaként nem annyira az alaki jegyeket, mint az **elvont jelentéssíkra való eltávolodást** tartja (kiemelés tőlem – Gy. Z.). A frazémák rendszerezési kritériumait nem az elméleti szinten meghatározott formai és szemantikai jellegzetességeikből kiindulva határozza meg, hanem a FE-eket történeti fejlődésükben, mind nyelvi, mind pedig nyelvhasználati szinten – szövegbe ágyazva vizsgálja.

Hadrovics László frazeológiai elméletében **az egyik határvonal a magányos vagy magára maradt szó, a másik határa pedig a teljes mondat**. E határ között a szilárd szókapcsolatok több csoportját különbözteti meg:

A szókapcsolat, mint frazéma:

Az állandósult szókapcsolatok osztályozását a szintaxis és a frazeológia viszonyának szemszögéből közelíti meg. Mivel a frazeológia hagyományos értelmezés szerint a különleges jelentésű szilárd szókapcsolatok tana, nagyon szorosan érintkezik a szintaxissal. Határt a két diszciplína között nem lehet pontosan kijelölni. Azt, hogy egy szókapcsolat a szintaxis vagy a frazeológia illetékességi körébe tartozik-e, sokkal differenciáltabb vizsgálatot kíván.

A **kardot ránt** és a **kezet fog** állandósult szókapcsolatok példáján keresztül illusztrálja azokat a határeseteket, amikor a frazeológia tartományának határai egyes esetekben elmozdulhatnak, egymásba átcsúszhatnak. A fentebb említett két állandósult szókapcsolat egy sor közös jellemzővel rendelkezik és a tárgyi valóság síkján mindkettő jelentése egyenlő a tagok jelentésének összegével. A **kardot ránt** állandósult szókapcsolat minden kötöttsége ellenére megmaradt a tárgyi valóság síkján (átvitt értelemben, pl. szellemi téren, támadás vagy védekezés kifejezésére csak ritkán, különleges stíluscéllal használjuk), ezért a szintaxis illetőségi körébe sorolja.

Más helyzettel állunk szemben a **kezet fog** állandósult szókapcsolat esetében, amely tárgyi síkon hasonlóan viselkedik, mint a **kardot ránt** szókapcsolat, azonban többféle értelemben is átvihető elvont síkra:

- 1) jelenthet **kibékülést** („*Eleget hadakoztunk egymással politikai téren, most már itt az ideje, hogy **kezet fogjunk**.*”);
- 2) kifejezhet **összeillést** („*A tanár két lusta diákjának mondhatja: Ti aztán **kezet foghattok**.*”);
- 3) harmadik jelentése *’házassági ígéretet tesz, eljegyezi magát’*.

Az átvitt értelemben való használata miatt a **kezet fog** állandósult szókapcsolat Hadrovics László szerint már a frazeológia hatáskörébe utalható.

Hadrovics László szerint érdemes a szintaxison belül egy fejezetet nyitni az olyan állandósult szókapcsolatoknak, mint a **kezet mos; tüzet rak; asztalt bont; kardot ránt** stb. A bizonyítási eljárás során világossá válik, hogy a frazeológiához sorolás legfontosabb kritériumának Hadrovics László nem annyira az alaki jegyeket, hanem inkább az elvont jelentéssíkra való eltolódást tartja (**Hadrovics 1995:27-28**).

A frazeológia és a magányos szó viszonya:

A frazeológia alsó és felső határát Hadrovics László is nagyon tágan értelmezi. Felveti az ún. **magára maradt, magányos szó problémáját** (kiemelés tőlem: Gy. Z.), melynek csoportjába számos olyan ige tartozik, amelyek jelentésében felfedezhető bizonyos idiomatikusság, s mindig magukban állnak (pl. **felsült; levitézlett**). Ide tartoznak még azok a szavak, amelyek valaha frazeologizmust alkottak, azonban a nyelvfejlődés során az alkotótagok lekoptak mellőle. Pl.: **kimúlt** > **kimúlt e világból**, vagy **kimúlt** > **lelke kimúlt a testéből** megrövidült változata.

A frazeológia és a teljes mondat:

A frazeológia felső határa Hadrovics Lászlónál a **teljes mondat**, amely lehet egyszerű vagy összetett mondat egyaránt. Nagyon gyakran szerkezetileg mondatokat alkotó szabad

szerkesztésű kapcsolatok is állandósulhatnak, jelentésük frazeologizálódhat. Itt említi meg Hadrovics László a **csonkult mondatokat** és **mondatrészlegeket** is, amelyek látszólag értelmetlenek, logikailag elemezhetetlenek, és mégis jelentések hordozói. Pl.: *még ilyet!; no tessék!; hát aztán!*

Hadrovics László a magyar frazeológia történeti áttekintése során a frazeológia általa megjelölt határain belül további frazeológiai csoportokat különböztet meg:

Képes beszéd és körülírás:

Hadrovics László szerint a frazémák két csoportjához tartozó állandósult nyelvi egységek számukat tekintve jelentős helyet foglalnak el a magyar frazeologizmusok között. E két csoportra a **stílusérték uralkodó szerepe jellemző** (kiemelés tőlem: Gy. Z.). E két típus lényegét Hadrovics László abban látja, hogy „*a képes beszédben a tárgyi valóság alapján kialakult kapcsolat mindenestül átmegy az elvont síkra, mint pl. a molnármesterségből származó régi mondás: A saját malmára hajtja a vizet*”.

A **körülírásban** viszont egy régtől használt szó vagy kifejezés (gyakran tréfás célzattal) olyan bővített megfogalmazást nyer, aminek a tárgyi valóságban esetleg nincs is alapja, mint pl.: „*Földváron deszkát árul*” = ‘meghalt’ (Hadrovics 1995:29).

A közmondások és hasonló kis beszédművek:

Hadrovics László mind a **közmondásokat**, mind pedig **ezek töredékeit** is a frazeológiához sorolja. Szerinte gyakran nem is lehet eldönteni, hogy melyik volt előbb: a közmondás-e, vagy az, amit ma töredékének érzünk. Az ilyen közmondásból, mint *ajándék lónak ne nézd a fogát*, használható egy ilyen rövidült forma: *ez olyan ajándék ló*. Az *átlát a szitán* szólásnak nevezett FE-nek korábban létezett egy ilyen közmondás változata is: *vak ember az, aki a rostán át nem lát* (Hadrovics 1995:29).

Ugyanebbe a csoportba sorolja Hadrovics László alcsoportként a **szállóigéket**, **irodalmi idézeteket** és **reminiscenciákat**, kezdve a Biblián, az ókori klasszikusokon keresztül a magyar és egyéb nemzeti irodalomból származókig.

Idegenből fordított frazémák:

A FE-ek harmadik csoportjába azokat az idegenből fordított frazeologizmusokat sorolja, amelyek nem irodalmi úton kerültek a magyarba. Ezek esetében azt vizsgálja, hogyan mutatható ki róluk kétségtelenül az idegen eredet.

Eredeti idegen alakban átvett frazémák:

Hadrovics László ide sorolja az eredeti idegen alakban meghonosodott kifejezéseket, amelyek a műveltebb rétegek nyelvére, a választékos írott nyelvi stílusrétegre jellemzőek. Ezek tagjai önállóan nem használatosak a magyar nyelvben, azonban kész egészként

együttesen bizonyos szituációkban (az írott nyelvi stílusrétegben, ill. a választékos, művelt beszédben) használatosak. Ilyenek pl.: *ab ovo* (lat); *par excellence* (fr); *mir nichts dir nichts* (ném) stb.

5. Amint a frazeológia tartományára és a FE-ek ismérveinek meghatározására vonatkozó fent ütköztetett véleményeket illeti, a dolgozat szerzője szerint a nyelv frazeológiai rendszerében éppúgy, mint a lexikai rendszerében szükséges megkülönböztetni egy **centrumot** és az azt körülvevő **perifériát**.

A frazeológiai rendszer **centrumát** a szemantikailag leginkább egybeforrt és alkotótagjaik jelentését tekintve elhomályosult FE-ek – az **egybeforrt szókapcsolatok** (фразеологические сращения) és a **frazeológiai egységek** (фразеологические единства) alkotják. Ezeket más terminus technikussal még **idiómáknak** (идиомы) is szokták nevezni. Kétségtől ezek a legnagyobb számban előforduló frazeológiai egységek és a frazeológiai rendszer legszínebb és legérdekesebb részét képezik.

A centrumot közvetlenül a **frazeológiai kapcsolatok** (фразеологические сочетания) rétege veszi körül. A FE-ek e csoportjához azok az állandósult nyelvi egységek tartoznak, amelyek alkotótagjai között található egy olyan lexéma, amely a frazeologizmuson kívül nem használatos: *закадычный друг; скалить зубы; крошечный ад; утлый челн* и т. д. (Vö.: *cigánykereket hány; cigányútra megy; tótágast áll; farkasordító hideg* stb.)

A mai nyelvhasználó számára ismeretlen, homályos jelentésű (csak e kifejezésben használatos) lexéma bizonyos jelentésbeli elhomályosultságot és szerkezetbeli kötöttséget kölcsönöz a FE-nek.

A FE-ek következő rétegét az **igei-névszói** (magyarban **névszói-igei**, ill. **igés**) szerkezetek alkotják. Szemantikai egybeforrottságukat tekintve ezek képezik a frazeológia tartományának alsó határát: *választ ad; vereséget szenved; győzelmet arat; szerződést köt; tárgyalást folytat; megegyezésre jut* (Vö.: *давать/дать ответ кому-л.; одержать победу над кем-л.; потерпеть поражение от кого-л.; заключить договор с кем-л.; вести переговоры с кем-л.; заключить соглашение с кем-л. и т. д.*).

Egy **ige + főnév** kapcsolatában az elvont főnév a tárgyi síkról az elvont síkra viszi át az ige jelentését, ezáltal az ige jelentése elhomályosul, kiüresedik, mintegy segédige szerepét tölti be az elvont jelentésű főnév mellett. A kifejezés jelentése (az ige jelentése is) a főnévi komponensben összpontosul, átveszi az ige funkcióját is: *győzelmet arat* – 'győz'.

A frazeologizmusok e csoportja fontos stilisztikai szerepet tölt be a nyelvben – a választékos hivatali, üzleti és publicisztikai stílus sajátja. Sok frazeologizmus idővel felkerül a centrumba (szemantikai egybeforrottságának mértékétől függően). Pl: *révbe ér*.

A **közmondások, szállóigék** csoportja az a következő réteg, amely körülveszi a centrumot. A közmondások és szállóigék nyelvhasználati és nyelvi arculatának részletesebb leírásával Juhász József és Rozgonyiné M. Emma kandidátusi disszertációjában olvashatunk **(Juhász 1980, 1982; Rozgonyiné 1984)**.

6. Juhász József munkáiban a frazeológia alsó határát a névutós szerkezetekben, felső határát pedig az összetett mondatokban jelöli meg. E két határ között a szerkezeti átmenetek sok-sok fajtáját különbözteti meg. Szerinte a frazeologizmusok között a szószerkezetek és a mondatok szinte minden fajtája megtalálható **(Juhász 1982:67)**.

7. Rozgonyiné M. Emma kandidátusi disszertációjában a magyar szólások és a közmondások nyelvi és nyelvhasználati arculatát elemezve a szólásokat és közmondásokat **idiómáknak** nevezi, az idiómák egyik fajtájának tekinti és a frazeológia keretében tárgyalja őket **(Rozgonyiné 1984:2)**.

8. A fenti áttekintésünk egyértelműen bizonyítja, hogy a frazeológia eltérő értelmezése az orosz és a magyar nyelvészeti szakirodalomban, valamint a terminológia sokfélesége számos akadályt gördít az egybevető orosz-magyar frazeológiai kutatások elé, sőt zavaró tényezőként lép fel egy egységes frazeológiai elmélet kialakításában, valamint abban, hogy a frazeológiát a gyakorlatban is az idegen nyelv oktatásának szolgálatába állítsuk.

A fentiek arról tanúskodnak, hogy a mai magyar nyelvtudományban egyöntetű az az álláspont, hogy a szólások és közmondások a többi állandósult szókapcsolat mellett a frazeologizmusok egy-egy típusát képezik.

2.4. A frazeológiai egység fogalma és ismérvei

1. A nyelvészek között ma már nem képezi vita tárgyát az a tény, hogy a frazeológia a nyelv egységes lexikai-frazeológiai rendszerének részrendszerét képezi. A frazeológia – a fonológia, morfológia, szintaxis, szemantika, pragmatika mellett – a szókészlet mint önálló nyelvi szint részét (részrendszerét) alkotja, s tanulmányozási tárgyát a frazeológiai egységek (FE) képezik. A FE-ek mint nyelvi egységek fogalmának meghatározásában – a frazeológia határainak értelmezésétől, valamint a frazeológiai egységeknek tulajdonított főbb ismérvektől függően a szakirodalomban számos meghatározással találkozhatunk. A **Frazeológiai terminológiai szótár** szerzői a FE-ek összesen három meghatározását adják, ellenben **M. I. Fomina** lexikológiai tárgyú könyvében a FE-ek összesen 14 különböző nyelvészek általi meghatározásával találkozhatunk **(Фомина 1990:312-316; Мокшенок 1993:89)**. Munkámban **frazeológiai egységen (frazeologizmuson)** olyan két vagy több tagból álló **lexikális összetételében, grammatikai és mondattani szerkezetében állandósult,**

szemantikailag integrált, reprodukálható nyelvi egységet értek, mely jelentése nem azonos az alkotótagok külön-külön vett jelentésének összegével.

A frazeológiai egységek mint nyelvi egységek több olyan ismervvel rendelkeznek, amelyek megkülönböztetik őket egyrészt a szavaktól, másrészt a szabad szerkesztésű szókapcsolatoktól. A frazeológiai szakirodalomban a frazeologizmusok főbb ismérveiként a következő, csak a FE-ekre jellemző, tulajdonságokat különböztetik meg:

2. Állandóság (vagy: állandósultság) (устойчивость) a FE-ek legáltalánosabb, meghatározó értékű, alapvető tulajdonsága, mivel a frazeológiai egységek két vagy több szó állandósult kapcsolatából álló nyelvi egységek. Ez az állandóság mind az alak, mind a jelentés tekintetében egyaránt megnyilvánul. A FE-ek esetében beszélhetünk **lexikális és grammatikai állandóságról**. A lexikális építőanyag állandósultsága, a grammatikai (alaktani és szerkezeti) formák változatlansága teszi lehetővé a FE-ek beszéd közbeni **reprodukálását, felidézhetőségét (воспроизводимость)**, ami a FE-ek második legfontosabb, általános, minden egyes állandósult nyelvi egységre jellemző tulajdonsága.

A FE-ek alaki állandósultsága mellett azzal egy időben, párhuzamosan az alkotótagok szemantikai integrálódása megy végbe, amelynek következtében új, komplex szerkezetű szemantikai egységek állandó ismétlődése figyelhető meg. Az alaki és szemantikai állandósultság egymást kölcsönösen feltételező tulajdonsága minden FE-nek. Juhász József a FE-ek főbb ismérveit elemezve, az alaki és szemantikai állandósultsággal kapcsolatosan kiemeli, hogy *„... ha szemantikailag nem mutatható ki az elemek integrálódása következtében beálló állandósultság, hiába van meg az alaki oldal gyakori változatlan használata, nem beszélhetünk FE-ekről, csak klisékről, szokványos kifejezésekről”* (Juhász 1982:5).

A FE-ek lexikális, grammatikai és szemantikai állandósultsága nem tekinthető **teljes és abszolút mértékűnek** a frazeológiai részrendszer egész tartományára vonatkozóan. A FE-ek beszéd szintű használata, az egyén általi alkotó módon történő állandó reprodukálása következtében a FE-eken belül kialakul egy-egy elem variálódása, használatának sajátos ingadozása. A variabilitás általános, rendszerszerű nyelvi jelenség, amely a nyelvi szintek minden egységére jellemző. *„A nyelvhasználatunkat a közlés céljának és a mondanivaló stílusának megfelelően a variáns lehetőségek gazdagsága jellemzi. A variancia jelensége a nyelvléírás bármely szintjén megfigyelhető, ezért megkülönböztetünk fonetikai, morfológiai, szintaktikai, lexikai-szemantikai és frazeológiai variánsokat”* – mutat rá a variabilitás lényegére és általános érvényűségére Jászay László és Lőrincz Julianna az orosz ige paradigmájára jellemző variancia jelenségének szentelt monográfiájukban (**Jászay-Lőrincz**

2001:5). A FE-ek vonatkozásában ez a variálódás a beszédszintről indul el, majd a használat során az egyén rögtönzése a nyelvközösség egésze által általános érvényűvé, nyelvi szintű sajátossággá válik.

Az orosz és a magyar frazeológiai szakirodalomban a frazeológiai variabilitás jelenségének a nyelvészek több tanulmányt, a tankönyvekben és monográfiákban külön fejezetet, vagy részfejezetet szentelnek (Vö.: **Кунин 1970:62; Бабкин 1970:84-85; Шанский 1985:50-52; Молотков 1977:69-86** és mások munkáit). V. M. Mokienko, a szentpétervári frazeológiai iskola legjelesebb képviselője a frazeológiai variabilitás mibenlétét az alábbiakban határozza meg: *«Варианты фразеологического оборота – это разновидности фразеологизма, различающиеся словоформами или отдельными лексемами к сохраняющие относительную стабильность синтаксической структуры»* (Мокниенко 1993:5).

A magyar frazeológiai szakirodalomban a frazeológiai variabilitásról, a frazeológiai variánsok különböző típusairól részletes tudományos igényű elemzést találunk Juhász József, Rozgonyiné M. Emma és Forgácsné Drahot Erzsébet munkáiban (**Juhász 1982:100-112; Rozgonyiné 1984:13-14; Tatár 1992:167-170; Forgácsné 1997c).**

A FE-ek esetében beszélhetünk **lexikális, fonetikai, alaktani és szerkezeti-szórendi variabilitásról**. A FE-ek állandósultsága tehát **nem abszolút mértékű**, hanem megenged a FE-eken belül egy bizonyos belső mozgást, variálhatóságot.

A FE-ek variabilitásának azonban vannak határai, csak bizonyos határon belül variálódhatnak a komponensek, és ezek a határok ismertek a nyelvhasználók számára. A FE-ek variánsai külön-külön állandósultak, reprodukálhatóak, esetükben csupán arról van szó, hogy beszéd közben csak egy variánsukban realizálódnak.

A *rossz (nem jó, sanda, görbe) szemmel néz vkire, vmire ill. vmit* (**ONG: sz-652**) magyar FE a következő variánsaiban létezik nyelvi szinten, s beszéd szinten ezek közül a variánsok közül csak egy realizálódik:

rossz szemmel néz vkire, vmire, ill. vmit;

nem jó szemmel néz vkire, vmire, ill. vmit;

görbe szemmel néz vkire, vmire, ill. vmit;

sanda szemmel néz vkire, vmire, ill. vmit.

Vagy a *положа (положив, положивши) руку на сердце* (**ФСРЯ:338**) orosz frazeologizmus beszéd szinten a következő variánsokban realizálódik:

положа руку на сердце;

положив руку на сердце;

положивши руку на сердце.

Az orosz frazeológiai szótár a szócikk belsejében feltüntet még egy negyedik variánst is: *кладя руку на сердце* (ФСРЯ:338).

A dolgozat tárgyát képező korpuszon végzett megfigyelések alapján állítható, hogy az orosz nyelvben a FE-ek nagyobb variációs képességgel rendelkeznek, mint a magyarban. Ez egyrészt belső nyelvi tényezőkre, másrészt extralingvisztikai tényezőkre vezethető vissza.

Belső nyelvi tényezők:

- Az orosz nyelvben variálódnak az igepárok (a magyarban nem);
- Az orosz nyelvben a komparatív FE-ek kötőszavai (**как, словно, будто, точно**) rendszerint variálódnak;
- Gyakrabban variálódnak az orosz nyelvben a különböző stílusértékű főnévi és a melléknévi komponensek is, mint a magyarban;
- Az alkotótagok grammatikai alakváltoztatásai az orosz nyelvre jellemzőbbek, mint a magyarra (kicsinyítő képzők, a testrésznevek többes sz. használata stb.).

Extralingvisztikai tényezők:

Egyes nyelvészek megfigyelései szerint az orosz FE-ek alkotótagjainak variálódásában szerepet játszik a **közhasználatúság** is. Így például a **Русские пословицы и поговорки** orosz-magyar szólás- és közmondásgyűjtemény szerzői könyvük előszavában orosz nyelvészek kutatásaira hivatkozva számszerű adatokat közölnek az orosz szólások és közmondások közhasználatúságára, használatának elterjedtségére vonatkozóan. E kutatások eredményei szerint minden orosz ember mind a beszélt, mind az írott nyelvben, a szépirodalomban és a publicisztikában 800-1500 közmondást és szólást ismer és használ széleskörűen (**Вуйович 1984:1-2**). Mivel köztudott, hogy a FE-ek variabilitása a beszéd közbeni használat függvénye, a variánsok az egyén, a nyelvhasználó alkotó tevékenységének eredményeképpen jönnek létre. A nyelvhasználó egyén által alkotott frazeológiai variáns – a nyelvközösség jóváhagyásával – általános érvényűvé, nyelvi szintűvé, szótározhatóvá válik. Az orosz nyelvben minden stílusrétegre jellemző a FE-ek használata. A variálódó alkotótagok nagyon gyakran stilisztikailag különböznek egymástól, ezáltal használatuk stilisztikai skálája sokkal szélesebb, mint a magyarban. Megfigyeléseim szerint a magyar nyelvben a FE-ek használata, különösen a publicisztikai, valamint a szépirodalmi művek nyelvére jellemző. A köznyelvben, különösen az ifjúság nyelvében, azonban a FE-ek – a nyelv fontos stílusfestő eszközei – nagyon ritkán fordulnak elő.

A nyelvi szintű variabilitást a szótárak is rögzítik:

Fonetikai változat:

<i>fenn (fönn, magasan) hordja az orrát</i> (ONG: o-210)	<i>сестъ в калошу (галошу) (ФСРЯ:405)</i>
<i>fején találja a szeget (szöget) (Éks:364)</i>	<i>калиф (халиф) на час (ФСРЯ:192)</i>
<i>bal lábbal kelt föl (fel) (ONG: l-9)</i>	<i>посыпать голову (главу) перлом</i> (ФСРЯ:347)
<i>szeget (szöget) üt a fejébe (ONG: sz-337)</i>	

Lexikai változat:

<i>rossz (nem jó,ferde, görbe) szemmel néz</i> <i>vkire (ONG: sz-652)</i>	<i>медведъ (слон) на ухо наступил кому-л.</i> (ФСРЯ:240)
<i>a saját (a maga) bőrén érez (tapasztal) vmit</i> (Éks:155)	<i>выскочило (вылетело) из головы</i> (ФСРЯ:78, 94)
	<i>яблоку негде (некуда) упасть (ФСРЯ:274)</i>

Lexikai mennyiségi változat:

<i>(úgy) ismeri, mint a tenyerét (ONG: t-349)</i>	<i>под (самым) носом (ФСРЯ:287)</i>
<i>(még csak) most fordul a másik oldalára</i> (ONG: o-84)	<i>прожужжать (все) уши (ФСРЯ:362)</i>
<i>olyan (vékony), mint az ujjam (ONG: u-19)</i>	
<i>(még) a bőre alatt is pénz van (ONG: b-1204)</i>	
<i>(olyan) keserű, mint az epe (ONG: e-553)</i>	

Nyelvtani (alaktani) változat:

<i>zörög(nek) a csontja(i) (ONG: cs-365)</i>	<i>под рукой (под руками) (ФСРЯ:401)</i>
<i>szemmel láthatóan (láthatólag) (M-O: II/789)</i>	<i>положа (положив, положивши) руку на сердце (ФСРЯ:338)</i>
<i>lassan (lassabban) a testtel (ONG: t-369)</i>	<i>сам (сами) с усами (ФСРЯ:407)</i>
	<i>ухо (уши) режет (ФСРЯ:388)</i>

Szóképzési változat:

<i>гладить против шерсти (шерстки)</i> (ФСРЯ:102)
<i>позолотить ручку (руку) (ФСРЯ:339)</i>
<i>ветренная голова (головушка) (ФСРЯ:111)</i>
<i>под крылом (крылышком) у кого-л.</i> (ФСРЯ:216)

Szerkezeti változat:

menti (mentve) a menthetőt; (menti / mentve, ami menthető) (G-U: M-O/602) *отлегло от сердца; отлегло на душе; от сердца отошло у кого что-л. и без доп. (ФСРЯ:304)*

bajuszt akaszt (összeakasztja a bajuszt) vkivel (ONG: b-127) *скалить зубы (ФСРЯ:427); зубы скалить (Вл: с-374)*

nem törik csontja (ill. nem tör csontot) (ONG: cs-363)

(fel)forr az epéje (forr benne az epe) (ONG: e-552)

A FE-ekben a különböző változatok (lexikális, alaktani, szerkezeti, fonetikai) – több kombinációban – egyszerre is jelen lehetnek:

sír a lelkem; sír bennem a lélek [a lélek is sír bennem] (ONG: l-418) (lexikális, alaktani, szórendi (szerkezeti) változatok)

kiteszi a lelkét [a lelkét is kiteszi vkiért, vmiért] (lexikális, grammatikai (alaktani) és szórendi változatok)

be kellene abroncsoz(tat)ni [drótozni v. zsindelezni] a fejét [abroncsot kellene tenni v. ütni a fejére] (, hogy szét ne repessze az ész v. a tudomány) (ONG: f-471) (grammatikai, lexikális, szerkezeti változat)

Végül a nyelv használói hivatottak kiválasztani az alakváltozatok közül azt a FE-et, amelyik a közösség tudatában viszonylag leginkább kikristályosodott alakként él.

Egyrészt az **állandósultság**, a **reprodukálhatóság**, másrészt a **variabilitás** között dialektikus összefüggés van. Közöttük a dialektika egyik alaptörvényének, az **ellentétek egységének és harcának** érvényesülése figyelhető meg.

A FE-ek emlékezetünkben történő elraktározódásának, majd beszéd közbeni reprodukálhatóságának, kész nyelvi elemként történő felidézhetőségének és a mondatokba történő beépítésének egyik feltétele a **szerkezeti és szemantikai állandóság**. Ugyanakkor a használat, FE-eknek az egyén által beszéd közbeni újból és újból történő felidézése maga után vonja az egyéni rögtönzéseket. A nyelvhasználó kvalitásai (nyelvi műveltsége, emlékező képessége, szókinccse, érdeklődési köre, vérmérséklete stb.) maguk után vonják az ún. „**szerzői rögtönzéseket**”, – a FE-ek egyes alkotóelemeinek szinonimákkal vagy hasonló jelentéssel rendelkező szavakkal történő helyettesítését; az egyes grammatikai alakoknak más alakokkal, az egyes szerkezeti elemeknek más szerkezeti elemekkel történő felcserélését.

A FE-ekben két ellentétes erő feszül egymásnak: a FE-ek beszédszintű használata során kialakuló variabilitás az az erő, amely igyekszik **szétfeszíteni** a FE-ek állandósult szerkezetét, és a szabad szerkesztésű szókapcsolatok irányába taszítja azokat. Az alkotótagok

szemantikai egybeforrottsága, integráltsága, azaz a FE-ek jelentése, valamint reprodukálhatósága viszont az az **összetartó erő**, amely biztosítja az alkotótagok egybenmaradását, grammatikai, lexikai, szórendi és szemantikai változatlanságát, ellenáll a variabilitás szétfeszítő erejének, és biztosítja a FE-ek fennmaradását, állandósult voltát.

3. Reprodukálhatóság, felidézhetőség (воспроизводимость):

Mint ahogyan azt már fentebb említettem, a FE-ek második, a frazeológia egész állományára jellemző tulajdonság (ismérv) – a **reprodukálhatóság, felidézhetőség**. A frazeológiai szakirodalomban a reprodukálhatóságot a FE-ek egyik általános és fő ismérveként tartják számon (Ахманова 1969:86-87; Молотков 1977:32; Татар 1992:26; Шанский 1985:21).

A reprodukálhatóságon a FE-ek azon tulajdonságát értjük, hogy a közlés során nem alkotjuk őket újból és újból, mint a szabad szerkesztésű szókapcsolatokat, hanem emlékezetünkéből kész egységként vesszük elő, s mint többtagú állandósult nyelvi elemet, építőkövet illesztjük be mondanivalónkba.

4. Az egybeformáltság – különformáltság (цельнооформленность-раздельно-оформленность) a FE-ek és a szó fontos megkülönböztető jegye. A FE-ek mindig különformáltak, alkotótagjaikat egymástól különírjuk. A lexémákban a morféma nem állhatnak külön-külön. Mind az orosz, mind pedig a magyar nyelvben szerkezetileg minimum két vagy több szó állandósult kapcsolatát tekinthetjük frazeologizmusnak. A két szó közül az egyik főszófajhoz tartozó lexéma, a másik szó lehet segédszó is (pl. előljáró vagy névutó). Mindkét nyelvben a frazeologizmusok ezen tulajdonsága szoros kapcsolatban áll annak a kérdésnek a felvetésével, hogy mi tekinthető még szerkezetileg FE-nek a magyarban és mi az oroszban, mi a frazeológia alsó határa szerkezeti szempontból?

Eldöntött kérdés az orosz nyelvészek között, hogy szerkezetileg az orosz frazeológia alsó határát az **előljáró + főnév** szerkezet alkotja (Молотков 1977:233, 1987:8; Татар 1992:222). A magyar nyelvben a nyelv specifikus sajátosságait figyelembe véve (a magyarban nincs előljáró) – szerkezeti szempontból a frazeológia alsó határát (egy főszófajú szó + névutó) – **főnév + névutó** – kapcsolata alkotja (Juhász 1982:17):

под рукой

kéz alól

под мухой

suba alatt

за глаза

pult alól

за спиной

szemrebbenés nélkül;

vkinek a háta mögött;

A lexémákban a morfémák egybeformáltak, s még az olyan magyar idiomatikus jelentéssel rendelkező összetett szavak esetében sem beszélhetünk frazeologizmusokról, mint a *zöldfülű; egyszálbélű; tökkelütött; tökfejű; agyafúrt; hátborzongató; lélekszakadva; szemforgató; szemfényvesztés; foghegyről; félvállról; köszívű; aranyszívű; vajszívű; jólelkű; agymosás* stb. Az ilyen összetett szavak az egybeformáltságuk (egybeírásuk) miatt, tisztán helyesírási megfontolásokból, szabályokból eredően nem sorolhatók a frazeologizmusokhoz, és esetükben csupán **idiomatikus jelentéssel rendelkező összetett szavakról** beszélhetünk.

A két nyelv idiomatikus összetett szavairól, valamint az orosz és a magyar FE-ek alapján történő szóképzési sajátosságokról két korábbi munkámban már bővebben is foglalkoztam (Vö.: Дьёрке 1985:85-125; Földes-Györke 1988:102-112). A magyar nyelv idiomatikus összetett szavainak, valamint az ikerszóknak és a mellérendelő összetett szók többi típusainak a FE-ektől történő elhatárolásáról, az itt tapasztalható ellentmondásokról részletes elemzést találunk Juhász József kandidátusi disszertációjában. Juhász József a FE-ek alapján létrejött összetett szavakat **derivált állandósult szókapcsolatoknak** tartja és egybeírásukat a magyar helyesírás sajátos jelenségének tekinti (Juhász 1982:55-56). Az orosz és a magyar mellérendelő összetett szók szerkezeti és szemantikai típusainak egybevetésével, valamint a frazeológiába való tartozásának elemzésével foglalkozó korábbi tanulmányomban magam is rámutattam azokra az ellentmondásokra, amelyek a két nyelv lexikográfiai gyakorlatában és a frazeológia határainak megállapításában mindmáig tapasztalhatók (Дьёрке 1989:63-68).

A frazeológia határait szűken értelmező **Orosz frazeológiai szótár** szerzői sem egységesek a mellérendelő összetett szók frazeológiába tartozásának kérdésében. A szótár szerzői több mint 60 különböző mellérendelő összetett szót frazeologizmusként közölnek a szótárban, közöttük szóismétléseket (*вом-вом*), valódi mellérendelő összetett szókat (*встречный-поперечный; ёлки-палки; хлеб-соль; молодо-зелено; печки-лавочки; шито-крыто; подбру-поздорову*), valamint ikerszókat (*тян-ляп*) (Молотков 1987).

Ellentmondás tapasztalható O. Nagy Gábor **Magyar szólások és közmondások** c. gyűjteményének szótári gyakorlatában is: amíg egyes mellérendelő összetett szavakat vesszővel elválasztva FE-ként közöl (*foggal, körömmel; szöszön, boron (szöszért, borért); ebestül, macskástul (kutyástul, macskástul); ésszel, kézzel*), addig a *nyakra-főre; szívvel-lélekkel; kézzel-lábbal; szőröstül-bőröstül; feketén-fehéren; boldog-boldogtalan* stb. kötőjellel írott mellérendelő összetett szavak közül csupán egy szerepel FE-ként a szótárban: *teddide-teddoda* (O. Nagy 1966).

A fent felsorolt vesszővel alválasztott nyelvi képződmények, valamint a kötőjellel írt mellérendelő összetett szavak sem szerkezetükben, sem hangsúlyukban, sem pedig szemantikájukat tekintve semmiben sem különböznek egymástól.

Juhász József által említett *ország-világ (ország és világ); égen-földön (égen és földön); apraja-nagyja (apraja és nagyja); éjjel-nappal (éjjel és nappal)* stb. típusú laza szerkezetű mellérendelő összetételeken kívül (Juhász 1982:56), a magyar frazeológiában eddig még nem tisztázott a *Janus-arc (Janus-arcú); Canossa-járás (Canossát jár); Kain-bélyeg; Ádám-kosztüm (Ádám-kosztümben); tiszavirág-életű; fülemüle-per* típusú értelmező jelzős szerkezetek státusza sem.

Az orosz nyelvben ezen magyar nyelvi képződményeknek minőségjelzős, illetve birtokos jelzős vagy igés szerkezetek felelnek meg és ezeket a genetikailag szállóigékre visszavezethető FE-eket vita nélkül a frazeológia tartományába sorolják: *двуликий Янус; вещая Кассандра; Каинова печать; идти/пойти в Каноссу; в костюме Адама*. Itt szükséges megjegyezni, hogy a *взад-вперед (взад и вперед); подобру-поздорову (подобру да поздорову)* típusú képződményeket az **Orosz frazeológiai szótár** FE-ekként közli (Молотков 1987).

Következtetésképpen megállapítható, hogy a frazeológia alsó és felső határát az egyes nyelvek szerkezeti sajátosságainak figyelembe vételével szükséges megállapítani. Ch. Bally és V. V. Vinogradov elméletét nem szabad mechanikusan alkalmazni minden egyes nyelvre.

5. Képszerűség, szemléletesség (образность):

A képszerűség csupán a FE-ek egy részére (az egybeforrt szókapcsolatokra és a frazeológiai egységekre (más terminológiával: az idiómákra és a félidiómákra) jellemző tulajdonság. A már idézett frazeológiai terminológiai szótár szerzői a következőképpen határozzák meg a FE-ek ezen tulajdonságát: *«Образность ФЕ. Способность фразеологизмов содержать в семантической структуре мотивирующий их значение образ, т. е. наглядно-чувственное представление о предметах и явлениях объективной действительности, возникающее в результате семантической двуплановости устойчивого словосочетания»* (Мокиенко 1982:47-48). Ez a tulajdonságuk abban rejlik, hogy az egybeforrt szókapcsolatok és a frazeológiai egységek nemcsak megnevezik a bennünket körülvevő valóságháttér tárgyait, jelenségeit, tulajdonságait, a cselekvéseket, a történéseket, hanem egyben képszerűség hordozói is. A képszerűség elsősorban a nyelvi metafora alapján keletkezett FE-ekre jellemző.

A FE-ek képszerűsége akkor válik világossá, ha egymásra vetítjük a FE prototípusát (alapját) képező szabad szerkesztésű szókapcsolatok szó szerinti jelentését, valamint ennek alapján metaforizációval létrejött frazeologizmusok átvitt jelentését:

*Когда девочке мать **намылила голову**, она плакала* (Tárgyi síkon a **намылить голову** szabad szószerkezet szó szerinti jelentése realizálódik).

*На совещании директору крепко **намылили голову** за нарушение трудовой дисциплины* (A mondatban a frazeologizmus képszerű, átvitt jelentése realizálódik) (A példát lásd: **Петре 1989:151**).

Mint ahogyan azt már fentebb említettük, nem minden FE-re jellemző a képszerűség. Így például az igei-névszói szókapcsolatok – *győzelmet arat; vereséget szenved; révbe ér* (lásd az oroszban: *играть роль; одержать победу над кем; потерпеть поражение от кого* stb.) – nem képiesek. V. M. Mokienko a képszerűséget a FE-ek fontos, de nem az általános, hanem a fakultatív ismérvei közé sorolta. Szerinte a képszerűség dialektikus megközelítésben a FE-ek expresszivitásának fontos, de nem egyedüli forrása (**Мокненко 1980:125**). A frazeologizmusok ezen tulajdonságát tehát nem tekinthetjük általános érvényűnek a frazeológia egész tartományára nézve, ez csupán a frazeologizmusok egyes csoportjainak specifikus tulajdonsága.

6. Idiomatikusság (идиоматичность):

Az idiomatikusság fogalmát az orosz frazeológiai terminológia szótár szerzői a következőképpen határozzák meg: *«Идиоматичность – невыводимость общего значения ФЕ из суммы значений слов-компонентов»* (**Мокненко 1993:19**).

A FE-ek ezen sajátossága abban nyilvánul meg, hogy alkotótagjaik külön-külön vett jelentéséből nem lehet következtetni a frazeologizmusok jelentésére. Az idiomatikusság, ha a frazeologizmusok szemantikai egybeforrottsági fokát nézzük, csupán a FE-ek két csoportjára az **egybeforrt szókapcsolatokra (фразеологические сращения)** és a **frazeológiai egységekre (фразеологические единства)** jellemző:

<i>носить на руках кого-л.</i>	=	<i>a tenyerén hord (hordoz) vkit</i>
<i>намылить голову кому-л.</i>	=	<i>megmossa vkinek a fejét</i>
<i>голова садовая</i>	=	<i>tőkfejű</i>
<i>голова еловая</i>	=	<i>fafejű</i>

A gyakorlatban nem mindig egyszerű meghúzni a határvonalat az idióma és a frazeologizmusok többi csoportjai között, hiszen a nyelv állandóan változó, dinamikus, fejlődő rendszer. E rendszer állandó mozgásban, fejlődésben van: a bennünket körülvevő

valósháttér változásával új szavak, frazeologizmusok jelennek meg, mások eltűnnek, kivesznek a nyelvből.

A frazeologizmusok mint nyelvi egységek hosszú folyamat eredményeképpen jönnek létre: alapját valamilyen szabad szerkesztésű szókapcsolat képezi, amely bizonyos hosszú szemantikai folyamat során **állandósult szókapcsolattá**, majd **frazeologizmussá**, illetve néha **idiómává**, **félidiómává** válik (**фразеологические сращения, фразеологические единства**).

7. Szemantikai egybeforrottság (семантическая слитность):

Egyes nyelvészek, mint például M. I. Fomina, a FE-ek **jelentésének egységessége** (**целостность, неделимость значения**), illetve a FE jelentésének alkotótagjaik általi **motiválatlansága – motiváltsága** (**немотивированность – мотивированность**), illetve **idiomatikusság** (**идиоматичность**) néven említik a frazeologizmusok e lényeges ismervét (**Фомина 1990:321**). A FE-ek szemantikai egybeforrottságán a frazeologizmusok azon tulajdonságait értjük, hogy szerkezeti többtagúságuk (az alkotótagok különformáltsága) ellenére egy egységes jelentéssel rendelkeznek, ami egészen más, mint az alkotótagok külön-külön vett jelentésének összege.

Így például a **носить на руках** ('баловать') FE szó szerinti jelentése (*носить на руках балует*) és a FE frazeologizált, átvitt, idiomatikus jelentése között nagy különbség van, ami a konkrét tárgyi síkról az elvont síkra vitte a szókapcsolat jelentését – a szókapcsolaton **jelentésváltozás** ment végbe.

A FE-ek jelentésének egységessége, az alkotótagok külön-külön vett jelentése általi motiváltságának, illetve motiválatlanságának mértéke azonos a frazeologizmusok szemantikai **egybeforrottsági fokával**, azaz az **idiomatikusság** mértékével. Ezért célszerű ezt az ismervet az idiomatikussággal azonosítani, mivel egy bizonyos fokú idiomatikusság (szemantikai egybeforrottság) minden FE jellemzője, máskülönben hiányozna belőlük az az erő, jelentéstöbblet, amely egybetartja, egybeforrasztja az alkotótagok jelentését.

8. A frazeológiai kötött szójelentés (фразеологически связанное значение):

A frazeológiai kötött szójelentés fogalmát a már említett orosz frazeológiai terminológiai szótár az alábbiakban fogalmazza meg: „**Фразеологически связанное значение**. 1. Значение слова, реализующееся в строго определенных синтактико-фразеологических условиях, замкнутое в пределе узкого контекста. Напр.: **щекотливое положение; топорная работа; трескучий мороз; закадычный друг; заклятый враг**» (**Мокиенко 1993:93**).

A fentebb felsorolt FE-ekben szerepelnek olyan szavak, amelyek a frazeologizmusokon kívül, más szavakkal való kapcsolatban nem szerepelhetnek:

трескучий > *трескучий мороз* *заклятый* > *заклятый враг*
трескучие > *трескучие фразы* *закадычный* > *закадычный друг*
щекотливое > *щекотливое положение*
щекотливый > *щекотливый вопрос*

Így például a *трескучий* lexéma csak a *мороз* vagy a *фразы* szavakkal alkothat állandósult szókapcsolatot; a *заклятый* lexéma kapcsolódási lehetőségei a *враг* szóra, a *закадычный* pedig a *друг* szóra korlátozódik.

A magyarban is vannak hasonló típusú FE-ek, amelyek tagjai között szerepelnek frazeológiailag kötött jelentéssel rendelkező szavak. A magyar FE-ek szemantikai szempontú osztályozása során O. Nagy Gábor felosztását elemezve Juhász József disszertációjában a szóban forgó FE-eket külön csoportként említi (Juhász 1982:42).

cigánykerék > *cigánykereket hány* *tótágas* > *tótágast áll*
farkasszem > *farkasszemet néz* *lábad* > *könnybe lábad a szeme vkinek*.

A frazeológiailag kötött szavakkal képzett FE-ek csupán a frazeologizmusok egyik csoportjára jellemzőek, s alkotótagjaik szemantikai egybeforrottsága szerinti felosztásban az ún. **frazeológiai szókapcsolatokhoz (фразеологические сочетания)** tartoznak (Шанский 1985:61) (Pete I. szerinti megnevezésben **фразеологизированные сочетания = frazeológiai szócsoporthoz** Pete 1989:156). A magyarban a frazeológiailag kötött szavakkal képzett állandósult szókapcsolatokat minden nyelvész a frazeológia tartományába sorolja (Juhász 1982:45).

9. Az érzelmi-hangulati (emocionális-expresszív) színezet (эмоционально-экспрессивная окраска):

Egyes nyelvészek, mint például M. I. Fomina, a FE-ek által kifejezett érzelmi-hangulati színezetet is a frazeologizmusok megkülönböztető ismérveihez sorolja (Фомина 1990: 309). Igaz, ugyan, hogy a frazeologizmusok a kommunikáció során fontos stílusfestő eszközök, azonban stilisztikai tulajdonságaik nem tekinthetők csak a FE-re jellemző ismérvnek.

10. A frazeologizmusok szóértékű nyelvi egységek (эквивалентность фразеологизма слову):

A FE-ek éppúgy, mint a szavak, önálló nyelvi egységek, s beszéd közben nem alkotjuk őket újból és újból, mint a szabad szerkesztésű szókapcsolatokat, hanem kész egészként, nyelvi egységként reprodukáljuk (idézzük fel) emlékezetünkben. A FE-eket a szavakhoz az a

tulajdonságuk is közelíti, hogy grammatikailag valamely szófajhoz sorolhatók, teljes vagy részleges paradigmával rendelkeznek, vonzataik útján épülnek be a mondatba. Szófaji hovatartozásuk szerint a FE-ek között szinte minden szófaj megtalálható (Татар 1992:185-234; Juhász 1982:115-143). A FE-ek szófajilag lehetnek:

Főnévi FE: *злые языки* = *rossz nyelvek* ('pletykás, rosszindulatú hírek terjesztői'); *стреляный воробей* = *vén róka* ('sokat tapasztalt ember'); *правая рука кого-л., у кого-л.* = *vkinek jobb keze* ('segítőtársa'); *мастер на все руки* = *ezeremester* ('ügyes kezű ember').

Igei FE: *делать из мухи слона* = *a bolhából elefántot csinál* ('túloz, felnagyít'); *делить шкуру неубитого медведя* = *előre iszik a medve bőrére* ('előre osztozkodik a még meg nem szerzett zsákmányon'); *держат ухо востро с кем-л.* = *1. résen van* ('óvatos') *2. résen van* ('éber'); *держат язык за зубами* = *tartja a száját* ('hallgat').

Melléknévi FE: *золотые руки* = *arany keze van vkinek* ('ügyes kezű ember'); *без царя в голове* = *széllelbélelt, üresfejű* ('nagyon buta'); *боек на язык* = *jól fel van vágva a nyelve* ('ékesszóló, jó beszélőképességű').

Határozói FE: *во все горло* = *teli torokból* ('hangosan'); *в мгновение ока* = *egy szempillantás alatt* ('hirtelen').

Névmási FE: *ни одна живая душа; ни одной души* = *egy árva (teremtett) lélek sem* ('senki').

Modális jelentésű FE: *само собой разумеется* = *magától értetődik* ('természetesen'); *бог его знает* = *Isten tudja* ('nem lehet tudni').

Indulatszavas FE: *лопни мои глаза* = *folyjon ki a szemem!* ('esküdözés'); *отсохни у меня руки* = *száradjon le a kezem!* ('esküdözés').

Amint a fenti példákból is kiviláglik, nem minden FE-re jellemző a szóértékűség. Egyes FE-et csak több szóval, szókapcsolattal lehet helyettesíteni: *делить шкуру неубитого медведя* = '*распределять прибыль от еще не осуществленного дела*'. Tehát a szóértékűséget nem lehet minden frazeologizmusra (még az egybeforrt szókapcsolatok és a frazeológiai egységek esetében sem) jellemző általános tulajdonságnak, ismervnek tekinteni. Ez az ismerv is csupán a FE-ek egy csoportjára vonatkozik, s a FE-ek fakultatív ismérveihez sorolhatjuk.

Tatár Béla **Фразеология современного русского языка** c. tankönyvében az állandósult szókapcsolatok legfontosabb ismervének a szerző által **frazeologikusság, frazeologizáltság (фразеологичность)** műszóval nevezett tulajdonságot tekinti, amely a megfogalmazás tartalmából ítélve magában foglalja az **idiomatikusság, a szemantikai**

egybeforrottság és a **képszerűség** ismérveit. A **frazeologikusság** fogalmát Tatár Béla az idiomatikusság fogalmával azonosítja (Tarap 1992:26).

11. Véleményem szerint a frazeológiai egységek ismérveinek meghatározásakor egymástól meg kell különböztetni a frazeologizmusok szerkezetére (alaki, formai oldalára), valamint a jelentésére vonatkozó **általános** és **egyedi** sajátosságokat és ismérveket.

A FE-ek **általános** és a **különös (egyedi)** sajátosságainak elemzéséből arra lehet következtetni, hogy a frazeologizmusok minden szerkezeti és szemantikai csoportjára jellemző a **lexikális, grammatikai, szerkezeti és szemantikai állandósultság**, a **reprodukálhatóság**, valamint a **különformáltság**. E három ismervvel nem rendelkező szókapcsolatokat, szó szerkezeteket nem lehet a frazeologizmusok közé sorolni. Az állandósultsággal és reprodukálhatósággal nem rendelkező szabad szerkesztésű szókapcsolatokat nem **reprodukáljuk**, hanem beszéd közben **produkáljuk**, önálló szavakból szerkesztjük meg újból és újból. A **nem különformált** nyelvi egységek pedig a **szóösszetételek körébe tartoznak**.

A frazeologizmusok szemantikai sajátosságait tekintve minden állandósult szókapcsolatban van valami jelentéstöbblet, amit az alkotótagok jelentésének integrálódása hoz létre. Még a frazeológia alsó határát képező igés szerkezetek (**állandósult igei-főnévi szókapcsolatok**) *győzelmet arat; vereséget szenved (одержать победу; потерпеть поражение)* is rendelkeznek ilyen jelentéstöbblettel, amely az igei komponens szemantikai „kiüresedésével”, segédigei funkcióban történő használatával kapcsolatos jelentés-elhomályosulás eredményeképpen jön létre.

Szemantikai szempontból tehát a frazeologizmusok **jelentésének integráltságát** (amely eltérő mértékű lehet a frazeologizmusok különböző csoportjaiban) **tartom a frazeológiai egységek általános ismervének**.

III. A TÉMA KUTATÁSÁNAK ELŐZMÉNYEI

3.1. A magyarországi frazeológiai kutatások előzményei és főbb irányzatai

1. A nyelvészeti szempontú modern frazeológiai kutatások kialakulása Magyarországon az 50-es évek elejére tehető, és közvetlenül **O. Nagy Gábor** nevéhez fűződik. O. Nagy Gábor munkásságát azért tekinthetjük korszakalkotónak, mert nagy elődeinek eredményeire, hagyományaira építve, azokat továbbfejlesztve **megteremtette a modern frazeológia mint önálló nyelvészeti diszciplína alapjait** (lásd: Tolnai Vilmos, Kertész Manó, Berze Nagy János, Bauer Simon, Csefkó Gyula munkáit. In: **O. Nagy Gábor: A magyar frazeológiai kutatások története** c. monográfiájában) (**O. Nagy 1977**).

A magyarországi frazeológiai kutatások eredményeit az 50-es évekkel bezárólag O. Nagy Gábor tudománytörténeti monografikus munkájában összegezte (**O. Nagy 1977**). Korai tragikus halála azonban megakadályozta abban, hogy a hetvenes évekig végigkövesse és értékelje a hazai frazeológiai kutatások fejlődésének irányzatait és összegezze legújabb eredményeit. A magyar frazeológia történeti áttekintését az 50-es évektől **Hadrovics László** akadémikus dolgozta fel a **Magyar frazeológia. Történeti áttekintés** c. monografikus munkájában (**Hadrovics 1995**). O. Nagy Gábor frazeológiai munkássága máig is kisugárzó jelentőséggel bír.

O. Nagy Gábor frazeológiai munkásságának jelentőségét és eredményeit röviden az alábbiakban lehet összefoglalni:

Folytatta a magyar szólások és közmondások etimológiájának feltárására irányuló, Magyarországon mindig is gazdag hagyományokkal rendelkező kutatásokat. Az 50-es, 60-as években Magyarországon folyó etimológiai kutatásokat főleg O. Nagy Gábor neve fémjelezte: folyamatosan publikálta kutatási eredményeit a szakfolyóiratokban. A nagyközönség igazi elismerését O. Nagy Gábor elsősorban a **Mi fán terem** c. szólásmagyarázó szótárával vívta ki magának (**O. Nagy 1961**).

O. Nagy Gábor nevéhez fűződik a magyar szólások és közmondások tudományos módszerekkel történő gyűjtése, rendszerezése. Pályájának csúcsát igazából lexikográfiai munkásságának eredményei jelentik. A már említett szólásmagyarázó szótárán kívül megalkotta a **Magyar szólások és közmondások** c. gyűjteményét, amely mind a benne foglalt frazeológiai anyag mennyiségét és minőségét, mind pedig szótári feldolgozásának tudományos színvonalát tekintve a mai napig korszerű frazeológiai szótárként szolgál

használóinak (**O. Nagy 1966**). Külön szükséges megemlíteni az általa írt **Magyar szinonimaszótárt**, amely a nyelv szókincsét egységes lexikai-frazeológiai rendszerként kezeli, s anyagában a szavakon kívül számos frazeologizmust is tartalmaz (**O. Nagy 1966**).

O. Nagy több idegen nyelven is kiválóan beszélt, így tágabb kitekintést kapott a külföldön folyó frazeológiai kutatások irányzataira, eredményeire is. Figyelemmel kísérte és jól ismerte az orosz nyelv területén folyó frazeológiai kutatásokat, többek között **V. V. Vinogradov** akadémikus munkáit. 1953-ban O. Nagy Gábor fordításában magyarul is megjelent V. V. Vinogradov egyik korszakalkotó munkája, **A frazeológiai egységek főbb típusai az orosz nyelvben**, amely 1947-ben látott először napvilágot (**O. Nagy 1953**). O. Nagy Gábor munkásságára V. V. Vinogradov frazeológiai elmélete nagy hatással volt, és a magyar nyelv frazeológiai rendszerének nyelvészeti, szemantikai, stilisztikai szempontú tanulmányozására inspirálta.

Jelentősnek tekinthető O. Nagy Gábor munkássága a magyar frazeológiai terminológia megalkotása terén is. V. V. Vinogradov által megteremtett orosz frazeológiai terminológia termékenyítően hatott a tudományág fejlettségi szintjének megfelelő magyar frazeológiai szakszókincs kialakulására is. A „**frazeológiai egység**” (**фразеологическая единица**), „**egybeforrt szókapcsolat**” (**фразеологическое сращение**), „**frazeológiai fordulat**” (**фразеологический оборот**) stb. szakkifejezések O. Nagy Gábor fordítása nyomán kerültek be a magyar frazeológiai terminológiába.

O. Nagy Gábor munkáiban a kor új követelményeinek megfelelően elvégezte a FE-ek egyik legnagyobb és legszínesebb csoportjának – a szólásoknak különböző szempontú – részben történeti, részben leíró alapon történő rendszerezését, elemzését (**O. Nagy 1954, 1965, 1968, 1973**).

O. Nagy Gábor elméletileg és gyakorlatilag egyformán felkészült, sokoldalú szakember volt. A frazeológián kívül széleskörű jártasságot szerzett a leíró és a történeti jelentéstan, a stilisztika, a nyelvművelés, a szó- és kifejezéstudomány, a lexikográfia, a szólások rendszeres gyűjtése és kutatása során a folklór, a tárgyi néprajz és általában a művelődéstörténet területén. *„Nem kétséges, hogy O. Nagy munkássága, különösen az ötvenes éveknek és a hatvanas évek első felének mértékével mérve a frazeológia elmélete terén is az élvonalhoz tartozott”* – írja róla Juhász József, az O. Nagy Gábor utáni nemzedék egyik legkiválóbb frazeológusa (**Juhász 1982:10**). O. Nagy Gábor munkásságának ismeretében csak osztani lehet pályatársának, Juhász Józsefnek arra vonatkozó véleményét, hogy a magyarországi frazeológiai kutatásokban iránymutató voltukból eredően, O. Nagy műveiből kell ma nálunk is kiindulni (**Juhász 1982:10**).

2. A magyar nyelv területén a 70-es és a 80-as években folyó frazeológiai kutatásokat elsősorban **Hadrovics László, Károly Sándor, Juhász József, Rozgonyiné M. Emma** neve fémjelzi. Ezen nyelvészeknek a frazeológiával kapcsolatos nézeteit részletesen a dolgozat elméleti alapvetésekor elemzem.

Továbbra is folytatódnak a magyar frazeológiában mindig is nagy hagyományokkal rendelkező etimológiai kutatások, melyek több nyelvész, de elsősorban **Hadrovics László** akadémikus nevéhez fűződnek (**Hadrovics 1975, 1995**).

3. Az utóbbi 30 évben különösen jelentős fejlődésnek lehettünk tanúi a magyar nyelv frazeológiai rendszerének leíró nyelvészeti szempontú vizsgálata területén. Mindenekelőtt két korszakos jelentőségű hiánypótló alapk munkát kell megemlítenünk. **Juhász József A magyar frazeológiai egységek osztályozása** c. kandidátusi disszertációjában a magyar nyelv frazeológiai rendszerének, az általános és a leíró frazeológia elméletének legújabb hazai és külföldi eredményeinek sokoldalú (szerkezeti, szemantikai, stilisztikai) leírását, elemzését és rendszerezését végezte el (**Juhász 1982**). Munkája a mai napig alapk munkának számít mind a magyar leíró, mind pedig a magyar egybevető frazeológiai vizsgálatok szempontjából. A részletes elemzést lásd **A dolgozat elméleti alapvetése** c. részben.

4. **Rozgonyiné M. Emma A szólások és közmondások nyelvi és nyelvhasználati arculata** c. kandidátusi disszertációjában a tágabban értelmezett frazeologizmusok (szólások, közmondások) elméleti kérdéseit, lexikológiai, grammatikai, szintaktikai, szövegtani, szemantikai és kontextuális sajátosságait, valamint a szövegtani vizsgálattal összefüggően stilisztikai tulajdonságaikat elemezte (**Rozgonyiné 1984**). A munka a szólások és közmondások nyelvi és nyelvhasználati vizsgálatának problematikáját először veti fel a magyar nyelvészeti szakirodalomban.

Munkásságával mindkét nyelvész érdemben hozzájárult a nyelvészeti szempontú magyar frazeológiai szakterminológia kidolgozásához, megteremtéséhez. Szükséges megjegyezni, hogy bár mindkét disszertáció esetében hiánypótló munkáról van szó, nyomtatásban végül egyik sem jelent meg, így a nyelvészek számára nehezen hozzáférhetőek.

5. **Károly Sándor Általános és magyar jelentéstan** c. munkájában a **Magyar jelkapcsolatok jelentése** c. fejezet keretein belül foglalkozik a magyar frazeológiai egységek típusainak meghatározásával (**Károly 1970:391-396**). A szavak és a frazeologizmusok szerkezeti és szemantikai típusainak, a frazeológia rendszerszerű szerveződésének, a lexikai és a frazeológiai poliszémia, szinonímia, antonímia és homonímia jelenségének tárgyalása során könyve a kutatók számára számos, máig is útmutató alapmegállapítást tartalmaz.

6. Az utóbbi időben több magyar nyelvész figyelme a magyar frazeologizmusok beszédszintű használatának, a FE-ek szövegbe szerkesztésének, egyes magyar írók műveiben található frazeologizmusok stilisztikai, szemantikai és grammatikai sajátosságainak vizsgálatára irányultak (**Rozgonyiné 1980, 1981, 1984; Forgácsné 1995, 1997a, 1997e**). A nyelvészek érdeklődését felkeltette továbbá a frazeologizmusok sajtónyelvi használatának, a reklám nyelvében betöltött funkciójának, a FE-ek érzelemkifejező szerepének, a verbális agresszió során történő felhasználásának elemzése, valamint a frazeologizmusokban rejlő etnosztereotípiák stilisztikai és szemantikai sajátosságainak feltárása (**Forgácsné 1993, 1995a, 1997**).

7. A nyelvészeti kutatásokkal párhuzamosan, de tőlük nem függetlenül, a folklór körében is folynak – sőt sokáig csak ebből az irányból és ilyen céllal – kutatások. A magyarországi parömiológiai kutatások nemzetközileg is ismert képviselői **Kanyó Zoltán, Szemerkenyi Ágnes és Voight Vilmos** (**Kanyó 1981, 1984; Szemerkenyi 1975, 1994; Voight 1971, 1975**).

3.2. Az idegen nyelvi frazeológiai kutatások Magyarországon

3.2.1. Idegen nyelvi frazeográfiai kutatások és a kétnyelvű frazeológiai szótárirodalom

Hazánkban a magyar nyelv területén végzett frazeológiai kutatásokkal párhuzamosan számos idegen nyelv területén folytak és folynak frazeológiai kutatások. Az idegen nyelvek oktatásának gyakorlati szükségleteiből eredően jöttek létre az első frazeológiai szótárak. Az első modern **német-magyar frazeológiai szótár** **Bíró Izabella és Schlandt Henrik** szerkesztésében 1937-ben jelent meg (**Bíró-Schlandt 1937**). Ezt követően 1963-ban **Nádor Gabriella** szerkesztésében már egy korszerűbb, több frazeológiai egységet tartalmazó munka, 1983-ban pedig **Ármósné Eisenbarth Magda és Rác Ottó** szerkesztésében eddig Magyarországon a legnagyobb terjedelmű, 8 ezer szótári cikket magába foglaló kétnyelvű frazeológiai szótár jelent meg (**Nádor 1963; Ármósné-Rác 1983**). A 60-as évek elején egy szótársorozat részeként – egymás után jelentek meg az **orosz, angol, francia, olasz** nyelv frazeologizmusait és magyar nyelvi megfelelőit tartalmazó – szótársorozat kötetei (lásd: **Rákos 1955; Keszthelyi 1961; Végh-Rubin 1962; Bakos 1964; Magai 1966**). Az orosz nyelv szempontjából külön is meg kell említeni **Keszthelyi Ernő Russzicizmusok. 5000 orosz szólás és kifejezés** c. szótárát, melyet az orosz-idegennyelvű frazeológiai szótárak

sorában az elsők között tartanak számon itthon és külföldön egyaránt (**Keszthelyi 1961**). Keszthelyi Ernő orosz-magyar frazeológiai szótára időben jóval megelőzte az **A. I. Molotkov** által szerkesztett egynyelvű akadémiai típusú orosz frazeológiai szótár megjelenését (**Молотков 1967**). Az első orosz-magyar frazeológiai szótár, bár az ún. „passzív” szótárakhoz sorolható, mind frazeológiai anyagát, annak szótári reprezentációját, a benne szereplő FE-ek sokoldalú grammatikai, stilisztikai, szemantikai megvilágítását, mind pedig az orosz FE-ek magyar nyelvi megfeleltetését tekintve korszerű, tudományos alapokon szerkesztett szótárnak tekinthető. Hasonló terjedelmű orosz-magyar frazeológiai szótár magyar nyelvterületen azóta sem jelent meg, így az orosz mint idegen nyelv oktatásában, a műfordításban, tolmácsok és fordítók képzésében, valamint a nyelvészeti kutatásokban a mai napig a legfontosabb, immár bibliográfiai ritkaságszámba menő lexikográfiai forrásnak számít. Keszthelyi Ernő szótárához képest a kétnyelvű orosz-magyar frazeográfiában nem jelentett lényeges előrelépést **V. I. Laver** és **I. V. Zékány**, az Ungvári Egyetem nyelvészei által a 80-as évek közepén megjelentetett háromnyelvű **Orosz-ukrán-magyar frazeológiai szótár** sem (**Лавер-Зикань 1985**). Terjedelmét tekintve Keszthelyi szótáránál kisebb terjedelmű – összesen 4000 FE-et tartalmazó szótár – már az „aktív” szótárak sorába sorolható. A szóban forgó szótár pozitívumainak tekinthetjük a benne szereplő orosz FE-ek szótári alapalakjának, különböző variánsainak, valenciájának, disztribúciójának pontosabb, a frazeológiai kutatások akkori állapotának megfelelő leírását. A szótár pozitívumai közé tartozik továbbá a FE-ek szövegbeli kapcsolódási lehetőségeit, jelentésének pontosabb értelmezését szolgáló szépirodalmi művekből vett orosz nyelvű illusztrációs anyag közlése. A frazeologizmusok rendszerszerű sajátosságainak bemutatását (a frazeológiai szinonímia, antonímia, poliszémia, homonímia), a FE-ek stilisztikai jellemzőinek ábrázolását és magyar nyelvi megfeleltetésének minőségét tekintve azonban a szótár Keszthelyi Ernő szótárának gyakorlatát követi (a szótár szakavatott és pozitív ismertetését lásd: **Csige-Székely 1985a**).

Ezt követően több, oktatási célokat szolgáló frazeológiai szótár, gyűjtemény látott napvilágot, amelyek a fentebb említett ún. „passzív” szótáraktól eltérően már sokoldalúan, kommunikatív célból mutatják be az idegen nyelvi frazeologizmusokat és használatukat (lásd: **Hessky 1982; Földes 1986a; Bárdosi 1983; Paczolay 1985; Veress 1983; Dubrovin-Klaudy 1990**). Az interkulturális kapcsolatok fejlődésének, a műfordítás gyakorlati szükségleteinek, valamint az államnyelv magas szintű ismerete iránt támasztott követelményeknek megfelelően Romániában **magyar-román** és **román-magyar**, Szlovákiában **magyar-szlovák** frazeológiai szótár jelenik meg (lásd: **Habovštiakova-Hasák 1980; Vöö 1978-1984; Kelemen-Szász 1984**).

A magyarországi frazeológiai lexikográfia örvendetes fejlődésével egyidejűleg a frazeográfia különböző elméleti és gyakorlati problémái kerültek napirendre. A hazai elméleti frazeográfiai munkák közül kiemelkedő jelentőségűek **Tatár Béla** munkái (lásd: **Tatár 1974, 1977, 1978, 1980, 1982, 1984**).

Tatár Béla monográfiáiban és számos tanulmányában a frazeológiai lexikográfia aktuális kérdéseivel foglalkozik: **elemzés alá veti az egynyelvű és kétnyelvű frazeológiai szótárak frazeológia tartalmát, a frazeologizmusok rendszerszerű sajátosságainak (poliszémia, szinonímia, variabilitás, grammatikai, stilisztikai jellemzők, valencia stb.) szótári ábrázolását.** Megveti egy minden igényt kielégítő akadémiai típusú modern orosz-magyar frazeológiai szótár megalkotásának elméleti alapjait.

Tatár Béla **Фразеологические словари. Русская лексикография. Одноязычные филологические словари (Tatár 1985)** c. munkája nemzetközi szakmai elismerést hozott írójának.

Az idegen nyelvek viszonylatában a magyar frazeológusokat a **többnyelvű frazeológiai szótárak szerkesztése, az idiómák szótári ábrázolása, a számítógépes szótárszerkesztés, valamint a különböző új típusú (tematikus, ideográfiai, oktatási célokat szolgáló és aktív információkat nyújtó) frazeológiai szótárak szerkesztési problémái** foglalkoztatták (Horváth 1979; Hessky 1980a; Bárdosi 1982, 1982a; Szelp 1983; Fábíán 1984; Paczolay 1985; Györke 1998).

3.2.2. Általános, valamint kontrasztív frazeológiai kutatások

Magyarországon

Az idegen nyelvek frazeológiai rendszerével kapcsolatos elméleti és gyakorlati **problémák tanulmányozása** a 60-as években veszi kezdetét. Az orosz nyelv frazeológiája tanulmányozása területén **Pete István, Hajzer Lajos és Tatár Béla** voltak az úttörők. A nyelvoktatás gyakorlati szükségleteiből kiinduló munkák főleg az orosz és a magyar frazeologizmusok és állandósult szókapcsolatok **egyes szerkezeti csoportjainak egybevetésével, a közöttük lévő szerkezeti és szemantikai azonosságok és eltérések feltárásával, az orosz frazeologizmusok magyarra történő fordításának sajátosságaival** foglalkoztak (Pete 1957, 1958, 1966, 1968; Hajzer 1967, 1969, 1970, 1972; Tatár 1996:28-29).

A hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején születtek meg az első nemzetközi mércével mérve is komoly elismerést kiváltó frazeológiai elméleti munkák. **A nyelvészeket a frazeológia általános kérdései, a frazeológiai egység fogalma, ismérvei, a frazeológia**

határai, szerkezeti típusai, a frazeológiai poliszémia, szinonímia és homonímia problémái, valamint a FE fordításának sajátosságai foglalkoztatták (Hajzer 1969, 1970, 1972; Horváth 1978, 1980; Tatár 1975a, 1975b, 1975c, 1976, 1977a, 1978a; Györke 1977, 1977a, 1978, 1979; Gáspár 1975; Gorevovné 1983).

A magyarországi frazeológiai kutatásokban az igazi fellendülést az utóbbi 20 év jelenti. Több nyelv viszonylatában alapmunkák – monográfiák, tankönyvek, szótárak – jelentek meg. Különösen az **orosz**, a **német** és a **francia** nyelv frazeológiai rendszerének tanulmányozása terén születtek igen figyelemreméltó eredmények.

Az, hogy a 80-as évektől kezdődően hazánkban hangsúlyozottan az orosz és a német nyelv vonatkozásában különösen intenzív és sokrétű frazeológiai kutatások folytak és folynak, több okkal is magyarázható:

- mind a magyar, mind pedig a német és az orosz nyelv viszonylatában a frazeológia önálló nyelvészeti diszciplínává vált, nemzetközi viszonylatban többirányú, intenzív frazeológiai kutatások folytak és folynak;
- erre az időszakra tehető a kiváló nyelvtudással, széleskörű tudományos tájékozottsággal rendelkező újabb nyelvész-nemzedék frazeológiai munkásságának kibontakozása;
- egy-egy meghatározó hazai személyiség munkásságának kisugárzása, iskolateremtő ereje;
- a német nyelv vonatkozásában: a 90-es években a német nyelv státuszában, presztízsében bekövetkezett változásokkal, az idegen nyelvek oktatásával szemben támasztott magasabb követelményekkel;
- az orosz nyelv vonatkozásában: a frazeológia, mint nyelvészeti diszciplína magas fejlettségi szintjével, hagyományos népszerűségével (lásd még: **Дьёрке-Фёльдеш 1986, 1989; Földes-Györke 1987; Györke 1999**).

Az orosz nyelv frazeológiai rendszerének több évtizedes tanulmányozása területén különösen kiemelkedőnek tekinthetjük Tatár Béla sokoldalú frazeológusi munkásságát. Tatár Béla **Русская фразеология** c. monografikus jellegű egyetemi tankönyvében az egyetemes frazeológia legújabb tudományos eredményeit és sokéves saját alapkutatásait összegzi. Mind tudományosságát, mind pedig a benne tárgyalt problémakörök fontosságát, sokrétűségét és alaposságát tekintve nemzetközileg is elismert munka (Tarap 1992). A benne felvetett problémák (**a FE fogalma, ismérvei; a frazeológia határai; a FE-ek szemantikai, lexiko-grammatikai és stilisztikai sajátosságai; a frazeologizmusok formai és tartalmi egysége;**

a FE-ek valenciája; a FE-ek szemantikai sajátosságai: a monoszémia-poliszémia, szinonímia-antonímia, a homonímia, enantioszémia, variabilitás problémája; a FE-ek lexiko-grammatikai osztályozása) – iránymutatóak az orosz nyelv frazeológiai rendszerének további tanulmányozásában. Szemantikai, grammatikai és stilisztikai orientáltságú munkájában Tatár Béla új textológiai és pragmatikai kérdéseket vet föl, többek között az extralingvisztikai tényezők jelentőségét a FE-ek beszédbeli használatában (lásd: Krékits Józsefnek a könyvről írott pozitív értékelését: Крекич 1994). Tatár Béla figyelme több tanulmányában az orosz nyelv frazeológiai rendszerének eddig még ki nem dolgozott részterületeire – a frazeológiailag kötött szójelentésre, a névmási, számneves, modalitást jelölő, a kötőszók és módosítószók szerepét betöltő FE-ek elemzésére irányultak (Tatár 1996, 1997a, 1998).

Figyelemre méltóak a német nyelv frazeológiája vonatkozásában született elméleti munkák és gyakorlati célokat szolgáló tankönyvek, gyűjtemények. A kronológiai sorrendet követve különösen kiemelkedőnek kell tekinteni Hessky Regina és Földes Csaba leíró és egybevető frazeológiai munkáit (Hessky 1978, 1980a, 1982, 1982a; Földes 1986).

Az egyetemes frazeológiai kutatások legújabb eredményeiből kiindulva a magyar germanisták kifejtik a frazeológia általános elméleti kérdéseivel, problémáival kapcsolatos nézeteiket, elemzik a frazeológiai jelentés szinkron motiváltságával, a frazeológiai variabilitás és szinonimitás jelenségével kapcsolatos nézeteiket.

Különösképpen figyelemreméltó eredmények születtek az egybevető frazeológiai kutatások, többek között a német, az orosz és a magyar nyelv frazeológiai rendszerének egybevető vizsgálata terén.

A különböző nyelvek területén végzett hazai konfrontatív frazeológiai kutatások több irányát lehet megkülönböztetni:

1. az egybevető frazeológia általános kérdései, elvei;
2. egybevetés egyes frazeologizmusok anyaga alapján;
3. a frazeologizmusok különböző (grammatikai, szerkezeti, szemantikai, tematikus) csoportjainak egybevető vizsgálata;
4. különböző nyelvek frazeológiai rendszerének egybevető vizsgálata.

Az egybevető frazeológiai kutatások területén több nyelv vonatkozásában is sokrétű és eredményes munkálatok folytak és folynak. Az elemzések főleg a frazeologizmusok egyes szerkezeti-szemantikai, stilisztikai és tematikus csoportjainak egybevető vizsgálatára irányultak (lásd: Földes 1983, 1984, 1985, 1985a, 1985b, 1987b, 1991, 1992, 1993; Hessky 1980, 1982, 1984a, 1984b, 1985, 1985a; Somhegyi 1984; Tóthné 1985; Csige 1982, 1985,

1986, 1990; Simon 1999; Bárdosi 1990; Juhász 1996; Forgácsné 1993, 1994, 1997, 1997a, 1997b, 1997c; Horváth 1980, 1984; Györke 1989; Mayer 1984).

A frazeológia rendszerszerű sajátosságai, a frazeológiai poliszémia, szinonímia, homonímia, enantioszémia jelensége, a frazeológiának más nyelvi szintekkel való kapcsolata, kölcsönhatása, továbbá a frazeologizmusok alapján történő szóképzés élénken foglalkoztatta a nyelvészeinket (lásd: Tatár 1978a, 1980; Földes-Györke 1988; Földes-Nazarov 1989; Györke 1983, 1985, 1991, 1991a).

A frazeológia országismereti tartalmával, valamint a frazeologizmusok oktatásának módszertani vonatkozásaival szintén többen foglalkoztak (Györke 1977b, 1983; Földes 1984, 1990, 1990a).

Egyes írók nyelvének sajátosságai, műveik frazeológiatartalmának elemzése, a FE stilisztikai szerepe, a frazeologizmusok szótári feldolgozása, fordítása, a műfordítás frazeológiai problémái stb. több tanulmányban, cikkben nyertek megfogalmazást (Tatár 1977a, 1980, 1980a, 1996, 1997b; Földes 1987; Horváth 1985; Misky-Lendvai 1981; Juhász 1996; Csige 1987; Klaudy 1995; Morvay 1978; Bakos 1999; Nagy 1997; Оноди 1988; Варкони 1985, 1987, 1989, 1997; Салаи 1985, 1987, 1989, 1989a, 1989b).

Az idegen nyelvek frazeológiai rendszerének tanulmányozása fokozatosan kiterjedt más nyelvekre, így az angol, olasz, spanyol, lengyel, szerbhorvát nyelv frazeológiájára is (lásd: Morvay 1977, 1977a, 1978, 1978a, 1978b, 1980, 1981; Somhegyi 1984; Fábián 1984, 1986; Holló 1990; Makkai 1990; Bárdosi 1990).

Legújabban a nyelvészek figyelme az idegen nyelvi frazeologizmusok etimológiájának kutatása felé irányul, s már több figyelemre méltó tanulmány látott napvilágot (Кишшимон 1997; Татар 1999).

3.3. A szomatikus frazeologizmusok lexiko-szemantikai csoportjának helye a nyelv frazeológiai részrendszerében

3.3.1. Az orosz és a magyar szomatikus frazeologizmusok kutatásának előzményei

A szomatikus frazeologizmusok különböző szempontú – többek között egybevető jellegű – tanulmányozása mind a hazai, mind pedig a külföldi (főleg az orosz) nyelvészeti szakirodalomban nincs minden előzmény nélkül. A FE-ek ezen lexikai-szemantikai csoportja nagy számánál és érdekességénél fogva már a 60-as években felkeltette a nyelvészek figyelmét.

A 60-as évektől kezdve az egyes nyelvek szomatikus FE-ei állományának összegyűjtése, rendszerezése, különböző szempontú osztályozása és leírása két kandidátusi disszertáció kutatási tárgyát képezte. A szomatikus FE-ek területén folyó kutatások eddig két irányban folytak: egyrészt az egyes nyelvek frazeológiai rendszerén belül, másrészt egybevető aspektusban – két vagy több nyelv szomatikus frazeologizmusainak egybevető vizsgálata témakörében. Elsőként F. Vakk észt nyelvész gyűjtötte egybe és a frazeológia tudományának akkori fejlettségi színvonalával összhangban elemezte az észt nyelv szomatikus FE-einek szerkezeti, szemantikai és stilisztikai csoportjait, az észt szomatizmusok frazémákat alkotó szerepét (**Ф. Вакк:1964**).

Ezt követően E. Sz. Jakimova egy másik finnugor nyelv, a mari nyelv szomatikus FE-einek anyaga alapján sokoldalúan elemzi a testrésznevek szimbolikáját a mari nyelv szomatikus frazeologizmusainak körében (**Якимова:1975**).

Az orosz és más idegen nyelvek szomatikus FE-einek egybevető jellegű tanulmányozásával eddig már több nyelvész is foglalkozott.

Az egybevető jellegű munkák közül mindenekelőtt O. Nazarov, Ju. A. Dolgopólov, N. V. Dzsanelidze, M. N. Azimova, P. G. Nandan, N. N. Kirillova munkáit szükséges megemlíteni (**Назаров 1973; Долгополов 1973; Кириллова 1975; Нандан 1978; Азимова 1980; Джанелидзе 1981**).

Az orosz nyelvterületen publikált munkák egyrészt a szomatikus FE-ek általuk kifejezett fogalmi körök szerinti felosztásával (**Мордкович 1976**), másrészt egyes török nyelvek szomatikus frazeologizmusainak szerkezeti-szemantikai leírásával (**Раджабов 1976; Исаев 1976**) foglalkoznak.

A szomatikus frazeologizmusok egybevető aspektusú tanulmányozása felkeltette a hazai nyelvészek érdeklődését is: eddig e témakörben hazánkban két disszertáció és két tanulmány született. Somhegyi Gyula kandidátusi disszertációjában a szerbhorvát-magyar FE-ek összevető vizsgálatát a két nyelv szomatikus frazeologizmusai alapján végezte el **(Somhegyi 1984)**. Nagy László PhD disszertációjában 30 testrész nevét tartalmazó mintegy 1000-1000 orosz és német szomatikus frazeologizmus egybevető vizsgálatával foglalkozott **(Nagy 2000)**.

A fentebb említett két tanulmány az orosz – német – magyar, illetve az orosz és a német szomatikus FE-ek egybevető vizsgálatával, a nyelvek közötti megfeleltetésével, ekvivalencia-típusainak leírásával foglalkozik **(Földes 1985; Надь 1997)**.

A magyar frazeológiai szakirodalomban a lexikális szomatizmusok etimológiájára, grammatikai sajátosságaira, a frazeologizmusok létrejöttében játszott szerepére vonatkozóan több nyelvész is számos értékes adalékkal szolgál **(Pete 1989; Papp 1979)**. A szomatizmusokkal kapcsolatban különösen részletes elemzésekkel találkozhatunk **Hadrovics László Magyar frazeológia. Történeti áttekintés** c. munkájában, amely nemcsak a magyar szomatikus FE-ek tárházaként szolgál, hanem értékes tudományos elemzéseket is tartalmaz a szomatizmusok frazémákat alkotó képességével, a FE-ek szemantikai sajátosságainak és szimbólum-mezőinek kialakulásában játszott szerepével kapcsolatosan.

Az orosz és a magyar szomatikus frazeologizmusok egybevető vizsgálatával külön disszertáció keretében a magyar frazeológiai szakirodalomban eddig még nem foglalkoztak. Dolgozatomban a hazai egybevető frazeológia területén elsőként végzem el a két nyelv egyik legnagyobb frazeológiai részrendszerének nyelvi és beszédszintű egybevető vizsgálatát, amely az orosz és a magyar nyelv egész frazeológiai rendszerére vonatkozóan is értékes adalékokkal szolgál **(Hadrovics 1995)**.

A dolgozat korpuszát képező **1376** orosz és **1177** magyar szomatikus FE-et különböző egynyelvű és kétnyelvű frazeológiai és nem frazeológiai szótárak állományából gyűjtöttem. Gyűjtésem forrásául egyrészt az **A. I. Molotkov** által szerkesztett **Orosz frazeológiai szótár**, **A. I. Fjodorov** kétkötetes **Az orosz irodalmi nyelv frazeológiai szótára**, valamint **Sz. Vlahov** szerkesztésében megjelent **Orosz-bolgár frazeológiai szótár** szolgált, másrészt vizsgálódásaimat kiterjesztettem az orosz és a magyar frazeológiai szótárakra is, **Keszthelyi Ernő Russzicizmusok** c. orosz-magyar frazeológiai szótárára, illetve a háromnyelvű **Orosz-ukrán-magyar frazeológiai szótár** anyagára, amely **V. I. Laver** és **Zékány Imre** ungvári nyelvészek szerkesztésében jelent meg (a továbbiakban rövidítve: **ФСРЯ 1987, Фёдоров 1995 (Ф:40), Влахов 1980 (Вл: н-120), Keszthelyi 1961 (К: н-54), Лавер-Зикань 1985**

(Л-3:140)). A gyűjtést kiegészítettem az orosz és a magyar értelmező szótárak frazeológiai anyagával (Ожегов-Шведова 1997, СРЯ I-IV, ÉrtSz I-VII, ÉKsz). A magyar nyelvi megfeleltetéseknel segítségül hívtam Hadrovics László és Gáldi László által szerkesztett kétkötetes Orosz-magyar és Magyar-orosz szótárt (Hadrovics-Gáldi 1974, 1977 (O-M: I/214); (M-O: I/56)), a legújabb egykötetes Orosz-magyar és Magyar-orosz szótárt (Gáldi-Uzonyi 2000 (G-U)), illetve O. Nagy Gábor Magyar szólások és közmondások c. gyűjteményét (O. Nagy 1966 (ONG)), valamint Földes Csaba Magyar-német-orosz beszédfordulatok, M. I. Dubrovin – Klaudy Kinga Orosz szólások és közmondások képekben és N. M. Sanszkij – Je. A. Bisztrova – Veress Veronika 700 orosz beszédfordulat c. tanszótárát (Földes 1987 (F); Dubrovin – Klaudy 1990 (D-K); Sanszkij – Bisztrova – Veress 1983 (SBV)). (A zárójelben használatos rövidítések itt is FE-ek forrásának jelölésére szolgálnak).

A forrásként szolgáló szótárak összesen 1376 orosz és 1177 magyar szomatikus frazeológiai egységet tartalmaznak. Az alábbi (1.sz.) táblázat az orosz és a magyar szomatikus frazeologizmusok testrésznevek szerinti számszerű megoszlását tartalmazza.

1. sz. táblázat

A TESTRÉSZNEVES FRAZEOLOGIZMUSOK SZÁMSZERŰ MEGOSZLÁSA AZ OROSZ ÉS A MAGYAR NYELVBEN

N/N	Orosz nyelv		Magyar nyelv	
1.	Бок	13	Oldal <emberé, állaté>	4
2.	Борода	2	Szakáll	4
3.	Бровь	5	Szemöldök	2
4.	Брюхо	2	Bendő	1
5.	Вихор (чуб, хохол)	0	Üstök	1
6.	Волосы (волосок)	11	Haj (hajszál)	14
7.	Глаз (глаза)	136	Szem	94
8.	Глотка	4	Torok (garat)	1
9.	Голова (глава, башка, котелок)	132	Fej (kobak)	95
10.	Горб	5	Púp	2
11.	Горло	20	Torok	10
12.	Горсть	0	Marok	10
13.	Грудь	13	Mell(kas)	7
14.	Губа (губы, губки)	9	Ajak	2
15.	Дух	24	Vö.:Lélek (hangulat, szellem)	0
16.	Душа	76	Lélek	49
17.	Желудок	4	Gyomor	8
18.	Желчь	0	Epe	12

19.	Живот	5	Has	18
20.	Жила (жилка)	3	Ér	4
21.	Жир	9	Zsír (háj)	4
22.	Жопа	2	Segg	13
23.	Зад	0	Far (fenék)	8
24.	Затылок	1	Nyakszirt (tarkó)	2
25.	Зоб	0	Begy	7
26.	Зуб (зубок, зубы)	30	Fog	19
27.	Кишка	8	Bél	6
28.	Клык	0	Agyar	1
29.	Клюв	0	Csőr	3
30.	Коготь (когти)	4	Karom	3
31.	Кожа	5	Bőr	24
32.	Колено (колени)	7	Térd	6
33.	Конская стопа	0	Lóláb	1
34.	Кость (кости, косточка)	12	Csont	11
35.	Кровь	30	Vér	19
36.	Крыло (крылышко)	6	Szárny	6
37.	Кулак	9	Ököl	1
38.	Ладонь (лдошка, ладонка)	2	Tenyér	7
39.	Лапа	8	Mancs (láb)	0
40.	Лёгкие	0	Tüdő	1
41.	Лицо	25	Arc	9
42.	Лоб	11	Homlok	1
43.	Лодыжка, щиколотка	0	Boka	1
44.	Ложечка	2	Lapocka	0
45.	Локоть (локти)	2	Könyök	3
46.	Лопатка (лопатки)	2	Lapocka	0
47.	Мизинец	2	Kisujj	8
48.	Мозг (мозги)	12	Agy (agyvelő, velő, ész)	13
49.	Мозоль	1	Bütyök (tyúkszem)	1
50.	Молоко (материнское)	2	Anyatej	1
51.	Морда (рожа, рыло, рыльце, харя)	13	Pofa	8
52.	Мышка	1	Hónalj	1
53.	Нервы	4	Ideg	5
54.	Нога (ноги)	89	Láb	55
55.	Ноготь (ногти)	7	Köröm	9
56.	Ноздря	1	Orrluk (orrcimpa)	0

57.	Нос	33	Orr	33
58.	Око (очи) (устар)	6	VÖ.: Szem (Глаза)	0
59.	Пазуха	2	Kebel	1
60.	Палец (пацы, пальчик)	19	Ujj	14
61.	Перст (устар)	2	VÖ.: Ujj (Палец)	0
62.	Печёнка	4	Máj	3
63.	Плечо (плечи)	20	Váll	13
64.	Плоть	5	Test (hús)	8
65.	Подбородок	0	Áll	4
66.	Поджилки	1	Ín	1
67.	Пот	9	Izzadság (veríték)	1
68.	Потроха	2	Belső részek	0
69.	Почки	0	Vese	1
70.	Пояс	2	Derék	5
71.	Пуп	2	Köldök	0
72.	Пух	2	Pehely (pihe)	3
73.	Пучок (узел, волос)	0	Konty	5
74.	Пята (пятка)	10	Sarok	6
75.	Рана	1	Seb	1
76.	Ребро (рёбра)	3	Borda	3
77.	Рог (рога)	6	Szarv	4
78.	Рожа	3	VÖ.: Pofa (Морда)	0
79.	Рот	25	Száj	40
80.	Рука (руки, ручки)	161	Kéz (kar)	108
81.	Сердце	41	Szív	85
82.	Скулы	1	Arcizom	1
83.	Слеза (слёзы)	12	Könnny (könnycsepp)	13
84.	Слюнка (слюни)	3	Nyálcsepp (nyál)	1
85.	Сопли	3	Takony	2
86.	Спина	12	Hát	21
87.	Стопа	0	Talp	13
88.	Сустав	0	Íz	1
89.	Тело	4	Test	4
90.	Ум	38	Ész	52
91.	Ус	4	Bajusz	5
92.	Уста	8	VÖ.: Száj (ajak) (Pot)	0
93.	Ухо (уши, ушки)	38	Fül	42
94.	Физиономия	1	Ábrázat (kép)	12
95.	Хвост	36	Farok	1
96.	Хребет	2	Gerinc (hátgerinc)	1
97.	Чело	1	VÖ.: Homlok (Лоб)	0
98.	Череп	0	Koponya	1
99.	Шерсть	4	Szór	4
100.	Шея	12	Nyak	34

101.	Шкура	8	Állatbőr (irha)	4
102.	Щека	1	Orca (arc)	1
103.	Щетина	1	Borosta (sörte)	0
104.	Язык (язычок)	57	Nyelv	26
105.	-	0	Hadiláb	1
106.	-	0	Öl	3
	Összesen	1376		1177

3.3.2. A szomatikus frazeologizmusok kialakulásának extralingvisztikai tényezői

Az orosz és a magyar szomatikus FE-ek kialakulásában egy sor extralingvisztikai tényező játszott közre:

1. A szomatikus FE-ek első csoportjának jelentését meghatározó (jelentésének alapjául szolgáló) belső nyelvi kép semmilyen történelmi, kulturális vagy társadalmi tényezőre visszavezethető tartalommal nem rendelkezik. Ilyenek például a következő orosz és magyar FE-ek:

<i>поломать зубы на ком-чем, об кого-что (ФСРЯ:232)</i>	=	<i>beletörik a foga / bicskája vmibe (K: 3-117)</i>
<i>утереть нос кому-л. (ФСРЯ:499)</i>	=	<i>lepipál/lefőz vkit; túltesz vkin (K: n-261)</i>
<i>тащить за уши кого-л. (ФСРЯ:472)</i>	=	<i>segíti feljutni (felkapaszkodni) a számárlétrán; a hóna alá nyúl vkinek</i>

Vö. még az alábbi magyar-orosz frazeológiai párhuzamokat is:

<i>letöri vkinek a derekát</i>	=	<i>обломать бока кому-л. (ФСРЯ:265)</i>
<i>hajánál fogva előrángat</i>	=	<i>притянуть/притягивать за волосы что-л. (ФСРЯ:358)</i>
<i>ég a keze alatt a munka</i>	=	<i>дело горит в руках (ФСРЯ:117)</i>
<i>letöri vkinek a szarvát</i>	=	<i>обломать рога кому-л. (ФСРЯ:291)</i>

A fentiekhez hasonló FE-ek kialakulását a szóban forgó frazeologizmusok prototípusát képező szabad szószerkezetekben végbement jelentésátvitel különböző módozataival magyarázhatjuk, amelyek az emberi testrészek segítségével végzett különböző cselekvéseket és állapotokat fejeznek ki.

2. A frazeologizmusok második csoportjának kialakulása – mint ahogyan azt az egybevető elemzés is bizonyítja – mindkét nyelvben azonos **társadalmi** és **pszichofiziológiai** tényezőkre vezethető vissza. A legtöbb FE képszerűségét a benne szereplő testrésznév által betöltött fiziológiai funkció jellege határozza meg.

Az általam vizsgált két nyelvben ezzel magyarázható az azonos, illetve hasonló szemantikájú, valamint az ellentétes képszerűséggel (antonimikus jelentéssel) rendelkező FE-ek nagyszámú előfordulása.

'быть умным, сообразительным' ↔ *'быть глупым, несообразительным'*

иметь голову на плечах (ФСРЯ:112) ↔ *без головы (ФСРЯ:114)*

Az alábbi orosz és magyar FE-ek az ember észbeli, mentális képességeinek hiányát különböző logikai-frazeológiai sémákkal fejezik ki:

a) a fej, mint emberi testrész a rá nem jellemző sajátosságokkal rendelkezik, illetve a rá nem jellemző állapotban van:

пустая голова (ФСРЯ:113) – *üresfejű; üres a feje vkinek*

b) a fej idegen anyagból való:

дубовая голова (ФСРЯ:112) – *tökfejű; fafejű*

садовая голова (ФСРЯ:112) – *fafejű*

мякинная голова (ФСРЯ:112) – *tökfejű; fafejű*

c) a fejben ész helyett valamilyen más anyag van:

солома в голове у кого-л. (ФСРЯ:112) – *korpa (káposztalé, szalma, víz) van a fejében (ONG: f-451)*

каша в голове у кого-л. (ФСРЯ:197) – *korpa (káposztalé, szalma, víz) van a fejében (ONG: f-451)*

A **fej** szomatizmussal képzett, az ember észbeli, mentális tevékenységét kifejező mikromezőkhöz tartozó FE-ek mindkét nyelvben nagy számban fordulnak elő. Ezen FE-ek többségének szemantikája, jelentésük alapját képező belső nyelvi képe, azzal az allegorikus elképzeléssel kapcsolatos, amely szerint az ember feje a **gondolatok, eszmék, emlékek** stb. **tárháza, helye**, amelyeket implicate anyagi kategóriákként interpretálnak. Így például a **rossz emlékezőképességgel rendelkező, a mindent hamar elfelejtő ember** jellemzésére szolgálnak az alábbi FE-ek:

дырявая голова (ФСРЯ:112) = *rövid az esze (K: 2-170)*

вертеться в голове (ФСРЯ:61) = *vmit forgat a fejében; agyal vmit; nem megy ki a fejből (K: 2-209)*

выскакивать из головы (ФСРЯ:78, 94) = *kimegy a fejből (K: 2-274)*

Ezen szemantikai csoportba tartozó nagyszámú orosz FE szerkezetét tekintve **ige + névszó kapcsolatából** álló frazeológiai egység, melynek igei komponense mozgást jelentő ige: **V+N**. Vö. még: *a fejébe ötlik vmi; a fejében forog vmi; a fejébe vesz vmit; a fejébe ver vmit; kiver vkinek a fejből vmit; a lábába száll vmi; a körmére koppint vkinek.*

A magyar nyelvben ennek az orosz nyelvi szerkezeti típusnak fordított szórendű magyar FE felel meg: a FE névszói része megelőzi az igei komponenst: **def. Art. + N + V**

3. A fej – голова lexémával képzett orosz és magyar FE-ek harmadik csoportja származásukat tekintve különböző, korábban keletkezett, illetve jelenleg is létező **szokásokra, hagyományokra, babonákra** vezethetők vissza. Ezen FE-ek belső nyelvi képének alapjául szolgáló különböző extralingvisztikai tényezők – népszokások, babonák, hagyományok – idővel feledésbe merültek és ezzel együtt a FE-ek jelentésének alapját képező belső nyelvi kép is fokozatosan elhomályosult. Szinkron szempontból a mai nyelvéllapotban már csak etimológiai kutatásokkal lehet feltárni e FE-ek jelentésének alapjául szolgáló szokásokat, babonákat, hagyományokat.

Így például a magyar *kutyaharapást szőrével* (= *порция вина (водки), чтобы опохмелиться*) keletkezése azon a hiedelmen alapul, hogy az elégetett kutyaszőr a kutyaharapás okozta seb, és az azzal kapcsolatos esetleges betegségek (fertőzések) gyógyításának legjobb szere.

Ugyanilyen babonával kapcsolatos az *очертя голову* (ФСРЯ:307) (= *hebehurgyán, eszeveszeszeten; hűbelebalázs módjára* (K: 2-183)), valamint az *отводить глаза* (ФСРЯ:300) (= *kerüli vkinek a tekintetét; eltereli vkinek a figyelmét* (K: 2-19)), illetve a *родиться в сорочке* (ФСРЯ:300) (= *burokban született* (K: c-304)) orosz szomatikus FE-ek keletkezése is. Egy-egy nép szokásaira, hagyományaira, babonáira, hiedelemvilágára visszavezethető FE-ek általában csak az adott nyelvre jellemzőek, ritka kivételtől eltekintve más népek frazeológiai eszközeiből hiányoznak. E ritka kivételhez tartozik például a magyar *kutyaharapást szőrével* FE, amely az angol nyelvben is megtalálható (= *a hair of the dog, that bit you*), az orosz nyelvben azonban nincs ekvivalense, csupán szabad szó szerkezettel fordíthatjuk (= *порция вина (водки), чтобы опохмелиться*) (Кунин 1984:342).

4. A szomatikus FE-ek negyedik csoportját azon frazeologizmusok alkotják, amelyek belső nyelvi képében különböző **rituális és szimbolikus cselekedetek** tükröződnek vissza. Ezen csoporthoz tartozó FE-ek jelentésének alapját képező belső nyelvi kép kialakulása az adott társadalom fejlődésének bizonyos szakaszában **társadalmilag fontos cselekedetek, a korábban létezett vagy még ma is létező különböző életszituációk átvitt, metaforikus megnevezésére** vezethető vissza.

A legtöbb ide tartozó FE jelentésének motiválásul szolgáló szituáció, szimbolikus cselekvés (cselekedet) még ma is élő társadalmi gyakorlat, ezért e FE-ek jelentésének alapjául szolgáló belső nyelvi kép (a FE szimbolikájának) megértése különösebb nehézséget nem okoz:

<i>ударить по рукам (ФСРЯ:37)</i>	=	<i>egymás kezébe (markába) csapnak</i>
<i>повергать к ногам(ФСРЯ:325)</i>	=	<i>vkinek a lába elé veti magát; térdre borul / hullik vki előtt; térdre borulva / hullva könyörög / esdekel vkinek, kér vkitől vmit</i>

5. A szomatikus FE-ek ötödik csoportját azon frazeologizmusok alkotják, amelyek belső nyelvi képének alapjául az emberek különböző **emocionális-pszichikai állapotával kapcsolatos gesztikulálás, testtartás, mozdulatok** szolgálnak. Ezen mozdulatokat kifejező szószerkezetek alapján – a jelentésátvitel különböző fajtái segítségével – alakultak ki az **emberek különböző érzelmi-pszichikai állapotát kifejező FE-ek**.

A frazeologizmusok ezen csoportjára jellemző a szószerinti és metaforikus jelentésben történő egyidejű használat: amikor megnevezik a mozdulatot, testtartást, gesztikulálást, ugyanakkor kifejezik azok szimbolikus jelentését is:

<i>пожимать плечами (Вл: n-173)</i>	=	<i>vállat von; vállát vonogatja <a közömbösség, a meg nem értés jeleként> (G-U: O-M/405)</i>
<i>разводить руками (ФСРЯ:378)</i>	=	<i>széttárja a karját <a tanácstalanság / csodálkozás / tehetetlenség kifejezésére> (K: p-164)</i>
<i>качать головой (G-U: O-M/192)</i>	=	<i>fejét csóválja <tagadás, rosszállás stb. jeléül> fejét ingatja(G-U: O-M/192)</i>

Az európai kultúrkörhöz tartozó népek különböző érzelmi-pszichikai állapotára jellemző gesztikulálás, testtartás, mozdulatok sok közös vonást mutatnak, s az ezek alapján létrejött FE-ek a legtöbb európai nép nyelvében egymástól függetlenül keletkeztek és párhuzamosan léteznek.

A kétségbeesés kifejezésére szolgálnak az alábbi FE-ek:

<i>ломать руки (Вл: p-258)</i>	=	<i>a kezét tördeli (K: p-150)</i>
<i>рвать на себе волосы (ФСРЯ:387)</i>	=	<i>a haját tépi (K: v-183)</i>
<i>хвататься за голову (ФСРЯ:504)</i>	=	<i>a fejéhez kap (K: z-210)</i>

A szomatikus FE-ek e csoportjához sorolhatók még a különböző **arckifejezéseket** megnevező szószerkezetekre visszavezethető frazeologizmusok is:

<i>раскрыть рот (ФСРЯ:380)</i>	=	<i>eltátja a száját (K: p-107)</i>
<i>крутить носом (ФСРЯ:215)</i>	=	<i>fintorog; húzogatja az orrát (K: n-251)</i>
<i>делать большие глаза (ФСРЯ:130)</i>	=	<i>nagy szemeket mereszt; nagyokat néz; tágra (kerekre) nyitja a szemét (K: z-27)</i>

6. A szomatikus frazeologizmusok külön csoportját képezik az **állatok viselkedésével kapcsolatos** FE-ek, amelyeket az emberek egymás közötti viszonyában előforduló különböző szituációkra egyaránt vonatkoztatnak.

Csak az állatokra jellemző bizonyos viselkedésformákat, mozdulatokat megnevező szabad szó szerkezetek alapján keletkezett FE-eknek az emberek magatartására, viselkedésére történő vonatkoztatása – az etimológiai és aktuális jelentés között érződő nagyfokú disszonancia – a szóban forgó FE-eknek különleges expresszivitást kölcsönöz:

<i>поджать хвост (ФСРЯ:329)</i>	=	<i>behúzza fülét-farkát (G-U: O-M/695)</i>
<i>навострить уши (ФСРЯ:179)</i>	=	<i>hegyezi a fülét (G-U: M-O/295)</i>

7. Igen számottevő azon FE-ek száma, amelyek jelentésének alapját képező belső nyelvi kép kialakulásának okaként az emberekre történő különböző **pszichofizikai jellegű ráhatás következtében kiváltott fiziológiai érzések (fájdalom, düh, félelem, izgalom stb.) szolgáltak.**

Egyes FE-ek jeletésének alapjául szolgáló belső nyelvi kép keletkezése a különböző fiziológiai jellegű érzések metaforikus ábrázolására vezethető vissza. A beszédtevékenység során ezek a FE-ek a **rettegés**, a **félelem**, az **izgalom** stb. érzésével kapcsolatos szituációk expresszív megnevezésére szolgálnak. Köztudott fiziológiai jelenség, hogy a **rettegés**, a **félelem**, az **izgalom** hatására a szív- és érrendszer működése megváltozik, megjelenik a **hideglelés**, **hidegrázás**, **borzongás** érzése.

Ezek a fiziológiai természetű érzések keletkezésére vezethetők vissza például az alábbi orosz és magyar FE-ek átvitt, metaforikus jelentése:

<i>мороз по спине пробегаем (ФСРЯ:254)</i>	=	<i>a hideg futkos a hátán (); hideg borzongás fut végig a hátán (K: m-227)</i>
<i>мурашки ползают по спине (ФСРЯ:255)</i>	=	<i>lúdbőrözik a háta (K: m-258)</i>

Az idetartozó FE-ek között különösen jelentős azon FE-ek száma, amelyek alkotótagjai között a «**сердце**» – „szív” lexéma található. A „szív” lexémával képzett FE-ek mindkét nyelvben az emberek különböző **érzelmi-pszichikai állapotát – félelem, rettegés, öröm, szomorúság, bánat** stb. érzését – fejezik ki.

IV. AZ OROSZ ÉS A MAGYAR SZOMATIKUS FRAZEOLGIZMUSOK NYELVI SZINTŰ EGYBEVETŐ VIZSGÁLATA

4.1. Az orosz és a magyar szomatikus frazeologizmusok szerkezetének egybevető vizsgálata

Mielőtt áttérnénk az orosz és a magyar szomatikus frazeologizmusok szerkezeti sajátosságainak és a két nyelv frazeológiai részrendszerére jellemző szerkezeti modellek (sémák) és az általuk kifejezett jelentések (**szemasziológiai és onomasziológiai megközelítés**) vizsgálatára – szükséges a **nyelv** és a **beszéd** fogalmának tisztázása, körülhatárolása.

A nyelv és a beszéd fogalmát a dolgozat szerzője a saussure-i értelemben használja. A **nyelv** szó Saussure elméletében három fogalomszó keretében nyer megfogalmazást (**Saussure 1967**):

A **langage (nyelvészet)** – az a beszédképesség, amellyel az öröklődés folytán minden normális emberi lény rendelkezik – az a képességünk, hogy egymással beszélni tudunk. E képességnek két aspektusa van. A **langue (a nyelvi rendszer)** és a **parole (a beszédtevékenység)**.

A **langue** fogalmán a nyelv teljességét – hangkészletét, a fonetikai, fonológiai és nyelvtani szabályainak összességét, valamint szókincsét értjük, ami valamennyi nyelvhasználó egyén elméjében tárolt szóképek összességeként tárható fel.

A **parole (a beszéd)** valamely beszélő által folytatott tényleges, konkrét beszédtevékenység – dinamikus, társadalmi tevékenység adott időben és helyen (**Saussure 1967**). Másképpen fogalmazva: a **parole** (beszéd) a nyelv (**langue**) által adott fonematikus, lexikális és szerkezeti absztrakt lehetőségek realizációja, konkrét megvalósulása, egyéni felhasználása (**Földes 1997:153**).

A **nyelv (langue)** absztrakt rendszer, az egyéntől függetlenül létező objektív társadalmi produktum, a beszéd szubjektív, az egyén szocializációs tulajdonságai által determinált tevékenység.

A dolgozat IV. fejezetében az orosz és a magyar nyelv lexikai-frazeológiai rendszerének részrendszerét képező szomatikus frazeologizmusok szerkezeti és szemantikai

sajátosságait **nyelvi szinten**, szinkron szempontból, a mai nyelvállapotnak megfelelően vizsgálom.

A dolgozat e részének korpuszát a beszédből elvont és nyelvi szinten a szótárakban rögzített frazeológiai egységek alkotják. A FE-ek mint többtagú állandósult nyelvi egységek szerkezetükben, grammatikai és szemantikai sajátosságaikban a mai nyelvállapot sajátosságait (valamint a nyelvfejlődés egyes nyomait) tükrözik vissza. Alkotótagjaik (ritka kivételtől eltekintve) a mai orosz és magyar nyelv grammatikai szabályai szerint kapcsolódnak egymáshoz, mondattani szerkezetük (megint csak ritka kivételtől eltekintve) a magyar szókapcsolatokra, szó szerkezetekre és mondatokra érvényes szintaktikai szabályok szerint épülnek fel.

Az orosz és a magyar frazeologizmusok körében a mai nyelvállapotnak megfelelő mindenféle szókapcsolat-, szó szerkezet- és mondattípus megtalálható. A két nyelv frazeologizmusainak szerkezeti egybevető vizsgálata során feltárhatók a két nyelv FE-ire leginkább jellemző szerkezeti típusok és számbavehetők az adott szerkezeti típusok által kifejezett jelentések (**szemasziológiai megközelítés**).

Az orosz és a magyar nyelv szomatikus frazeologizmusainak szerkezeti egybevető vizsgálata során a fellelhető különbözőségekkel, eltérésekkel szemben a hasonlóságokat célszerű figyelembe venni, azokra helyezni a hangsúlyt. A genetikailag és szerkezetileg még oly távoli két nyelv, mint az orosz és a magyar nyelv esetében is a FE-ek strukturális egybevető vizsgálata azt bizonyítja, hogy szerkezetükben több a hasonlóság, mint az eltérés.

Szóképzési rendszer sajátosságaiból eredő eltérések:

Orosz	Magyar
a szóösszetétel kevésbé elterjedt az orosz nyelvben	szóösszetétel, mint összetett szavak képzése széles körben elterjedt
az orosz nyelvre kevésbé jellemzőek a mellérendelő összetett szavak	mellérendelő összetett szavak (ikerszók, szóismétlések, stb.) széles körben elterjedtek
deminutivumok és más értékelő képzők széles körű elterjedtsége	deminutivumok és más értékelő képzők használata nem jellemző
vonatkozó melléknév (anyagnév) + főnév szó szerkezet jellemző	a magyar nyelvre ez nem jellemző: ezen orosz szó szerkezetnek a magyarban általában összetett szavak felelnek meg.

Szófaji és alaktani eltérések:

• előjárók megléte az oroszban	• előjárók hiánya a magyarban és toldalékokkal, névutókkal való helyettesítése
• Határozott és határozatlan névelők hiánya az oroszban	• határozott és határozatlan névelők megléte a magyarban
• az orosz nyelvben nem jellemzőek a névutók (bár egyes nyelvészek szerint vannak) ld: <i>Хруща паду</i>	• a névutók gazdag rendszere

Grammatikai (alaktani) eltérések:

• a melléknevek rövid alakja az oroszban	• hiánya a magyarban
• a páros testrésznevek többes száma az oroszban	• egyes száma a magyarban

Szórendi eltérések:

• kötöttebb szórend	• viszonylag szabad szórend
---------------------	-----------------------------

A legszembetűnőbb a **szórendi eltérés**, valamint a FE-ek szerkezeti sajátosságai szempontjából releváns **grammatikai (szófaji, szóalkotásbeli)** eltérés. A magyarban mint agglutináló nyelvben **nincsenek előjárók** (azokat **toldalékok** és **névutók** helyettesítik). A magyar nyelv egyik jellegzetes szóképzési sajátossága a **szóösszetétel**, amely sajátosság a frazeologizmusok keletkezése, más nyelvekből történő átvétele során **rányomja bélyegét a nyelv egész frazeológiai részrendszerére**.

Szóképzési sajátosságok:

A magyarban a szóösszetétel igen elterjedt eszköz új szavak alkotására. Papp Ferenc számításai szerint Értelmező Szótárunk harmincezer főneve között mindössze négyezeröttszáz a tőfőnév, ugyanakkor hét és félezer a **két szóból álló képződmény**; százszámra vannak benne három töből, tucatszámra négy töből álló bonyolultabb alakulatok (*hangversenyzenekar, löporraktár*). Szótáron kívül ennél összetettebb alakok is megjelennek: (*gyermekruhamintabolt* – négyszeres összetétel). Ezerszám élnek azután nyelvünkben az olyan összetett szók, amelyekben képző is bújik (*tejfölösszájú*). **Az orosz nyelv jóval kevésbé él a szóösszetétellel**, mint új főnév alkotási lehetőségével. Az ezer és ezer magyar szóösszetételt legtöbbször egy-egy néhány szavas orosz szószerkezet adja vissza (Papp 1979:181-182).

A **szóképzési sajátosságokkal** magyarázhatók az ún. **idiomatikus jelentésű összetett szavak** keletkezése és nagy számban való előfordulása a magyar nyelvben (Vö.: *zöldfülű, tejfölösszájú, tökkelütött, tökjejú, kőszívű, szélmalomharc, hidegháború, forródrót* stb.). Az

orosz nyelvre jellemző szóképzési sajátosságként kell megemlíteni a **kicsinyítő képzők** gyakori használatát, valamint azon alaktani sajátosságot, hogy a magyartól eltérően nagyon gyakran a **páros testrésznevek többes számú alakjukban szerepelnek a FE-ekben**. Az orosz és magyar FE-ek szerkezetében megmutatkozó további eltérések **szófajbeli különbségekre** vezethetők vissza.

Szófajbeli sajátosságok:

- A magyar nyelvben a névutók a szavak egymáshoz való mondatbeli viszonyának formális jelölésére szolgálnak. A névutók előtt álló szavak nem kapnak toldalékot. A magyar névutók (mint segédszók) nagyobb autonómiával, önálló jelentéssel rendelkeznek, mint az orosz előjárók. **(Науменко-Папп 1982:214-215).**
- Névelők megléte a magyarban és hiánya az oroszban: funkciójuk: a határozottság – határozatlanság kifejezése **(Науменко-Папп 1982:197).**

Alaktani sajátosságok:

- A mellékneveket nem egyeztetjük a (főnevekkel) jelzett szóval;
- A számneveket nem egyeztetjük a melléknevekkel és a főnevekkel;
- A számnevek után a főnevek (mint jelölt szavak) mindig egyes számban állnak;
- Minden számnév (tő-, sor-, határozatlan számnév) a mondatban a jelző szerepét tölti be;

Mondattani sajátosságok:

A magyar mondat szórendje viszonylag **szabad**, nem függ sem a szavak szófaji hovatartozásától, sem pedig mondatbeli funkciójától, azonban egyes mondatrészeknek a mondatban meghatározott helyük van. Papp Ferenc Dezső László tipológiai kutatásainak eredményei alapján a magyar és az orosz nyelv szórendi sajátosságait a következőkben összegzi: *„A magyar mondat szórendjére a következő fő törvényszerűség jellemző: az új információt hordozó logikai hangsúly alatt lévő mondatrész (a téma) mindig az állítmány előtt áll. A többi, hangsúlytalan szó sorrendje szabad – állhat a logikai hangsúly alatt lévő szó és a ragozott állítmány előtt, illetve után is”* (Науменко-Папп 1982:201; Dezső 1970).

Az igei frazeologizmusokra (állandósult szókapcsolatok szórendjére), a szórendi kötöttség jellemző; a szabad szerkesztésű igei szószerkezetektől eltérően, ahol a szórend szabad, felbontható a FE-ek szórendje állandó:

<i>adja a bolondot</i>	<i>строить из себя дурака</i>
<i>töri a fejét <vmin></i>	<i>ломать голову</i>
<i>töri a fejét <vmiben></i>	<i>замышлять что-л. недоброе</i>
<i>rázza a rongyot</i>	<i>пусткать пыль в глаза</i>

Az orosz nyelv, mint flektáló nyelv szórendjére a következő szerkezeti séma jellemző:

alany + igei állítmány + tárgy = SVO.

A magyar nyelvnek, mint agglutináló nyelvnek szórendje viszont a következő szerkezeti sémával illusztrálható:

alany + tárgy + igei állítmány = SVO.

Az alábbiakban az orosz és a magyar szomatikus frazeologizmusok legfőbb szerkezeti típusait, valamint a vizsgált szerkezeti típusok által kifejezett jelentés (jelentések) sajátosságait elemzem.

4.1.1. Szó szerkezet-értékű orosz és magyar FE szerkezeti sajátosságai

A. Alárendelő szó szerkezeteket alkotó orosz és magyar FE-ek egybevető vizsgálata

1. SZERKEZETI TÍPUS:

1.1. A magyar nyelvben az e típushoz tartozó orosz FE-eknek egyes esetekben ugyanolyan szerkezetű FE-ek felelnek meg (azzal a kitételrel, hogy a magyar FE-ben jelen van a határozott névelő), más esetekben viszont az orosz frazeologizmusnak más szerkezeti típusú magyar FE-ek felelnek meg. Ezek a szó szerkezetek általában jelentésüket tekintve az orosz FE magyar analógiái (a FE-ek alapját képező nyelvi képben különböznek egymástól, azonban a beszédben ugyanazon funkciót töltik be)¹.

V + N_{som}

пачкать (марать) руки об кого-л., обо что-л.

натянуть (наставить, наклеить) нос кому-л.

высовывать/высунуть нос куда-л., откуда-л.

V + (d) + N_{som}

= beszenyezi (bepiszkítja) a kezét vkivel, vmivel

≠ behúz vkit a csőbe; lóvá tesz vkit; bolondját járátja vkivel; felültet vkit

= kidugja az orrát vhonnan, vhova

Az orosz nyelvben a FE-ek körében ez a szerkezeti modell nagyon elterjedt (Долгополов 1973:7). A frazeologizmusok e csoportjának jellemző sajátossága továbbá a

¹ Megjegyzés:

Az elemzés során alkalmazott szimbolikus jelek:

N – főnév

N_{som} – szomatikus főnév

V – ige

Adj. – melléknév

d – határozott névelő

Prep. – előjáró; Postp. – névutó

(d) a zárójel az adott szerkezeti tag fakultatív, ill. alternatív voltát jelöli.

strukturális szinonímia (lexikai variabilitás), ami a magyar nyelv frazeologizmusaira kevésbé jellemző:

натянуть (наставить, наклеить) нос	= <i>lóvá tesz vkit</i>
натянуть нос кому-л.	
наставить нос кому-л.	
наклеить нос кому-л.	
свернуть голову (башку, шею) кому-л. (прост.)	= <i>kitekeri vkinek a nyakát</i>
надуть/надуть губы (губки) (разг.)	= <i>felhúzza az orrát</i>
намять (наломать, обломать) бока кому-л. (прост.)	= <i>letöri a derekát vkinek</i>
резать глаз (глаза)	= <i>bántja (sérti) a szemét vkinek</i>

1.2. Mint ahogyan az előző példákban is láthattuk, a legtöbb esetben e szerkezeti típushoz tartozó orosz FE-nek a magyar nyelvben más szerkezeti (szórendi) típussal rendelkező FE felel meg. Vö. még:

$V + N_{\text{som}}$	$N_{\text{som}} + V$
натянуть нос кому-л.	= <i>lóvá tesz vkit; bolondját járattja vkivel</i>
брать/взять за живое кого-л.	= <i>elevenére tapint vkinek; érzékenyen érint vkit</i>
давать/дать по рукам кому-л.	= <i>az orrára koppint vkinek; a körmére néz vkinek</i>

2. SZERKEZETI TÍPUS:

2.1. Ez a szerkezeti típus széles körben elterjedt mind az orosz, mind pedig a magyar nyelvben. Az orosz nyelvben az előjáró megléte (на, в, за, по, из, с) és hiánya a magyarban a legszembetűnőbb szerkezeti különbség. Az előjárók szerepét a magyarban a szomatikus főnévhez járuló toldalékok helyettesítik.

$V + \text{Prep.} + N_{\text{som}}$	$N_{\text{som}} + V$
брать/взять за душу (за сердце)	= <i>szívébe (lelkébe) markol vkinek vmi; felkavarja a lelkét/a szívét vkinek vki, vmi; lelkéig hatol vkinek vmi</i>
брать/взять (забирать/забрать) в руки кого-л., что-л.	= <i>kézbe vesz vkit, vmit; kezébe (a keze közé) kaparint vkit, vmit</i>
держат в руках кого-л., что-л.	= <i>kézben tart vkit; féken tart vkit</i>
хвататься за голову	= <i>fejéhez kap vki</i>
действовать на нервы кому-л.	= <i>vkinek az idegeire megy vki, vmi</i>

вертеться под ногами	= <i>láb alatt van vki</i>
свалиться на плечи кому-л., чьи-л.	= <i>vkinek a nyakába pottyán (zúdul, szakad) vmi, vki; vkinek a vállára nehezedik vmi</i>
бросаться (кидаться, метаться) в глаза кому-л.	= <i>szemet szúr vkinek vmi; a szemébe ötlík vkinek vmi (Vö.: szembetűnik, szembeötlík)</i>
наступать/наступить на пятки кому-л. (разг.)	= <i>sarkában van vkinek; nyomában van vkinek; követ, üldöz vkit</i>

$$\boxed{N_{\text{som}} + V}$$

ставить/поставить на колени кого-л.	= <i>térdre kényszerít vkit</i>
приходить/прийти в голову (на мысль, на ум) кому-л.	= <i>eszébe jut (ötlík) vmi</i>
сидеть в печёнках у кого-л. (прост.)	= <i>a begyében van vkinek vki, vmi</i>
сидеть на шее у кого-л., чьей-л.	= <i>vkinek a nyakán ül</i>

E csoporthoz tartozó orosz FE-eknek a magyar nyelvben a legkülönbözőbb szerkezetű FE-ek felelnek meg:

$$\boxed{(d +) N_{\text{som}} + V}$$

носить на руках кого-л.	= <i>a tenyerén hordoz vkit</i>
садиться/сесть на голову кому-л.	= <i>a fejére nő (ül) vkinek</i>
садиться/сесть на шею кому-л.	= <i>a nyakára ül vkinek</i>
сажать/посадить на шею чью-л.	= <i>a nyakára ültet vkinek vkit</i>

E szerkezeti csoporthoz tartozó orosz és magyar frazeologizmusokra egyaránt jellemző a strukturális szinonímia (lexikai variánsok megléte):

улетучиваться (выскакивать, вылетать) из головы	= <i>kimegy a fejből vmi</i>
улетучиваться из головы	= <i>kimegy a fejből vmi</i>
выскакивать/выскочить из головы	= <i>kimegy a fejből vmi</i>
вылетать/вылететь из головы	= <i>kimegy a fejből vmi</i>

$$\boxed{N_{\text{som}} + V + N_{\text{acc.}}$$

наступать/наступить на горло кому-л.	= <i>vkinek torkára teszi a kést</i>
брать/взять за горло кого-л.; схватить за горло кого-л.	= <i>vkinek torkára teszi a kést</i>
наступать/наступить на ногу (на ноги) кому-л. (разг.)	= <i>vkinek a tyúkszemére hág</i>

$$\boxed{V + d + N_{\text{som}}}$$

<i>срывать/сорвать с языка (с губ, с уст) кого-л.</i>	= <i>kicsúszik (kiszalad) a száján vkinek vmi</i>
<i>выходить/выйти из головы</i>	= <i>kimegy a fejéből vmi</i>
<i>выпускать/выпустить из рук что-л.</i>	= <i>kicsúszik vmi, vki a kezéből (a keze közül)</i>
<i>вырастать/вырасти в глазах кого-л., чьих-л.</i>	= <i>megnő (nagyot nő) vkinek a szemében</i>
<i>вырывать/вырвать из сердца (из души) кого-л., что-л.</i>	= <i>kitép vkit, vmit a szívéből</i>

$$\boxed{d + N_{\text{som}} + (\text{Postp.}) + V}$$

<i>обводить/обвести (оборачивать/обернуть) вокруг пальца кого-л.</i>	= <i>az ujjá köré csavar vkit</i>
<i>водить за нос кого-л.</i>	= <i>orránál fogva vezet vkit</i>

2.2. E szerkezeti csoport **alcsoportját** képezik az alábbi, névmásokkal bővített szerkezetű FE-ek. A névmások (**свой, себя**) fakultatív komponensekként szerepelnek a FE-ekben. Ilyenkor változik az ekvivalens magyar frazeológiai egység szerkezete is:

$$\boxed{V + \text{Prep.} + N_{\text{som}}}$$

$$\boxed{V + \text{Prep.} + \text{Adj.} + N_{\text{som}}}$$

<i>зарубить на носу</i>	→	<i>зарубить (себе) на носу</i>
<i>брать в руки</i>	→	<i>брать в (свои) руки</i>
<i>стоять на ногах</i>	→	<i>стоять на (своих) ногах</i>

Az orosz nyelvben a **себя** visszaható névmás nagyon gyakran a frazeologizmus állandó szerkezeti tagjaként is szerepelhet. Néha a magyar megfelelője is hasonló szerkezettel rendelkezik:

$$\boxed{(d) + \text{Adj.} + N_{\text{som}} + V}$$

<i>стоять на (своих) ногах</i>	= <i>saját lábára áll vki</i>
<i>держат себя в руках</i>	≠ <i>uralkodik magán; türtőzteti magát; mérsékli magát; féken tartja magát (indulatait)</i>
<i>брать в (свои) руки</i>	= <i>saját kezébe vesz vkit, vmit (pl.: a dolgok irányítását)</i>

3. SZERKEZETI TÍPUS:

A harmadik szerkezeti csoportba azok az orosz és magyar FE-ek tartoznak, melyek alkotótagjai között egy melléknév található. Az ilyen szerkezeti típusnál más a magyar szórend:

$$V + \text{Adj.} + N_{\text{som}}$$

$$\text{Adj.} + N_{\text{som}} + V$$

<i>делать/сделать большие (круглые) глаза</i>	= <i>nagy szemeket mereszt (Vö.: nagyokat néz)</i>
<i>брать голыми руками</i>	= <i>puszta kézzel (Vö.: fegyvertelenül megfog, megragad)</i>
<i>делать/сделать кислую мину</i>	= <i>savanyú arcot (képet) vág</i>
<i>находить/найти общий язык с кем-л.</i>	= <i>megtalálja a közös nyelvet vkivel; közös nevezőre jut vkivel</i>
<i>смотреть другими глазами на кого-л., на что-л.</i>	= <i>más szemmel néz vkit, vkire, vmire</i>

E szerkezeti csoportba tartozó orosz FE-ek száma nem jelentős, a magyar nyelvben viszont nagy számban fordulnak elő. Az első szerkezeti csoporttól csupán a szomatikus főnév mellett a jelző szerepét betöltő melléknévben különböznek. A melléknevek a FE-en belül megőrzik viszonylagos szemantikai függetlenségüket: *feneketlen bendője van vkinek; nagy lábon él; arany keze van vkinek; nyitott szemekkel jár; aranyból van a keze vkinek; ép bőrrel megússza; enyves keze van vkinek; nagy szája van vkinek; hosszú nyelve van vkinek; éles szeme van vkinek.*

E szerkezeti sajátosságokkal rendelkező orosz és magyar FE-ek jelentésüket tekintve **a mondat alanyának, illetve főnévvel kifejezett más mondatrész jellemzésére szolgálnak.**

4. SZERKEZETI TÍPUS:

$$V + N^1 + \text{Prep.} + N_{\text{som}}^2$$

$$V + d^1 + N^1 + d^2 + N_{\text{som}}^2 (+ \text{névutó})$$

<i>выбивать (выкалачивать) дурь из головы</i>	= <i>kiveri (kiveti) a bolondságot vkinek a fejéből</i>
<i>выбрасывать/выбросить дурь из головы (прост.)</i>	= <i>kiveri (kiveti) a bolondságot a fejéből</i>
<i>выбивать/выбить почву из-под ног у кого-л., чьих, кому</i>	= <i>kihúzza a gyékényt vkinek a lába alól</i>

A szomatikus főnévi komponens mindkét nyelvben állhat az N^1 vagy az N^2 helyén is:

$$V + N_{(\text{som})} + \text{Prep.} + N_{(\text{som})}$$

$$N_{(\text{som})} + V + d + N_{\text{som}}$$

<i>держат язык на привязи</i>	= <i>féken tartja a nyelvét</i>
<i>находить путь к сердцу</i>	= <i>utat talál vkinek a szívéhez</i>
<i>прибирать/прибрать возжжи к рукам</i>	= <i>kezébe (kézbe) veszi vminek, vkinek az irányítását</i>
<i>стоять (костью) колом в горле (поперёк горла)</i>	= <i>torkig van vmivel</i>
<i>обагрить руки кровью</i>	= <i>vér tapad vkinek a kezéhez</i>

Ez utóbbi öt az orosz FE szerkezetének a magyar nyelvben más szórendű FE felel meg:

$$N_{(\text{som})} + V + d + N_{(\text{som})}$$

A frazeologizmusok ezen csoportjára is jellemző az alkotótagok variálhatósága. Különösen az orosz nyelvre jellemző az igék és az igepárok, valamint a nem szomatikus főnévi komponens variálódása. A magyar nyelvre viszont kevésbé jellemző az igék variálhatósága.

находить/найти путь (дорогу, доступ) к сердцу = *utat talál vkinek a szívéhez*

надеть/вешать хомут на шею = *koloncot rak vkinek a nyakába; koloncot vesz a nyakába*

5. SZERKEZETI TÍPUS:

5.1. Prep. + Adj. + N_{som}

Adj. + (d +) N_{som}

на свежую голову

= *friss (kipihent) fejjel*

с открытым сердцем (душой)

= *nyílt szívvel*

с тяжёлым сердцем

= *nehéz szívvel; fájó szívvel*

с закрытыми глазами

= *becsukott szemmel (jár el, tesz, csinál vmit); vakon követ vkit*

с открытыми глазами (делать) что-л.

= *nyitott szemmel (tesz, csinál vmit)*

с замиранием сердца

= *elhaló szívvel; elszoruló szívvel; szívszorongva*

E csoportba tartozó egyes orosz és magyar FE-ek szövegbeli kapcsolódási lehetőségei korlátozottak – csak bizonyos járulékos komponensekhez kapcsolódhatnak:

(спать, лежать) без задних ног

≠ *alszik, mint a bunda*

(жить) на широкую ногу

= *nagy lábon él*

Példa a magyar FE szövegbeli kapcsolódási lehetőségeinek korlátozott voltára:

erős kézzel (kormányoz, irányít, vezet) vkit, vmit

A fenti csoportba tartozó frazeologizmusok melléknévi alkotótagja még nem ment át a teljes deszemantizáció folyamatán, ezért a FE-en belül csak egyik jelentésében használatos:

с безумных глаз

= *őrült szemekkel (néz)*

с пьяных глаз

= *borgőzös tekintettel; részeg tekintettel*

с пустыми руками (разг)

= *üres kézzel*

за прекрасные глаза

= *vkinek a szép szeméért*

в здравом уме

= *ép ésszel; észnél (esznél) van; épeszű*

5.2. A szóban forgó szerkezeti csoport **alcsoportjának** lehet tekinteni az **előljáró + jelző** szerepét betöltő számnév (illetve névmás) + szomatikus főnév kapcsolatát:

Prep. + Adj. + N_{som}

из первых рук

со всех ног

во все глаза

во все уши (разг.)

во весь рот

во всё горло

на один зуб

Adj. + N_{som}

= *első kézről*

= *teljes erejéből; fut, ahogy a lába bírja*

= *csupa szem*

= *csupa fül; hegyezi a fülét*

= *teli torokból; (ahogyan a száján kifér)*

= *teli torokból; (ahogyan a torkán kifér)*

= *fél fogára való*

Ezen szerkezeti típushoz tartozó frazeologizmusok inkább az orosz nyelvre jellemzőek. A magyarban ritkán találkozunk az orosszal azonos szerkezeti struktúrájú frazeologizmussal. E típusba tartozó orosz és magyar FE-ek a **cselekvés nagyfokú intenzitását fejezik ki:**

во все глаза (смотреть/глядеть)

1. *csupa szem (és fül); nyitva tartja mindkét szemét*

во все лопатки (бежать, мчаться)

2. *(jól, alaposan) szemügyre vesz vkit*

во весь дух (бежать)

= *fut, ahogy a lába bírja*

во все уши (разг.)

= *szedi a lábát; fut, ahogy a lába bírja*

= *csupa fül*

6. SZERKEZETI TÍPUS:

Adj. + N_{som}

Az orosz nyelvben e csoporthoz tartozó frazeologizmusok között több szerkezeti alcsoportot lehet megkülönböztetni:

6.1.

Adj.ⁿ + N_{som}ⁿ

Adj.ⁿ + N_{som}

пустая голова

= *üres fejű*

тяжёлая рука у кого-л.

= 1. *szerencsétlen keze van; mindenben peches; másokra is szerencsétlenséget hoz*
2. *verekedős természetű; nagyot tud ütni*

лёгкая рука у кого-л.

= *szerencsés keze van; minden sikerül neki, amihez csak hozzáfog*

правая рука

= *vkinek a jobb keze*

мякинная голова

= *begyepesedett agyú/fejű; korpaeszu; hígveleju*

дырявая голова

= *rövid az esze; tyúkesze van; tyúkeszu*

большое сердце

= *nagyszívű; nagy szíve van vkinek*

заячья душа

= *nyúl szívű; gyáva, mint a nyúl*

дурной глаз

= *ártó szem*

6.2. E csoporthoz tartozó orosz FE-eknek a magyar nyelvben gyakran idiomatikus jelentéssel rendelkező összetett szavak felelnek meg. Különösen az orosz **vonatkozó melléknév + főnév** kapcsolatának a magyar nyelvben leggyakrabban összetett szó felel meg:

$\text{Adj.}^{\text{gen}} + \text{N}_{\text{som}}^{\text{gen}}$	összetett szó
<i>дубовая голова</i>	$\neq$ <i>fafejű</i>
<i>заячья душа</i>	$\neq$ <i>nyúl szívű</i>
<i>большое сердце</i>	$\neq$ <i>nagyszívű (jószívű)</i>
<i>большого сердца</i>	$\neq$ <i>nagyszívű (jószívű)</i>
<i>мякинная голова</i>	$\neq$ <i>korpaeszű; hígvelejű; húgyagyú (durva)</i>

6.3. $\text{Adj.}^{\text{i}} + \text{N}_{\text{som}}^{\text{i}}$	$\text{Adj.}^{\text{i}} + \text{N}_{\text{som}}^{\text{i}}$
<i>твёрдой рукой</i>	= <i>kemény (erős) kézzel</i>
<i>живой рукой</i>	$\neq$ <i>nagyon gyorsan; szaporán; egykettőre</i>
<i>тяжёлым сердцем</i>	= <i>nehéz szívvel</i>
<i>лёгким сердцем</i>	= <i>könnyű szívvel</i>

Az adott szerkezeti típusú frazeológiai egységek a személyek különböző tulajdonságainak, pszichofiziológiai, illetve lelkiállapotának képszerű jelölésére szolgálnak.

7. SZERKEZETI TÍPUS:

A 7. szerkezeti típushoz egy **előljáró + egy teljes értékű szó** kapcsolatából álló orosz FE-ek tartoznak. Magyar nyelvi megfelelőik különböző szerkezetű frazeologizmusok és nem frazeologizmusok is lehetnek:

$\text{Prep.} + \text{N}_{\text{som}}$	$(\text{d}) + \text{N}_{\text{som}} + (\text{Postp.})$
Az előljáró + teljes értékű szó kapcsolatából álló orosz FE-eknek a magyar nyelvben különböző névutós szerkezetek, toldalékos szavak, valamint főnév + van (való) igével képzett szerkezetek felelnek meg:	

7.1. $\text{Prep.} + \text{N}_{\text{som}}$	$(\text{d}) + \text{N}_{\text{som}} + (\text{névutó})$
<i>за плечами чьими-л.</i>	= <i>vkinek a háta mögött</i>
<i>под носом у кого-л.</i>	= <i>vkinek az orra előtt</i>
<i>под рукой у кого-л.</i>	= <i>vkinek a keze ügyében</i>
<i>на (в) чьих-л. глазах</i>	= <i>vkinek az orra (szeme) előtt</i>

7.2. $\text{Prep.} + \text{N}_{\text{som}}$	$(\text{d}) + \text{N}_{\text{som}} (+ \text{V})$
<i>на носу что-л.</i>	= <i>a nyakunkon van vmi; küszöbön van vmi</i>
<i>до крови (в кровь)</i>	= <i>vérig (sért); véresre (sebez, ver) vkit vki, vmi</i>

по уш

в глазах чьих-л.

в глаза кому-л.

7.3.

Prep. + N_{som}

по душе кому-л.

по горло

по сердцу кому-л.

в крови у кого-л.

= *fűlig szerelmes vkibe*

= *vkinek a szemében*

= *vkinek a szemébe (mond) vmit*

N_{som} + (d) + (Postp.) + V

= *vkinek a szíve szerint való (van); vkinek a szája íze szerint való (van); vkinek a kedvére való (van)*

= *1. nyakig ér (a víz)*

= *2. nagyon sok; ki sem látszik a munkából*

= *vkinek szíve (kedve) szerint való vki, vmi*

= *vkinek a vérében van vmi*

Egyes esetekben e szerkezeti típushoz tartozó orosz FE-nek a magyar nyelvben más szerkezeti felépítésű, analóg jelentésű FE felel meg: **N + V**

7.4.

Prep. + N_{som}

Más szerkezetű magyar FE-ek

на руку кому-л.

≠ *kapóra jön vkinek*

A 7. szerkezeti típushoz tartozó **előjárószo + teljes értékű szó** kapcsolatából álló orosz FE-ek szemantikájukat tekintve nagyon különbözőek; a mondatban határozók szerepét töltik be, többek között hely- és időviszonyok (**a hely, idő és mérték nyomatékosítására, legvégső határának, irányának**) kifejezésére szolgálnak.

B. Mellérendelő szószerkezeteket alkotó orosz és magyar FE-ek egybevető vizsgálata

8. SZERKEZETI TÍPUS:

Ebbe a csoportba két, rendszerint előjáró szóval álló szomatikus főnév kapcsolatát képező orosz FE tartozik, amelyek az alábbi szerkezeti alcsoportokba sorolhatók:

8.1. A FE szerkezeti tagjai között csak egy szomatikus komponens található:

Prep. + N + Prep. + N_{som}

Adj. + N_{som} vagy: V + N_{som}

с пеной у рта

= *habzó szájjal; dühösen*

с царём в голове

≠ *van sütnivalója; van esze; van neki a fejében; okos ember*

без царя в голове (разг.)

≠ *nincs esze (sütnivalója) vkinek; ostoba, buta ember*

E szerkezeti típus a magyar nyelv frazeologizmusaira nem jellemző. Az orosz frazeologizmusok megfelelői között különböző szerkezeti típusok találhatók.

8.2. A FE tagjai között két szomatikus komponens található:

$$\boxed{\text{Prep.} + N_{\text{som}}^1 + \text{Prep.} + N_{\text{som}}^2} \quad \boxed{N_{\text{som}}^1 + N_{\text{som}}^2}$$

с (от) головы до ног = *tetőtől talpig*

с (от) головы до пят = *tetőtől talpig*

8.3. A típus **harmadik alcsoportjába** az ismétlődő testrésznéven alapuló szerkezettel rendelkező frazeológiai egységek sorolhatók:

$$\boxed{\text{Prep.} + N_{\text{som}} + \text{Prep.} + N_{\text{som}}} \quad \boxed{N_{\text{som}} + (d) + N_{\text{som}}}$$

из рук в руки = *kézről kézre (ad)*

с рук на руки = *kézről kézre (ad)*

с глаз на глаз = *szemtől szembe; négy szemközt*

из уст в уста = *szájról szájra*

лицом к лицу = *1. szemtől szembe*
2. szembe találja magát vkivel

бок о бок с кем-л. = *vállvetve; szorosan egymás mellett*

носом к носу = *szemtől szembe*

рука об руку с кем-л. = *1. kéz a kézben*
2. közös erővel; karöltve, vállvetve

Ez utóbbi alcsoport szomatikus tagjainak reduplikációját képező FE-ek általános (közös) jelentése: *'térbeli közelség, a cselekvésben való együttes részvétel'*. E szerkezeti csoport sem az orosz, sem a magyar nyelvben nem produktív.

8.4. A **negyedik alcsoportba** azok az orosz FE-ek tartoznak, melyek első tagja előljáró nélkül áll:

$$\boxed{N^1 + \text{Prep.} + N_{\text{som}}^2} \quad \boxed{N^1 + V + (d)N_{\text{som}}^2}$$

солома в голове у кого-л. = *korpa (káposztalé) van vkinek a fejében*

каша во рту у кого-л. = *gombóc van vkinek a szájában*

ветер в голове ≠ *széllelbéelt; könnyelmű*

ушки на макушке у кого-л. = *hegyezi a fülét; csupa szem, fül*

камень на душе (на сердце) у кого-л. = *nagy kő nyomja a szívét vkinek*

4.1.2. Mondatértékű orosz és magyar szomatikus FE-ek szerkezetének egybevető vizsgálata

A. Kétförészes tőmondat szerkezeti modelljei

9. SZERKEZETI TÍPUS:

E szerkezeti típusba tartozó frazeológiai egységek mindkét nyelvben nagy számban fordulnak elő. A magyar nyelv szórendi sajátosságai miatt a legszembevetőbb eltérések a szórendben tapasztalhatók. Köztudott, hogy az orosz mint flektáló nyelv szórendje a következő: **alany + igei állítmány + tárgy = SVO**. A magyar mint agglutináló nyelv szórendje viszont a következő: **alany + tárgy + igei állítmány = SOV** (Дежб 1984:14).

Az orosz és a magyar FE-ek e szerkezeti típusában több altípust lehet megkülönböztetni:

$N_{\text{som}} + V$	$V + (d) + N_{\text{som}}$
<i>голова варит у кого-л. (кто-л. хорошо соотнобразжает)</i>	= fő a feje vkinek (=gondban van vki) (a két nyelv FE-i egymás homonímái!)
<i>руки чешутся у кого-л.</i>	= 1. viszket a tenyere (verekedni akar) 2. ég a tettvágytól
<i>глаза бегают у кого-л.</i>	= jár (ugrál, futkos) a szeme vkinek (azt sem tudja, hová nézzon)
<i>язык заплетается у кого-л.</i>	= akadozik a nyelve vkinek
<i>сердце (душа) разрывается у кого-л.</i>	= megszakad a szíve (pl. bánatában) vkinek
<i>душа ноет в ком-л.</i>	= összeszorul (elfacsarodik) a szíve vkinek; fáj a lelke vkinek; emészti a bú
<i>душа надрывается у кого-л.</i>	= megszakad a szíve (pl. bánatában) vkinek
<i>сердце болит за кого-л., за что-л.</i>	= elfacsarodik (vérzik, elszorul) a szíve vki, vmi miatt
<i>язык чешется у кого-л.</i>	= viszket a nyelve vkinek (hogy vmit megmondjon)
<i>сердце падает у кого-л.</i>	= 1. eláll a szívverése; (majd) meghasad a szíve 2. inába száll a bátorsága

10. SZERKEZETI TÍPUS:

A következő csoportba azok az orosz FE-ek sorolhatók, melyek szerkezetében a "не" tagadó szócska szerepelhet. A "не" tagadó szócskával képzett tagadó tartalmú mondatértékű FE-nek néha megvannak az állító tartalmú korrelációi:

язык не поворачивается (не повернется) у кого-л. = *язык повернется (повернулся) у кого-л.*

N_{som} + не + V

nem + V + Postp. + N_{som}

рука не поднимается у кого-л. на что-л.

= **nem viszi rá a lélek**; *nem tudja rászánni magát vmire*

руки не доходят

≠ *nem futotta (futja) az idejéből*

язык не поворачивается у кого-л.

= **nem viszi rá a lélek** (*hogyan mondja*)

ноги не держат кого-л.

= **alig áll a lábán** (*a fáradtságtól*); **majd leesik a lábáról**

глаза не глядят

≠ *bár sose látnám; látni sem bírom*

E csoporthoz tartozó orosz FE-ek egy részének nincs állító tartalmú korrelációs párjuk:

рука не дрогнет у кого-л.

= **szemrebbenés nélkül** (*habozás nélkül*) **megtesz vmit**; **nem remeg a keze**

руки не отвалиются у кого-л.

= **nem esik le a korona a fejéről**; **nem esik le az aranygyűrű az ujjáról**

Amint a példákból láttuk, e tagadó szerkezetű orosz FE-eknek a magyar nyelvben ritkán felelnek meg hasonló szerkezettel rendelkező FE-ek. A magyar nyelvben a FE-ekre a tagadó és állító mondatok más szerkezeti típusai jellemzőek:

majd (majdnem...) leesik a lábáról; alig áll a lábán

nem esik le az aranygyűrű az ujjáról; szemrebbenés nélkül

nem esik le a korona a fejéről; habozás nélkül

B. Kétfőrészes bővített mondat szerkezeti modelljei

11. SZERKEZETI TÍPUS:

Az egyfőrészes tőmondatot alkotó csoport egyik bővítménnyel ellátott **szerkezeti variánsának** tekintjük a határozószóval kiegészített szerkezetű FE-eket:

N_{som} + V + N

(N) + V + d + N_{som}

волосы становятся дыбом у кого-л.

= **égnek áll a haja vkinek**

голова идет кругом у кого-л.

= **1. kóvályog a feje vkinek; forog vele a világ; szédül**

2. fő a feje; azt sem tudja, hol áll a feje (*a sok gondtól, munkától*)

Ez utóbbi magyar FE szerkezete egyszerűbb, mint az első példában láttuk. Véleményem szerint a bővítmény nélküli szerkezeti típus **V + d + N_{som}** jellemzőbb a magyar nyelv frazeologizmusaira.

12. SZERKEZETI TÍPUS:

Az adott szerkezeti csoporthoz tartozó FE-ek funkcionális-szemantikai jellemzőit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy azok **az ember pszichofiziológiai állapotának a kifejezésére szolgálnak**. A következő csoporthoz azok az orosz FE-ek tartoznak, melyek igei komponensei főleg múlt idejű alakjukban szerepelnek. Magyar megfelelőikben az igei komponens múlt idejű, de állhat jelen idejű alakban is. E típusnak a magyar nyelvben többféle szerkezet felel meg:

$$N_{\text{som}}^1 + V + \text{Prep} + N_{\text{som}}^2$$

$$N_{(\text{som})}^2 + V + d + N_{\text{som}}^1$$

$$V + d + N_{\text{som}}$$

$$\text{Adj} + N + V + d + N_{\text{som}}^1$$

язык присох к гортани у кого-л.

= *vkinek a ínyéhez ragadt a nyelve*
(=megbénult a nyelve)

камень с сердца свалился у кого-л.

= *nagy kő esett le a szívéből vkinek;*

медведь на ухо наступил кому-л.

≠ botfűlű; vkinek *botfüle van*

бес дёрнул за язык кого-л.

= *eljár a szája vkinek; (nem tudom), mi az ördögnek (fenének) kellett...*

смешинка в рот попала кому-л.

rájött a hoppáré; nevethetnékje van; rájött a nevetés

13. SZERKEZETI TÍPUS:

Az alábbi szerkezeti csoport frazeologizmusai ugyanazon funkcionális-szemantikai sajátosságokkal rendelkeznek, mint az előző csoportba tartozó frazeologizmusok. Szerkezetük a következő:

$$N_{\text{som}}^1 + \text{Prep} + N_{\text{som}}^2 + V$$

$$V + d + N_{\text{som}}$$

глаза на лоб лезут у кого-л.

= *1. majd kiesik a szeme (a csodálkozástól); eláll szeme-szája; szeme-szája tartva marad; leesik az álla*

2. (fájdalomtól) kidülled a szeme; az eget is bőgőnek nézi; (világos nappal) csillagokat lát

зуб на зуб не попадает

= *vacognak a fogai vkinek (a hidegtől v. félelemben); összeverődik a foga vkinek*

мороз по спине пробегает

= *borsózik a háta vmitől; végigfut (végigszalad) a hideg a hátán; hideg (borzongás) futkos a hátán*

Megállapítható, hogy a mondatértékű FE-ek igei komponensei – a szókapcsolat értékű FE-ek igei komponenseihez viszonyítva – hiányos paradigmával rendelkeznek. E hiányos paradigma tényét **a minőséget, állapotot, valamint az állapotba való átmenetet kifejező predikatív FE-ek különös szemantikájával** magyarázhatjuk.

A fentebb elemzett frazeologizmusok szerkezeti modelljei mindkét nyelvre egyaránt jellemzőek. Az alábbiakban néhány olyan szerkezeti típus elemzése következik, amely csak az oroszra, illetve csak a magyar nyelvre jellemző:

14. SZERKEZETI TÍPUS:

Csak az orosz nyelvre jellemzőek azok a mondatértékű frazeologizmusok, amelyek alkotótagjai között rövid alakú melléknév szerepel. E szerkezeti modellhez tartozó FE-ek a **szubjektum pozitív vagy negatív értékelését foglalják magukban. Az emberi tevékenység különböző változatainak, az emberi képességek különféle fajtáinak ábrázolására, jellemzésére szolgálnak:**

Adj + Prep + N_{som}

Adj + V + (d) + N_{som}

(ahol az Adj = rövid alakú melléknév: Gy.Z.)

остёр на язык

= **jól felvágták vkinek a nyelvét; csípős (éles, hegyes) nyelve van; csípős (éles, hegyes) a nyelve vkinek**

слаб на язык

= **nehézkés beszédű**

лёгок на руку

= **szerencsés keze van vkinek**

лёгок на ногу

= **jó gyalogló; fáradhatatlan**

нечист на руку

= **enyveskezű; enyves keze van**

тяжел на ногу

= **nehézkés járású; lassú**

скор на ногу

= **gyorslábú; fáradhatatlan; fürge; gyorsjárású**

туг на ухо

= **nagyot hall; nagyothalló**

A magyar nyelvben a **teljes alakú melléknév + főnév** kapcsolatából álló FE-ek eléggé elterjedt szerkezeti típust alkotnak: **hosszú a nyelve; csirizes kezű (markú).**

A fenti FE-ekben elsősorban azok a szomatizmusok szerepelnek, amelyek **az emberi tevékenység különböző formáit, a képességek, készségek különféle változatait szimbolizálják: yxo – fül = a hallást, язык – nyelv = a beszédet, нога – láb = a járást, гyaloglást** stb. szimbolizálják.

Amint az egybevetés során láttuk, az orosz FE-ek e szerkezeti csoportja a magyar nyelvre egyáltalán nem jellemző. További feladatommak tekintem a FE-ek azon szerkezeti csoportjainak alapos elemzését, amelyek csak az egyik nyelvre jellemzők.

4.2. Az orosz és a magyar szomatikus frazeologizmusok szemantikai sajátosságai

4.2.1. *A frazeologizmusok rendszerszerű sajátosságai és visszatükröződésük a kétnyelvű szótárírásban*

1. Ma már a nyelvészek között nem képezi vita tárgyát az a tény, hogy a saussure-i értelemben vett nyelvi rendszerben a nyelv frazeológiai állománya az egységes lexikai-frazeológiai rendszer **részrendszerét** képezi. A frazeológia rendszerszerű szerveződésével, a frazeológia és a nyelv többi részrendszere közötti kapcsolatokkal, a nyelvi szintek hierarchiájában elfoglalt helyével, a FE-eknek a nyelvi jelek rendszerében betöltött szerepével a 70-es évektől napjainkig már számos nyelvész foglalkozott (**Райхштейн 1980a; Эмирова 1988**). A magyar nyelvészeti szakirodalomban a frazeológia rendszerszerű szerveződésével kapcsolatos problémák általános nyelvészeti szempontú tanulmányozása még csak a kezdeteknél tart.

A nyelv frazeológiai részrendszerére ugyanazok a rendszerszerű sajátosságok jellemzőek, mint a nyelv szókincsére. E rendszerszerű sajátosságok átfogják a FE formai és tartalmi oldalát egyaránt.

A nyelvi rendszer törvényszerűségei a frazeológiai részrendszer vonatkozásában az alábbi három aspektusban nyilvánulnak meg:

2. Az egyes FE-en belüli törvényszerű (rendszerszerű) kapcsolatokban, amelyek átszövik a FE-ek formai és tartalmi oldalát egyaránt, így például, a FE alkotótagjai közötti mondattani kapcsolatokat, a FE grammatikai alakjait és a közöttük lévő kapcsolatokat, a FE variánsait és a közöttük lévő kapcsolatokat. Tartalmi szempontból rendszerszerűség jellemzi a FE jelentését is: a FE-re jellemző a poliszémia és a monoszémia.

3. A frazeológiai egységek közötti (a frazeológiai rendszeren belüli) rendszerszerű kapcsolatokban, amelyek magukba foglalják a FE szerkezeti, alaktani, szóképzési (derivációs) sajátosságait és alkotótagjaik közötti rendszerszerű kapcsolatokat.

A frazeológiai rendszeren belüli **szemantikai törvényszerűségek** a frazeológiai rendszernek **szemantikai mezőkben** történő rendszerszerű szerveződésében, valamint a FE-ek közötti **monoszémikus, poliszémikus, szinonimikus, antonimikus, homonimikus és enantioszémikus** kapcsolatokban nyilvánulnak meg.

4. A nyelvi rendszer törvényszerűségei a frazeológia és a nyelv többi részrendszere közötti rendszerszerű kapcsolatokban is manifesztálódnak. A

frazeologizmusok egyrészt a nyelvi rendszer másodlagos képződményei, s a nyelv többi részrendszerének nyelvi egységeiből építkeznek, másrészt szerkezetileg a nyelvben meglévő mondattani szerkezeti modellek szerint szerveződnek. A frazeologizmusok és a szavak közötti paradigmatis és szintagmatis viszonyokban is a nyelvi törvényszerűségek jutnak kifejezésre.

Az alábbiakban a frazeologizmusok szemantikai rendszerszerűségét visszatükröző **monoszémia-poliszémia-homonímia-enantioszémia**, valamint **szinonímia-antonímia** szemantikai oppozíciók elemzésével foglalkozom, különös tekintettel e frazeológiai szemantikai oppozíciók rendszerszerű szótári ábrázolására az egynyelvű és kétnyelvű frazeológiai szótárírás gyakorlatában.

A **poliszémia és a homonímia** esetében az **több fogalom – egy név (nyelvi jel)** elve érvényesül, amikor is egy név több fogalommal kapcsolódik össze, míg a **szinonímia** esetében – ezzel ellentétben – **több név egy fogalomra vagy egymással érintkező fogalmak körére** vonatkozik. Ha tehát e három meghatározó jelenséget egymáshoz való viszonyában vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy a nyelvi jelek (hangképek) megoszlását tekintve – a **poliszémák és a homonimák** azonosan viselkednek, s szembeállíthatók a **szinonimákkal**.

A **poliszémia és a szinonímia** nem két egymástól független jelenség. Köztük belső, szerves összefüggés deríthető fel, s e relációnak a nyelvi rendszer működését szabályozó szerepe van. A **poliszémia jelensége** – a metaforikus és metonimikus névátvitel sora – **a szavak számát korlátozza, teszi végessé**. A többjelentésű szavak és frazeológiai egységek keletkezésének okát **a nyelvi gazdaságosságra, a használhatóságra való törekvésben** kereshetjük. Ez vezet arra, hogy a nyelv a már meglévő eszközöket használja fel az újabb funkciók megnevezésére. A valóságháttér elemeinek változásával az újabb tárgyak, jelenségek, folyamatok stb. megnevezésére nem alkotunk újabb és újabb nyelvi jeleket, hanem a nyelvben már létező jelek kapnak újabb és újabb funkciót a fogalmak közötti közelebbi vagy távolabbi összefüggések felismerése nyomán.

A **poliszémia és a szinonímia** közötti kapcsolat abban rejlik, hogy a **szinonímia a jelentések számának végességét biztosítja** a nyelvben. Meghatározott szócsoportok metaforizálódása ugyanis rokon értelmű jelentések kialakulásához vezet. Az így létrejövő szinonim jelentések nem teljesen újak, csupán egy már létező jelentés újabb árnyalatait nevezik meg, már meglévő szinonimasorokba illeszkedve gyarapítják azokat. A szinonimasorok tehát nemcsak a stílus kialakításában játszanak fontos szerepet, hanem a nyelvi rendszer zavartalan működésében is meghatározó szerepük van.

A megismert és elemzett világ egysége, a fogalmakat összefűző különféle relációk a **poliszémia** és a **szinonímia** korrelatív jelenségével szabályozott szókészlet egységében tükröződnek.

4.2.2. A nyelvek közötti frazeológiai poliszémia problémái

1. A frazeológiai poliszémia jelenségével a külföldi és a hazai szakirodalomban több könyv, monográfia és tanulmány is foglalkozik. Itt mindenekelőtt A. I. Molotkov, V. P. Zsukov, N. M. Sanszkij, V. Ny. Telija, Tatár Béla, Hajzer Lajos és Juhász József munkáit szükséges megemlíteni (**Молотков 1977; Жуков 1978:124-134; Шанский 1985:42-45; Татар 1992:131-147; Hajzer 1968, 1970:21-31; Juhász 1985:115, 130; Фомина 1990:257-261; Дьёрке 1991:391-397**). A magyar nyelvészeti szakirodalomban az utóbbi években érezhetően nőtt a szószemantikai kutatások iránti érdeklődés. Számos könyvben, tanulmányban, disszertációban foglalkoznak a poliszémia, szinonímia és homonímia különböző problémáival (**Zsilka 1969, 1973, 1975, 1982; Károly 1970; Bibok 1994; Dési 1993; Kiefer 1982:34-47, 1989:257-271, 1998:299-306, 2000**). A poliszémia, homonímia és a szinonímia kérdéseinek külön e témában szervezett konferenciát szenteltek, melynek teljes anyagát önálló kötetben is megjelentették (**Gecső – Spannraft 1998; Gecső 1999**).

A szakirodalomban általánosan elfogadott meghatározás szerint **többjelentésű (poliszém)** frazeologizmusoknak azokat az állandósult nyelvi egységeket tekintem, amelyek több jelentéssel rendelkeznek, jelentéseik között szoros kapcsolat áll fenn és jelentéseik az alapjelentés újra meg újra ismétlődő metaforizációja útján nyerik el poliszém értelmüket. Pl.:

скор на руку (ФСРЯ:429)

1. 'быстрый на физическую расправу' (= **hamar eljár a keze**)
2. 'проворный в работе' (= **ég a keze alatt a munka**)

A frazeológiai poliszémia, homonímia, szinonímia, antonímia és enantioszémia jelenségének szótári visszatükröződését nyolc frazeológiai szótár anyaga és lexikográfiai gyakorlata alapján vizsgáltam. Elemzésem alapjául egyrészt A **Molotkov-féle Orosz frazeológiai szótár**ban található 4000 FE közül 660 rendelkezik több jelentéssel, ami a szótár frazeológiatartalmának 17 %-át teszi ki. Más számítások szerint viszont az orosz nyelvben a poliszém FE-ek részaránya csak 15%-ra tehető (Vö.: Földes Csaba Cserniseva I. A. orosz nyelvész adataira történő hivatkozását: **Földes 1987:22; Чернышева 1973:8**). Amint a fenti adatokból is kitűnik, a többjelentésű FE-ek részaránya a FE összességét tekintve nem tűnik jelentősnek, azonban az egynyelvű és kétnyelvű szótárírásban a poliszém és homonim FE-ek szótári szemantizációja körül még sok a bizonytalanság, s a nyelvészeknek, csakúgy mint a

szótáríróknak csak részben sikerült megoldaniuk a frazeológiai poliszémia és homonímia jelenségével kapcsolatos számos elméleti és gyakorlati problémát (Vö.: **Жуков 1978, Телия 1972, Juhász 1985** a frazeológiai poliszémia jelenségével kapcsolatos munkáit).

A poliszémiával rendelkező FE-ek viszonylagos alacsony részaránya azzal magyarázható, hogy a FE-ek szerkezetileg és szemantikailag bonyolult, komplex nyelvi egységek és az újabb jelentéseik kialakulásában fontos szerepet játszó **(annak alapját képező) ismételt (párhuzamos) metaforizáció** a frazeologizmusok körében viszonylag ritkán előforduló szemantikai jelenség.

A frazeológiai poliszémia kialakulását gátló tényezők között a nyelvészek kiemelik még a FE-nek a nyelvi nominációban és a kommunikációs folyamatban betöltött sajátos szerepét. A FE-ek a nyelvben az "**érzelmi szféra**" kifejezésére szolgálnak, az embernek a valóságháttér tárgyaival, jelenségeivel kapcsolatos szubjektív érzelmeit, az azokról alkotott szubjektív értékítéletét fejezik ki, nominatív funkciójuk másodlagos jelentőségű, s a kommunikáció során lényegesen ritkábban használatosak, mint a szavak (**Tatár 1976:171-184**).

2. A poliszém FE különböző jelentéseinek kialakulásával kapcsolatban a nyelvészek körében nincs egységes vélemény. A mai napig a frazeológiai poliszémia kialakulásának módjára vonatkozóan kétféle elmélet létezik.

Az ún. **radiális (sugaras) poliszémia** kialakulásának képviselői szerint a többjelentésű FE-ek különböző jelentései az első, még érthető eredetű, motivációjú jelentés átvitelével, újra és újra ismétlődő metaforizációja útján alakulnak ki, nyerik el poliszém jelentésük szerkezetét. Ezen álláspont mindenek előtt V. P. Zsukov elméletére jellemző (**Жуков 1978:132**).

A frazeológiai poliszémia kialakulásának fentebb ismertetett módját más terminológiával még **párhuzamos jelentésátvitel (параллельное переосмысление ФЕ)** néven is ismert (**Назарян 1987:210**). A. G. Nazarjan szerint párhuzamos jelentésátvitel esetében a több jelentés egymással párhuzamosan lezajló elnevezést takar, két különböző ismérv, motívum, vagy megfigyelés szolgált a következő FE jelentéseinek alapját képező belső nyelvi kép kialakulásának okaként:

сходить с ума (ФСРЯ:465) 1. 'лишаться рассудка'

2. 'восторгаться, восхищаться, увлекаться чем-л.'

голову снимать (ФСРЯ:442; 446) 1. 'строго, тяжело наказывать кого-л.'

2. 'погубить кого-л.'

A fenti nyelvészeken kívül a radiális poliszémia kialakulásának elméletét vallja magáénak több más neves frazeológus is (**Молотков 1977:114; Шанский 1985:42**).

Az ún. **láncolatos poliszémia** kialakulásának képviselői szerint egyes poliszém FE-ek különböző jelentéseire a lexémákhoz hasonlóan láncolatos felépítés, kialakulás jellemző. Ez azt jelenti, hogy az újabb jelentések nem az alapjelentéshez kapcsolódnak, mert általában egy kivételével közvetlenül nem abból születnek, hanem az őket közvetlenül megelőző jelentéshez, amelyből általában erednek (**Juhász 1985:127; Földes 1987:23**). A. G. Nazarjan a láncolatos poliszémiát **egymás utáni jelentésátvitel** (**последовательное переосмысление**) terminológia néven említi, amely folyamatot az alábbiak szerint jellemez: *«При последовательном переосмыслении новое значение фразеологизма возникает на основе первого (или предыдущего) значения»* (**Назарян 1987:211**). A láncolatos poliszém jelentések kialakulását A. G. Nazarjan a következő frazeológiai egységgel illusztrálja:

во весь голос (ФСРЯ:115)

1. 'очень громко'

2. 'открыто, во всеуслышание'

A magyar nyelvészek közül a frazeológiai poliszémia kialakulásának folyamatával, a FE-ek szemantikai sajátosságaival Juhász József fentebb már említett munkájában ezer magyar FE jelentésstruktúráját vizsgálva behatóbban is foglalkozott. Juhász József szerint is nagyon nehéz megállapítani a poliszém FE-ek jelentésstruktúrájának kialakulási mechanizmusát. Különösen kiemeli, hogy a magyar frazeologizmusok szótári ábrázolásában még sok a bizonytalanság, s annak eldöntéséhez, hogy a poliszém FE jelentésstruktúrája radiális, vagy láncolatos felépítésű-e, további kutatások szükségesek. Juhász József véleménye szerint, ha csak a többé-kevésbé tiszta eseteket vesszük számításba, a párhuzamos metaforizáció meglehetősen gyakori jelenség a frazeologizmusok körében (**Juhász 1985:128**).

3. A poliszémiai jelentésviszonyok kialakulásának és sajátosságainak tárgyalása során feltétlenül ki kell térni a **homonímia jelenségére**, a poliszém és a homonim FE-ek egymástól történő elhatárolására is. A frazeologizmusok körében a **frazeológiai homonímia még ritkább jelenség, mint a poliszémia**. Egyes számítások szerint az orosz nyelvben a homonim frazeologizmusok száma nem haladja meg a 100 FE-et (**Сидоренко 1966**). **Frazeológiai homonimáknak** azokat a frazeológiai egységeket tekintem, amelyek lexikális összetételükben, szerkezeti és grammatikai sajátosságaikat tekintve megegyeznek (azonosak), azonban jelentésükben teljesen különböznek egymástól. Pl.:

*с руками и ногами*¹ (ФСРЯ:397)

= 'полностью, целиком' (= teljes egészében, mindenestül)

*с руками и ногами*² (ФСРЯ:397)

= 'охотно, с удовольствием' (= ezer örömmel, szíves-örömmel) (Л-3:270)

A frazeológiai homonimák a következő három folyamat eredményeképpen jöhetnek létre:

1. A poliszém FE-ek jelentéseinek egymástól történő eltávolodása, a többjelentésű FE-ek jelentésstruktúrájának szétesése következtében:

вешаться на шею кому, к кому¹ (ФСРЯ:63)

= 'приставать с ласками, нежностями' (= *nyakába borul* vkinek; *a nyakán lóg* vkinek; *forrón átölel* vkit (átölelve tartja a nyakát)) (K: III-27)

вешаться на шею кому, к кому² (ФСРЯ:63)

= 'навязываться, усиленно добиваться расположения, взаимности, любви' (= *a nyakán lóg* vkinek; *vki terhére van*; *a nyakába akaszkodik* vkinek) (K: III-26)

2. A FE-ek lexikális összetételének és a grammatikai szerkezetének véletlenszerű egybeesése folytán:

*дать дёру*¹ (ФСРЯ:162) (драть = 'высечь' jelentésben) (= *ellátja a baját* vkinek)

*дать дёру*² (ФСРЯ:162) (драть = 'дернуть' – 'убеждать' jelentésben) (= *felhúzza (felveszi, felköti) a nyúlcipőt*)

3. A FE elliptálódásának eredményeképpen:

*на высоте*¹ (ФСРЯ:97) – 'в состоянии удовлетворить самым высоким требованиям о ком-л. или о чём-л.' (ld.: *быть на должной высоте*); (= *megüti a mértéket*; *megfelel a kívánalmaknak*) (O-M: I/254)

*на высоте*² (ФСРЯ:97) – 'в состоянии проявлять себя так, как нужно, как единственно возможно, правильно' (ld.: *стоять на высоте положения*) (= *a helyzet magaslatán áll*) (O-M: I/254)

A magyar frazeológiai szakirodalomban a frazeológiai homonímia problematikája, a homonim és a poliszém FE-ek egymástól történő elhatárolása eddig még elkerülte a nyelvészek figyelmét. Szótáraink egyelőre még nem különböztetnek meg homonim FE-eket: az azonos alakú, de különböző jelentéssel rendelkező FE-ek poliszémikus frazeologizmusokként vannak feltüntetve mind **O. Nagy Gábor Magyar szólások és közmondások**, mind pedig az értelmező szótárainkban. Mindamellet az alábbi néhány példán keresztül szeretném illusztrálni a frazeológiai homonímia meglétét a magyar frazeologizmusok körében is, és a problémafelvetés szintjén ráirányítani a figyelmet a

frazeológiai homonímia szótári ábrázolásának problémáira, a magyar poliszém és homonim FE-ek egymástól történő elhatárolásának szükségességére.

Az alábbi két magyar homonim FE különböző nyelvi folyamatok eredményeképpen jött létre:

*fülest kap vkitől*¹ = 'bizalmas értesülést, titkos információt kap vkitől' (argó) (a szótárak nem közlik!)

*fülest kap vkitől*² = 'fülön vágja vki; kap egy fülest vkitől'

„A rendőrség váratlan **fülest kapott** a két hónappal ezelőtt történt bankrablással kapcsolatban.”

„Pista csak úgy viccből **kapott egy olyan fülest**, hogy majd lerepült a feje.”

*magáévá tesz*¹ = 1. '<gondolatot, tervet stb.> elfogad, alkalmaz' 2. '<követelést> elsajátít' (ÉKsz:1370)

*magáévá tesz*² = (szépítő) '<nővel> nemi érintkezésben egyesül' (ÉKsz:1370)

A poliszém és homonim frazeologizmusok elhatárolásának problémája mind elméleti, mind gyakorlati síkon még megoldásra vár. A poliszém és a homonim frazeologizmusok között az átmenetek sokasága létezhet, s nehéz pontosan meghatározni, hogy egy frazeologizmus mikor poliszém, s melyik az az eset, amikor már homonímiáról van szó. Károly Sándor az *Általános és magyar jelentéstan* c. művében a poliszémia fogalmát a jel és a jelentés szemszögéből közelíti meg: „*Poliszémiáról mi akkor beszélünk, ha a jel különböző jelentései között a jelentéskapcsolat még annyira érződik, hogy akár halványan is, a jelnek az egyik jelentésben való használatát – legalább a szemléletességgel kapcsolatos jelentés vonatkozásában – befolyásolja a jelnek a másik jelentése*” (Károly 1970:79). Az elmondottakhoz máshol Károly Sándor még hozzáteszi, hogy „...a poliszémia esetében tehát a jelentések szemantikai motivációjáról beszélünk, s az egyes jelentések közötti kapcsolat még a beszélőben többé-kevésbé tudatosul, ... míg a homonimák esetében az ekvivalencia az alakra vonatkozik” (kiemelés tőlem: Gy. Z.) (Károly 1970:80, 162). Károly Sándornak a poliszémiával és homonímiával kapcsolatos megállapításai nemcsak a szavakra, hanem a frazeologizmusokra is egyaránt vonatkoztathatók.

A frazeológiai homonímia jelenségével kapcsolatban a nyelvészek között még nem alakult ki egységes vélemény: egyes nyelvészek, mint például V. P. Zsukov, tagadják a homonímia meglétét a FE-ek körében, mások viszont számos példával támasztják alá azt a tényt, hogy a homonímia jelensége a FE-re is jellemző (Жуков 1978, Сидоренко 1966, Ройзензон-Эмирова 1970). A frazeológiai szótárak közül a Molotkov-féle orosz

frazeológiai szótár számos homonimikus FE-et közöl, ezzel szemben az általam vizsgált orosz-magyar frazeológiai szótárak egyetlen frazeológiai homonimát sem tartalmaznak.

A frazeológiai poliszémia és homonímia problematikáját jól illusztrálja a következő példa: **N. M. Sanszkij** népszerű frazeológiai témájú tankönyvében a **поставить на ноги** orosz FE-et homonimának tartja és két azonos alakú, de különböző jelentéssel rendelkező orosz frazeologizmust különböztet meg (**Шанский 1966:44**):

поставить на ноги¹ = 'вылечить' (= *talpra állít, kigyógyít, helyrehoz vkit (betegségéből)*)

поставить на ноги² = 'воспитывать' (= *saját lábára állít vkit; önállósít vkit*)

Ezzel szemben az **A. I. Molotkov** által szerkesztett akadémiai típusú legnagyobb orosz frazeológiai szótár **négy** jelentéssel rendelkező poliszém FE-ként tünteti fel (**ФСРЯ:451**):

ставить/поставить/поднимать/поднять на ноги кого-л.

1. 'вылечивать, избавлять от болезни' = *talpra állít, kigyógyít (O-M: I/982); meggyógyít, kigyógyít vkit a betegségéből (K: н-201) (Л-3:295); lábra áll a betegségéből (ONG: I-49)*
2. 'растить, воспитывать, доводить до самостоятельности' = *saját lábára állít vkit, önállósít vkit (K: н-201) (Л-3:295); vkit saját talpára állít, kienged az életbe (O-M: I/982)*
3. 'заставлять активно действовать, принимать деятельное участие в чем-л.' = *felver, mozgósít vkit (K: н-201)*
4. 'будоражить, волновать, создавать суматоху' = *nyugtalanságot, riadalmat kelt, felizgat*

Ha megvizsgáljuk, hogy milyen gyakorlatot követnek a fent említett orosz-magyar, illetve orosz-ukrán-magyar frazeológiai szótár szerkesztői e négyjelentésű FE szótári ábrázolásának esetében, a következőket állapíthatjuk meg: a szóban forgó FE **Keszthelyi Ernő** szótárában kétjelentésű, míg a **háromnyelvű orosz-ukrán-magyar frazeológiai szótár** csupán egyjelentésű FE-ként tünteti fel (**K: н-203**) (**Л-3:237**). Amint e frazeologizmus példájából is látjuk, az orosz frazeológiai szótár szerkesztői által megkülönböztetett négy jelentés közül az első két jelentésnek a magyar nyelvben külön-külön frazeologizmus felel meg, a 3.-4. jelentését pedig, – amelyek közül az utolsót egyik szótár sem közli – a magyar nyelvben körülírással fordíthatjuk.

Ugyanez a helyzet a **на ногах** FE esetében is, amely a forrásként szolgáló Orosz frazeológiai szótár szerint **öt** jelentéssel rendelkezik, amit alátámasztanak az **Orosz-bolgár frazeológiai szótár** idevágó szócikkének adatai is (**ФСРЯ:281**) (**Вл: н-120**). Ellenben az

1995-ben napvilágot látott A. I. Fjodorov által szerkesztett kétkötetes **Az orosz irodalmi nyelv frazeológiai szótára** hat jelentésű FE-ként tünteti fel, amely jelentések meglétét a szerző különböző forrásokból vett példákkal bizonyítja (**Φ: II/40**). A szóban forgó orosz poliszém FE magyar nyelvi szótári megfeleltetése az általam vizsgált Keszthelyi Ernő **Russzicizmusok. 5000 orosz szólás és kifejezés** c. gyűjteményben, csakúgy mint az **Orosz-ukrán-magyar frazeológiai szótárban** a szerzők csupán egyjelentésűként tüntetik fel (**K: n-215-217**) (**Л-3:166**), illetve **Keszthelyi Ernő** szótárában három különböző frazeologizmusként van feltüntetve: *на ногах* (= álló helyzetben) (**K: n-215**), *быть/находиться на ногах* (= *talpon van pl. dolgozik*), *fenn van* (**K: n-216**), *перенести болезнь на ногах* (= *lábán hordja ki a betegséget*) (**K: n-217**). A **Molotkov**-féle frazeológiai szótár gyakorlatától eltérően **Keszthelyi Ernő** a frazeologizmusok alkotótagjai között tünteti fel azok kötelező környezetét is (*быть, находиться, перенести болезнь*). A *на ногах* orosz FE szemantikai struktúrájának elemzése arra enged következtetni, hogy a szóban forgó orosz frazeologizmussal a magyar nyelvben egy háromjelentésű FE állítható szembe – a *talpon van (áll)* frazeológiai egység (**ONG: t-65**). Az orosz FE jelentésstruktúráját alapul véve az orosz és a magyar FE 2. és 3. jelentésükben megegyeznek, az orosz FE 4.-5. jelentésének a magyar nyelvben más-más FE felel meg: (*vki talpra áll* = 'felépül, kigyógyul betegségéből'); *lábra áll* = 'betegségéből felépül' (**ONG: l-49**), illetve az 5. jelentésének: *vki lábán hordja ki a betegséget*. Az orosz FE első jelentését a magyar nyelvben körülírással fordíthatjuk: 'álló helyzetben', 'lábán, nem fekve' (**K: n-216**).

A fentiek alapján a *на ногах* hatjelentésű orosz FE szemantikai struktúrájának a kétnyelvű orosz-magyar frazeológiai szótárakban történő ábrázolása a következőképpen valósulhat meg:

на ногах (**ФСПЯ:281**):

1. в стоячем положении	= álló helyzetben <nem fekve> (K: n-215)
2. в бодрствующем состоянии, встав ото сна	= <i>talpon van (áll)</i> = a) ébren van, nem alszik (ONG: t-65)
3. в хлопотах, заботах, работе, в движении, не присаживаясь, не ложась	= <i>talpon van (áll)</i> = c) dolgozik, nem pihen; <i>lót-fut; sürög-forog; annyi ideje sincs, hogy szusszanjon egyet</i> (ONG: t-65)
4. здоров, не болен	= <i>talpra áll vki; lábra áll vki</i> = betegségéből kigyógyul (ONG: t-65, l-49)
5. не ложась в постель, без постельного режима (перенести болезнь, переболеть и т. п.)	= <i>lábán hordja ki a betegséget</i> (K: n-217)
6. в состоянии полной готовности	= felkészült, kész vmire (ONG: t-65); teljes készségben; riadókészségben; menetkészen (Φ: II/34)

A fenti példa egyben pontosan illusztrálja a poliszémikus FE-ek jelentésstruktúrájának egy másik nyelvben történő megfeleltetésének nehézségeit. Hiszen egy orosz poliszémikus FE-nek egy másik nyelvben csak a legritkább esetben felel meg ugyanolyan jelentésstruktúrájú FE. A *на ногах* hatjelentésű orosz frazeológiai egységgel szemben a magyar nyelvben egy három jelentéssel rendelkező magyar frazeologizmus van, amelynek egyik jelentése az orosz FE jelentésstruktúrájában a 6. jelentésnek felel meg: *talpon van (áll)* = *felkészült, kész vmire* (O. Nagy Gábor szótárában b) jelentésként van feltüntetve) (ONG: t-65).

Több esetben az orosz és a magyar többjelentésű FE különböző jelentéseik kapcsolódási lehetőségeikben térnek el egymástól. Így például a *пальчики/пальцы/оближешь* (ФСРЯ:291) kétjelentésű orosz frazeologizmus második jelentésében mind *személyt*, mind *tárgyat* jelentő főnevekhez kapcsolódhat, ellenben a magyar megfelelője, amely ugyancsak két jelentéssel rendelkezik, második jelentésében csak *személyt* jelentő főnevekhez kapcsolódhat:

***пальчики/пальцы оближешь* (ФСРЯ:291)**

1. <i>очень вкусен, аппетитен, доставляет огромное удовольствие; о пище, житье и т. п.</i>	= <i>az ujját is (mind a tíz ujját) megnyalhatja) (megszophatja) utána</i> = (ételről, különösen vkinek a főztjéről:) ritka finom (ONG: u-28)
2. <i>очень красив, хорош, интересен, приводит в восхищение; о ком-л. или о чем-л.</i>	= <i>az ujját is (mind a tíz ujját) megnyalhatja) (megszophatja) utána</i> = (ritka) (emberről, kül. vkinek a házastársáról:) örülhet, hogy ilyen remek emberrel van dolga (ONG: u-28)

Véleményem szerint a szóban forgó orosz FE második jelentésének magyar nyelvű szótári szemantizációja során célszerű feltüntetni más szemantizációs módokat is, mint például, az egy lexémával történő fordítást, amely személyre és tárgyra egyaránt vonatkozhat: *el van ragadtatva vkitől, vmitől; vki elragadtató* (ÉKsz:303) (K: H-223) (JL-3:222).

2. sz. táblázat

**AZ OROSZ TÖBBJELENTÉSŰ TESTRÉSZNEVES FE-EK EGYES
SZOMATIZMUSOKON BELÜLI SZÁMSZERŰ MEGOSZTLÁSA**

N/N	Testrésznev	Jelentések száma									Összesen
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	
1.	Бок	8	4	1							13
2.	Борода	2									2
3.	Бровь	4	1								5
4.	Брюхо	2									2
5.	Волосы – волосок	9	2								11
6.	Глава	2	0	1							3
7.	Глаз – глаза	102	26	4	4						136
8.	Глотка	2	2								4
9.	Голова - головка – головушка - башка – котелок	91	29	7	1	0	1				129
10.	Горб	4	1								5
11.	Горло	15	4	0	1						20
12.	Грудь	13									13
13.	Губа	6	3								9
14.	Дух	14	9	1							24
15.	Душа	58	10	6	2						76
16.	Желудок	4									4
17.	Живот	4	1								5
18.	Жила – жилка	3									3
19.	Жир	8	1								9
20.	Жопа	2									2
21.	Затылок	0	1								1
22.	Зуб	20	9	1							30
23.	Кишка	7	1								8
24.	Когти	4									4
25.	Кожа	4	1								5
26.	Колено	4	1	2							7
27.	Кость	9	1	2							12
28.	Кровь	17	12	1							30
29.	Крыло – крылышко	6									6
30.	Кулак	8	1								9
31.	Ладонь	1	1								2
32.	Лапа	7	1								8
33.	Лицо	21	3	1							25
34.	Лоб	9	1	1							11

35.	Ложечка	2									2
36.	Локоть – локти	1	1								2
37.	Лопатки	1	1								2
38.	Мизинец	2									2
39.	Мозг	11	0	0	1						12
40.	Мозоль	1									1
41.	Молоко (материнское)	2									2
42.	Морда – рожа - рыло – харя – физиономия	3									3
43.	Мышка	1									1
44.	Нервы	3	1								4
45.	Нога	66	17	3	1	1	1				89
46.	Ноготь	6	1								7
47.	Ноздря	1									1
48.	Нос	25	6	1	1						33
49.	Око –очи	5	1								6
50.	Пазуха	1	1								2
51.	Палец	15	4								19
52.	Перст	2									2
53.	Печёнка	4									4
54.	Плечо	15	4	0	1						20
55.	Плоть	3	2								5
56.	Поджилки	1									1
57.	Пот	6	3								9
58.	Потрох	0	1	1							2
59.	Пояс	1	1								2
60.	Пуп	2									2
61.	Пух	1	0	0	1						2
62.	Пята – пятки	7	3								10
63.	Рана	1									1
64.	Ребра	3									3
65.	Рога	5	1								6
66.	Рожа	3									3
67.	Рот – рыло	18	6	0	0	1					25
68.	Рука	112	36	10	2	0	0	1			161
69.	Рыло	9	1								10
70.	Сердце	33	8								41
71.	Скулы	1									1
72.	Слезы	8	3	1							12
73.	Слюнка – слюни	1	1	0	1						3
74.	Сопли	1	1	1							3
75.	Спина	8	2	1	0	0	0	0	0	1	12

76.	Тело	4									4
77.	Ум	31	4	1	1	1					38
78.	Ус	4									4
79.	Уста	7	1								8
80.	Ухо	25	12	1							38
81.	Физиономия	0	1								1
82.	Хвост	25	11								36
83.	Хребет	2									2
84.	Чело	0	0	0	0	0	1				1
85.	Шерсть	4									4
86.	Шея	7	4	1							12
87.	Шкура – кожа	7	0	1							8
88.	Щетина	1									1
89.	Щеки	1									1
90.	Язык	42	12	3							57
	Összesen	1021	277	53	17	3	3	1	0	1	1376

3. sz. táblázat

A MAGYAR TÖBBJELENTÉSŰ TESTRÉSZNEVES FE-EK EGYES SZOMATIZMUSOKON BELÜLI SZÁMSZERŰ MEGOSZTLÁSA

N/N	Testrésznév	Jelentések száma					Összesen
		1	2	3	4	5	
1.	Agy	11					11
2.	Agyar	1					1
3.	Agyvelő	1					1
4.	Ajak	2					2
5.	Anyatej	1					1
6.	Arc	8	1				9
7.	Arcizom	1					1
8.	Ábrázat	1					1
9.	Áll	3	1				4
10.	Bajusz	4	1				5
11.	Begy	5	1	1			7
12.	Bendő	1					1
13.	Bél	5	1				6
14.	Boka	1					1
15.	Borda	3					3
16.	Bőr	20	3	1			24
17.	Csont	10	1				11
18.	Csőr	3					3
19.	Derék	4	1				5
20.	Epe	12					12
21.	ÉR	1	3				4
22.	Ész	49	2	1			52

23.	Far	1					1
24.	Farok	1					1
25.	Fej	82	13				95
26.	Fenék	6	1				7
27.	Fog	18	1				19
28.	Fül	39	3				42
29.	Garat	1					1
30.	Gerinc	1					1
31.	Gyomor	8					8
32.	Hadiláb	0	1				1
33.	Haj	9	1				10
34.	Háj	4					4
35.	Hajszál	4					4
36.	Has	15	3				18
37.	Hát	19	2				21
38.	Homlok	1					1
39.	Hónalj	1					1
40.	Hús	6	2				8
41.	Ideg	5					5
42.	Ín	0	1				1
43.	Írha	4					4
44.	Íz	0	1				1
45.	Kar	1					1
46.	Karom	3					3
47.	Kebel	1					1
48.	Kép	9	2				11
49.	Kéz	95	10	2			107
50.	Kisujj	7	1				8
51.	Konty	5					5
52.	Koponya	1					1
53.	Könyök	3					3
54.	Könnny	13					13
55.	Köröm	7	1	0	1		9
56.	Láb	47	5	2	0	1	55
57.	Lélek	47	1	1			49
58.	Lóláb	1					1
59.	Máj	3					3
60.	Marok	9	1				10
61.	Mell	7					7
62.	Nyak	26	6	2			34
63.	Nyál	1					1
64.	Nyelv	24	2				26
65.	Oldal	3	1				4
66.	Orca	1					1
67.	Orr	29	4				33
68.	Ököl	1					1

69.	Öl	3					3
70.	Pehely	3					3
71.	Pofa	8					8
72.	Púp	2					2
73.	Sarok	5	1				6
74.	Seb	1					1
75.	Segg	11	2				13
76.	Száj	35	5				40
77.	Szakáll	3	1				4
78.	Szárny	6					6
79.	Szarv	4					4
80.	Szem	89	4	1			94
81.	Szemöldök	2					2
82.	Szív	82	3				85
83.	Szór	4					4
84.	Takony	2					2
85.	Talp	12	0	1			13
86.	Tarkó	2					2
87.	Tenyér	7					7
88.	Térd	6					6
89.	Test	3	1				4
90.	Torok	10					10
91.	Tüdő	1					1
92.	Tyúkszem	1					1
93.	Ujj	13	1				14
94.	Üstök	1					1
95.	Váll	11	2				13
96.	Velő	1					1
97.	Vér	15	4				19
98.	Verejték	1					1
99.	Vese	1					1
	Összesen	1061	102	12	1	1	1177

Az általam vizsgált **1376** orosz és **1177** magyar szomatikus frazeologizmus jelentésstruktúrájának elemzése arról tanúskodik, hogy a két nyelv frazeológiai részrendszerének egészéhez képest az általam vizsgált szomatikus FE-ek csoportjában a többjelentésű orosz FE-ek lényegesen nagyobb százalékos arányban vannak képviselve. A dolgozatban vizsgált korpusz **25,80 %**, összesen **355** FE rendelkezik egynél több jelentéssel. Jelentéseik számát tekintve a poliszém FE-ek a következőképpen oszlanak meg: a **355** poliszémikus FE-ből **277** kétjelentésű (az összes többjelentésű FE **78,02 %-a**), három jelentéssel **53 (14,93 %)**, négy jelentéssel **17 (4,79 %)**, öt és hat jelentéssel **3 (0,85 – 0,85 %)**, míg hét, illetve kilenc jelentéssel **1-1** FE rendelkezik (**0,28 – 0,28 %**).

4. sz. táblázat

AZ OROSZ ÉS A MAGYAR POLISZÉMIKUS FRAZEOLGIZMUSOK SZÁMSZERŰ MEGOSZLÁSA

Jelentések száma	Orosz nyelv		Magyar nyelv	
	FE-ek száma	%-os megoszlás	FE-ek száma	%-os megoszlás
Összes FE	1376	100%	1177	100%
Poliszém FE-ek	355	25,80%	116	9,86%
1 jel.	1021	74,20%	1061	90,14%
2 jel.	277	78,02%	102	87,93%
3jel.	53	14,93%	12	10,35%
4 jel.	17	4,79%	1	0,86%
5 jel.	3	0,85%	1	0,86%
6 jel.	3	0,85%	0	0,00%
7 jel.	1	0,28%	0	0,00%
8 jel.	0	0,00%	0	0,00%
9 jel.	1	0,28%	0	0,00%

Amint a táblázatból is kitűnik, más a helyzet azonban a többjelentésű magyar szomatikus frazeologizmusok számszerű megoszlását illetően. Az elemzés tárgyát képező 1177 magyar FE közül csupán 116 rendelkezik egynél több jelentéssel, amely a korpusz egészének mindössze 9,86 %-át teszi ki. A poliszém jelentésstruktúrával rendelkező 116 magyar testrészneves frazeologizmus közül 102 FE rendelkezik két jelentéssel (az összes poliszém FE 87,93 %-a), 12 FE három jelentéssel (10,35 %), négy, illetve öt jelentéssel pedig csupán 1-1 FE rendelkezik (0,86 – 0,86 %).

5, illetve 4 jelentéssel az alábbi magyar FE-ek rendelkeznek:

levesz [nép: leszed] vkit a lábáról = 1. <szesz ital> részeggé teszi 2. <betegség> annyira legyengíti, hogy nem tud fönn lenni 3. megnyeri a szándékának 4. (ritka) <nőt:> elcsábít, és a magáévá tesz 5. <vmely csábító körülmény> véleményének megváltoztatására bír vkit (ONG: l-58)

lekapják [lehúzzák] a húszt [a tízt] körméről = 1. letéperik v. lefogják, hogy elverhessék 2. nagyon megverik, elbánnak vele 3. leszidják, lehordják 4. <egyes számban álló állítmánnyal: nőt> közöszülésre készlet v. kényszerít (ONG: k-1803)

A 3 jelentésű magyar frazeologizmusok száma is eléggé korlátozott: mindössze 13 FE rendelkezik 3 jelentéssel. Példaként hadd álljon itt közülük néhány közkeletű szomatikus FE:

a begyében van vki, vmi [van vmi a begyében] = 1. haragszik, neheztel vmiért 2. keseríti, bosszantja vmi 3. tud vmit, amit nem mond el (biz) (ONG: b-480) (ÉKsz:102)

majd kiugrik [majd kibújik] a bőréből = 1. nagyon örül 2. roppant türelmetlen, izgatott 3. nagyon bosszankodik (biz) (ONG: b-1224)

rossz [nem jó v. sanda v. görbe] szemmel néz (vkire, vmire, ill. vmit) = 1. nem tetszik neki, nincs kedvére vmi 2. ellenségesen, gyanakodva szemlél vmit 3. neheztel v. haragszik vkire, rosszindulattal van iránta (ONG: sz-652)

eszébe jut vki, vmi = 1. <visszaemlékezik> 2. <ötlete támad, eszébe ötlik> 3. <véletlenül, éppen> eszébe jut (M-O: I/638)

kezére esik vmi = 1. <tárgy, eszköz> olyan helyzetben van, hogy jól tud vele bánni 2. <vmely művelet> a tárgy állása, helyzete folytán könnyen végezhető számára 3. <vminek az elvégzése> a körülmények folytán könnyen, jól sikerülhet neki (ÉKsz:689)

majd megessi kezét-lábát = 1. nagyon bosszankodik, magára haragszik <rendsz. azért, mert nem tud segíteni vmin> 2. nagyon igyekszik, iparkodik, szeretne gyorsabban végezni vmit 3. nagyon türelmetlenül vár vkit, vmit (nép) (ONG: k-1006)

lelket ver vkibe = 1. (rég) öntudatlan állapotából magához téríti 2. felébreszti, fölkelti 3. (ritka) megvigasztalja (ONG: l-438)

nyakába szó [varr] vkinek vmit = 1. <fölösleges v. silány árut> megvétet vele 2. vmely terhes, kellemetlen feladattal bíz meg vkit 3. (biz) <bűnt, felelősséget stb.> jogtalanul v. nem méltányos módon vkire hárít (ONG: ny-21)

nyakára hág = 1. <vkinek:> (ritka) vesztét okozza, romlásba dönti 2. <vminek:> könnyelműen elkölti, eltékozolja 3. <vminek:> (ritka) elrontja, elpusztítja (ONG: ny-46)

talpon van [áll] = 1. ébren van, nem alszik 2. felkészült, kész vmire 3. dolgozik, nem pihen (ONG: t-65)

A FE-ek vizsgált csoportjában a poliszém frazeologizmusok számszerű megoszlása a testrésznevek használati gyakoriságával, a nyelv nominációs rendszerében betöltött szerepével, a szomatizmusok nagy részének tág, illetve szűk jelentéstartományával függ össze. A FE-ek kulcsszavaként szereplő tág jelentéstartománnyal rendelkező testrésznevek különböző jelentései elősegítik a frazeologizmusok poliszémiájának kialakulását. A testrésznevek használatának gyakorisága, jelentéstartománya, frazémákat alkotó aktivitása viszont függ az adott nép naív nyelvi világtól – az egyik vagy másik testrésznek az emberi test életfunkcióinak fenntartásában, a mindennapi létfeltételek biztosításában betöltött szerepéről, fontosságáról kialakult véleményétől, tapasztalatától.

A testrésznevek perifériáját képező, használati gyakoriságukat és a nominációs rendszerben betöltött szerepüket tekintve kevésbé fontos szomatizmusok, a frazeologizmusok „alkotásában” is kevésbé aktívak, és kevésbé képesek a poliszémia kialakítására is. A

poliszém jelentésszerkezet a szemantikailag leginkább egybeforrt frazeologizmusokra, különösen az úgynevezett **félidiómákra** (**фразеологические единства**) jellemző. A félidiómák (**фразеологические единства**) jelentésszerkezete alkalmas a poliszémia kialakulására, mivel alkotótagjaik jelentése még teljesen nem forrt egybe, még felismerhető a frazeologizmus jelentésének alapját képező belső nyelvi kép.

Már egy korábbi tanulmányomban is felhívtam a figyelmet arra a tényre, hogy a poliszémia kialakulását gátló tényezőként kell figyelembe venni a FE-ek szerkezetének bonyolultságát, alkotótagjainak számát (azaz a frazeologizmusok hosszúságát, nagyságát) (**Дьёрке 1991:391-397**). Az orosz szomatikus frazeologizmusokon végzett elemzések méginkább megerősítették korábbi megfigyeléseimet. A szerkezetileg az orosz frazeologizmusok alsó határát képező **elöljáró + főnév** kapcsolatából álló FE-ek körében feltűnően nagy számban fordulnak elő a többjelentésű frazeologizmusok. Az egy, 9 jelentéssel rendelkező FE is szerkezetileg ebbe a csoportba tartozik: *за спиной*; 7 jelentésű – 1 FE: *под рукой*; 6 jelentésű – 2 FE: *с головой*; *на ногах*; 4 jelentésű – 5 FE: *в уме*; *за глаза*; *на ногах*; *по горло*; *без души*; 3 jelentésű – 11 FE: *в голос*; *в зубы*; *в лоб*; *до слёз*; *за душой*; *за плечами*; *на руках*; *на языке у кого, что*; *не рука кому, что*; *без ума*; *по ушам*; 2 jelentéssel rendelkeznek: *в ухо*; *на устах*; *до ушей*; *на языке*; *на руку*; *в руках*; *с плеча*; *с носом*; *с головой*; *без головы*; *по горло* stb.

A dolgozat korpuszát képező orosz szomatikus FE-ek között összesen 110 ilyen szerkezetű frazeologizmus fordul elő, melyből 65 monoszém, 45 FE poliszém (az e típusba tartozó FE-ek 40,91 %-a). Figyelemreméltó, hogy a 45 poliszém FE közül 25 **két** jelentéssel, 11 **három** jelentéssel, 5 FE **négy** jelentéssel, 2 FE **hat** jelentéssel, és csupán 1-1 FE rendelkezik **hét**, illetve **kilenc** jelentéssel.

5. sz. táblázat

ELŐLJÁRÓ + FŐNÉV SZERKEZETŰ POLISZÉM SZOMATIKUS FE-EK SZÁMSZERŰ MEGOSZLÁSA

Összes száma:	110 FE	A dolgozatban vizsgált FE-ek 100%-a
Ebből monoszém:	65 FE	59,09 %
Poliszém:	45 FE	40,91 %
2 jelentésű:	25 FE	55,56 %
3 jelentésű:	11 FE	24,44 %
4 jelentésű:	5 FE	11,11 %
5 jelentésű:	Ø FE	0,00 %
6 jelentésű:	2 FE	4,44 %
7 jelentésű	1 FE	2,22 %
8 jelentésű	Ø FE	0,00 %
9 jelentésű:	1 FE	2,22 %

Ezek a számszerű adatok is igazolják azon feltevésemet, hogy a FE-ek szerkezeti bonyolultsága (alkotótagjainak száma) akadályozó tényezője a frazeológiai poliszémia kialakulásának.

Az orosz és a magyar poliszémikus frazeologizmusok számában tapasztalható jelentős eltérésekből nem szabad olyan messzemenő következtetéseket levonni, miszerint az orosz FE-ek jelentésstruktúrája gazdagabb, és hogy rájuk sokkal jellemzőbb a poliszémia, mint a magyar FE-ekre. Véleményem szerint ezen eltérések az orosz frazeológiai kutatások magas fejlettségi szintjével, az egynyelvű és kétnyelvű frazeológiai lexikográfia területén folytatott elméleti kutatások sokoldalúságával és az orosz frazeográfia figyelemre méltó gyakorlati eredményeivel magyarázhatók. Más idegen nyelvek viszonylatában a poliszém FE-ek számszerű megoszlásával kapcsolatban végzett számítások is az orosztól eltérő százalékos arányt mutatnak. Így például Földes Csaba egyik munkájában H. H. Jezijev orosz nyelvész kandidátusi disszertációjára hivatkozva megemlíti, hogy a német nyelvben a poliszém FE-ek aránya mindössze 9 %. A németben csupán egyetlen FE létezik, melynek a szótárak hat jelentést tulajdonítanak: *auf die Tube drücken* (Földes 1987:22).

A magyar szomatikus FE-ek csoportjában a poliszémiával rendelkező frazeologizmusok szembetűnően alacsony részaránya leginkább a magyar frazeologizmusok szemantikai sajátosságainak sokoldalú leírásában tapasztalható hiányosságokra vezethető vissza. A nyelv frazeológiai részrendszerére is jellemző poliszémia, szinonímia, homonímia és antonímia jelenségének sokoldalú, elméleti és gyakorlati (lexikográfiai) szempontokat egyaránt figyelembe vevő tanulmányozása nélkül, lehetetlen a FE-ek jelentésstruktúrájának feltárása, a jelentések részletesebb differenciálása, rendszerszerűbb lexikográfiai leírása.

Mint ahogyan azt már fentebb említettem, a magyar frazeológiai szakirodalomban a frazeologizmusok poliszémiájával behatóbban egyedül Juhász József foglalkozott. Ezer magyar poliszém FE jelentésstruktúráját vizsgálva a jelentések számával kapcsolatos megállapításai hasonlóak a dolgozat korpuszán végzett vizsgálatok során kapott eredményekhez. A magyar poliszém FE-ek túlnyomó többsége Juhász József számításai szerint is szintén két- illetve három jelentéssel rendelkezik (Juhász 1985:127).

A poliszémikus szavak körében a szójelentések száma nagyon gyakran a 8-10-et is eléri. Ezzel szemben a frazeologizmusok grammatikai szerkezetének és jelentésstruktúrájának komplex természetéből adódóan rendkívül kevés a háromnál több jelentéssel rendelkező FE-ek száma, hiszen a jelentések számának növekedésével csökken az egyes jelentések között érződő kapcsolat, s a jelentések differenciálódásuk eredményeképpen annyira eltávolodnak

egymástól, hogy a FE-ek jelentésstruktúrája szétesik, s a különböző jelentések frazeológiai homonimákká válnak. A legtöbb jelentéssel rendelkező *за спиной* orosz FE-et az **Orosz-bolgár frazeológiai szótár** közli 9 jelentéssel (Вл: с-433):

9 jelentésű FE:

за спиной ≈ *за хребтом* (5 зн.; прост.) (ФСРЯ:448, 459) 1. чьей, (y) кого и без доп. = vmivel a hátán; a hátára vett <pl. hátizsákkal> 2. чьей, (y) кого и без доп. **быть, находиться** = követ vkit; **a hátában van; a nyomában/a sarkában van; majdnem utoléri** 3. чьей, (y) кого и без доп. **стоять, оставить** кого-что, **остаться** = a múltban maga mögött hagy vmit; **a háta mögött van** vkinek vmi; túljut vmin; leküzd vmit; elintézte, elvégezte (ONG: h-403) 4. чьей, (y) кого и без доп. **оставить** что, **остаться** (ФСРЯ:448) = <időviszonyra vonatkoztatva> **háta mögött van** vkinek vmi; elmúlt, túljutott rajta; elér vmilyen kort; leél vhány évet 5. чьей, (y) кого **жить, быть, сидеть** (часто неодобр.) = (nép, gyakr. rosszalló) vkinek **a védőszárnyai alatt**; vkinek a védelme alatt; vki **háta mögé bújva** 6. **жить, быть, сидеть** = vkinek **a nyakán él**; vkit eltart; vkiről gondoskodik 7. чьей, (y) кого что делать (неодобр.) = (rosszalló) titokban, vkinek **a tudta nélkül; alattomban**; vkinek **a háta mögött** <intézkedik, tesz, csinál vmit> (ONG: h-407) 8. чьей, (y) кого-чего **сломать** что-что = vki **mögött áll** vki; vki titokban támogatja, védi; vkinek a védelmét élvezi (ONG: h-402) 9. чьей, (y) кого-чего **действием** кто-что (Вл: с-433) = vkinek **a háta mögé bújva** <cselekszik, intézkedik>; vkinek **a háta mögül** irányítja, mozgatja a szálakat

Az A. I. Molotkov által szerkesztett **Orosz frazeológiai szótár** a *за спиной* FE-et négy jelentéssel közli (ФСРЯ:448) és külön közli a **стоять за спиной** egyjelentésű FE-et (ФСРЯ:459). Az **Orosz-bolgár frazeológiai szótár** szerzői a «стоять» igét ez utóbbi FE járulékos komponensének (közvetlen környezetéhez tartozó lexémának) tekinti, s a két FE-et összevonja, a jelentések között jobban differenciálva – 9 jelentésű FE-nek tartja. Az orosz-magyar frazeológiai szótárak közül sem Keszthelyi Ernő szótára, sem az **Orosz-ukrán-magyar frazeológiai szótár** a szóban forgó FE-et nem tartalmazza. O. Nagy Gábor **Magyar szólások és közmondások** c. szótára három különböző egyjelentésű FE-et tüntet fel, amelyek az orosz FE egy-egy önálló jelentésének felelnek meg: **háta mögött áll** vkinek = támogatja, védi (ONG: h-402) **háta mögött van** vkinek vmi = túl jutott rajta, elintézte, elvégezte (ONG: h-403); vkinek **a háta mögött** = vkinek a tudta nélkül, alattomban (ONG: h-407).

Az elmondottakból következtetni lehet a szóban forgó 9 jelentésű orosz FE jelentésstruktúrájának tisztázásával, valamint magyar nyelvi szótári megfeleltetésével kapcsolatos problémákra.

7 jelentésű FE:

A *нод рукой* 7 jelentéssel rendelkező FE-et mind Keszthelyi Ernő szótára, mind pedig az **Orosz-ukrán-magyar frazeológiai szótár** szerzői egyjelentésűnek tartják (**K: p-215**) (**Л-3:235**).

Az A. I. Molotkov-féle **Orosz frazeológiai szótár** két azonos alakú FE-et közöl: egyiket két-, a másikat egyjelentésűnek tünteti fel (**ФСРЯ:401**). Egyedül az **Orosz-bolgár frazeológiai szótár** különböztet meg a *нод рукой* orosz FE jelentésstruktúrájában 7 jelentést:

нод рукой ≈ *нод руками* (1, 2 и 4 зн.) (**ФСРЯ:401**) (**Вл: p-297**) 1. чьей, кого = vkinek **a keze alatt / a kezében; a keze munkája nyomán** 2. *иметь что, быть у кого и без доп.* = **kéznél van vmi; kéz alatt van; a keze ügyében; könnyen elérhető helyen van vmi** 3. *иметь кого, быть у кого и без доп.* = **kéznél van vki; a közelben; <szükség esetén> vki könnyen elérhető** 4. *быть у кого и без доп., иметь кого-что* = **vki közelében; <könnyen> szemmel tartható helyen; szem előtt** 5. *быть у кого и без доп., иметь кого-что* = **a közelben; egy kőhajításnyira; könnyen elérhető helyen; nem nagy távolságra <van, található vmi>** 6. (y) *кого-чего (испар.) быть* = **(rég) vkinek a keze alatt <dolgozik>; vkinek az irányítása/vezetése alatt** 7. *что (с)делать, часто узнать, разведать, осведомиться (испар.)* = **(rég) titokban; suba alatt; lopva; diszkrétan <érdeklődik vki, vmi iránt; kifürkész vmit; megtud vmit>**

A dolgozat korpuszában két FE 6 jelentéssel, 4 jelentéssel pedig öt FE rendelkezik (öt, ill. nyolc jelentéssel rendelkező poliszém frazeológiai egységgel az adott korpuszban nem találkoztam).

6 jelentésű FE:

с головой ≈ *с головкой* (1 зн.); *с мозгом, с мозгами* (5 зн.; прост.) (**ФСРЯ:296**) (**Вл: 2-223**) 1. *где кому* = **<ált. a víz mélységéről:> állig (a fejéig) ér a víz** 2. *укрыться* = **a feje búbjáig betakarózik; egészen magára húzza a takarót** 3. *погрузиться, окунуться, уйти во что, подо что* = **teljesen elmerül a vízben; a feje búbjáig ellepi a víz; a víz alá merül** 4. *погрузиться, окунуться, уйти во что* = **belemélyed / belemerül / beletemetkezik vmibe <vmilyen munkába, tevékenységbe>; a feje búbjáig (nyakig) belemerül vmibe; beleveti magát vmibe <pl. a munkába, a tanulásba stb.>; a füle (a feje búbjáig) sem látszik ki <a sok munkából>** (**D-K:336**) 5. (nép) **okos; eszes; értelmes; jófejű; helyén van az esze; jól vág az esze; vág az esze, mint a borotva** 6. *делать что* = **ésszel; okosan; tudatosan; megfontoltan; jól átgondoltan <tesz, csinál vmit>**

буть челом (ФСРЯ:37) 1. кому ≈ почитительно кланяться, приветствуя кого-л. = *mély meghajlással, tisztelettel (alázatosan) köszönt vkit* 2. кому ≈ просить что-л. = *alázatosan kér / kérelmez / esdekel vmiért; kérelemmel járul vki elé; kérelmet intéz vkihez* 3. кому за что ≈ благодарить кого-л. за что-л. = *hálásan megköszön vkinek vmit; hálás köszönetét fejezi ki vkinek vmiért* 4. кому на кого ≈ жаловаться на кого-л. = *panaszt tesz vkire; bepanaszol vkit vkinél; panasszal él vki ellen* 5. кому ≈ возражать чувство глубокого уважения, почтения = *mély tiszteletét / hódolatát fejezi ki vkinek* 6. чем и без доп. ≈ дарить, одаривать, благодарить = *<magas beosztású egyént> ajándékkal megveszteget; értékes ajándékkal fejezi ki háláját vkinek (Вл: ч-50)*

на ногах (ФСРЯ:281) (Вл: н-120) 1. стоять, быть, делать что = *álló helyzetben <nem fekve> (К: н-215)* 2. быть, находиться = *talpon/lábon van <fenn van, nem alszik, pl. dolgozik> (К: н-216) (Л-3:166)* 3. быть, находиться = *állandóan talpon van; lőt-fut; sürög-forog; állandóan tevékenykedik; annyi ideje sincs, hogy szusszanjon egyet* 4. быть = *lábra áll <nem beteg; kigyógyult betegségéből>* 5. перенести болезнь, переболеть = *lábon hordja ki a betegséget (К: н-217)* 6. в состоянии полной готовности = *felkészült, kész vmire (ONG: t-65); teljes készségben; riadókészültségben; menetkészben*

раскрыть/раскрывать рот ≈ разинуть/разевать рот (прост.) (к 1 и 2 зн.); пораскрыть/пораскрывать или (прост.) поразинуть/поразевать рты (к 3 и 5 зн.) (Вл: р-157) (ФСРЯ:380) 1. начать говорить, высказываться = *kinyitja a száját; szavát hallatja; elkezd beszélni; hangot ad; szóhoz jut (К: р-108)* 2. часто: *разиня рот; быть крайне невнимательным, рассеанным, ротозейничать = figyelmetlenül; hanyagul csinál vmit; eltátja a száját; a száját tátja* 3. от чего, на что и без доп. ≈ крайне удивляться, приходить в изумление = *<a csodálkozás kifejezésére:> eltátja a száját a csodálkozástól; a szája is tátva marad a csodálkozástól (К: р-107)* 4. (только св.) часто: *слушать разинув/раскрыв рот; слушать с жадностью, с удивлением = (csak bef) <az ámulat, a belefeledkezés kifejezésére:> önmagáról megfeledkezve, szájtátva/csodálkozva figyel, hallgat vkit, vmit; nyitva (tátva) marad a szája a csodálkozástól; nyitva (tátva) marad szeme-szája; leesik az álla; csak ámul-bámul (К: р-109)* 5. отриц.: *молчать; не смочь раскрыть/раскрывать рта; часто: не раскрывая рта = <tag. alakban:> ki sem nyitja a száját; egy szót sem szól; szavát sem lehet venni; hallgat, mint a csuka; meg se mukkan; hallgatásba merül; hallgatásba burkolózik; egy kukkot sem szól* 6. не соглашаться, резко возражать = *kinyitja a száját; hangot ad vminek; ellenvetést tesz; élesen tiltakozik*

5 jelentésű FE-ek:

сойти/сходить с ума (ФСРЯ:465) (Вл: у-93) 1. megőrül; vki megbolondul; **elmegy az esze** vkinek; vki **elveszti az esztét**; vkinek **elborul az elméje**; vkinek **megbomlik az esze / az agya** (MSZkt:556) 2. от чего и без доп. = **majd megőrül / majdnem az esztét veszti** <félelmében / a félelemtől / aggodalmában> 3. от чего, с чего = (nép) **elmegy a józan esze** vkinek; vki **elveszti józan ítélőképességét**; vki képtelen józanul gondolkodni, számot vetni cselekedeteinek következményeivel; vki képtelen józanul megítélni szavait, tetteit 4. от кого, по кому = **esztét veszti** <örömeiben v. az örömtől> 5. от кого-чего, по кому-чему (обычно несов.) = **eszeveszetten / észbontóan szeret vkit, vmit; esztét veszti** vkiért, vmiért; **bolondul** vkiért, vmiért

ставить/поставить на ноги ≈ *поднимать/поднять на ноги* (3 и 4 зн. – часто) (ФСРЯ:452) (Вл: н-149) 1. кого = **talpra állít** vkit (D-K:278); **lábba állít**; meggyógyít / kigyógyít vkit a betegségéből (K: н-201/a) 2. кого = **felnevel** vkit; önállósít; **saját lábára állít** vkit (K: н-201/b) 3. что = **lábba/talpra állít**; segít vkinek, vminek rendezni megingott anyagi helyzetét (ONG: I-49/b) 4. кого-что = **talpra állít**; riaszt, felver, mozgósít vkit (K: н-201/c); tevékenységre készítet (D-K:208); **megbolydul, mint a hangyaboly / méhkas** 5. кого-что = **vmi zavart / riadalmat kelt** vkik körében; vki, vmi fejvesztettséget okoz vkik körében

Az Orosz-bolgár frazeológiai szótár szerint ezek a FE-ek 5 jelentéssel rendelkeznek, a Molotkov-féle Orosz frazeológiai szótárban a **на ногах** FE 5 jelentésű, két FE (*разевать/разинуть рот*; *ставить/поставить на ноги*) 4-4 jelentésű, a *сойти/сходить с ума* pedig 3 jelentésű FE-ként szerepel (Vö.: a Melléklet adataival).

A legújabb szótárnak számító A. I. Fjodorov szerkesztésében megjelent kétkötetes **Az orosz irodalmi nyelv frazeológiai szótára** a poliszémikus FE-ek szótári ábrázolásában az A. I. Molotkov szerkesztette orosz frazeológiai szótár gyakorlatát követi, melynek alkotói között A. I. Fjodorov nevét is olvashatjuk (Фёдоров 1995). Egyedül a **на ногах** FE esetében – a többi szótártól eltérően – A. I. Fjodorov 6 jelentést tüntet fel. A szóban forgó FE-nek a 3. jelentésében a *‘в состоянии полной готовности’* – *‘teljes riadókészültségben; talpon van’* jelentést tulajdonítja, amelyet példával is alátámaszt. A példa saját fordításomban a következőképpen hangzik:

«Идти в город, нечего было и думать: он не дойдёт туда раньше полудня, когда вся полиция уже будет **на ногах** и его схватят, как куропатку» (С. Степняк – Кравчинский. Домик над Волгой) (Ф: II/34).

“Arra pedig gondolni sem lehetett, hogy a városba menjen: délnél előbb nem ér oda, akkorára pedig az egész rendőrség **talpon lesz** (teljes riadókészültségben lesz) és úgy elkapják, mint a pinty”.

A. I. Fjodorov által megkülönböztetett 6. jelentés megléte a fenti egy példa alapján is alátámasztottnak látszik, ezért a szótáríróknak a jövőben, esetleg további példaanyag elemzése alapján, érdemes megfontolás tárgyává tenni a szóban forgó orosz frazeologizmus 6 jelentésű frazeológiai egységként történő feltüntetését.

Ha megnézzük, hogy az orosz-magyar frazeológiai szótárak milyen információt tartalmaznak a fentebb felsorolt 5 jelentésű FE szemantikai szerkezetéről, a következő megállapításra jutunk:

Ami a két- ill. háromnyelvű frazeológiai szótárak gyakorlatát illeti, **Keszthelyi E.** szótárában az 5 jelentésű FE-ek közül egyet három jelentéssel közöl (*ставит/поставит на ноги*), egy-egy FE-et két, illetve egy jelentéssel (*разевать/разинуть рот; сойти с ума*), egy FE-et pedig három variánsban, külön-külön jelentéssel felruházott FE-ként tüntet fel (*на ногах; быть (находиться) на ногах; перенести болезнь на ногах*).

Roszsabb a helyzet a háromnyelvű **Orosz-ukrán-magyar frazeológiai szótár** esetében: a szótár szerkesztői a *ставит/поставит на ноги* FE-et már csak két jelentéssel, a *на ногах* FE-et egy jelentéssel, két FE-et pedig egyáltalán nem közöl (*разевать/разинуть рот; сойти/сходить с ума*) (Vö.: a Mellékletben szereplő FE-eket).

A poliszém FE-ek szótári ábrázolásában az orosz-magyar frazeológiai szótárak szerzői által követett gyakorlat csak részben magyarázható a frazeologizmusok szemantikai struktúrájának bonyolultságával, a poliszémia és homonímia problematikájának kidolgozatlanságával (ez csupán a **Keszthelyi E.** szótárának esetében szolgálhat igazolásul, amely még 1961-ben, a **Фразеологический словарь русского языка** akadémiai típusú orosz frazeológiai szótár megjelenése előtt látott napvilágot).

Az orosz és a magyar poliszém és homonim frazeologizmusok körében végzett elemzés arról tanúskodik, hogy a többjelentésű és homonim FE-ek jelentésstruktúrájának szótári feldolgozása, a jelentések magyar nyelvi megfeleltetése még további alapos elemzést kíván, s külön vizsgálódások tárgya lehetne.

4.2.3. A nyelvek közötti frazeológiai homonímia problémái

1. A frazeológiai poliszémia jelenségének tárgyalása során már hangsúlyoztam, hogy a frazeológiára mint a nyelv egységes lexikai-frazeológiai részrendszerére ugyanazok a rendszerszerű sajátosságok jellemzőek, mint a szavakra. E rendszerszerű sajátosságok a frazeologizmusoknak mind formai, mind tartalmi oldalát átszövik.

A frazeologizmusok rendszerszerűségének szemantikai ismérvei többek között a frazeologizmusok körében is fellelhető szemantikai oppozíciók meglétében – a **monoszémia-**

poliszémia, szinonímia-antonímia jelenségében nyilvánulnak meg. A **homonímia** (azonos alakúság) és a **paronímia** (hasonló alakúság) a nyelvi jelnek a jelölő és nem a jelölt oldalához kapcsolódó fogalom.

A különböző nyelvek frazeológiai rendszerének egybevető vizsgálata során, valamint a kétnyelvű frazeológiai szótárírásban az egyik legspecifikusabb problémaként a **frazeológiai homonímia és a frazeológiai poliszémia** egymástól történő elhatárolásának problémája merül fel.

A hazai frazeológiai szakirodalomban a frazeológiai homonímia problémájának leírásával és a nyelvek közötti frazeológiai homonímia jelenségének tanulmányozásával eddig még kevesen foglalkoztak. A frazeológiai poliszémia jelenségének elemzésével kapcsolatban a frazeológiai homonímia problematikáját a hazai ruszisztikai szakirodalomban először Hajzer Lajos pécsi nyelvész veti fel, aki az akkori frazeológiai kutatások legújabb eredményei alapján vizsgálja az orosz poliszém FE-ek jelentésstruktúráját, a poliszém és homonim FE-ek egymástól történő elhatárolásának kritériumait (**Hajzer 1969, 1970:21-31**). Amint a poliszém FE-ek vizsgálata során már említettem, Tatár Béla monográfiájában külön fejezeteket szentel a frazeológiai poliszémia és homonímia problémáinak (**Татар 1992:162-165**). A hazai ruszisták közül Pete István nevét szükséges megemlíteni, aki lexikológiai témájú tankönyvében röviden érinti a frazeológiai poliszémiát és homonímiát (**Пете 1982**). A magyar nyelvű szakirodalomban főleg a lexikális homonímiának szenteltek kellő figyelmet. A poliszémia jelenségének vizsgálata során már említettem a stilisztikai tárgyú, valamint szószemantikával foglalkozó szakirodalmat, amelyben kellő terjedelemben foglalkoznak a szavak körében lévő homonim viszonyokkal. A legújabb szakirodalomból a **Poliszémia, homonímia** tanulmánykötetre hívnám fel a figyelmet (**Gecső 1999**), amely az itthon és a külföldön folyó szószemantikai kutatások legújabb eredményeire ad kellő kitekintést.

A frazeológiai homonímia problémáit tárgyaló szakirodalomban szokás megkülönböztetni az ún. **belső nyelvi homonímiát** (**внутриязыковая омонимия**), valamint a **nyelvek közötti frazeológiai homonímiát** (**межъязыковая фразеологическая омонимия**) (**Эмирова 1972:84; Сидоренко 1966:251-259; Гольцекер 1979:96-101; Дьёрке 1991a:382-385**).

2. Belső nyelvi frazeológiai homonimákhoz a nyelvészek azokat a FE-eket sorolják, amelyek lexikális összetételükben, grammatikai szerkezetükben teljesen megegyeznek, szemantikájukban viszont eltérnek egymástól:

за глаза¹ (ФСРЯ:104, 105):

1. заочно, в отсутствие кого-л. (говорить о чем-л., смеяться над кем-л. и т. п.)

Vö.: *vkinek a háta mögött* (a távollétében) <beszél vkiről, szid, kinevet vkit, gúnyolódik vkin>

2. не видя (купить, нанять и т. п.)

Vö.: *látatlanban vesz meg vmit, ismeretlenül fogad fel vkit*

за глаза² (ФСРЯ:104):

вполне, с избытком (хватит, достаточно, довольно и т. п.)

Vö.: *több, mint elég; bőségesen elég/futja; még sok is; bőven akad*

A nyelven belüli frazeológiai homonímia rendkívül ritka jelenség. Mint korábban már említettem, **M. J. Szidorenko** nyelvész szerint az orosz nyelvben található frazeológiai homonimák száma nem haladja meg a 100 FE-et. Ezt az adatot a **Фразеологический словарь русского языка** 4000-nél több frazeologizmust kitevő korpuszán végzett elemzése bizonyítják (**Сидоренко 1966:251**).

A belső nyelvi frazeológiai homonimák kis száma ellenére a poliszém és a homonim FE-ek egymástól történő elhatárolása, jelentéseik differenciálása, szótári ábrázolása az egynyelvű és kétnyelvű szótárírásban, valamint a műfordításban és a nyelvoktatásban egyaránt fontos jelentőséggel bír.

A belső nyelvi frazeológiai homonimák a nyelvfejlődés különböző folyamatainak eredményeképpen jönnek létre. A poliszém és homonim FE-ek kialakulásának és egymástól történő elhatárolásának elemzésekor már röviden érintettem a frazeológiai homonimák keletkezésének okait. E fejezet keretében bővebben is szeretnék szólni a homonim frazeológiai egységek kialakulásának folyamatairól, főbb okairól. A fentebb már említett szakirodalmi források szerint a frazeológiai homonímia kialakulása a nyelvfejlődés alábbi folyamatainak eredményeképpen jönnek létre:

a) A frazeológiai egységek lexikális összetételének (alkotótagjainak), valamint grammatikai szerkezetének véletlenszerű egybeesése következtében.

Ebben az esetben a frazeológiai homonimák egy és ugyanazon szabad szerkesztésű szókapcsolaton időben és térben egymástól függetlenül végbemenő jelentésváltás eredményeképpen jönnek létre. Az így keletkezett frazeológiai homonimák a jelentésük alapjául szolgáló kép részleges, specifikus sajátosságaikban különböznek egymástól:

зеленая улица¹ (ФСРЯ:492):

'свободный путь без препятствий и задержек, обычно для железнодорожного транспорта'

Vö.: *zöld, szabad út; szabad utat enged vminek (Л-3:105)*

зеленая улица² (ФСРЯ:492):

’наказание шпирутенами солдат в дореволюционной России’

Vö.: *vesszőfutás; vesszőt fut; rég katonai büntetés (ÉKsz:1490)*

Sokkal ritkábban fordulnak elő azok a frazeológiai homonimák, melyek keletkezésének alapjául a **lexikális homonímia** szolgált:

дать дёру¹:

(„драть” igéből) – ’высечь’

Vö.: *ellátja a baját vkinek (ONG: b-99)*

дать дёру²:

(„дёрнуть” igéből) – ’убежать’

Vö.: *felhúzza (felveszi, felköti) a nyúlcipőt (ONG: ny-276)*

b) A frazeológiai homonimák keletkezésének másik okaként, csakúgy, mint a lexikális homonimák esetében a **többjelentésű frazeologizmusok jelentéseinek egymástól történő eltávolodását**, majd **szétesését** lehet megjelölni. Ez a frazeológiai homonimák keletkezésének igen ritka módja, új, homonimikus jelentésük a FE eredeti jelentésének másodlagos metaforizációja eredményeképpen jött létre. Az így keletkezett frazeológiai homonimák esetében jelentésük további absztrahálódására utaló tendenciák fedezhetők fel:

вешаться на шею кому, к кому¹:

’приставать с ласками, нежностями’

Vö.: *nyakába borul vkinek, forrón átölel vkit (K: u-27)*

вешаться на шею кому, к кому² (ФСРЯ:63):

’навязываться, усиленно добиваться расположения, взаимности, любви’

Vö.: *a nyakán lóg vkinek, vki terhére van; a nyakába akaszkodik vkinek (K: u-26)*

c) Frazeológiai homonimák keletkezhetnek továbbá két különböző **FE alkotótágjainak lekopása, elliptálódása** eredményeképpen:

на высоте¹:

’в состоянии удовлетворить самым высоким требованиям’ (ld.: быть на должной высоте)

Vö.: *megüti a mértéket, megfelel a kívánalmaknak (O-M: I/254)*

на высоте²:

’в состоянии проявлять себя так, как нужно, как единственно возможно, правильно’ (ld. стоять на высоте положения)

Vö.: *a helyzet magaslatán áll (O-M: I/254).*

A nyelven belüli frazeológiai homonimák keletkezésének viszonylag ritka esetei egyrészt a frazeologizmusok lexikai-grammatikai többtagúságával (bonyolult szerkezeti formájával) magyarázhatók. Szerkezetét tekintve minél bonyolultabb egy szemantikailag kész egésztest képező nyelvi egység, annál kisebb a valószínűsége a véletlenszerű szerkezetbeli megegyezésnek (egybeesésnek). A frazeológiai homonimák ritka előfordulása másrészt a frazeológiai készlet szemantikai rendszerének kismértékű variálhatóságával magyarázható.

3. A nyelven belüli valamint a nyelvek közötti lexikai homonímia különböző aspektusból történő elemzésének (ld.: **"a fordító hamis barátai"** **"ложные друзья переводчика"**) az orosz és a magyar szakirodalomban eddig már nagy figyelmet szenteltek (Влахов-Флорин 1986:166, 200; Лендваи 1988).

A nyelvek közötti frazeológiai homonímia részletes leírásával, tüzetesebb elemzésével eddig még nem foglalkoztak. Az orosz és egyes szláv nyelvek, valamint az orosz-angol-német nyelv frazeologizmusai között megtalálható interlingvális frazeológiai homonimák elemzése során értékes megállapításokkal találkozhatunk A. F. Vurm, valamint J. P. Golyceker munkájában (Вурм 1976:14; Гольцекер 1971:129-136).

A magyar frazeológiai szakirodalomban a nyelvek közötti frazeológiai homonímia problematikájával eddig két tanulmány foglalkozott: a német-orosz-magyar nyelv frazeologizmusai közötti homonímia jelenséget Földes Csaba, az orosz-magyar interlingvális frazeológiai homonímiát pedig Györke Zoltán elemezte részletesebben. A téma részletesebb kifejtésére e disszertáció keretében kerül először sor (Földes 1987a:97, 1987b:31; Hessky 1985; Györke 1991a:382-385; 1992:20).

Mint ahogyan azt már korábban is említettem, a Magyarországon megjelent frazeológiai és nem frazeológiai, egynyelvű és kétnyelvű szótárakban a frazeologizmusok körében is meglévő poliszémia és homonímia jelenségére nem fordítanak kellő figyelmet. A szótárírók nem különböztetik meg egymástól a poliszém és homonim frazeológiai egységeket, s így sem a nyelven belüli, sem a nyelvek közötti frazeológiai homonímia meglétére még csak utalás sem történik. A dolgozat keretében, a teljesség igénye nélkül, először teszek kísérletet az orosz és a magyar nyelv frazeologizmusai körében is meglévő frazeológiai homonímia problémájának felvetésére, az orosz és a magyar frazeológiai homonimák összegyűjtésére, elemzésére. A gyűjtés alapjául a fentebb már említett egynyelvű és kétnyelvű frazeológiai és nem frazeológiai szótárak szolgáltak.

4. A nyelvek közötti frazeológiai homonimákhoz azokat az orosz és magyar FE-eket soroljuk, amelyek lexikális összetételükben, grammatikai szerkezetükben hasonlóak, azonban jelentésük teljesen különbözik egymástól. A nyelvek közötti frazeológiai homonímia

keletkezésének oka abban rejlik, hogy a FE alapját képező nyelvi kép a különböző népeknél eltérő logikai-asszociációs folyamatok eredményeképpen más és más képzettársításhoz vezet. A valóságháttér ugyanazon fragmentumának, jelenségének visszatükröződése különböző nyelvekben eltérő jelentésátvitelt eredményezhet.

Így például mind az orosz *белая ворона* FE (ФСРЯ:79), mind a formailag (lexikális összetételében és grammatikai szerkezetében) vele azonos magyar FE *fehér holló* < *ritka, mint a fehér holló* (ONG: h-826) eredetét tekintve a latin *alba avis, albus corvus* FE-ből származtatható – mindkét nyelvbe a latinból került tükörfordítás útján (Шанский-Зимин-Филиппов 1987:16). Amíg az orosz ember számára a *белая ворона* frazeologizmus alapját *a környezetétől valamiben erősen elütő, a környezetéből valamilyen oknál fogva kirívó embert szimbolizálja*, addig a magyar ember ugyanezt a frazeológiai képet a 'nagyon ritka' jelentéssel társította: (Vö.: *ritka, mint a fehér holló* = *днем с огнем не найтти* М-О: I/309).

A kétnyelvű orosz-magyar és magyar-orosz szótárakban – J. M. Dubrovin-Klaudy Kinga szerkesztette **Orosz szólások és közmondások képekben** c. szótár kivételével – hibásan magyarázzák a két nyelv homonim FE-einek jelentését.

A *белая ворона* orosz FE-nek a magyar nyelvben analóg jelentéssel rendelkező FE felel meg, ill. szabad szerkesztésű szókapcsolattal (körülírással) szemantizáljuk. Az alábbiakban nézzük meg a kétnyelvű frazeológiai szótárak szemantizációs gyakorlatát:

белая ворона – *kilóg a sorból*; *olyan ember, aki elüt a többitől* (D-K:20)

белая ворона – *fehér holló*, *kirí vki, vmi közül, ritka kivétel* (Л-3:14)

белая ворона – *ritka kivétel, ritkaságszámba megy, párját ritkítja, páratlan v. egyedül áll (a maga nemében)*; *ritka, mint a fehér holló* (K: 6-218)

белая ворона – *vki fehér holló* (Földes 1987:97)

5. A fentebb említett szótárak frazeológiai anyagának elemzése során az orosz és a magyar frazeológiai egységek szemantikai egybevetésének eredményeképpen a következő nyelvek közötti homonim frazeológiai egységeket tártam fel:

голова (котелок) варит (ФСРЯ:111): '*кто-то сообразителен, догадлив, понятлив*' (= *jól fog az (agya) esze*)

Vö.: *фő a feje* (ONG: f-424): '*nagy gondban van, nagyon töpreng valamin*' (= *кто-л. сильно озабочен*)

из кожи (вон) лезть (ФСРЯ:223): '*усердствовать, стараться изо всех сил*' (= *töri magát vmi után; minden erejével azon van, hogy...; minden követ megmozgat; minden igyekezetét latba veti; minden tőle telhetőt elkövet*) (K: κ-152) (Л-3:115)

Vö.: *majd kibújik (majd kiugrik) a bőréből* (ONG: b-1224):

- a) 'nagyon örül' (= очень рад чему-л., кому-л.)
 b) 'roppant türelmetlen' (= очень нетерпеливый, взволнованный)
 c) 'nagyon bosszankodik' (biz) (= кто-л. досадливый, раздраженный)

вытрясти душу из кого-л. (ФСРЯ:98): 'измучить угрозами, домогательствами и т. п.' (= agyongyötör, agyonszekíroz, fenyegetőzéseivel, követelőzéseivel meggyötör)

Vö.: **kirázza a lelket belőle** (ONG: 1-435): (kül. jármű.): 'nagyon összeráz' (= сильно трясет, особенно о средствах транспорта)

посыпать голову (главу) пеплом (ФСРЯ:347): 'предаваться глубокой скорби, обычно по поводу какого-л. несчастья, тяжелой утраты и т. п.' (= gyászol vkit)

Vö.: **hamut hint a fejére**: (vál, átv) (nyilvánosan) megbán vmit (= публично раскаиваться в чем-л.)

бить себя в грудь: 'каяться' (Вл: 2-409) (= megbán vmit, **hamut hint a fejére**)

Vö.: **veri a mellét**: (átv is) 'kérkedik' (ÉKsz:939) (= хвастаться, бахвалиться)

язык прилип (присох) к гортани у кого-л. (ФСРЯ:541): 'кто-л. замолчал от неожиданности, удивления, страха и т. п.' (= a csodálkozástól vagy a félelemtől elnémul, elakad a szava)

Vö.: **a szájpadrólához tapad a nyelve** vkinek (ÉrtSz. VI., 29): 'nagyon szomjas' (= кому-л. сильно хочется пить)

как из пушки (ФСРЯ:373): 'явиться, прийти, быть готовым, сделанным и т. п.' (= ha törik, ha szakad; ha ég föld összeszakad is; ha cigánygyerekek potyognak az égből; még ha vasvilla hull (esik) is (az égből) (ONG: t-683, f-163, v-716)

Vö.: **mintha puskából lőtték volna ki** (ONG: p-866): 'nagyon gyorsan, sebesen futva (távozik)' (= быстро убежать)

с глазу на глаз (ФСРЯ:107): 'наедине, без свидетелей, без посторонних' (= négy szemközt, kettesben)

Vö.: **szemtől szembe** (ÉKsz:1266): a) közvetlenül szembefordulva vkivel (лицом к лицу);
 b) közvetlenül és kertelés nélkül a jelzett személynek (= прямо в лицо)

с руками и ногами (ФСРЯ:397):

1. 'целиком; полностью (выдавать, брать и т. п.)' (= mindenestől elárulta (kiadta) magát)

2. 'охотно, с удовольствием' (= szíves örömet, két kézzel, ezer örömmel)

Vö.: **kézzel-lábbal** (kapálózik, tiltakozik vmi ellen) (ÉKsz:691) (= упираться руками и ногами)

быть на ковре; вызывать/вызвать на ковёр кого (нов., разг., экспрес.) (**Ф: I/305**):

'быть у начальства для нагоняя' (= főnöke vkit korholásban, szidásban részesít vmi miatt)

Vö.: **szőnyegen van (szőnyegre kerül)** sajtónyelvi (kifejezésekben:) **szőnyegre hoz** (ügyet, kérdést), **lekerül a szőnyegről**, (tanácskozás napirendje, tárgyalnak róla) (**ÉKsz:1311**) (= **быть на повестке дня**)

снять (сорвать, отвернуть) голову (баику) с кого, кому и без доп. (**ФСРЯ:442, 446**)

1. 'убить кого-л.' = (nép) megöl vkit; **fejével (életével) fizet (lakol)** vmiért; **a fejébe (életébe) kerül** vkinek vmi; **a fejét veszik** vkinek vmiért

2. 'строго наказать кого-л. обычно употребляться как угроза' = Szigorúan megbüntet vmiért vkit; <rends. fenyegetésként:> **szíjat hasítok a hátadból!; letöröm a derekadat!; kitöröm (kitekerem) a nyakadat!; megiszod te még ennek a levét!; meglakolsz te még ezért!; ezt nem úszod meg élve!; ezt nem úszod meg szárazon!; nagy árat fizetsz te még ezért!**

3. 'доставит большие неприятности кому-л.; подвести' = **veszélyes (nehéz / kiltástalan / lehetetlen) helyzetbe hoz** vkit

Vö.: **leveszi a fejét** vkinek = 'szégyenbe hoz vkit'

выложить/выкладывать душу кому (**ФСРЯ:94**): 'откровенно делиться мыслями, переживаниями с кем-л., чистосердечно рассказывать о себе все' = **kiönti a szívét (a lelkét)** vkinek, vki előtt; **könnyít a lelkén**

Vö.: **kiteszi a lelkét [a lelkét is kitenné vkiért, vmiért]** = 'minden tőle telhetőt megtesz v. megtenne vkiért v. vmely ügy, dolog érdekében' (**ONG: I-437**) (= **отдать душу** за кого-л., за что-л. (**М-О: II/59**))

падать валиться/свалиться с ног от чего и без доп. (**ФСРЯ:55**): 'приходя в полное изнеможение, не быть в состоянии держаться на ногах' = **alig áll a lábán; (majd) összeroskad** <fáradtság, betegség miatt> (**К: н-220**)

Vö.: **leesik a lábáról** vki = 'fekvő beteg lesz' (**ONG: I-55**) Vö: **I-50**

как с ножом к горлу приставать, приступать к кому и без доп. (прост.) (**ФСРЯ:284**): 'настойчиво, неотступно, навязчиво (приставать, требуя чего-л.)' = (vkit) **revolverez; nyúz (vmivel)** (**G-U: O-M/314**); <követelőzéssel, erőszakkal> **kényszerít vkit vmire; zaklat, nyaggat, ostromol, molesztál, erőszakoskodik; kikényszerít vkiből vmit; nem tágít vkitől; nyakára jár** vkinek

Vö.: *torkára teszi a kést* vkinek = 'előkészíti vkinek a vesztét, ill. vkinek a pusztulását, bukását okozza' (ritka) (ONG: t-585)

Vö.: *torkán van a kés* vkinek = 'hamarosan halállal, pusztulással v. csúfos bukással lakol vmiért' (ONG: t-582)

тяжелая голова у кого, от чего и без доп. (Бл: z-197): = *nehéz a feje*; nem tud világosan gondolkodni; *mintha ólomból lenne a feje*

Vö.: *nehézfejű* = 'nehezen tanuló, lassú felfogású; nehezen kapcsol' (ÉKsz:993) (= *тугодум, крепкоголовый, крепколобий*) (M-O: II/347); *тупоголовый; тупой; тупица* (biz) (G-U: M-O/640))

6. A nyelvek közötti frazeológiai homonimákról azzal a szükséges pontosítással beszélhetünk, hogy két idegen nyelv viszonylatában a frazeologizmusok formai oldalának csak feltételes megegyezéséről lehet szó, a jelentések teljes különbözősége mellett.

A nyelvek közötti frazeológiai homonimák feltárása, jelentésének körülhatárolása csakis kontextusban lehetséges. Az orosz és a magyar frazeologizmusok beszéd szintű megfeleltetése során a nyelvek közötti frazeológiai homonimák és a kontextus kapcsolatáról még bővebben esik szó.

A dolgozatban ehelyütt a hazai szakirodalomban először teszek kísérletet arra, hogy felhívjam a nyelvészek, műfordítók, szótárszerkesztők figyelmét a nyelvek közötti (többek között az orosz-magyar) frazeológiai homonímia problematikájára, melynek tanulmányozása, elemzése és körülhatárolása további erőfeszítéseket, kutatómunkát kíván.

4.2.4. A nyelvek közötti frazeológiai szinonímia problémái

1. A téma tanulmányozásának előzményei

A szinonímia jelensége, amely áthatja a nyelv minden önálló jelentéssel rendelkező nyelvi egységét (a morféákat, lexémákat, szavakat, mondatokat), régóta foglalkoztatja a nyelv szókincse iránt érdeklődő nyelvészeket. A stiliszták közül pedig többen a szinonímiát egyenesen a stilisztika központi problémájának tartják, és a stilisztikai tárgyú tankönyvek, monográfiák jelentős terjedelemben foglalkoznak a szinonímia jelenségével, a szinonimák ismérveinek és típusainak, stilisztikai sajátosságainak leírásával, különböző szempontú osztályozásával (lásd többek között: Розенталь 1987:82-86; Розенталь-Голуб 1996:35-40; Кожина 1977:93-107; Голуб 1976:23-33; Fábián - Szathmári – Terestyéni 1977:59-64).

A szinonimák világa, a szinonimák mibenlétének, típusainak meghatározása, stilisztikai szerepének feltárása, lexikográfiai ábrázolása több nyelvtudományág illetékességi körébe is tartozik. A lexikológia, lexikográfia, frazeológia, szemantika, stilisztika és szintaxis

keretében a szinonímia jelenségének több gyűjteményt, monográfiát, tankönyvet, disszertációt és tanulmányt szenteltek.

E munka keretében forrásként szolgáló, a lexikai és részben a frazeológiai szinonímia problémáinak szentelt elméleti munkák közül csupán a legfontosabbak felsorolására szorítkozom: Апресян 1992, 1995; Евгеньева 1964:9, 1966:4-30, 1966a; Шанский 1972; Шмелёв 1977:193-199; Денисов 1980:98-101; Новиков 1982:222-236; Пете 1989:44-47; Лендваи 1998:135-154; O. Nagy 1964:16-31, 1965:312-322, 1966:29-42, 1970:1-15; Zsilka 1982; Kiefer 2000; Károly 1970:78, 81-91, 211, 289-297, 395-397; Ruzsiczky 1985: 209-228; 1998: 118-123; Gecső–Spannraft 1998; Жуков 1978:116-134; Татар 1978:339-351; 1992:147-159.

Mindkét nyelv viszonylatában a nyelvészek előbb a lexikai szinonimitás elméleti problémáinak tanulmányozásával foglalkoztak, amelyek tisztázása végső soron a lexikográfia gyakorlati céljait – az egynyelvű és kétynyelvű szinonimaszótárak szerkesztését szolgálta. Mind az orosz, mind pedig a magyar nyelvészeti szakirodalomban mindmáig a szinonimitás és a szinonima fogalmának és ismérveinek különböző meghatározásai léteznek. A szinonimitás kritériumaként leggyakrabban a **szavak jelentésbeli azonosságát** vagy **közelségét**, illetve a **kölcsönös felcserélhetőségét** tartják. Így például A. P. Jevgenyjeva a következőképpen határozza meg a szinonimákat:

«Синонимы – слова близкие или тождественные по своему значению, обозначающие одно и то же понятие, но отличающиеся друг от друга либо оттенками значения, либо стилистической окраской, либо обоими этими признаками» (Евгеньева 1964:9).

Több mint tíz évvel később megjelent egykötetes szinonimaszótára előszavában A. P. Jevgenyjeva a szinonimitás meghatározásánál ugyanúgy a szavak jelentésbeli azonosságára vagy közelségére teszi a hangsúlyt, s bírálja azokat a nyelvészeket, akik a szinonimitás egyik kritériumát – a szavak jelentésbeli közelségét túlságosan tágan értelmezik:

«Синонимы – слова, обозначающие одно и то же понятие, следовательно, тождественные или предельно близкие по значению » (Евгеньева 1975:3).

D. N. Smeljov a szinonima meghatározásakor A. P. Jevgenyjevától eltérően – a szavak **kontextusbeli felcserélhetőségét** is fontosnak tartja: *«... синонимы можно определить как слова, относящиеся к той же части речи, значения которых содержат тождественные элементы, различающиеся же элементы устойчиво нейтрализуются в определенных позициях. Иначе говоря, синонимами могут быть признаны слова, противопоставленные лишь по таким семантическим признакам,*

которые в определенных контекстах становятся несущественными...» (Шмелев 1977:196).

Ily módon Smeljovnál hangsúlyt kap az **azonos szófajhoz való tartozás, a szavak közötti jelentésárnyalatbeli és stilisztikai különbségek semlegesülése**, amelynek köszönhetően a szinonimák bizonyos szöveggörnyezetben, **kontextusokban kölcsönösen felcserélhetőkké válnak**, és mindaz, ami őket különbözővé teszi, ebben az esetben már nem releváns.

A hazai nyelvészek közül **O. Nagy Gábor, Károly Sándor és Ruzsiczky Éva** szinonimakutatással kapcsolatos munkáikban ugyanazokat a „stációkat” járják be, mint a külföldi, többek között az orosz nyelvészek is. Közülük is O. Nagy Gábor a legjelentősebb hazai szinonimakutatással foglalkozó nyelvész. Művei kiemelkedő szerepet játszanak a lexikai szinonimitás tanulmányozásában is (**O. Nagy 1964:16-31, 1965:312-322, 1966:29-42, 1970:1-15**).

O. Nagy Gábor a szinonimákat rokonértelmű szavaknak tekintette, és a közöttük lévő **hasonlóságot**, nem pedig a teljes azonosságot emelte ki. Ruzsiczky Éva a **Magyar Szinonimaszótár**hoz írt **Bevezetőben** kifejti, hogy azokat a szavakat tekinti szinonim szavaknak, állandósult szókapcsolatoknak, „... *melyek jelentésük, közelebbről fogalmi tartalmuk (szignifikátumuk) szempontjából közel állnak egymáshoz, csupán kis mértékben, esetleg csak árnyalatnyilag különböznek vagy olykor nem is térnek el egymástól, és a közlésben, a kommunikáció folyamatában is hasonló szerepet töltenek be: azonos helyzetekben, ugyanazon szószerkezetben (szószerkezetekben), illetőleg ugyanazon szöveggörnyezetben használatosak*” (O. Nagy 1978:8).

O. Nagy Gábor és Ruzsiczky Éva a **Magyar szinonimaszótár** szerkesztői a **kontextusbeli felcserélhetőség, behelyettesíthetőség** szempontjából is vizsgálják a szinonimitás problémáját. A szótár szerkesztői a felcserélhetőséget nemcsak lehetségesnek tartják, hanem a szinonimitás követelményének is tekintik: O. Nagy Gábor a kontextusbeli felcserélhetőség kritériumáról az alábbiakban vélekedik: „... *a szinonimáknak kontextusokba – mindig több kontextusba – való behelyettesítéskor egyrésről azt vizsgáljuk, hogy a szófelcserélés után is természetes, élő, szokásos kapcsolat marad-e a megváltoztatott szöveggörnyezet, másrésről pedig azt ellenőrizzük, hogy a kérdéses szinonimákkal alakult kontextuspárok ugyanazt, vagy csaknem ugyanazt a szerepet töltik-e be a gyakorlati életben, hasonló módon reagál-e rájuk a hallgató, vagy az olvasó, azaz ugyanazokat vagy csaknem ugyanazokat a gondolatokat, érzéseket, vagy akaratát megnyilvánulásokat kelti-e benne az a kontextus, amelyben az egyik és az a kontextus,*

amelyben a másik szinonimát használtuk. Ha ez nem áll fenn, vagyis ha a behelyettesítés után keletkező szósor nem hat természetes kontextusként, vagy pedig ha az új kontextus a beszélőnek a valósághoz való másfajta viszonyát fejezi ki, mint az eredeti kontextus, nem tekintjük a szóban forgó két lexikológiai egységet szinonimáknak” (O. Nagy 1964:16-31).

Ruzsiczky Éva egy későbbi tanulmányában a szinonímia lényegének meghatározásában már elegendőnek tartja az egyetlen (és nem több) kontextusban való felcserélhetőség kritériumát, mivel a szinonimitás a felcserélhetőség tényével egyenlő, és nem a felcserélhetőség gyakoriságával (**Ruzsiczky 1985:227**).

Károly Sándor pedig a jelentésaspektusokat kutatva határozza meg a szinonimitás fogalmát. Meghatározása szerint a szinonímia „... *a legjelentősebb jelentésaspektus, a denotatív jelentés szempontjából azonosságot, egyéb jelentésaspektusok vonatkozásában pedig különbözőséget jelent, vagy jelenthet (mindenesetre egy aspektusban való különbözőséget)*” (**Károly 1970:78**).

Csak azokat a szavakat és frazeológiai egységeket ismerte el szinonimnak, amelyeknek denotatív jelentésük megegyezik, viszont többnyire különbözik a pragmatikai és szintaktikai jelentésük. A szinonímia jelenségével kapcsolatos legújabb kutatások a szinonimákat ekvivalencia-relációnak tekintik a mondatok ekvivalenciájának keretében. E szerint két mondat akkor ekvivalens, ha szerkezetük azonos, és a két mondatban előforduló szinonim szavak azonos szintaktikai pozícióban szerepelnek (lásd bővebben: **A szinonimitásról** c. kötetben szereplő tanulmányokat: **Gecső-Spannraft 1998**).

A magyar ruszisztikai szakirodalomban figyelemre méltók **Pete István** és **Lendvai Endre** lexikai szinonimitással kapcsolatos nézetei, amelyek a hazai, valamint a nemzetközi (főleg a moszkvai szemantikai iskola) kutatásainak legújabb eredményeire épülnek (**Пете 1989:44-47; Лендваи 1998:135-153**).

Lendvai Endre Лексическая семантика русского языка c. munkájában a lexikai szinonimitás kritériumaiként az alábbi ismérveket sorolja fel: **1) совпадение толкований, 2) смысловая близость (тождество понятий), 3) взаимозаменяемость в одних и тех же контекстах, 4) тождество валентных структур и 5) принадлежность к одной и той же части речи.** Lendvai Endre megfogalmazásában „... *szinonimáknak a formailag azonos vagy részlegesen eltérő, szemantikájukat tekintve pedig részlegesen különböző lexémákat lehet tekinteni*” (**Лендваи 1998:135**).

Pete István szinonima-meghatározása egybeesik Lendvai Endre megállapításaival. **Szinonimáknak az azonos szófajú, különböző hangalakú, teljesen vagy részben azonos**

fogalmi tartalommal rendelkező, bizonyos kontextusokban lényeges jelentésvesztés nélkül egymást felcserélhető lexikai egységeket tartja (Пете 1989:44).

A szinonímia általános elméleti és gyakorlati problémáinak tanulmányozásában elért eredmények lehetővé tették, hogy mind az orosz, mind pedig a magyar nyelvben több szinonimaszótár is napvilágot lásson (Vö.: **Евгеньева 1971, 1975; Александрова 1968; Абрамов 1994**), többek között kétnyelvű szinonimaszótárak is (**Апресян-Розенман 1980; Петик 1992**).

A magyar lexikográfiában a szinonimitás szótári ábrázolása szintén nincs minden előzmény nélkül. Az első jelentős alkotás **Póra Ferenc** 1907-ben kiadott **A magyar rokonértelmű szók és szólások kézikönyve**, amely 30 000 szinoním szót és szólást tartalmaz 800 logikai egységre, csoportra bontva (**Póra 1907**). Az azóta eltelt időszakban a szemantika tudománya – így a szinonímia jelenségének kutatása is – nagy fejlődésen ment keresztül. **O. Nagy Gábor** és **Ruzsiczky Éva** szerkesztette **Magyar szinonimaszótár**, valamint a nemrég megjelent **Magyar szókincstár. Rokon értelmű szavak, szólások és ellentétek szótára** bizonyítja a magyar nyelvészeknek a szinonímia általános elméleti kérdéseinek tanulmányozása és a szinonimák szótári feldolgozása terén elért kiváló tudományos eredményeit (**O. Nagy-Ruzsiczky 1995; Kiss 1999**).

Az eddig megjelent orosz és magyar szinonimaszótárak különböző mértékben tükrözik a nyelv egységes lexikai-frazeológiai rendszeréhez tartozó frazeológiai részrendszerben is meglévő szinonimikus kapcsolatokat. Az **A. P. Jevgenyjeva** által szerkesztett akadémiai típusú kétkötetes, valamint a négy évvel később megjelent egykötetes, oktatási célokat is szolgáló szinonimaszótár gyakorlatilag nem tartalmaz frazeologizmusokat (**Евгеньева 1971, 1975**).

A fordítók és tolmácsok számára készült **Z. E. Alekszandrova** által szerkesztett orosz szinonimaszótárban szereplő szinonimasorok már számos idiómát is tartalmaznak (**Александрова 1968**).

A három szótár lexikográfiai gyakorlatának illusztrálása céljából hadd álljon itt mindhárom szótárból ugyanazon szinonimasor, melynek közös jelentése **'okos' – 'умный'**.

A. П. Евгеньева 1971:617	A. П. Евгеньева 1975:605	З. Е. Александрова 1968:561
'УМНЫЙ'	'УМНЫЙ'	'УМНЫЙ'
<i>умный</i>	<i>умный</i>	<i>мудрый</i>
<i>мудрый</i>	<i>мудрый</i>	<i>башиковитый (прост.)</i>
<i>разумный</i>	<i>разумный (разг.)</i>	<i>мозговитый (прост.)</i>

<i>толковый (разг.)</i>	<i>толковый (разг.)</i>	<i>премудрый (уст.)</i>
<i>неглупый</i>	<i>неглупый</i>	<i>вещий (уст.)</i>
<i>далекый (разг.)</i>		
<i>башковитый (прост.)</i>	<i>башковитый (прост., усилит.)</i>	<i>◇ В зн. сказ.:</i>
<i>мозговитый (прост.)</i>	<i>мозговитый (прост., усилит.)</i>	<i>с головой;</i>
<i>головастый (прост.)</i>	<i>головастый (прост., усилит.)</i>	<i>семи пядей во лбу</i>
<i>умственный (прост.)</i>	<i>умственный (прост., усилит.)</i>	
	антонимы: <i>глупый, неумный</i>	

A magyar szinonimaszótárak gyakorlata ettől eltérő. Mind O. Nagy Gábor és Ruzsiczky Éva, mind pedig Kiss Gábor által szerkesztett magyar szinonimaszótárak a nyelv lexikai-frazeológiai rendszerét egységükben értelmezik, s a szinonimasorok szerves alkotótagjainak tekintik a közhasználatú frazeológiai egységeket is (**O. Nagy-Ruzsiczky 1995; Kiss 1999**).

Az alábbiakban a két magyar szinonimaszótár szerzői által alkalmazott szótári gyakorlat illusztrálására, a FE-ek és a szavak egységes szinonimasorban történő feldolgozására mintaként hadd álljon itt is az **'okos'** jelentésű szinonimasor.

O. Nagy G. és Ruzsiczky Éva által szerkesztett **Magyar Szinonimaszótár 'okos'** jelentésű szinonimasora az alábbi lexikai és frazeológiai egységeket tartalmazza (**O. Nagy-Ruzsiczky 1995:306**) (a továbbiakban: **MSZ**):

'OKOS'

Szavak:

1. *okos*
2. *eszes* <ha jó értelmi képességű>
3. *jófejú* <ha jó értelmi képességű>
4. *értelmes* <kisebb mért.>
5. *intelligens* <kül. ítélőképességét, fogékonyságát tekintve>
6. *éleslátású* <(bonyolult) helyzetet, összefüggéseket gyorsan áttekintő>
7. *bölcs* <mert nagy tudású, tapasztalt és megfontolt>
8. *tanulékony* <ha valamely készséget könnyen, gyorsan elsajátít>
9. *eszélyes* (rég, irod) <különösen ha fortélyos is>

Frazeológiai egységek:

1. *nagy eszű* <nagyon okos> (nép)
2. *jó eszű* <ha jó értelmi képességű>
3. *nyílt eszű* <mert gyors felfogású>
4. *eleven v. éles eszű* <mert gyors felfogású, ill. gyorsan kapcsol>
5. *éles elméjű* (vál) <bonyolult helyzeteket, összefüggéseket gyorsan áttekintő>
6. *jó koponya* <kül. állítmányi haszn.>
7. *nagy koponya* <kül. állítmányi haszn.>
8. *jó fej* (biz) <kül. állítmányi haszn.>

Ami **Kiss Gábor Magyar szókincstár. Rokon értelmű szavak, szólások és ellentétek szótára** c. munkájának lexikográfiai gyakorlatát illeti, a szótár sokkal nagyobb

terjedelmű, mint az előző magyar szinonimaszótárak voltak. A **Magyar szókincstár** 25 000 vastag betűs címszót (szócikket) tartalmaz. A szócikkeiben található szavak száma 80 600, amely 42 300 szinonimasort (jelentést) alkot. A gépi és részben kézi feldolgozású **Magyar szókincstár** szerzői csak felsorolják az adott szinonimasorhoz tartozó szavakat és FE-eket, azonban a szinonimák közötti jelentésbeli különbségekre, használati szférájukra, kapcsolódási lehetőségeikre nem történik utalás. Amint később látni fogjuk, a szerzők nem következetesek a szavak és FE-ek stílusminősítésében sem. A szerzők által feltüntetett egyes FE-ek közhasználatúságával kapcsolatban is kétségek merülhetnek fel (**Kiss G. Magyar szókincstár (a továbbiakban: MSZkt): 658-659**):

'OKOS' (mn)

Szavak:

1. *eszes*
 2. *jófejű*
 3. *értelmes*
 4. *éleslátású*
 5. *zseniális*
 6. *észcombájn (szleng)*
 7. *agytröszt (szleng)*
 8. *tanulékony*
 9. *intelligens*
 10. *tehetséges*
 11. *tapasztalt*
 12. *bölcs*
 13. *előrelátó*
 14. *belátó*
 15. *elmés*
 16. *szellemes*
 17. *eszélyes (rég)*
 18. *agyas (táj)*
- ◊ Buta, tudatlan, korlátolt

Frazeológiai egységek:

1. *nagy eszű*
2. *jó eszű*
3. *nyílt eszű*
4. *éles eszű*
5. *éles elméjű*
6. *eleven eszű*
7. *van sütnivalója (biz)*
8. *jó koponya*
9. *nagy koponya*
10. *jó fej*
11. *beillene a tanácsba*
12. *Budára is beillenék bírónak*
13. *elől állt, amikor az észet osztogatták*
14. *féltnács a feje*
15. *kanállal ette a bölcsességet*
16. *káptalan a feje*
17. *megvan a magához való esze*
18. *nem esett a feje lágyára*
19. *nem a kár nyitja fel az eszét*
20. *nem hordozza tarisznyában az eszét*
21. *olyan az esze, mint a tűz*
22. *olyan, mint egy táltos*
23. *száz pappal is kiköt*
24. *szétveti a fejét az ész*
25. *több esze van, mint az egész káptalannak*
26. *vág az esze, mint a borotva*
27. *van esze nemcsak egyre, hanem mindenre*
28. *van neki a kalapja alatt*

Az egynyelvű orosz és magyar frazeológiai szótárak közül a frazeológiai szinonímia szótári ábrázolását csupán **A. I. Molotkov** által szerkesztett **Фразеологический словарь русского языка**, valamint **O. Nagy Gábor** **Magyar szólások és közmondások c.**

gyűjteménye oldotta meg. E két szótár szerkesztői a szócikkeken belül utalnak az adott FE szinonimikus kapcsolataira is (**Молотков 1967; O. Nagy 1982**). Különösen modernnek és időtállóknak tekinthetjük O. Nagy Gábor által alkalmazott utalási rendszert, amely lehetővé teszi az adott frazeologizmus szinonimáinak gyors megkeresését.

Nem mondható el ugyanez a hazánkban megjelent kétnyelvű orosz-magyar frazeológiai szótárakról. Az általam már említett **Keszthelyi Ernő Russzicizmusok. 5 000 orosz szólás és kifejezés**, valamint **В. И. Лавер – И. В. Зикань** háromnyelvű **Orosz-ukrán-magyar frazeológiai szótárában** nem történik utalás a FE-eken belül is meglévő szinonimikus kapcsolatokra s azok szótári ábrázolásának módjára (**Keszthelyi 1961; Лавер-Зикань 1985**).

Az eddig kiadásra került kisebb terjedelmű orosz-magyar oktatási célokat szolgáló iskolai frazeológiai szótárak közül csupán **Veress Veronika** fordításában megjelent **N. M. Sanszkij, Je. A. Bisztrova, V. Veress: 700 orosz beszédfordulat** c. gyűjteményben történik utalás egyes FE-ek szinonimikus kapcsolataira:

<i>всей душой [(a) верить; (b) любить; (c) сочувствовать; (d) радоваться; (e) хотеть stb.]</i>	<i> (a,d) szívből; (b, c, e) teljes szívből</i>
<i>всем сердцем ugyanaz, mint всей душой</i>	<i>(SBV:29)</i>

A szerzők gyakran a frazeológiai variánsokat szinonimákként tüntetik fel:

<i>выбросить из головы кого/что (bef)</i>	<i> kiver/kivet vkit, vmit a fejéből</i>
<i>выкинуть из головы кого/что (bef)</i>	<i> ugyanaz, mint выбросить из головы (SBV:3031)</i>

Más autentikusabb források, mint például az akadémiai típusú **A. I. Molotkov** által szerkesztett **Orosz frazeológiai szótár**, valamint az **Orosz-bolgár frazeológiai szótár** szerzői a fentebb említett két frazeologizmust ugyanazon FE variánsaként tüntetik fel:

выбрасывать [выкидывать] из головы [из памяти] кого, что; выбросить [выкинуть] из головы [из памяти] кого, что (ФСРЯ:90)

выбросить/выбрасывать из головы кого-что, часто в повел. накл. выброси из головы! ≈ выкинуть/выкидывать из головы, из памяти; выбросить/ выбрасывать из памяти (Вл: 2-276)

2. A frazeológiai szinonimák és a frazeológiai variánsok közötti különbségek és egymástól történő elhatárolásuk

Az orosz és a magyar szinonimikus frazeológiai párhuzamok egybevető vizsgálata során feltétlenül szólni kell a frazeológiai szinonimák és a frazeológiai variánsok közötti különbségekről, egymástól történő elhatárolásukról. A frazeológiai variánsok különböző

típusairól a FE-ek ismérveinek tárgyalása során korábban már részletesebben is szóltam. Az ismétlések elkerülése végett ehelyütt csupán a frazeológiai szinonimák és frazeológiai variánsok egymástól történő elhatárolására, szótári ábázolásuk nehézségeire és magyar nyelvi megfeleltetésük problémáira szeretnék rámutatni.

Frazeológiai szinonimákról akkor beszélünk, ha a frazeologizmus egyik komponensének egy másik komponenssel történő felcserélése, behelyettesítése során megváltozik a FE jelentésének alapját képező belső nyelvi kép:

чесать (трепать, молоть) языком с кем-л. (прост., неодобр.)

чесать (трепать, точить, мозолить) язык (прост., неодобр.) (ФСРЯ:525, 526)

E két FE V. P. Zsukov frazeológiai szinonimaszótárában egymás szinonimájaként szerepel (**Жуков 1987:340**), ugyanakkor mindegyik FE több (lexikai és morfológiai) variánsból áll, és az egyik frazeologizmus minden egyes variánsa a másik FE variánsaival szinonimikus kapcsolatban áll:

чесать языком с кем-л. (прост., неодобр.)

трепать языком с кем-л. (прост., неодобр.)

молоть языком с кем-л. (прост., неодобр.)

чесать язык (прост., неодобр.)

трепать язык (прост., неодобр.)

точить язык (прост., неодобр.)

мозолить язык (прост., неодобр.)

Vö.: (nép, rosszalló) feleslegesen jár a szája; jártatja a száját; a nyelvét koptatja; üres szalmát csépel (K: я-26, я-28)

Néha a szótárírók, műfordítók és az idegen nyelveket tanulók helyzetét bonyolítja az **azonos alakú (homonimák)**, ill. **hasonló alakú (paronimák)**, de különböző jelentésű FE-ek megléte a nyelvben. A frazeológiai homonímia és paronímia jelenséggel e dolgozatban külön fejezetben foglalkozom. Itt csupán a frazeológiai szinonimák és a frazeológiai variánsok egymástól történő elhatárolásával kapcsolatosan a problémafelvetés szintjén érintem a frazeológiai paronímia jelenségét.

Frazeológiai paronimáknak, a lexikai paronimákhoz hasonlóan, a hasonló grammatikai szerkezettel és hasonló hangalakkal rendelkező, azonban jelentésüket tekintve egymástól teljesen eltérő FE-eket nevezem. Így például, az A. I. Molotkov-féle orosz frazeológiai szótár a fentebb említett szinonim frazeológiai egységen kívül még két másik hasonló alakkal rendelkező FE-et is közöl:

чесать языки (языками) о ком, про кого, на счѣт чей, кого (ФСРЯ:526) = köszörüli a nyelvét vkin (ONG: ny-151); szájára (nyelvére) vesz vkit (MSZkt:705)

болтать языком (прост.) (ФСРЯ:42, 43) = 1. fecseg, locsog; összehord hetet-havat; butaságokat, ostobaságokat beszél; se füle, se farka a beszédének; sokat darál (MSZkt:244) 2. a nyelvét koptatja; jártatja a száját; üres szalmát csépel (ONG: sz-141) 3. eljár a szája vkinek (ONG: sz-23); elszólja magát; kifecseg/kikotyog vmit

A *чесать языки (языками)* az előző két FE-el **paronimikus** kapcsolatban áll: hasonló a szerkezetük, alkotótagjaik azonosak, azonban az alkotótagok grammatikai alakjában és vonzatukban eltérnek egymástól. Frazeológiai paronimákról lévén szó jelentésükben is teljesen különböznek egymástól.

Ezzel szemben a *болтать языком* többjelentésű FE második jelentésében szinonimikus viszonyban áll az előző két FE-el, másik két jelentésében azonban teljesen eltér azoktól.

Frazeológiai variánsokkal állunk szemben abban az esetben, ha a FE egyik vagy másik komponensének felcserélése során nem változik a FE jelentésének alapját képező belső nyelvi kép, nem törik meg a frazeologizmus szemantikai egysége. Így például a *брать за горло кого-л.; взять за горло кого-л.; брать за глотку кого-л.; взять за глотку кого-л.; брать за жабры кого-л.; взять за жабры кого-л.* frazeológiai variánsokat a szótárak egy egységes FE formájában tömörítik:

брать/взять за горло (глотку, жабры) кого-л. (прост.) (ФСРЯ:45)

Vö.: (нѣп) szorongat vkit; szorongatott helyzetbe hoz vkit; vki torkának szegezi a kést (К: 2-283); torkon ragad vkit.

Nagyon gyakran egy-egy FE-nek olyan sok variánsa alakul ki a nyelvben, hogy a szótárírók célszerűnek tartják címszóként a leggyakrabban használatos alapalakot közölni, s a változatokat pedig az alapalak után a szócikk elején feltüntetni. Különösen célszerű a frazeológiai variánsok „helypazarló” feltüntetése a kétnyelvű frazeológiai szótárírásban, amikor a szótár használója nemcsak egy helyen találhatja meg a FE-et és annak változatait, hanem megfelelő utalásokkal ellátva ábécé sorrendben minden egyes variánsnál is. Ez utóbbi FE esetében is az **Orosz-bolgár frazeológiai szótár** szerzői az **Orosz frazeológiai szótárban** feltüntetett változatokon kívül még a következő variánsokat közlik:

схватить/хватать за горло/за глотку кого-л.

наступать/наступитъ на горло/на глотку кому-л. (Вл: 2-324)

Az A. I. Molotkov által szerkesztett **Orosz frazeológiai szótár** a *наступать/наступитъ на горло/на глотку кому-л.* FE-et az előző frazeologizmus

szinonimájaként tünteti fel, a *схватить/хватать за горло/за глотку кого-л.* variánst pedig egyáltalán nem közli (ФСРЯ:45, 268).

A variabilitás jelensége azon frazeologizmusokra jellemző, amelyekben a variálódó alkotótagok egymással szinonimikus kapcsolatban állnak:

***бить (ударить) (хлопнуть/хлопать) по рукам* (ФСРЯ:37)**

Vö.: egymás kezébe csapnak; megegyezésre jutnak; megköti az alkut vkivel; kezet rá (K: p-213)

A variálódó tagok fonetikai és morfológiai változása során a frazeologizmus gondolati tartalma nem változik meg, míg a szóképzési és lexikai variánsoknál megváltozhat.

Nagyobb jelentésmódosulás következik be a frazeológiai variánsok között, ha a FE egy vagy több eleme (alkotótagja) cserélődik fel. Rendszerint a frazeologizmusoknak a fő, azonos jelentéssel rendelkező komponensei variálódnak:

***раскинуть/раскидывать умом* (разг.)**

***раскинуть/раскидывать мозгами* (разг.)**

***пораскинуть умом (мозгами)* (разг.) (ФСРЯ:384)**

Vö.: (nép) meghányja-veti; előveszi az eszét; jól megfontolja (K: y-50)

A fenti FE esetében a grammatikai variálódás a lexikai és szóképzési variálódással párosul. A variánsok közötti különbség azonban mégsem olyan mértékű, amely már megbonthatná, megváltoztatná a frazeológiai variánsok szemantikai azonosságát.

Jóval összetettebb a kép abban az esetben, amikor a FE-ek minden egyes tagja variálódhat. Az alábbi frazeologizmusok jelentésében olyan átmeneti folyamattal állunk szemben, amikor a frazeológiai variánsok frazeológiai szinonimákká válnak:

***вылетать/вылететь из головы* (из ума, из памяти)**

***выскакивать/выскочить из головы* (из ума, из памяти)**

***выходить/выйти из головы* (из ума, из памяти)**

***улетучиваться/улетучиться из головы* (из ума, из памяти)**

***выпадать/выпасть из головы* (из ума, из памяти)**

Ezek közül a FE-ek közül a *вылетать/вылететь из головы у кого и без доп.* és a *выпадать/выпасть из памяти чьей, у кого* FE-eket már a szinonimaszótár is szinonimákként tünteti fel, a többi frazeologizmust viszont a szótárak szerint még a két szinonim FE variánsainak tekinthetjük (Жуков 1987:113):

***вылетать/вылететь (выскочить, улетучиться) из головы чьей, у кого* (разг.)**

Vö.: kimegy (kipárolag) a fejéből (az eszéből) vmi (K: z-219)

выпадать/выпасть (улетучиться) из памяти чьей, у кого
Vö.: *kimegy (kirepül) a fejéből (az eszéből) vmi (K: 2-211, 2-213, 2-214)*

A fenti rövid áttekintés is bizonyítja, hogy nagyon gyakran nehéz meghúzni a határt a frazeológiai szinonimák és a frazeológiai variánsok között. Ha kétség merül fel aziránt, hogy frazeológiai szinonimákkal vagy variánsokkal állunk-e szemben, a nyelvészek és a szótárkészítők általában a szinonimitás mellett döntenek.

3. A frazeológiai szinonímia meghatározása. A frazeológiai szinonimák ismérvei és fajtái

A frazeológia mint önálló nyelvészeti diszciplína fejlődésével, a frazeológiai szótárak szerkesztésével egyre inkább előtérbe került a frazeológiai egységek szemantikai sajátosságainak, többek között a frazeológiai szinonímia mibenlétének, ismérveinek tanulmányozása, szótári ábrázolásának problematikája. A frazeológia általános alapkérdéseit taglaló tankönyvekben csakúgy, mint a frazeológiai szemantika különböző problémáival foglalkozó disszertációkban, monográfiákban és tanulmányokban nagy figyelmet szenteltek és szentelnek a frazeologizmusok rendszerszerű szerveződését bizonyító egyik legfontosabb tényezőnek – a frazeológiai szinonimitásnak is. A frazeológiai szinonímia jelenségével kandidátusi disszertációjában elsőként **Ju. D. Апрешжан**, a moszkvai szemantikai iskola mai legjelesebb képviselője foglalkozott, majd a 60-70-es években **A. I. Molotkov** az **Orosz frazeológiai szótár** előszavában a frazeológiai szinonimák szótári ábrázolásának problémájával kapcsolatban kitért a frazeológiai szinonimitás ismérveinek, a frazeológiai szinonimák fajtáinak leírására is. V. P. Zsukov ismert frazeológus pedig a FE-ek szemantikai sajátosságait elemző monográfiában külön fejezet keretében is elemezte a frazeológiai szinonimák ismérveit és típusait (**Апресян 1956; Молотков 1967:17-19, 1977:163-172, Жуков 1978:116-124**). A későbbiek során számos külföldi és hazai tanulmány, monográfia, tankönyv foglalkozott a frazeológiai szinonímia különböző aspektusú tanulmányozásával (**Каменецкайте 1971; Липшицене-Зибуцайте 1971; Кунин 1996:127-130; Татар 1978:339-351, 1992:147-160; Juhász 1985:115-130; Simon 1999:249-255; Nagy 1991**).

A frazeológiai szinonímia tanulmányozásának fontosságát mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy az utóbbi években az orosz frazeológiai szakirodalomban egymásután rövid intervallummal két frazeológiai szinonimaszótár látott napvilágot (**Жуков 1987; Мокиенко 1997**). Mindkét szótárt kiváló frazeológusokból álló szerkesztői csoport alkotta. **V. P. Zsukov** professzor által 1987-ben szerkesztett **Словарь фразеологических синонимов русского языка** koncepciójában alapvetően eltér a **V. M. Mokienko** neves

szentpétervári nyelvészprofesszor alkotógárdája által 1997-ben megjelentetett **Orosz frazeológiai szinonimaszótártól**.

Az első frazeológiai szinonimaszótár szerkesztője **V. P. Zsukov a frazeológiai szinonimákon azokat a hasonló jelentésű, azonos szófajú, hasonló fogalmi tartalmú FE-eket érti, amelyeknek kapcsolódási lehetőségeik részben vagy teljes egészében megegyeznek, azonban jelentésárnyalataikban, stilisztikai sajátosságaikban (vagy egyszerre mindkettőben) különböznek egymástól (Жуков 1987:4)**. Az egymással szinonimikus viszonyban lévő frazeologizmusok között a szinonimitás különböző mértékű lehet.

V. P. Zsukov véleménye szerint a legmagasabb fokú szinonimikus kapcsolat azon frazeologizmusok között áll fenn, amelyek jelentésükben megegyeznek és bármely kontextusban egymást szabadon helyettesíthetik **(Жуков 1987:5)**. A **kölcsönös helyettesíthetőség, felcserélhetőség** kritériumát tartják a szinonimitás legfontosabb ismérvének a lexikai szinonímia szűkebb értelmezésének hívei is.

Mint ahogyan fentebb már jeleztem, V. M. Mokienko által szerkesztett legújabb orosz szinonimaszótár koncepciójában lényegesen eltér V. P. Zsukov szótárától. Az alapvető eltérés nem csak abban rejlik, hogy a V. M. Mokienko által szerkesztett orosz frazeológiai szinonimaszótár lényegesen több és számos újabb keletű, az élő orosz beszédre jellemző sajtónyelvi, népnyelvi, rétegnyelvi, többek között zsargon jellegű FE-et is tartalmaz, hanem inkább a frazeológiai szinonimasorok domináns tagjának értelmezésében. V. P. Zsukov frazeológiai nézeteivel összhangban a nyelv frazeológiai részrendszerét autonóm, a nyelv lexikai részrendszerétől független rendszernek tekinti, s a frazeológiai szinonimasorok domináns elemének azt a FE-et tartja, amely az adott szinonimasorhoz tartozó minden egyes FE-et minden jelentésvesztés nélkül bármely kontextusban felcserélhet. Fordított felcserélhetőség azonban nem minden esetben lehetséges. Ily módon – mint ahogyan erre Tatár Béla is utal a frazeológiai szinonimák domináns tagjának meghatározásával foglalkozó tanulmányában – a szinonimasor domináns frazeologizmusa a legszélesebb kapcsolódási lehetőségekkel és a legtagabb jelentéstartománnyal rendelkező FE **(Tatár 1978)**. V. M. Mokienko által vezetett szerkesztőbizottság viszont, a magyar nyelvészhez hasonlóan, a nyelv lexikai-frazeológiai részrendszerét, mint egységes egészt szemléli. V. P. Zsukov vezetésével szerkesztett frazeológiai szinonimaszótár gyakorlatától eltérően, amelyben a frazeológiai szinonimasor domináns tagja a legszélesebb kapcsolódási lehetőségekkel és az adott fogalmi tartalmat legteljesebben kifejező FE, V. M. Mokienko szótárában a frazeológiai szinonimasor domináns tagja az a semleges stílusértékű, közkeletű lexéma, amely leginkább kifejezi az

adott frazeológiai szinonimasor tagjait egy szinonimasorba integráló közös fogalmi tartalmat. Ez utóbbi szótár gyakorlata azzal az előnnyel is jár, hogy amíg V. P. Zsukov szótárának esetében (különösen az idegen ajkú) használójának nagyon gyakran nehézséget okoz az adott szinonimasor domináns FE-nek kiválasztása, a szükséges információ megtalálása, addig a közös fogalmi tartalmat hordozó domináns közkeletű lexémánál könnyen megkereshető a bennünket érdeklő frazeológiai szinonimasor.

A frazeológiai szinonimasor fogalmi tartalmát kifejező lexémák kulcsszóként (domináns elemként) történő felhasználása lehetővé teszi a frazeológiai szinonimasorok tagjai számának jelentős bővítését is.

A nyelvészek a frazeológiai szinonimitás kritériumainak meghatározásában leggyakrabban a **jelentések azonosságát**, ill. **közelségét**, a FE-ek **szerkezeti és stilisztikai sajátosságait** veszik alapul. Bár a frazeológiai szakirodalomban még a frazeológiai szinonimaszótár szerzői sem fogalmazzák meg egyértelműen a frazeológiai szinonimitás ismérveit, véleményem szerint a lexikai szinonimitáshoz hasonló kritériumok jellemzőek a frazeológiai szinonimitásra is:

- 1) **fogalmi tartalmuk (jelentésük) azonossága, ill. hasonlósága;**
- 2) **az azonos szófajhoz való tartozás;**
- 3) **legalább egy kontextusban való felcserélhetőség;**
- 4) **kapcsolódási lehetőségeik teljes vagy részbeni megegyezése;**
- 5) **jelentésárnyalataikban, szerkezetükben és stilisztikai sajátosságaikban eltérhetnek egymástól.**

Fentebb már láttuk, hogy a lexikai szinonimák fajtáinak meghatározásánál is a nyelvészek attól függően, hogy a szinonim szavak milyen (szerkezeti, szemantikai, illetve stilisztikai) sajátosságait veszik alapul, a legkülönbözőbb felosztásokkal találkozhatunk. A lexikai szinonimák fajtáira itt azonban részletesebben nem térnék ki, hiszen feladatom inkább a frazeológiai szinonimák sajátosságainak, típusainak és az orosz-magyar szinonimikus frazeológiai párhuzamok egybevető vizsgálatának bemutatása, illetve egy lehetséges kétnyelvű frazeológiai szinonimaszótár szócikkének felvázolása.

A frazeológiai szinonimák típusainak meghatározásában terminológiai sokféleség tapasztalható. Különböző szerzők ugyanazon szinonimatípusokat eltérő terminus technikusszal illetik. Ízelítőül itt csupán néhány, az orosz nyelvészeti szakirodalomban használatos, a szinonimák típusaira vonatkozó szakkifejezést hozok fel példaként: **адекватные фразеологические синонимы (Сидоренко 1982:82); равнозначные (адекватные) фразеологические синонимы (Сидоренко 1982:82); дублетные**

(Шанский 1985:55); идеографические (Кунин 1986:109); ограниченные (Жуков 1986:196); одинакооформленные (Чернышева 1970:113); одноструктурные (Жуков 1986:179); разноструктурные (Жуков 1986:179); стилистико-идеографические (Кунин 1986:110); стилистические (Сидоренко 1982:84; Кунин 1986:110); сходноструктурные фразеологические синонимы (Жуков 1986:180).

A frazeológiai szinonimák típusainak meghatározásában leginkább A. V. Kunyin, V. P. Zsukov és Tatár Béla felosztása tűnik a legcélravezetőbbnek, akik a szinonimák típusainak meghatározásában a FE-ek jelentését, szerkezeti és stilisztikai sajátosságait egyaránt figyelembe veszik. Az említett nyelvészek a frazeológiai szinonimák alábbi típusait különböztetik meg:

a) Azonos szerkezetű frazeológiai szinonimák (одноструктурные фразеологические синонимы), amelyek azonos szerkezeti modell szerint építkeznek és azonos mondattani funkcióban könnyen helyettesíthetik egymást. Ide tartoznak a *'henyél, lopja a napot'* közös jelentésű orosz szinonimasor tagjai, amelyek **ige + főnév tárgyesetű alakja** szerkezettel rendelkeznek (Жуков 1978:116):

'БЕЗДЕЛЬНИЧАТЬ'

бить баклуши (разг., неодобр.)

валять дурака (разг., неодобр.)

считать ворон (залок) (разг., неодобр.)

гранить мостовую (разг., неодобр.)

'HENYÉL, LUSTÁLKODIK'

– *henyél; lopja a napot*

– *lődörög; henyél; lopja a napot; kerüli a munkát*

– *bámészkodik; csak az eget nézi; a száját tátja; tétlenkedik*

– *tétlenül csavarog; az aszfaltot koptatja; büdös neki a munka (durva); kerüli a munkát; elmenne a munka temetésére*

b) Különböző szerkezetű frazeológiai szinonimákról akkor beszélünk, ha a szinonimasorhoz tartozó egyes FE-ek eltérő szerkezettel rendelkeznek, alkotótagjaik mennyiségét tekintve eltérnek egymástól. A különböző szerkezetű szinonimák egyes kontextusokban felcserélhetők, más kontextusokban viszont nem. A *'HENYÉL, LUSTÁLKODIK'* szinonimasor kiegészítésével különböző szerkezetű szinonimákat kapunk (Татар 1992:154):

'БЕЗДЕЛЬНИЧАТЬ'

бить баклуши (разг., неодобр.)

балять дурака (прост., неодобр.)
(в 1 зн.)

гонять лодыря (разг., неодобр.)

считать ворон (залок) (во 2 зн.) (разг.,
неодобр.)

лежать на боку (разг., неодобр.)

лежать на печи (печке) (разг.,
неодобр.)

мух ловить (считать) (прост.,
неодобр.)

плевать в потолок (прост., неодобр.)

сидеть сложа руки (нейтр.)

гранить мостовую (во 2 зн.) (разг.,
неодобр.)

праздновать лентяя (прост., шутл.)

голубей гонять (разг., неодобр.)

груши околачивать (грубо-прост.,
неодобр.)

собак гонять (прост., неодобр.)

'HENYÉL, LUSTÁLKODIK'

henyél; lopja a napot

lődörög; henyél; lopja a napot; kerüli a munkát

henyél; lopja a napot; kerüli a munkát; büdös neki a munka (durva); elmenne a munka temetésére

báméskodik; csak az eget nézi; tátja a száját; tétlenkedik

heverészik; henyél; lustálkodik; a hasát sütteti a napon; a tökét vakarja (durva); hasára süt a nap

napok hosszát heverészik; mereszti a seggét (durva); csak a háját növeszti

a legyeket csapkodja a lába szárán; csak a lábát lógázza

egész nap fekszik és a plafont bámulja; egész nap a köldökét vakarja

ölbe tett kézzel ül; egy szalmaszálat sem tesz keresztbe

tétlenül csavarog; az aszfaltot koptatja; kerüli a munkát; elmenne a munka temetésére; büdös neki a munka (durva)

lustálkodik; henyél; él, mint a here; elmenne a munka temetésére

a falat támasztja; a kerítést támasztja; ödöng; tétlenül térfereg

a tökét vakarja; henyél; csak a seggét mereszti (durva)

vki kutyaütő; lopja a napot; nem fog rajta a dolog; kerüli a munkát; büdös neki a munka (durva)

Jelentésüket és stilisztikai sajátosságait tekintve a szakirodalom megkülönböztet ideográfiai (szemantikai) (семантические или идеографические), stilisztikai (стилистические), illetve szemantikai-stilisztikai (семанτικο-стилистические) frazeológiai szinonimákat (Кунин 1996:127-130; Фомина 1990:264; Татап 1992:147).

a) Ideográfiai (szemantikai) frazeológiai szinonimákhoz az azonos fogalmi tatalommal rendelkező, egymástól jelentésárnyalataikban különböző FE-ek tartoznak. Az ideográfiai (szemantikai) szinonimák általában a cselekvések, a folyamatok, a minőség és

menyiség intenzitásának, fokozatainak különböző mértékű megnyilvánulását fejezik ki. A frazeológiai szinonimák e csoportja azonos stilisztikai sajátosságokkal rendelkezik:

'TECHO'

'KEVÉS, SZŰK A HELY'

<i>яблоку негде упасть</i>	–	<i>egy gombostűt sem lehet leejteni</i> <annyian vannak, olyan kevés a hely>
<i>иголку некуда воткнуть</i>	–	<i>egy gombostűt sem lehet leejteni</i> <annyian vannak, olyan kevés a hely>
<i>шагу негде ступить</i>	–	<i>meg sem lehet mozdulni (moccanni)</i> <annyian vannak, olyan kevés a hely>

b) A stilisztikai frazeológiai szinonimákhoz az azonos fogalmi tartalmú, egymástól stílusrétegbeli hovatartozásukat és érzelmi színezetüket tekintve különböző FE-ek tartoznak. A stilisztikai frazeológiai szinonimák felcserélhetősége csak azonos stílusrétegbeli kontextusokra korlátozódik. Az alábbi **'henyél, lustálkodik'** jelentésű frazeológiai szinonimasor tagjainak egy része a **köznyelvi (разговорный стиль)** más részük a **népnyelvi (просторечный стиль)** stílusréteghez tartoznak, érzelmi-hangulati színezetüket tekintve egy részük **rosszalló, pejoratív (неодобрительное)**, más részük viszont **neutrális, tréfás, ill.durva (нейтральное, шутливое, грубое)** stílusminősítésű nyelvi egység.

считать ворон (залок) (разг., неодобр.) (во 2 зн.)

гранить мостовую (разг., неодобр.) (во 2 зн.)

гонять лодыря (разг., неодобр.)

лежать на боку (разг., неодобр.)

лежать на печи (печке) (разг., неодобр.)

голубей гонять (разг., неодобр.)

собак гонять (прост., неодобр.)

плевать в потолок (прост., неодобр.)

валять дурака (прост., неодобр.) (в 1 зн.)

праздновать лентяя (прост., шутл.)

мух ловить (считать) (прост., неодобр.)

груши околачивать (грубо-прост., неодобр.)

A példaként feltüntetett szinonimasorhoz tartozó FE-ek közös fogalmi tartalma **'бездельничать'** – **'henyél, lustálkodik'**, és az idevágó FE-ek mindegyike jelentésárnyalataiban, néhányan közülük viszont csupán stilisztikai sajátosságaikban különböznek egymástól.

A nyelv szemantikai rendszerének törvényszerűségei a frazeológiai szinonimák, antonimák, valamint a poliszémikus FE-ek jelentései közötti szoros rendszerszerű

kapcsolatokban is megnyilvánulnak. Közismert például, hogy a nyelvben a poliszémia jelenségének köszönhetően szinonim szavak helyett csak szinonim szójelentésekről beszélhetünk: a többjelentésű (poliszém) szavak ugyanis csak bizonyos jelentéseikben válhatnak egymás szinonimáivá. A poliszémia és a szinonímia jelenségének kapcsolatáról előzőleg már érintőlegesen szóltam, amikor rámutattam a poliszém, illetve a monoszém FE-ek jelentései közötti szinonimikus kapcsolatok bonyolult rendszerére.

A nyelvek közötti antonímia problémájának vizsgálata során a következő alfejezetben orosz és magyar frazeológiai szinonima- és antonimasorok közötti kapcsolatok rendszerével és vizsgálatának sajátosságaival részletesebben is foglalkozom.

c) A szemantikai-stilisztikai (семанτικο-стилистические) frazeológiai szinonimákhoz az azonos fogalmi tartalmú, mind jelentésárnyalataikban, mind pedig stilisztikai sajátosságaikat tekintve egymástól különböző szinonim frazeologizmusok tartoznak. A. V. Kunyin a szinonim jelentésviszonyban álló FE-ek e csoportját más néven **ideográfiai-stilisztikai (стилистико-идеографические) frazeológiai szinonimák** terminológiával illeti (Кунин 1996:128).

A szemantikai-stilisztikai szinonimák csoportjába tartoznak az *'обманывать кого-л., ставить в глупое, смешное положение'* – *'becsap, rászed, nevetséges helyzetbe hoz vkit'* szinonimasorhoz tartozó FE-ek, amelyek egybevető vizsgálatával az alábbiakban részletesebben is foglalkozom.

4. Az orosz és a magyar frazeológiai szinonimasorok egybevető vizsgálata

Mint ahogyan azt már a fejezet elején említettem, a lexikai szinonimitás problematikájának tanulmányozása az egyes nyelvekben, így az orosz és a magyar nyelvben is, már régi keletű. A szinonimaszótárak, többek között a frazeológiai szinonimaszótárak szerkesztésével kapcsolatos egyik lényeges és eddig megoldatlan probléma a szinonimasorok **belső hierarchikus felépítésének** problémája. V. M. Mokienko frazeológiai szinonimaszótárának lexikográfiai újdonsága a szócikkek felépítésében és információs tartalmában rejlik. A közös szemantikai tartalom és a szokásos stilisztikai tudnivalók feltüntetésén kívül a szótár a szinonimasorok tagjait a domináns FE-től hierarchikus sorrendben helyezi el. A domináns FE a szinonimasor többi tagjához képest általánosabb jelentésű, gyakoribb, több szóhoz kapcsolódhat, valamint stilisztikai, pragmatikai értelemben semlegesebb. A frazeológiai szinonimasor többi tagjának sorrendje szemantikai közelségüket mutatja az általános (fogalmi) jelentéstől az egyedi, differenciáltabb jelentés felé.

Az alábbiakban **V. P. Zsukov Orosz frazeológiai szinonimaszótárának**, valamint a **V. M. Mokienko** által szerkesztett legújabb **Orosz frazeológiai szinonimaszótárának** egy-

egy szinonimasora alapján szeretném illusztrálni a két szinonimaszótár lexikográfiai gyakorlatát, valamint kísérletet teszek az adott orosz szinonimasornak a megfelelő magyar szinonimasorral való párhuzamba állítására. Az orosz-magyar frazeológiai szinonimasorok egybevető vizsgálata lehetőséget biztosít egy orosz-magyar frazeológiai szinonimaszótár szócikkének felvázolására, valamint a két nyelv szinonimikus frazeologizmusainak egybevető vizsgálatára során előforduló nehézségek bemutatására.

Az első, egybevetésre kerülő, orosz frazeológiai szinonimasor V. P. Zsukov szinonimaszótárának gyakorlatát illusztrálja. A *'в грубой форме, в резких выражениях сделать выговор, подвергнуть резкой критике, угрожать наказанием'* orosz szinonimasort V. M. Mokienko **Orosz frazeológiai szinonimaszótára** nem tartalmazza (Жуков 1987:128). A közös fogalmi tartalom a továbbiakban **'DURVÁN LESZID, MEGRÓ, ÉLES SZAVAKKAL BÍRÁL, BÜNTETÉSSSEL FENYEGET'** jelentés alatt szerepel a dolgozatban.

A fenti orosz-magyar szinonimasorok párhuzamba állítása után az *'обманывать кого-л., ставить в глупое, смешное положение'* orosz, valamint a *'becsap, rászed, félrevezet, nevetséges helyzetbe hoz'* jelentésű magyar szinonimasor egybevető vizsgálatára kerül sor. Az orosz frazeológiai szinonimasor ezúttal V. M. Mokienko által szerkesztett és eddig a legújabbnak számító **Orosz frazeológiai szinonimaszótár** szócikkének alapján történik (Мокненко 1997:173-175). E két szinonimasor egybevetését az *'умереть'* – *'meghal'* orosz és magyar frazeológiai szinonimasor egybevető vizsgálata követi, amely minden nyelvben – így az általam vizsgált két nyelvben is – az egyik leghosszabb (legtöbb FE-et számláló) szinonimasorként tartanak számon.

Az orosz és magyar szinonimasorok egybevetése során látjuk, hogy a két nyelvben nem minden esetben egyezik meg a szinonimasorokat alkotó frazeologizmusok száma. Egy orosz-magyar kétnyelvű frazeológiai szinonimaszótár összeállítása esetén a nehézséget a két nyelv szinonimasorai tagjainak számában lévő eltérések, a különböző jelentésárnyalatok megkülönböztetése, valamint a stilisztikai különbségek okozzák.

A **'DURVÁN LESZID, MEGRÓ, ÉLES SZAVAKKAL BÍRÁL, BÜNTETÉSSSEL FENYEGET'** orosz-magyar szinonimasorhoz 30 orosz és 31 magyar FE tartozik. A magyar frazeológiai szinonimasort a **Magyar szókincstár – Rokont értelmű szavak, szólások és ellentétek szótára** adatai alapján állítottam össze. O. Nagy Gábor és Ruzsiczky Éva **Magyar szinonimaszótára** a vizsgált szinonimasorok tagjai között nem közölnek frazeologizmusokat. Mivel az orosz szinonimasornak a szótár által közölt pontos jelentése *'durván leszid, megró, éles szavakkal bírál, büntetéssel fenyeget vkit'*, ezért a **Magyar szókincstár 'MEGSZID'**

szinonimasorát kiegészítettem a **'MEGFEGYELMEZ'**, **'MEGBÜNTET'** szinonimasorok frazeologizmusaival is (MSZkt:557, 562, 590). A teljesség kedvéért a szinonimasorba bevettem a nem szomatikus FE-eket is.

'MEGSZID'

1. felelősségre von
2. megrovásban részesít
3. megmossa a fejét
4. szemrehányást tesz
5. leszedi a keresztvizet (vkirol)
6. ráncba szed
7. megtanítja emberségre

'MEGBÜNTET'

1. a körmére koppint
2. büntetést ad (szab) neki
3. móresre tanít

'MEGFEGYELMEZ'

1. a körmére koppint
2. az orrára koppint
3. gatyába ráz
4. gúzsba tesz
5. lapocka alá fog (vkit)
6. megtanítja kesztyűbe dudálni
7. megtanítja neki, hány a nyolc
8. móresre tanít
9. pálca alá fog vkit
10. ráncba szed
11. rövid pórázra fog

A magyar frazeológiai szinonimasor tagjait kiegészítettem **O. Nagy Gábor Magyar szólások és közmondások** c. gyűjteményében, valamint az értelmező szótárakban azonos jelentésben szereplő frazeológiai egységekkel is:

1. ellátja a baját
2. összetöri vkinek a csontjait
3. letöri vkinek a derekát
4. szidja, mint a bokrot
5. ráhúzza vkire a vizes lepedőt
6. elmond vkit mindennek csak jónak nem
7. egy krajcár ára (egy krajcárt érő) becsületet sem hagy vkin (biz)
8. alaposan (jól) befűt vkinek
9. elkapja a frakkját (a grabancát) vkinek
10. kezelésbe vesz vkit
11. lekap vkit a tíz körméről
12. tüzet okád vkire
13. lehord (leszid) vkit a sárga földig

A magyar forrásokból nyert szinonim frazeologizmusokat egységes szinonimasorba rendezve az alábbi 31 tagból álló magyar szinonimasort kapjuk:

1. 'Megszid, megró'

- 1.1. *felelősségre von vkit*
- 1.2. *megrovásban részesít vkit*
- 1.3. *megmossa a fejét vkinek*
- 1.4. *szemrehányást tesz vkinek*
- 1.5. *leszedi a keresztvizet vkiről*
- 1.6. *ráncba szed vkit*
- 1.7. *megtanítja emberségre*
- 1.8. *tüzet okád vkire*
- 1.9. *lehord (leszid) vkit a sárga földig*
- 1.10. *szidja, mint a bokrot*
- 1.11. *ráhúzza vkire a vizes lepedőt*
- 1.12. *elmond vkit mindennek, csak jónak nem*
- 1.13. *egy krajcár ára (egy krajcárt érő) becsületet sem hagy vkin (biz)*

2. 'Megfegyelmez'

- 2.1. *a körmére koppint vkinek*
- 2.2. *az orrára koppint vkinek*
- 2.3. *gatyába ráz vkit*
- 2.4. *gúzsba tesz vkit*
- 2.5. *lapocka alá fog vkit*
- 2.6. *megtanítja kesztyűbe dudálni*
- 2.7. *megtanítja neki, hány a nyolc*
- 2.8. *móresre tanít vkit*
- 2.9. *elkapja a frakkját (a grabancát) vkinek*
- 2.10. *kezelésbe vesz vkit*
- 2.11. *lekap vkit a tíz körméről*
- 2.12. *pálca alá fog vkit*
- 2.13. *rövid pórázra fog vkit*

3. 'Megbüntet'

- 3.1. *büntetést ad vkinek (szab ki vkire)*
- 3.2. *ellátja a baját*
- 3.3. *összetöri a csontjait*
- 3.4. *letöri vkinek a derekát*
- 3.5. *alaposan (jól) befűt vkinek*

6. sz. táblázat

A 'DURVÁN LESZID, MEGRÓ, ÉLES SZAVAKKAL BÍRÁL, BÜNTETÉSSSEL FENYEGET'

jelentésű orosz-magyar frazeológiai szinonimasor

	OROSZ FRAZEOLÓGIZMUSOK SZINONIMASORA	OROSZ FRAZEOLÓGIZMUSOK MAGYAR MEGFELELŐI	RUSSZICIZMUSOK	HADROVICS- GÁLDI: O-M SZÓTÁR	MAGYAR SZÓKINCSTÁR (MSZkt)
1.	<u>'В грубой форме, в резких выражениях отчитать, отругать кого-л., сделать выговор, наказать за что-л.'</u>	<u>'Durván leszid, megró, megbüntet vkit, vmiért'</u>			
1.1.	намылить голову (шее) кому (разг.)	megmossa a fejét vkinek	–	megmossa a fejét vkinek; lehord vkit	megmossa a fejét
1.2.	дать жизни кому (разг.) (в 1 зн.)	(nép) móresre tanít vkit	–	–	móresre tanít
1.3.	дать (задать) жару кому (прост.) (в 1 зн.)	(nép) alaposan összeszid vkit; jól befűt vkinek	alaposan összeszid vkit; jól befűt vkinek	–	ráncba szed vkit
1.4.	задать (дать, устроить) баню кому (прост.) (в 1 зн.)	(nép) alaposan (jól) befűt vkinek; tüzet okád vkire	–	alaposan megmossa a fejét vkinek (átv)	megmossa a fejét vkinek
1.5.	задать пару кому (прост.) (в 1 зн.)	(nép) alaposan (jól) befűt vkinek; tüzet okád vkire	–	–	megtanítja kesztyűbe dudálni
1.6.	дать духу кому (прост.) (в 1 зн.)	(nép) ellátja a baját vkinek	–	–	megtanítja neki, hány a nyolc
1.7.	взять в работу (в оборот) кого (разг.) (в 1 зн.)	rászorít vkit vmire; kezelésbe vesz vkit; elkapja a frakkját vkinek; ráncba szed vkit;	rászorít vkit vmire; kezelésbe vesz vkit; elkapja a frakkját vkinek;	–	gatyába ráz; ráncba szed; kezelésbe vesz vkit; elkapja egy fordulóra

		<i>elkapja a grabancát vkinek; lekap vkit a tíz körméről</i>	<i>ráncba szed vkit</i>		
1.8.	<i>взять в переплет кого (разг.)</i>	<i>lekap vkit a tíz körméről</i>	–	<i>kutyaszorítóba fog vkit</i>	<i>a körmére koppint vkinek</i>
1.9.	<i>взять в шоры кого (разг.)</i>	<i>lekap vkit a tíz körméről</i>	–	–	<i>kezelésbe vesz vkit</i>
1.10.	<i>накрутить (наломать) хвост (хвосты) кому (прост.)</i>	<i>(nép) durván lehord vkit; rámászik vkire; leszid vkit a sárga földig</i>	<i>durván lehord vkit; rámászik vkire; leszid vkit a sárga földig</i>	–	<i>az orrára koppint vkinek</i>
1.11.	<i>задать на опрехи кому (разг.)</i>	<i>vkit lehord, leszid a sárga földig; szidja mint a bokrot; leszedi (leveszi) vkiről a keresztvizet</i>	–	–	<i>leszedi a keresztvizet vkiről</i>
1.12.	<i>протереть (продрать, прочистить, подраить) с песочком (с песком) кого (прост.)</i>	<i>(nép) leszidja a sárga földig; szidja mint a bokrot; szigorú megrovásban részesít vkit</i>	<i>leszidja a sárga földig; szidja mint a bokrot</i>	–	<i>szidja mint a bokrot; leszidja a sárga földig; szigorú megrovásban részesít vkit</i>
1.13.	<i>дать прикурить кому (прост.)</i>	<i>ráhúzza a vizes lepedőt; ellátja a baját vkinek; megtanít vkit kesztyűbe dudálni; móresre tanít vkit</i>	–	–	<i>megtanít vkit kesztyűbe dudálni; móresre tanít vkit; ellátja a baját vkinek</i>
1.14.	<i>дать пить кому (прост.) (в 1 зн.)</i>	<i>(nép) lekap vkit a tíz körméről; megtanít vkit kesztyűbe dudálni; móresre tanít vkit</i>	–	–	<i>megtanít vkit kesztyűbe dudálni; ellátja a baját vkinek; móresre tanít vkit</i>
1.15.	<i>задать (дать) перцу кому (прост.)</i>	<i>(nép) elkapja a frakkját vkinek; kezelésbe vesz vkit;</i>	–	<i>borsot tör vkinek az orra alá</i>	<i>gatyába ráz; ráncba szed</i>

1.16.	вставить фитиль кому (прост., ирон.)	(nép, iron) ráncba szed vkit; alaposan befűt vkinek	–	–	ráncba szed vkit
1.17.	задать (дать) трепку кому (прост.)	(nép) alaposan ellátja a baját vkinek	–	alaposan elver	móresre tanít
1.18.	задать гонку кому (прост.)	(nép) leszedi (leveszi) vkiről a keresztvizet	–	összeszid, lehord (nép)	megtanítja neki, hány a nyolc
1.19.	намять холку кому (прост.) (во 2 зн.)	(nép) megtanít vkit kesztyűbe dudálni	–	–	megtanít vkit kesztyűbe dudálni
1.20.	намылить холку кому (прост.) (в 1 зн.)	(nép) megtanít vkit kesztyűbe dudálni	–	–	megtanít vkit kesztyűbe dudálni
1.21.	намять (наломать) бока кому (прост.) (в 3 зн.)	(nép) eldönget, eltángál vkit; összetöri vkinek a csontjait; (fenyegetésként) letöröm a derekadat!	(nép) eldönget, eltángál vkit; összetöri vkinek a csontjait; (fenyegetésként) letöröm a derekadat!	alaposan elver (nép)	az orrára koppint; a kömére koppint; ráncba szed; összetöri vkinek a csontjait; (fenyegetésként) letöröm a derekadat!
1.22.	намять шею кому (прост.) (во 2 зн.)	(nép) megtanít vkit kesztyűbe dudálni; móresre tanít; ellátja a baját			megtanít vkit kesztyűbe dudálni; móresre tanít; ellátja a baját
1.23.	задать звону (трезвону) кому (прост.)	(nép) megtanítja kesztyűbe dudálni	–	–	gatyába ráz; orrára koppint
1.24.	задать копоту кому (прост.)	(nép) letöri derekát vkinek	–	–	megtanítja emberségre
1.25.	дать деру кому (прост.)	(nép) ellátja a baját; ráncba szed	–	–	gatyába ráz; megtanítja kesztyűbe dudálni
1.26.	расчесать кудри кому (разг.)	megtanít vkit kesztyűbe dudálni	–	–	móresre tanít; megtanítja neki, hány a nyolc

1.27.	<i>прописать ижицу кому (разг., ирон.)</i>	<i>(nép, iron) kezelésbe vesz; megmutatja neki hány a nyolc</i>	–	<i>elbánik vkivel (rég)</i>	–
2.	<u>'Подвергнуть резкой критике кого-л.'</u>	<u>'Éles szavakkal bírál vkit'</u>			
2.1.	<i>снять стружку с кого (прост.)</i>	<i>(nép) leszedi (leveszi) vkiről a keresztvizet; elmond vkit mindennek, csak jónak nem (nép)</i>	–	–	<i>leszedi a keresztvizet vkiről; éles kritikával illet vkit</i>
2.2.	<i>разделатъ под орех кого (разг.) (в 1 зн.)</i>	<i>lehord (leszid) vkit a sárga földig; szidja mint a bokrot; leszedi (leveszi) vkiről a keresztvizet</i>	<i>vkit lehord (leszid) a sárga földig; szidja mint a bokrot; leszedi (leveszi) vkiről a keresztvizet</i>	<i>keményen leszid, alaposan lehord vkit; leszedi vkiről még a keresztvizet is (átv, tréf)</i>	<i>éles kritikával illet; megkritizál vkit</i>
3.	<u>'Пригрозить наказанием'</u>	<u>'Büntetéssel fenyeget vkit'</u>			
3.1.	<i>нагнать (напустить) холоду кому, на кого (прост.)</i>	<i>megtanít vkit kesztyűbe dudálni; összetöri vkinek a csontjait</i>	–	–	<i>büntetést ad; (majd) megtanítja kesztyűbe dudálni!; (majd) ellátja a baját!</i>

A 30 FE-ből álló orosz szinonimasor forrásul V. P. Zsukov **Orosz frazeológiai szinonimaszótára** szolgált, mivel, mint ahogyan azt már fentebb említettem, V. M. Mokienco által szerkesztett **Orosz frazeológiai szinonimaszótár** a vizsgált szinonimasort nem tartalmazza.

Stilisztikai sajátosságait tekintve az orosz forrás, a magyartól eltérően, következetesen utal a FE-ek stílusrétegbeli hovatartozására és érzelmi színezetére is. A magyar frazeológiai szinonimasor nem tartalmaz stilisztikai megjegyzéseket. A szinonimasorhoz tartozó egyes FE-ek közkeletűségével kapcsolatban is kétségeim vannak: a **gúzsba tesz, lapocka alá fog vkit, pálca alá fog vkit** FE-ek véleményem szerint a mai magyar köznyelvben széleskörűen nem használatosak. Ennek ellenére nem tartom kizártnak, hogy egyes orosz FE-ek magyar nyelvi szemantizációjához felhasználhassuk a nem köznyelvi FE-et is, mivel a szóban forgó szószerkezetek jelentésének alapját képező belső nyelvi kép a magyar nyelvet beszélők számára érthető (**gúzsba tesz, pálca alá fog**).

A fenti táblázat (lásd a **6. sz. táblázatot**) híven tükrözi az adott szinonimasorba tartozó FE-ek szótári reprezentációját, megfeleltetésének minőségét, helyességét és a két nyelv szinonimasorainak párhuzamba állítása során felmerülő nehézségeket.

A két nyelv frazeológiai szinonimasorainak nagyságában látszólag nincs különösebb eltérés, az egybevetésnél azonban szükséges figyelembe venni a magyar szinonimasorban szereplő három nem közhasználatú FE-et, valamint a FE-ek stílusminősítését, csakúgy, mint az orosz FE-ek szótári előfordulását, magyar nyelvi megfeleltetését is.

V. P. Zsukov Orosz frazeológiai szinonimaszótárában szereplő 30 FE közül **Keszthelyi Ernő Russzicizmusok** c. szótára 24 FE-et, míg a kétkötetes orosz-magyar szótár 21 FE-et nem tartalmaz. A **Hadrovics László – Gáldi László** által szerkesztett kétkötetes **Orosz-magyar szótár** három FE esetében hibás fordítást alkalmaz:

взять в переплёт кого (разг.) = **kutyaszorítóba fog vkit (O-M: II/56)**

задать (дать) перцу кому (протм.) = **borsot tör vkinek az orra alá (O-M: II/70)**

задать (дать) тпепкy кому (протм.) = **alaposan elver (O-M: I/892)**

Ami az **első FE** magyar megfelelőjeként feltüntetett '**kutyaszorítóba fog vkit**' téves fordítás, vagy egyéni rögtönzés, (Vö.: **kutyaszorítóba kerül vki**) – a mai magyar nyelvben nincs ilyen frazeologizmusunk. Ezért helyesebb lenne a **lekap vkit a tűz körméről, elkapja a grabancát, ellátja a baját** FE-el fordítani.

A **második FE** magyar megfelelőjeként feltüntetett **borsot tör vkinek az orra alá** jelentése '**bosszant**', nem pedig '**megszid**'. Ezért ebben az esetben is a szinonimasor egyik

frazeologizmusát lehet alkalmazni ekvivalensként: *alaposan befűt vkinek, ráhúzza a vizeslepedőt, lekap vkit a tűz körméről, kezelésbe vesz vkit.*

A **harmadik** esetben a *задать (дать) тему кому (прост.)* orosz FE magyar ekvivalenseként a szótár az *'alaposan elver'* szabad szókapcsolatot tünteti fel. Véleményem szerint a *'megszid'* jelentésben a helyes megfelelője *alaposan ellátja a baját vkinek, leszedi (leveszi) vkiről a keresztvizet, megtanít vkit kesztyűbe dudálni* magyar frazeológiai megfelelőket lehetne alkalmazni, amely frazeologizmusok jelentésükben inkább közelebb állnak a *'megszid'* jelentéshez, mint az *'elver'*, *'fizikailag bántalmaz vkit'* jelentéshez.

Érdekes képet mutat a szinonimasorhoz tartozó frazeologizmusok magyar nyelvi megfeleltetése. A 30 orosz FE-nek a magyar nyelvben csak két esetben van részleges frazeológiai ekvivalense:

намылить голову (шею) кому (прост.) = *megmossa a fejét vkinek*

взять в работу (в оборот) кого (разг.) = *kezelésbe vesz vkit; elkapja egy fordulóra*

Részleges frazeológiai ekvivalensen azokat a célnyelvi FE-et értem, melyek a forrásnyelvi FE-től szerkezetükben (alaktani, mondattani, szóképzési sajátosságaikban), lexikai összetételükben, stilisztikai és szemantikai sajátosságaikat tekintve részben különböznek egymástól. (A frazeológiai ekvivalensekkel, valamint az orosz FE-ek magyar nyelvi megfeleltetésének eseteivel a későbbiekben **Az orosz és a magyar FE-ek beszéd szintű egybevető vizsgálata** c. fejezetben bővebben is foglalkozom).

Az orosz szinonimasorhoz tartozó FE-ek döntő többségének (összesen 28 FE-nek) a magyar nyelvben analóg frazeológiai egység felel meg. **Analóg frazeológiai ekvivalensen** azokat a célnyelvi frazeológiai egységeket értem, amelyek a forrásnyelvi FE-ektől lexikális összetételükben, szerkezeti és stilisztikai sajátosságaikban, valamint a frazeologizmus jelentésének alapját képező belső nyelvi képben különböznek egymástól, azonban fogalmi tartalmuk megegyezik, és a közlés során ugyanazon funkciót töltik be (**funkcionális ekvivalensek**).

A két nyelv szinonimasorait alkotó FE-ek belső nyelvi képében tapasztalható nagyfokú eltéréseket extralingvisztikai tényezőkkel – a két nép eltérő naív nyelvi világképével, a bennünket körülvevő valóságháttér eltérő módon történő szegmentálásával magyarázhatjuk. Az analóg jelentéssel rendelkező FE-ek esetében az orosz és a magyar emberek más és más fogalmakkal asszociálták a *'megszid'*, *'megdorgál'*, *'alaposan lehord'*, *'megbüntet'* stb. cselekvésekkel kapcsolatos valóságháttér jelenségeit, fragmentumait.

Az említett szinonimasorhoz tartozó FE-ek stílusminősítése az orosz nyelvi forrásokban következetesen fel van tüntetve, ellenben a magyar forrásokból a FE-ek

stílusminősítésével kapcsolatosan kevés információt kapunk. Különösen vonatkozik ez a **Magyar szókincstárban** szereplő FE-ekre.

Az orosz nyelvben a szinonimasorhoz tartozó 30 FE közül 9 a **beszélt nyelvi (разг.)** stílusréteghez tartozik, 21 pedig a **népnyelvi (прост.)** stílusrétegben használatos. A magyar megfelelők közül csupán egy FE van ellátva a **népnyelvi** stílusminősítéssel: *elmond vkit mindennek, csak jónak nem (nép)* (ONG: m-188). Egy FE választékos, egy pedig **bizalmas** stílusminősítéssel szerepel a szótárakban (*tűzet okád vkire (vál); egy krajcár ára (egy krajcárt érő) becsületet sem hagy vkin (biz)*). Mindebből arra a következtetésre lehet jutni, hogy a magyar frazeologizmusok stílusértéke lehetővé teszi ezek köznyelvi használatát, ellenben az orosz nyelvben 20 FE használata **a népnyelvi stílusrétegre korlátozódik**.

A megfelelő stilisztikai magyarázatok feltüntetése különösen fontos a kétnyelvű frazeológiai szótárak esetében, amelyből az idegen nyelvet tanulók eligazítást kapnak a frazeologizmusok stílusrétegbeli hovatartozását, valamint hangulati-érzelmi színezetét illetően. Károly Sándor szavai alátámasztják a stilisztikai tudnivalók fontosságát az idegen nyelv tanulása során: „... az idegen nyelvtudás legmagasabb foka az illető nyelv szinonimái közötti válogatásban való jártasság, a szinonimák stilisztikai árnyalatok közti különbségtevés képessége. Az ilyen „kompetencia” már szinte eléri az anyanyelvi tudás határát” (Károly 1983:208).

Ami az orosz frazeológiai szinonimasor belső hierarchikus szerkezetét illeti, V. P. Zsukov szinonimaszótára a közös szemantikai tartalmon belül három differenciáló jelentéskomponenst különböztet meg. Az általános fogalmi jelentéstől az egyedi, differenciáltabb jelentéssel rendelkező FE-ek felé haladva a szerző a szinonimasor FE-it a differenciáló jelentéskomponensek alapján 3 jól elkülöníthető szinonima-csoportra osztja. A frazeológiai szinonimasor legáltalánosabb jelentéssel rendelkező domináns tagjához viszonyítva a három csoport tagjainak sorrendje szemantikai közelségüket mutatja az általános (fogalmi) jelentéstől az egyedi, differenciáltabb jelentés felé.

1. *’в грубой форме, в резких выражениях отчитать, отругать кого-л., сделать выговор, наказать за что-л.’* = *’durván leszid, megró, megbüntet vkit vmiért’*
2. *’подвергнуть резкой критике’* = *’éles szavakkal bírál vkit’*
3. *’пригрозить наказанием’* = *’büntetéssel fenyeget vkit’*

A szinonimasoron belül a három jelentéskomponens nem egyenlő fajsúllyal van képviselve. Az **első jelentéskomponenssel** V. P. Zsukov szótára szerint összesen 27 FE rendelkezik, 2 FE a **második**, és 1 FE pedig a **harmadik** jelentéskomponenst reprezentálja.

7. sz. táblázat

'обманывать КОГО-Л., ставить в глупое, смешное положение'	'becsap, rászed, félrevezet, nevetséges helyzetbe hoz vkit'
<u>1. 'обманывать КОГО-Л., ставить в глупое, смешное положение'</u>	<u>1. 'becsap, rászed, félrevezet, nevetséges helyzetbe hoz vkit'</u>
1.1. <i>оставлять/оставить в дураках КОГО-Л. (прост.)</i>	1.1. <i>bolondot csinál vkiből; bolonddá tesz vkit; bolondját járatja vkivel; lóvá tesz vkit</i>
<u>2. 'обманывать, проводить КОГО-Л., перехитрить КОГО Л.'</u>	<u>2. 'becsap vkit, rászed vmire, ravaszsággal túljár vkinek az eszén'</u>
2.1. <i>наставлять/наставить (наклеить, натянуть) нос кому-Л.</i>	2.1. <i>túljár vkinek az eszén; felültet vkit; lóvá tesz vkit; bolonddá tesz vkit</i>
2.2. <i>водить/провести за нос КОГО-Л.</i>	2.2. <i>az orránál fogva vezet vkit</i>
2.3. <i>поддевать/поддеть (поймать, подцепить) на удочку КОГО-Л.</i>	2.3. <i>bekapja a horgot vki; vki horogra akad; lépre megy</i>
2.4. <i>объезжать/объехать на кривой (на кривых) КОГО-Л.</i>	2.4. <i>túljár vkinek az eszén; becsap, felültet vkit; lóvá tesz vkit; bolonddá tesz vkit</i>
2.5. <i>обводить/обвести вокруг пальца КОГО-Л.</i>	2.5. <i>az ujjá köré csavar vkit</i>
2.6. <i>обвести (провести) на мякине КОГО-Л.</i>	2.6. <i>lépre csal vkit; becsap, átejt vkit</i>
<u>3. 'оставлять ни с чем; обманывать, одурачить КОГО-Л.'</u>	<u>3. 'becsap vkit, kisemmiz, bolonddá tesz, félrevezet, anyagilag tönkretesz vkit'</u>
3.1. <i>оставлять/оставить с носом КОГО-Л. (ирон.)</i>	3.1. <i>(iron) csőbe húz vkit; kisemmiz, túljár vkinek az eszén; átejt, átver, rászed vkit; hoppon marad vki</i>
<u>4. 'отвлекать чьё-Л. внимание от главного, обманывать КОГО-Л.'</u>	<u>4. 'eltereli vkinek a figyelmét a legfontosabbról, becsap vkit'</u>
4.1. <i>отводить/отвести глаза кому-Л.</i>	4.1. <i>eltereli vkinek a figyelmét vkiről, vmiről; szemfényvesztő módon igyekszik vkit becsapni</i>
4.2. <i>замазывать/замазать глаза кому-Л., чем-Л. (прост.)</i>	4.2. <i>(nép) port hint vkinek a szemébe; megtéveszt, félrevezet, kijátszik vkit</i>
<u>5. 'постоянными разговорами намеренно отвлекать внимание от главного, обманывать КОГО-Л.'</u>	<u>5. 'a sok beszéddel szándékosan eltereli vkinek a figyelmét a legfontosabbról becsap vkit'</u>
5.1. <i>заговаривать/заговорить зубы кому-Л.</i>	5.1. <i>lyukat beszél vkinek a hasába; telebeszéli vkinek a fejét; mellébeszéléssel félrevezet vkit</i>
<u>6. 'обманывать КОГО-Л., представляя что-Л. в более выгодном освещении, чем это есть на самом деле'</u>	<u>6. 'becsap vkit, vmit jobb, kedvezőbb fényben tüntet fel, mint ahogyan az a valóságnak megfelel'</u>
6.1. <i>втирать/втереть очки кому-Л.</i>	6.1. <i>port hint vkinek a szemébe; más (kedvezőbb) színben tüntet fel vmit</i>
<u>7. 'хвастаясь, обманывать, создавать'</u>	<u>7. 'becsap vkit, dicsekvéssel igyekszik</u>

<u>лучшее впечатление о себе или о чем-л.'</u>	<u>önmagáról kedvezőbb benyomást kelteni, jobb fényben feltüntetni vkit, vmit'</u>
7.1. пускать/пустить пыль в глаза кому-л.	7.1. port hint vkinek a szemébe
8. <u>'внушать кому-л. ложные представления о чем-л.; обманывать кого-л.'</u>	8. <u>'vkiben igyekszik hamis benyomást kelteni vmiről, becsap vkit'</u>
8.1. пудрить/запудрить мозги кому-л. (прост.)	8.1. (nép) kábítja vkinek az agyát; félrevezet, becsap vkit
8.2. морочить/заморочить голову (башку (грубо-прост.)) кому-л.	8.2. (nép, durva) hülyíti vkinek a fejét; félrevezet, becsap; lóvá tesz vkit
8.3. забивать/забить баки кому-л. (прост.)	8.3. (nép) kábítja (hülyíti, passzírozza) vkinek az agyát (durva)
8.4. вкручивать/вкрутить баки кому-л. (прост.)	8.4. (nép) kábítja (hülyíti, passzírozza) vkinek az agyát (durva)
8.5. забивать/забить наморозы кому-л. (прост.)	8.5. (nép) kábítja (hülyíti, passzírozza) vkinek az agyát (durva)
8.6. сбивать/сбить с толку кого-л.	8.6. megzavarja vkinek a fejét; elveszi vkinek a józan esztét
8.7. сбивать/сбить с панталыку кого-л. (прост.)	8.7. megzavarja vkinek a fejét; elveszi vkinek a józan esztét
8.8. вешать лапшу (навесить лапши) на уши кому-л. (нов., прост.)	8.8. (nép, neol) hülyít, megtéveszt, becsap, félrevezet vkit; hülyíti az agyát vkinek (durva)
9. <u>'действуя обманным путём, прибегая к различным уловкам, добиваться чего-л. от кого-л.'</u>	9. <u>'becsap vkit, különböző cselekkel, ravaszsággal igyekszik elérni vkinél vmit'</u>
9.1. брать/взять на пушку (на пушкаря прост.) кого-л.	9.1. palira vesz vkit (argó)
9.2. брать/взять на арапа кого-л. (прост. или жарг.)	9.2. (nép v argó) palimadárnak néz vkit (argó)
9.3. брать/взять на халяву (халявку (шутл.-ирон.)) кого-л. (грубо-прост. или жарг.)	9.3. (nép, durva v. argó) átver, átráz vkit (argó); csőbe húz vkit; potyára les vkinél
9.4. брать/взять на фонарь кого-л. (жарг.)	9.4. (argó) felültet, bepaliz, átejt, átdob vkit (argó); palira vesz vkit (argó)
9.5. поймать (поддеть) на фуфу кого-л. (прост.)	9.5. (nép) felültet, bepaliz, átejt, átdob vkit (argó); csőbe húz vkit
10. <u>'запутывать, обманывать кого-л.'</u>	10. <u>'összezavar, becsap vkit'</u>
10.1. метать пелли	10.1. összekuszálja a szálakat; becsap vkit; kavarja a dolgokat; kelepcébe csal vkit; lépre csal vkit

Az *'умирать/умереть'* – *'meghal'* frazeológiai szinonimasor minden nyelvben, így az orosz és a magyar nyelvben is, a legtöbb tagot számláló szinonimasor. O. Nagy Gábor és Ruzsiczky Éva Magyar szinonimaszótára 26 lexémát és 36 FE-et sorol e szinonimasorba. Hasonló mennyiségű lexémát (összesen 23) tartalmaz Kiss Gábor által szerkesztett **Magyar szókincstár. Rokon értelmű szavak, szólások és ellentétek szótára** is. Ez utóbbi szótár azonban már 62 FE-et sorol a *'meghal'* szinonimasorhoz. A két magyar szinonimaszótár adatait egymásra vetítve a magyar nyelvben a *'meghal'* szinonimasorhoz összesen 63 FE tartozik. Az orosz forrásként szolgáló V. M. Mokienko Orosz frazeológiai szinonimaszótára a *'meghal'* szinonimasorhoz összesen 64 FE-et sorol (Мокненко 1997:319-320).

O. Nagy Gábor – Ruzsiczky Éva: Magyar szinonimaszótár. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1995: 261.

'MEGHAL'

Szavak:

1. elhalálozik (hiv)
2. exitál (szakny)
3. elhunyt (vál)
4. kimúlik (rég)
5. kinyíffan (argó)
6. kipurcan (argó)
7. kibuggyan (argó)
8. kiprűtten (argó)
9. be- v. megkrepál (argó)
10. elpatkol (tréf v. gúny)
11. kiterítik (gúny)
12. felfordul (durva)
13. megdöglök (durva)
14. meggebed (durva)
15. kinyúlik (vulg)
16. elpusztul <sajnálatos módon, háborúban, nyomorúságosan>
17. kiszenved <súlyosan szenvedve> (vál)
18. szörnyethal <borzalmat keltő módon>
19. belehal vmibe <meghal vmely betegségben>
20. ottmarad <t. é.> (szépítő is)
21. elesik <háborúban>
22. elhal <vki az élők mellől>
23. utánahal <vki után>
24. utánamegy <vki után> (nép, szép)
25. odavész, elvész <háború, baj szerencsétlenség következtében>
26. elhull <háziállat tömegesen>

Frazeológiai egységek:

1. elmegy közülünk örökre (vál, szépítő is)
2. elmegy oda, ahonnan nincs visszatérés (irod., szépítő is)
3. a másvilágra költözik
4. elköltözik v. eltávozik (örökre v. az élők közül v. sorából)
5. elköltözik (eltávozik) az élők közül (sorából)
6. örök nyugalomra, nyugovóra tér
7. behunyja a szemét (örökre)
8. lehunyja a szemét (örök álmra v. örökre)
9. örök álomba merül (irod)
10. elragadja a halál (irod)
11. sírba v. koporsóba száll (kissé rég)
12. kiadja v. (vál) kileheli (a) lelkét (kissé rég)
13. kimúlik az árnyékvilágból (rég)
14. megtér atyáihoz v. őseihez (kiv)
15. befejezi az életét (szépítő)
16. leteszi a gondját (szépítő)
17. leteszi a kanalat (nép v. argó)
18. feldobja a talpát (argó)
19. felkötik az állát (táj)
20. kihúzzák v. kirántják v. elrántják alóla a gyékényt (táj)
21. felveszi a néhai nevet (tréf)
22. beadja a kulcsot (tréf v. gúny)
23. kiterítik a bőrét (gúny)
24. jobblétre szenderül <csendesen: vál v. tréf>
25. elalszik (örökre v. az Űrban) (vál, szépítő)
26. elszenderedik v. elszenderül v. elpihen v. (rég) elnyugszik v. (ritka) elszunnyad

(örökre v. az Urban)

27. átszenderül a másvilágra <kül. vall. szóhaszn.> (ritka) v. az örökkévalóságba
28. visszaadja Teremtőjének a lelkét <vall. szóhaszn.>
29. vége lesz <kül. hat-val, ill. fenyegetőzésül>
30. halálát leli <vhol> (irod)
31. otthagyja a fogát <valamely vállalkozáson rajtavesztve> (gúny)
32. fűbe harap <erőszakos halállal> (tréf v. gúny)
33. elmegy (Földvára) deszkát árulni (nép, tréf) <eltemetésre is utalva>
34. alulról fogja szagolni az ibolyát (tréf v. gúny)
35. itthagya övét, végleg elhagyja övét v. elhagy bennünket <a hátramaradottak szempontjából nézve> (vál)
36. kidől a sorból <a közösség tagjai közül> (vál)

Kiss Gábor: Magyar szókincstár. Rokon értelmű szavak, szólások és ellentétek szótára. TINTA Könyvkiadó, Budapest, 1999: 566-567.

'MEGHAL'

Szavak:

1. elhunyt
2. elhalálozik
3. exitál (szak)
4. elhal
5. megboldogul
6. elalszik
7. elszenderül
8. kiszenved
9. elmegy
10. eltávozik
11. elköltözik
12. kiterítik
13. felfordul (durva)
14. meggebed (durva)
15. elpatkol (durva)
16. megdöglök (durva)
17. kinyúlik (durva)
18. bekrepál (szleng)
19. megkrepál (szleng)
20. megmurdel (szleng)
21. kipurcan (szleng)
22. kinyiffan (szleng)
23. [harcban, erőszakos halállal] elpusztul

Frazeológiai egységek:

1. a másvilágra költözik
2. alulról szagolja az ibolyát
3. átszenderül a másvilágra
4. az örök világosság fényeskedik neki
5. beadja a kulcsot (szleng)
6. beadja az ipart (szleng)
7. befejezi az életét
8. befejezi földi pályafutását
9. búcsút vesz az árnyékvilágtól
10. csontjára hűl a bőre
11. elalszik a gyertyája
12. elalszik örökre
13. elejtette a kanalát
14. életét veszti
15. eljön érte a Kaszás
16. elköltözik a másvilágra
17. elköltözik Ábrahám kebelébe
18. elköltözik az örök indiánmezőkre
19. elmegy Földvára deszkát árulni
20. elnyújtotta a bocskort
21. eloltják gyertyáját
22. elragadja a halál (vál)
23. elragadta Szent Mihály lova
24. elszakad az élete fonala

25. *eltávozik az élők sorából*
26. *feldobja a talpát (szleng)*
27. *felkötik az állát*
28. *felveszi a néhai nevet (biz)*
29. *fűbe harap (biz)*
30. *halálát leli [harcban, erőszakos halállal]
elpusztul*
31. *itt hagyja az árnyékvilágot*
32. *jobblétre szenderül*
33. *kiadja a lelkét*
34. *kidől a sorból (biz)*
35. *kihúzták alóla a gyékényt*
36. *kileheli a lelkét (vál)*
37. *kimúlik az árnyékvilágból (vál)*
38. *kiterítették a bőrét*
39. *lehunyja a szemét*
40. *lehunyja a szemét örökre (vál)*
41. *leteszi a gondját*
42. *magához szólítja az Isten*
43. *megszűnik létezni*
44. *megtér atyáihoz (vál)*
45. *megtér őseihez (vál)*
46. *otthagyja a fogát*
47. *örök álomba merül (vál)*
48. *örök nyugovóra tér (vál)*
49. *porba harap*
50. *ráhül a bőr*
51. *sírba száll*
52. *utoléri a vég*
53. *utolsót rúg*
54. *ütött az órája*
55. *vége lesz*
56. *végleg elhagyja övét*
57. *végsőt lehel*
58. *visszaadja lelkét teremtőjének (vál)*
59. *visszatér a porba, melyből vétetett*

Az *’умирать/умереть’* fogalmi tartalmú orosz frazeológiai szinonimasor belső hierarchikus felépítése a V. M. Mokienko által szerkesztett legújabb orosz szinonimaszótárban a szinonimasor nagysága ellenére sem annyira tagolt, mint az előbbieken vizsgált szinonimasor volt. A szótár szerzői a szinonimasoron belül az általános fogalmi jelentéstől az egyedi, differenciáltabb jelentéssel rendelkező szinonim FE-ek felé haladva hét jól elkülöníthető szinonima-csoportot különböztetnek meg. E két szinonimasor hierarchikus felépítésében is a hét csoport elhelyezkedése, föntről lefelé haladva, a domináns taghoz való szemantikai közelségüket mutatja – az általános (fogalmi) jelentéstől az egyedi, differenciáltabb jelentés felé.

8. sz. táblázat

‘УМИРАТЬ/УМЕРЕТЬ’	‘MEGHAL’
1. <u>‘умирать/умереть’</u>	1. <u>‘meghal’</u>
1.1. <i>отправляться/отправиться (отходить/отойти) на тот свет</i>	1.1. <i>a másvilágra költözik</i>
1.2. <i>отправляться/отправиться к праотцам (устар. или шутл.)</i>	1.2. <i>(rég v. tréf) eltávozott az őseihez (ősapáihoz); megtér atyáihoz v. őseihez (rég)</i>
1.3. <i>уходить/уйти (удаляться/удалиться; отходить/отойти) в иной (загробный, лучший) мир (выс.)</i>	1.3. <i>(vál) jobblétre szenderül; <csendesen: vál v. tréf> a túlvilágra költözik</i>
1.4. <i>отходить/отойти (переселяться/переселиться) в вечность (выс.)</i>	1.4. <i>(vál) átszenderül a másvilágra <kül. vall. szóhaszn.> (ritka); átszenderül az örökkévalóságba</i>
1.5. <i>отходить/отойти (переселяться/переселиться) в лучшую (будущую) жизнь (выс.)</i>	1.5. <i>(vál) jobblétre szenderül <csendesen: vál v. tréf></i>
1.6. <i>отходить/отойти к вечному блаженству (устар., выс.)</i>	1.6. <i>(rég, vál) örökre megdicsőült; örök nyugalomra (nyugovóra) tér</i>
1.7. <i>отправиться/отправляться в елисейские поля (устар.)</i>	1.7. <i>(rég) eltávozott (elköltözött) az örök vadászmezőkre; eltávozott az örök indiánmezőkre</i>
1.8. <i>уходить/уйти из жизни</i>	1.8. <i>másvilágra költözik; eltávozik az élők sorából</i>
1.9. <i>оставлять/оставить жизнь</i>	1.9. <i>örökre itt hagyja az e világi életet</i>
1.10. <i>уходить/уйти от нас</i>	1.10. <i>elmegy közülünk örökre (vál, szépítő is); íthagyja övéit; végleg elhagyja övéit; végleg elhagy bennünket <a hátramaradottak szempontjából nézve> (vál)</i>
1.11. <i>кончать/кончить (окончить) жизнь (век)</i>	1.11. <i>befejezi az életét (szép); életútja véget ér</i>
1.12. <i>покидать/покинуть [белый] свет</i>	1.12. <i>itt hagyja az árnyékvilágot; búcsút vesz az árnyékvilágtól</i>
1.13. <i>отходить/отойти от мира [сего] (устар.)</i>	1.13. <i>(rég) a másvilágra költözik</i>
1.14. <i>отдавать/отдать Богу душу (выс. или ирон.)</i>	1.14. <i>(vál, v. iron) visszaadja lelkét a teremtetőjének <vall. szóhaszn.></i>
1.15. <i>опочить (почить) в бозе (в Боге) (устар., торж.)</i>	1.15. <i>(rég, ünn) elalszik örökre v. az Úrban (vál, szépítő)</i>
1.16. <i>уходить/уйти на ниву Божию (устар., выс.)</i>	1.16. <i>(rég, ünn) elköltözik az örök vadászmezőkre; elköltözik az örök indiánmezőkre</i>

<i>1.17. бог прибрал (забрал) кого (устар., прост.)</i>	<i>1.17. (rég, nép) magához vette az Isten; magához szólítja az Isten</i>
<i>1.18. привел Бог к концу кого (устар.)</i>	<i>1.18. (rég) Isten véget vetett életének</i>
<i>1.19. пойти перед Богом ответ держать (устар., выс.)</i>	<i>1.19. (rég, vál) már Isten előtt felel tetteiért</i>
<i>1.20. господь веку не дал (устар., выс.)</i>	<i>1.20. (rég, vál) ennyit rendelt neki az Isten</i>
<i>1.21. отпускать/отпустить (пустить) душу на покаяние (устар.)</i>	<i>1.21. (rég) örök nyugovóra tér (vál)</i>
<i>1.22. испускать/испустить (выпускать/выпустить) дух</i>	<i>1.22. kileheli a lelkét (vál); végsőt lehel</i>
<i>1.23. испускать/испустить последний вздох</i>	<i>1.23. kileheli a lelkét (vál); kiadja a lelkét; végsőt lehel</i>
<i>1.24. дух вон из кого (прост.)</i>	<i>1.24. (nép) elszállt belőle a pára</i>
<i>1.25. закрыть глаза</i>	<i>1.25. örökre behunyja a szemét (vál); behunyja a szemét (örökre)</i>
<i>1.26. закатились глаза чьи</i>	<i>1.26. fennakadt a szeme; meghalt</i>
<i>1.27. заснуть (почить, уснуть) вечным (последним, мертвым) сном</i>	<i>1.27. örök álomba merül (irod)</i>
<i>1.28. уснуть на веки веков (на веки вечные)</i>	<i>1.28. elszenderedik (elszenderül) örökre; elpihen (rég elnyugszik v. ritka elszunnyad) örökre (v. az Úrban)</i>
<i>1.29. смежить глаза (очи) (устар., выс.)</i>	<i>1.29. (rég, vál) örökre lehunyja a szemét; (örök álomra)</i>
<i>1.30. ложиться/лечь (сходить/сойти) в гроб (в могилу)</i>	<i>1.30. a sírba (a koporsóba) száll</i>
<i>1.31. ложиться/лечь (уходить/уйти) в землю</i>	<i>1.31. a sírba teszik; a síba száll</i>
<i>1.32. лечь под образа (устар., выс.)</i>	<i>1.32. (rég, vál) felravatalozzák; a ravatalon fekszik</i>
<i>1.33. лечь под дерновое одеяльце (устар., прост., шутл.)</i>	<i>1.33. alulól szagolja az ibolyát</i>
<i>1.34. надеть деревянный тулуп (устар., прост., шутл.)</i>	<i>1.34. (rég, nép, tréf) koporsóba teszik; eltemetik</i>
<i>1.35. доской накрыться (прост., шутл.)</i>	<i>1.35. (nép, tréf) elmegy (Földvára) deszkát árulni</i>
<i>1.36. на погост отнести кого</i>	<i>1.36. ravatalra teszik; felravatalozzák; kiterítik a holttestét</i>
<i>1.37. лишаться/лишиться (решиться прост.) жизни</i>	<i>1.37. életét veszti</i>
<i>1.38. расставаться/рассатся</i>	<i>1.38. kimúlik az árnyékvilágból; búcsút vesz az árnyékvilágtól; itt hagyja az</i>

<i>(прощаться/распрощаться) с жизнью</i>	<i>árnyékvilágot</i>
1.39. конец приходит/пришел кому	1.39. halálát leli; utoléri a halál; utoléri a vég; vége lesz
1.40. приказать (велеть, повелеть) долго жить	1.40. elköltözik (eltávozik) az élők sorából; visszaadja lelkét teremtőjének; végleg itthagya (elhagy) bennünket; elmegy közülünk örökre
1.41. давать/дать дуба (прост., пренебр.)	1.41. (nép, pejor) meggebed (durva); elpatkol (tréf v. gúny); kinyíffan (szleng); feldobja a talpát
1.42. отдавать/отдать концы (прост., пренебр.)	1.42. (nép, pejor) beadja a kulcsot (tréf v. gúny); beadja az ipart; letette a kanalat (nép v. argó)
1.43. сыграть в ящик (грубо-прост., пренебр.)	1.43. (nép, durva, pejor) elpatkol; beadja a kulcsot (tréf v. gúny); beadja az ipart (szleng)
1.44. протянуть (вытянуть) ноги (ножки) (грубо-прост., пренебр.)	1.44. (nép, durva, pejor) feldobja a talpát (szleng); beadja a kulcsot (szleng); elpatkol (durva); megdöglök (durva)
1.45. откидывать/откинуть (отбрасывать/отбросить) копыта [на сторону] (грубо-прост., пренебр.)	1.45. (nép, durva, pejor) feldobja a talpát (szleng); megdöglök (szleng); elpatkol (durva); a fűbe harap
1.46. откидывать/откинуть (отбрасывать/отбросить) сандалии (грубо-прост., пренебр.)	1.46. (nép, durva, pejor) feldobja a talpát (argó); feldobja a bocskort; elnyújtja a bocskort
1.47. откидывать/откинуть (отбрасывать/отбросить) штиблеты (грубо-прост., пренебр.)	1.47. (durva, nép, pejor) elnyújtotta a bocskort; feldobja a bocskort; feldobja a talpát (argó)
1.48. откидывать/откинуть (отбрасывать/отбросить) коньки (грубо-прост., пренебр.)	1.48. feldobja a talpát; felkötik az állát; beadja a kulcsot (tréf v. gúny); beadja az ipart (szleng); leteszi a kanalat (nép v. argó)
1.49. задирать/задрать ноги (грубо-прост., пренебр.)	1.49. (nép, durva, pejor) <állatról> elhull; elpusztul; kimúlik; kinyúlik; kinyíffan (durva); megdöglök; feldobja a talpát (szleng)
1.50. с копыльев (с копыт) долой (грубо-прост., пренебр.)	1.50. kinyúlik; kinyíffan; megdöglök; csontjára hűl a bőre; kiterítok a bőrét; feldobja a talpát; a fűbe harap
1.51. с катушек долой (грубо-прост., пренебр.) умирать, умереть	1.51. (nép, durva, pejor) kipurcan; kinyíffan; beadja a kulcsot
2. 'умирать в страшных мучениях'	2. 'szörnyű kínok között hal meg'
2.1. принимать/принять мученический венец (книжн., выс.)	2.1. (írott, vál) halálnak halálával hal meg; kínok között hal meg

3. <u>'о внезапной смерти кого-л.'</u>	3. <u>'váratlan halálozással kapcsolatban'</u>
3.1. кондрашка хватил (хватила стукнул, пришиб) кого (прост.)	3.1. (nép) megüti a guta; megüti a szél; szélütést/gutaütést kap
3.2. мирошка (удар) хватил кого (прост.)	3.2. megütötte a guta; gutaütést kapott; megütötte a szél; felbukott
3.3. карачун пришел кому (прост.)	3.3. (nép) váratlanul elragadta a halál; elragadta /elvitte a szent Mihály lova
3.4. курносая пришла к кому (устар.)	3.4. eljött érte a halál; eljött érte a kaszás; elvitte a kaszás
4. <u>'кто-л. умер'</u>	4. <u>'vki meghalt'</u>
4.1. смертяшкина пришла (пожаловала) к кому (нов., шутл., эвфем.)	4.1. (neol, tréf, eufém) eljött érte a kaszás; eljött érte a halál; meglátogatta a halál
5. <u>'покончить жизнь самоубийством'</u>	5. <u>'önkezővel vet véget életének'</u>
5.1. руки на себя наложить	5.1. kezét emel önmagára; önkezővel vet véget életének; kioltja saját életét
5.2. покончить с собой	5.2. öngyilkos lett; önkezővel vet véget életének
5.3. порвать нить жизни (устар.)	5.3. (rég) megszakítja (elszakítja) élete fonálát; megszakad (elszakad) élete fonala
5.4. сатане (с сатаной) обручиться (устар.)	5.4. (rég) odaadta lelkét az ördögnek; öngyilkos lett; elvitte az ördög a lelkét; eljegyezte magát az ördöggel
6. <u>'умереть от полного физического истощения, от непосильной работы'</u>	6. <u>'meghal a fizikai végkimerüléstől, az erejét felülmúló munkába'</u>
6.1. жилы порвать (прост.)	6.1. (nép) meghal a fizikai végkimerüléstől; belehal a nehéz, erejét felülmúló munkába; megszakad a munkába; inaszakadtáig dolgozik; agyonhajszoja magát
6.2. укатали бурку (прост.)	6.2. (nép) agyondolgozta (agyonhajszoalta) magát; belehalt a sok, nehéz munkába
7. <u>'о смерти человека, изнуренного непосильной работой'</u>	7. <u>'meghal' <a megerőltető munkától elcsigázott ember halálával kapcsolatban></u>
7.1. укатали сивку крутые горки (прост.)	7.1. (nép) megszakadt a (nehéz) munkába; inaszakadtáig dolgozott; agyondolgozta (agyonhajszoalta) magát

Az orosz és a magyar **frazeológiai szinonimák** beszéd szintű használatával, magyar nyelvi megfeleltetésével, a FE-ek kontextustól való függésével kapcsolatos problémák illusztrálására hadd álljon itt az **Ilf és Petrov Tizenkét szék** c. regényéből vett alábbi példa az **'умереть' – 'meghal'** orosz-magyar szinonimasor megfeleltetésére:

- « - Не извольте беспокоиться, господин Воробьянинов, - сказал он горячо, как бы продолжая начатый разговор. – Гроб – он работу любит.
- **Умерла** Клавдия Ивановна, - сообщил заказчик.
- Ну, **царствие небесное**, - согласился Безенчук. – **Преставилась, значит, старушка...** Старушки, они всегда **преставляются...** Или **богу душу отдают**, - это смотря какая старушка. Ваиа, например, маленькая и в теле, - значит **преставилась**. А, например, которая покрупнее да похудее – та, считается **богу душу отдает...**
- То есть как это считается? У кого это считается?
- У нас и считается. У мастеров. Вот вы, например, мужчина видный, возвышенного роста, хотя и худой. Вы, считается, ежели, не дай бог, **помрете**, что **в ящик сыграли**. А который человек торговый, бывшей купеческой гильдии, тот, значит, **приказал долго жить**. А если кто чином поменьше, дворник, например, или кто из крестьян, про того говорят: **перекинулся** или **ноги протянул**. Но самые могучие, когда помирают, железнодорожные кондуктора или из начальства кто, то считается, что **дуба дают**. Так про них и говорят: «А наши-то, слышали, **дуба дал**».
- Потрясенный этой странной классификацией человеческих смертей, Ипполит Матвеевич спросил:
- Ну, а когда ты **помрешь**, как про тебя мастера скажут?
- Я – человек маленький. Скажут: «**гигнулся**» Безенчук». А больше ничего не скажут, - и строго добавил: - Мне **дуба дать** или **сыграть в ящик** – невозможно: у меня комплекция мелкая...» (И. Ильф, Е. Петров. Двенадцать стульев, 14-15).

- „- Ne méltóztassék nyugtalankodni, Vorobjanyinov úr – mondta szaporán, mintha egy imént megkezdett beszélgetést folytatna. – A koporsókészítés gondos munkát követel.
- Klavdija Mihajlovna **meghalt** – közölte a megrendelő.
- **Az örök világosság fényeskedjék neki** – hagyta helyben Bezencsuk – Szóval, **elszenderedett** az öregasszony... Az öregasszonyok mindig **elszenderednek**, avagy **lelküket visszaadják az Úrnak**. Már attól függ, milyen az öregasszony. A magáé, kistermetű lévén, csak úgy **elszenderedett**. De például, akik magasabbak és soványabbak, azokról azt szokták mondani, hogy „**visszaadják lelküket az Úrnak**”.
- Hogyhogy azt mondják? Ki mondja azt?
- Hát mi mondjuk, a koporsósok. Maga például, szemrevaló, jól megtermett férfi, annak ellenére, hogy sovány. Ha maga, ne adj' Isten, **meghalna**, magáról azt mondanánk „**ez is itt hagyta az árnyékvilágot**”. A tekintélyesebb kereskedőembernek pedig, különösen ha az első céhbeli volt, az olyannak **hosszú életet rendel az Isten**. De a kisebb rangú, mondjuk viceházmester, az „**beadja a kulcsot**”, vagy a parasztról azt mondjuk: „**Ez is felfordult**”, vagy azt, hogy „**kinyúlt**”. De a legérdekesebb, amikor egy asztalos vagy ács hal meg. Akkor azt mondjuk, hogy „**ez is elment deszkát árulni**”. Így, ahogy mondom: „Hallottad már, hogy **az is elment deszkát árulni?**”
- Ippolit Matvejevics megrendülten hallgatta az emberi elhalálozás ezen osztályozását, és végül megkérdezte:
- Mondd, s ha majd te halsz meg, rólad mint mondanak a koporsósok?
- Kisember vagyok én. Csak azt mondják: „Bezencsuk is **elpatkolt**”. Mást nem is mondhatnak.
- És komoran hozzátette:
- Én nem mehetek se **deszkát árulni**, se nem **nyúlhatok ki...**” (Ilf-Petrov. Tizenkét szék, 21).

Ami az idézetben szereplő orosz szinonimikus FE-ek magyar nyelvi megfeleltetését illeti, a teljesség kedvéért itt szükséges megjegyezni, hogy a **приказать (велеть, повелеть) долго жить (ФСРЯ:354, 355)** orosz frazeologizmus magyar nyelvi megfeleltetése során a fordító (ford.: Gellért Hugó) – hibásan – szó szerinti fordítást alkalmaz: **hosszú életet rendel az Isten**. Szemantikai egybeforrottságát tekintve a szóban forgó FE esetében **idiómával (egybeforrt szókapcsolattal = фразеологическое сращение)** állunk szemben, amelyek alkotótagjaik jelentése teljesen egybeforrt és a FE jelentésének alapját képező belső nyelvi kép teljesen elhomályosult.

Az ehhez hasonló FE-ek jelentése teljesen motiválatlan már az orosz olvasó számára is. Így a szóban forgó orosz idióma szó szerinti fordítása a magyar nyelvet beszélők számára idegen asszociációkon alapuló magyar szó szerkezetet eredményez, amelynek jelentése motiválatlan, érthetetlen lesz a magyar olvasó számára.

Az idiómák esetében éppen ezért nem alkalmazható a szó szerinti fordítás (калькирование).

4.2.5. A nyelvek közötti frazeológiai antonímia jelensége

1. A téma kutatásának előzményei

Az **antonimák** a szókészlet egyik szemantikai csoportját képezik. A szinonímia-antonímia szemantikai oppozíció jelentésviszonyainak kifejezésében is a nyelv szemantikai rendszerszerűsége manifesztálódik. Az **antonímia** (és a **heteronímia**) valójában nemcsak nyelvi, hanem logikai, fogalmi kategória is.

A nyelv frazeológiai részrendszerének egészét tekintve a frazeológiai poliszémia és szinonímia jelenségéhez képest az ellentétes jelentésen alapuló FE-ek előfordulásának aránya lényegesen kisebb. Ezt támasztják alá a testrészneves frazeologizmusok korpuszán általam végzett vizsgálatok is.

A nyelv frazeológiai részrendszerében képviselt kisebb fajsúlyuk ellenére a frazeológiai antonimák stílusfestő szerepük és emocionális-expresszív kifejezőerejük folytán a nyelv funkcionálása során fontos szerepet töltenek be.

Az orosz és a magyar szakirodalomban az ellentétes értelmű lexémák különböző szempontú vizsgálatának a lexikológia, a szószemantika és a stilisztika keretében lényegesen nagyobb figyelmet szenteltek, mint a frazeológiai antonímia jelenségének (**Фомина 1990:107-126; Pete 1989:48-49; Lendvai 1998:153-160; Fábíán-Szathmári-Terestyéni 1977**). Az orosz nyelvben, a magyartól eltérően, már eddig több antonimaszótár látott napvilágot (**Новиков 1973; Львов 1978**).

A frazeologizmusok körében is létező antonim jelentésviszonyoknak is az orosz nyelvészeti szakirodalomban szenteltek nagyobb figyelmet. Az orosz és más nyelvek frazeológiai rendszerének leírásával foglalkozó monográfiák, tankönyvek, tanulmányok a frazeológiai antonímiával külön fejezet keretében foglalkoznak (**Эмирова 1972:73; Молотков 1977:160-161; Аксамитов 1978:41; Кунин 1986:116; Назарян 1987:234; Сидоренко 1982:99-100**).

A frazeológiai szinonímia és poliszémia területén végzett kutatásoktól eltérően a frazeológiai antonímia jelenségével a magyar nyelvtudományban eddig még érintőlegesen sem foglalkoztak. Tudomásom szerint eddig csak a stilisztikai, lexikológiai tárgyú, valamint a szószemantikával foglalkozó munkákban térnek ki a lexémák antonimikus kapcsolatainak elemzésére.

A kétnyelvű és egynyelvű frazeológiai szótárak szócikkeiben a szerzők általában nem tüntetik fel a frazeologizmusok antonimáit. Szerencsés kivételnek számít ez alól a fentebb már említett **A. I. Molotkov** által szerkesztett **Фразеологический словарь русского языка**, amelyben a szerzők a szótári szócikkekben általában utalnak az adott FE antonimikus és szinonimikus kapcsolataira is (**Молотков 1987**).

A magyarországi egynyelvű és kétnyelvű frazeológiai szótárirodalomban a szerkesztők általában nem tüntetik fel a FE-ek szinonimikus és antonimikus kapcsolatait. Kivételt képez ez alól **O. Nagy Gábor Magyar szólások és közmondások** c. szótára, amelyben a szerző nagyon korszerű szótári technikával utal a szótárban szereplő állandósult nyelvi egységek (a szólások és közmondások) szinonimikus kapcsolataira, antonimikus jelentésviszonyaikra azonban a szótárban nem történik utalás.

Mivel a hazai szakirodalomban a frazeológiai antonímia jelensége eddig még kidolgozatlan területe a nyelvészetnek, főleg a külföldi forrásokra támaszkodva az alábbiakban igyekszem áttekintést adni **a frazeológiai antonímia jelenségével, a frazeológiai antonimák különböző szerkezeti és szemantikai típusaival kapcsolatban eddig kialakult nézetekről, az orosz-magyar nyelvek közötti frazeológiai antonímia területén kínálkozó vizsgálódások lehetőségeiről**.

2. A frazeológiai antonimák meghatározása, szerkezeti sajátosságai

Az ellentétes értelmű FE-ek mibenlétének, a frazeológiai antonímia lényegi vonásainak meghatározásában a nyelvészek általában a FE-ek **szerkezeti és szemantikai** ismérveit veszik alapul. A **V. M. Mokienko** által szerkesztett frazeológiai terminológiai szótár szerzői az alábbiakban határozzák meg a frazeológiai antonimák lényegét:

«Фразеологические антонимы: фразеологические единицы, имеющие противоположные значения, при наличии общего семантического компонента. Фразеологические антонимы относятся к одному грамматическому классу, частично или полностью не совпадают по своему лексическому составу и различаются или совпадают в стилистическом отношении (...)» (Мокиенко 1977:93-94).

A frazeológiai antonimák legfontosabb tulajdonságának az **ellentétes jelentést (противоположные значения)** és a **szemantikai összhangot (семантическая общность)** tartják, amelyek a frazeológiai antonimák **jelentéseinek kölcsönhatásában (соотносительность значений)** nyilvánulnak meg. Az ellentétes értelmű FE-ek harmadik kötelező kritériumaként az **azonos, vagy legalább részben azonos kapcsolódási lehetőségeiket (valenciájukat)** jelölik meg (Кунин 1996:130).

A frazeológiai antonimákat a nyelvészek **szerkezetük és szemantikai sajátosságaik** szerint osztályozzák.

Szerkezetük szerint a frazeológiai antonimák alábbi csoportjait különböztetik meg: **1. abszolút (teljes) frazeológiai antonimák (абсолютные фразеологические антонимы)** (Мокиенко 1997:93-94); **2. azonos szerkezetű frazeológiai antonimák (одноструктурные фразеологические антонимы)** (Эмирова 1972:73; Аксамитов 1978:41-42); **3. tulajdonképpen azonos szerkezetű frazeológiai antonimák (собственно-одноструктурные фразеологические антонимы)** (Эмирова 1972:78); **4. különböző (eltérő) szerkezetű frazeológiai antonimák (разноструктурные фразеологические антонимы)** (Эмирова 1972:78; Аксамитов 1978:42).

A frazeológiai antonimák szerkezeti és szemantikai sajátosságainak elemzése azonban arról tanúskodik, hogy e terminológiai sokféleség mögött a frazeológiai antonimák három szerkezeti csoportját lehet megkülönböztetni.

Az alábbiakban az orosz frazeológiai antonimák szerkezeti csoportjainak és magyar nyelvi megfelelőinek vizsgálata során a kiinduló nyelv most is az orosz. Az orosz antonimikus FE-ek magyar nyelvi megfelelői szerkezetileg rendszerint eltérnek orosz nyelvi prototípusaiktól, illetve gyakran egynél több frazeológiai megfelelőjük lehet, számos esetben azonban az orosz FE-eknek a magyar nyelvben nem frazeologizmus felel meg.

a) Az azonos szerkezetű (одноструктурные) frazeológiai antonimákhoz a teljesen ellentétes értelmű, azonos grammatikai szerkezettel és stilisztikai sajátosságokkal rendelkező frazeológiai egységeket sorolják:

<i>с лёгким сердцем (ФСРЯ:421)</i>	↔	<i>с тяжёлым сердцем (ФСРЯ:421)</i>
<i>könnyű szívvel</i>	↔	<i>nehéz szívvel</i>
<i>с открытыми глазами (ФСРЯ:106)</i>	↔	<i>с закрытыми глазами (ФСРЯ:106)</i>
<i>nyitott szemmel <jár></i>	↔	<i>csukott szemmel <jár></i>

b) A privatív szerkezetű (tagadáson alapuló) (привативные) frazeológiai antonimák alkotótagjai egymástól a **не** tagadó szócskában, illetve a fosztó jelentéssel rendelkező **без** előljáróban különböznek egymástól:

<i>не по душе (ФСРЯ:151)</i>	↔	<i>по душе (ФСРЯ:151)</i>
<i>nem a szíve szerint való vki, vmi</i>	↔	<i>a szíve szerint való vki, vmi</i>
<i>nem a szája íze szerint való</i>	↔	<i>a szája íze szerint való</i>
<i>nincs ínyére vki, vmi</i>	↔	<i>ínyére van vmi</i>
<i>nem szível vkit, vmit</i>	↔	<i>a kedvére való vki, vmi</i>
<i>nem a kedve szerint van vki, vmi</i>	↔	<i>a kedve szerint való vki, vmi</i>
<i>не по плечу (ФСРЯ:323)</i>	↔	<i>по плечу (ФСРЯ:323)</i>
<i>vmi meghaladja erejét</i>	↔	<i>erejének megfelelő</i>
<i>vmi meghaladja képességeit</i>	↔	<i>képességeinek megfelelő</i>
<i>nem tud (képes) megbírkózni vmivel</i>	↔	<i>képes megbírkózni vmivel</i>

c) Eltérő (különböző) szerkezetű (разноструктурные) frazeológiai antonimákhoz mind lexikális összetételükben, mind mondattani szerkezetükben és belső nyelvi képükben egymástól eltérő FE-ek tartoznak (Эмирова 1972:78; Аксамитов 1978:42):

<i>до черта (ФСРЯ:522)</i>	↔	<i>с гулькин нос (ФСРЯ:285)</i>
<i>rengeteg; nagyon sok; annyi, mint a pelyva</i>	↔	<i>alig több a semminél; éppen, hogy csak valami(t)</i>
<i>хоть пруд пруди (ФСРЯ:367)</i>	↔	<i>кот наплакал (ФСРЯ:210)</i>
<i>Dunát (Tiszát) lehetne rekeszteni vele</i>	↔	<i>édeskevés</i>
<i>наставить кого-л. на путь истинный (на путь истины) (ФСРЯ:268)</i>	↔	<i>сбивать/сбить с пути кого-л. (ФСРЯ:408)</i>
<i>vkit jó/helyes útra terel (visz)</i>	↔	<i>rossz útra visz vkit; rossz irányba vezet/terel vkit</i>
<i>держат себя в руках (ФСРЯ:137)</i>	↔	<i>рвать и метать (D-K:445)</i>
<i>uralkodik magán</i>	↔	<i>nem tud (képes) uralkodni magán; elveszti önuralmát</i>
<i>féken tartja magát</i>	↔	<i>nem tudja (képes) féken tartani indulatait; tör-zúz</i>
<i>türtőzteti/mérsékli magát</i>	↔	<i>dúl-fúl</i>
<i>наставить на ум (ФСРЯ:268, 494)</i>	↔	<i>сбивать с толку (ФСРЯ:408)</i>
<i>észre térít vkit</i>	↔	<i>vkit megzavar/kibillent a gondolatmenetéből</i>

<i>helyes útra térít vkit</i>	↔	<i>letérít vkit a helyes útról</i>
<i>okít, tanít vkit</i>	↔	<i>rossz útra térít vkit</i>
<i>гладить по шерсти (ФСРЯ:102)</i>	↔	<i>гладить против шерсти (ФСРЯ:102)</i>
<i>szőrmentén bánik vkivel</i>	↔	<i>nem bánik szőrmentén vkivel; szigorúan bánik vkivel; kemény kézzel bánik vkivel</i>
<i>входить в колею (ФСРЯ:88)</i>	↔	<i>выйти из колеи (ФСРЯ:89)</i>
<i>belezökken a régi (rendes) kerékvágásba</i>	↔	<i>kizökken a rendes kerékvágásból</i>
<i>рукой подать (ФСРЯ:328)</i>	↔	<i>за тридевять земель (ФСРЯ:173)</i>
<i>egy kőhajításnyira</i>	↔	<i>hetedhét országon is túl</i>
<i>egy karnyújtásnyira</i>	↔	<i>még az óperenciás tengeren is túl</i>
<i>egy köpésnyire</i>	↔	<i>ahol még a madár sem jár</i>
<i>egy macskaugrásnyira</i>	↔	<i>messze van, mint Makó Jeruzsálemtől</i>
<i>egy ugrásnyira</i>	↔	<i>a világ végén</i>
<i>egy lépésnyire</i>	↔	<i>isten háta mögött</i>

Lexikális összetételükben egymástól teljesen eltérő antonimikus jelentésviszonyban álló FE-ek belső nyelvi képükben is különböznek egymástól:

<i>сидеть сложа руки (ФСРЯ:433)</i>	↔	<i>работать не покладая рук (ФСРЯ:336)</i>
<i>lopja a napot</i>	↔	<i>ég a keze alatt a munka</i>
<i>ölbe tett kézzel ül</i>	↔	<i>éjt nappallá téve dolgozik</i>
<i>csak a lábát lógázza</i>	↔	<i>szorgos, mint a hangya</i>

3. A frazeológiai antonimák szemantikai sajátosságai

Jelentésük szerint a frazeológiai antonimák között a nyelvészek az alábbi ellentétes jelentésviszonyokat különböztetik meg, amelyeken belül még további alcsoportokat is elkülöníthetnek. Ju. N. Karaulov, Kiefer Ferenc, Lendvai Endre és mások a lexikális antonimák által kifejezett antonimikus jelentésoppozíciók intenzitásának mértékét figyelembe véve az antonimák négy szemantikai csoportját különböztetik meg, amelyek a FE-ek körére is egyaránt vonatkoztathatóak (Карaulов 1976:108; Kiefer 2000:191; Лендваи 1998:161-164):

- a) Vektorális antonim frazeológiai jeletnéviszonyokat (векторные фразеологические антонимы);
- b) Komplementáris antonim frazeológiai jelentésviszonyokat (комплементарные фразеологические антонимы);
- c) Kontrárius antonim frazeológiai jelentésviszonyokat (контрарные фразеологические антонимы) (ez utóbbi terminus technikust a lexémákra vonatkoztatva lásd: Kiefer 2000:191).

a) Az ún. **vektorális frazeológiai antonimáknak** az ellentétes irányultságú cselekvéseket, folyamatokat, tulajdonságokat és ismérveket kifejező FE-eket nevezik (Сидоренко 1982:100; Лендваи 1998:161). A vektorális frazeológiai antonímia szófajlag leginkább az igei, illetve az igéből képzett főnévi FE-ekre jellemző, és a nyelvi világkép egyik fragmentumának – **a helyviszonyok kifejezésére szolgálnak**. A szóban forgó frazeológiai antonimapárok a helyviszonyok dinamikáját jelenítik meg, s bizonyos térbeli tájékozódó pontok és aktánsok létét feltételezik. A vektorális frazeológiai antonímiára a **'mozgás'** ekvipolens oppozíciója jellemző (Лендваи 1998:162-163):

<i>исчезать/пропадать с горизонта</i> (ФСРЯ:117)	↔	<i>появляться/возникать на горизонте</i> (ФСРЯ:117)
<i>eltűnik a látóhatárról</i>	↔	<i>megjelenik a látóhatáron</i>
<i>надевать/надеть на себя маску</i> (ФСРЯ:261)	↔	<i>сбрасывать/сбросить с себя маску</i> (ФСРЯ:409)
<i>álarcot (maszkot) ölt</i>	↔	<i>leveti/leveszi az álarcot (maszkot)</i>

b) A **komplementáris frazeológiai antonimákhoz** azokat az „ideális”, valódi ellentéteket kifejező FE-eket sorolják, amelyek önmagukban, közbülső jelentést hordozó FE nélkül egy meghatározott szemantikai mikromezőt képeznek és egymást kölcsönösen kizárják (Сидоренко 1982:100). A komplementáris antonim jelentésviszonyokra is az **ekvipolens oppozíció** jellemző (Лендваи 1998:62):

<i>считать ворон (1 зн.)</i> (ФСРЯ:467)	↔	<i>ушки на макушке</i> (шутл.) (ФСРЯ:138, 501)
<i>tátja a száját</i>	↔	<i>hegyezi a fülét; résen van</i>
<i>elengedi fülét, farkát</i>	↔	<i>csupa szem és fül</i>
<i>быть прямо в цель</i> (ФСРЯ:37)	↔	<i>быть мимо цели</i> (ФСРЯ:36)
<i>telibe talál</i>	↔	<i>célt téveszt</i>
<i>célba talál</i>	↔	<i>mellé talál (trafál)</i>

c) A **kontrárius frazeológiai antonimák** a tulajdonság vagy minőség különböző fokozatait fejezik ki és a szemantikai skála két ellentétes pólusán helyezkednek el, közöttük pedig a közbülső jelentést hordozó FE foglal helyet (Сидоренко 1982:99-100). Ezen frazeológiai antonimák között is **ekvipolens** jelentésviszonyok állnak fenn (Лендван 1998:161):

<i>из рук вон (ФСРЯ:77)</i>	↔	<i>так себе</i>	↔	<i>на большой палец (прост.) (ФСРЯ:308)</i>
<i>csapnivalóan rossz</i>	↔	<i>tűrhető, elfogadható</i>	↔	<i>jobb nem is lehetne</i>
<i>kritikán aluli</i>	↔	<i>tűrhető, elfogadható</i>	↔	<i>nagyszerű, kiváló</i>
<i>csapnivalóan rosszul</i>	↔	<i>tűrhetően, elfogadhatóan</i>	↔	<i>nagyszerűen, kiválóan</i>
<i>на вес золота (ФСРЯ:61)</i>	↔	<i>дешево и сердито (ФСРЯ:139)</i>	↔	<i>медного (ломаного) гроша не стоит (ФСРЯ:456)</i>
<i>aranyat ér</i>	↔	<i>olcsó és nem ráz</i>	↔	<i>egy lyukas garast sem ér; egy fityinget sem ér; egy árva buznyákot sem ér</i>

A szemantikai skála két oldalán elhelyezkedő antonim jelentésviszonyban álló FE között elhelyezkedő közbülső jelentést hordozó nyelvi jel lehet FE, de ugyanúgy lehet akár egy szó, szabad szerkesztésű szókapcsolat, illetve egy mondat is. A kontrárius frazeológiai antonimák jelentésviszonyában lényeges elem, hogy a két szélső pólus szimmetrikusan, azonos távolságban helyezkedik el a közbülső jelentést hordozó nyelvi elemtől.

4. A frazeológiai antonimák stilisztikai sajátosságai

Stilisztikai sajátosságait tekintve a frazeológiai antonimapárok tagjai lehetnek **azonos** vagy **eltérő stílusértékűek**.

a) **Azonos stílusértékű** frazeológiai antonimák ugyanazon funkcionális stílusréteghez tartoznak, és azonos érzelmi-hangulati színezettel rendelkeznek. Az alábbi orosz és magyar antonimapárok tagjai a köznyelvi stílusréteghez tartoznak és neutrális érzelmi-hangulati színezettel rendelkeznek:

<i>с лёгким сердцем (ФСРЯ:421)</i>	↔	<i>с тяжёлым сердцем (ФСРЯ:421)</i>
<i>könnyű szívvel</i>	↔	<i>nehéz szívvel</i>
<i>fogához veri a garast</i>	↔	<i>két kézzel szórja a pénzt</i>

b) **Különböző stílusértékű** antonim jelentésviszonyban álló FE-ek **funkcionális stílusrétegbeli hovatartozásukat** ill. **érzelmi színezetüket** tekintve különböznek egymástól.

Az alábbi orosz frazeológiai antonimapárok mind stílusrétegbeli hovatartozásukban, mind hangulati-érzelmi színezetükben különböznek egymástól. Kettő közülük **népnyelvi** és **rosszalló** (прост., неодобр.), kettő viszont **köznyelvi** (разг.) stílusminősítésű FE:

<i>распускать (развязывать) язык</i> (прост., неодобр.) (ФСРЯ:386)	↔	<i>держат язык за зубами</i> (разг.)
<i>Vö.: (nép, rosszalló) szabadjára engedi a nyelvét</i>	↔	<i>féken tartja a nyelvét</i>
<i>eljár a szája vkinek</i>	↔	<i>lakatot tesz a szájára</i>
<i>vkinek a száján kicsúszik [kiszalad] vmi</i>	↔	<i>befogja a száját</i>
<i>nem vigyáz a nyelvére</i>	↔	<i>vigyáz a nyelvére</i>
<i>давать волю языку</i> (прост., неодобр.)	↔	<i>держат язык на привязи</i> (разг.) (ФСРЯ:138)
<i>Vö.: (nép, rosszalló) szabadjára engedi a nyelvét</i>	↔	<i>féken tartja a nyelvét</i>

Az orosz antonim frazeológiapárok magyar megfelelőinek stílusminősítése az oroszsal lehet azonos is, azonban a gyakorlat azt mutatja, hogy a legtöbb esetben a két nyelv FE-inek stílusminősítése eltér egymástól.

5. A poliszém és szinonim FE-ek antonimikus jelentésviszonyai

A poliszém FE-ek általában egyik jelentésükben antonimikusak:

<i>в глаза кому говорить что (смеяться, называть кого кем-чем, бранить, хвалить кого)</i> (ФСРЯ:103)	↔	<i>за глаза (в 1 зн.) говорить что о ком, ругать кого, называть кого кем-чем, смеяться над кем</i> (ФСРЯ:104)
<i>a szemébe/arcába v. szeme közé <mond vkinek vmit>; szemtől szembe megmond (mond) vkinek vmit</i>	↔	<i>vkinek a háta mögött</i> (alattomban, vkinek a távollétében) beszél vkiről, gúnyolódik vkin; szid/kinevet/kibeszél vkit. <i>кунить, нанять что</i> = látatlanban vesz meg vmit (v. fogad föl vkit); <i>zsákbamacskát vesz.</i> <i>можно сказать</i> = előre megjósol/megmond/megsaccol; látatlanban, jóelőre/holtbiztosan meg lehet jósolni/mondani vmit. <i>довольно, хватит, достаточно</i> = több, mint elég; bőségesen elég/futja; még sok is; bőven akad.
<i>связать/связывать язык кому-л.</i> (ФСРЯ:415)	↔	<i>развязывать язык кому-л. (в 1 зн.)</i> (ФСРЯ:379)
<i>megbénítja a nyelvét vki, vmi; elakad a szava vkinek; elnémul; vki, vmi belefojtja a szót vkibe</i>	↔	<i><rends. előzetes hallgatás után:> megoldja a nyelvét vkinek vki, vmi</i> <i>megered (elered) a nyelve vkinek, egyszerre elkezd beszélni; megered a szava vkinek</i>

			3. язык развязался у кого = <i>megoldódott a nyelve vkinek;</i> <i>egyszerre beszédessé válik;</i> <i>elkezd fecsegni.</i>
лёгкая рука у кого-л. (ФСРЯ:395)	↔	тяжёлая рука у кого-л. (ФСРЯ:401, 485)	
<i>szerencsés keze van; 'minden sikerül neki, amihez csak hozzáfog'</i>	↔	1. <i>szerencsétlen keze van;</i> <i>'mindenben peches, másokra is szerencsétlenséget hoz'.</i> 2. <i>súlyos ökle van; nagyot tud ütni; verekedős természetű.</i>	
leesik a lábáról (ONG: I-55) <i>'fekvő beteg lesz'</i>	↔	lábra áll (ONG: I-49) <i>'betegségéből felépül'</i> (a) <i>jelentésben).</i>	

Nagyon ritka az az eset, amikor egy többjelentésű orosz FE-el szemben a magyar nyelvben ugyancsak egy poliszém FE áll antonimikus jelentésviszonyban:

1. в глазах чьих, кого расти (<i>вырастать, выиграть</i>)	↔	1. в глазах чьих, кого падать (<i>терять</i>)
megnő (<i>nagyot nő</i>) vkinek a szemében	↔	esik (<i>nagyot esik</i>) vkinek a szemében
2. что-л. поднимает кого-л. в глазах чьих, кого	↔	2. что-л. роняет кого-л. в глазах чьих, кого
vmi növeli (<i>megnöveli</i>) vkinek a tekintélyét vkinek a szemében (ФСРЯ:96)	↔	vmi rontja vkinek a tekintélyét vkinek a szemében (ФСРЯ:96)

A két nyelvben egy-egy frazeológiai szinonimasor nagyon gyakran antonimikus jelentésviszonyban állhat egymással, bár a szinonimasorok (antonimasorok) nagysága a két nyelvben jelentősen eltérhet egymástól:

держат язык за зубами	↔	невоздержанный (невоздержан) на язык (Вл: я-24)
féken tartja a nyelvét	↔	nem tudja féken tartani a nyelvét, szabadjára engedi a nyelvét; nem tartja féken a nyelvét
lakatot tesz a szájára	↔	nem tesz lakatot a szájára
tartja a száját	↔	eljár a szája
befogja a száját	↔	nem tudja befogni a száját
befogja a csőrét	↔	nem tudja befogni a pofáját (<i>durva</i>)
hallgat, mint a sír	↔	nem tud titkot tartani; eljár a szája
néma, mint a hal	↔	állandóan locsog-fecseg
magába fojtja a szót	↔	jártatja a száját
vigyáz a nyelvére	↔	nem vigyáz a nyelvére; nem tud vigyázni a nyelvére

Az orosz és a magyar frazeológiai antonimák egybevetése során nagyon gyakran két antonim jelentésviszonyban álló FE egyik tagjával szemben egy antonimikus szinonimasor is állhat:

<i>világra jön</i> ('megszületik')	↔	<i>eltávozik az élők sorából</i> (Vö.: a 'meghal' szinonimasort)
<i>világra hoz</i> ('megszül')	↔	<i>elteszi láb alól; másvilágra küld</i> (Vö.: a 'megöl' szinonimasort)

Mint ahogyan azt már fentebb említettem, az egymással szinonim, antonim és poliszém jelentésviszonyban álló FE-eket a jelentésviszonyok egész hálózata szövi át: egyrészt az egyes jelentésviszonyokon belül, másrészt a különböző jelentésviszonyok egymás közötti oppozícióiban a szemantikai kapcsolatok bonyolult rendszere áll fenn. A frazeológiai szinonimasorok egymással antonim jelentésviszonyban állhatnak, melyek alkotótagjai lehetnek monoszém és poliszém FE-ek egyaránt.

Az alábbiakban e szövevényes, ugyanakkor a dialektika törvényeivel összhangban lévő, a nyelv rendszerszerű szerveződését visszatükröző jelentésviszonyokat a **'МОЛЧАТЬ – HALLGAT'** és a **'БОЛТАТЬ – FECSEG'** egymással antonimikus jelentésviszonyban levő orosz szinonimasorok és magyar ekvivalenseik alapján szeretném ábrázolni.

Hasonló jellegű szinonimikus, antonimikus és poliszém jelentésviszonyok párhuzamba állításáról, nyelvek közötti egybevető vizsgálatáról a frazeologizmusok körében eddig még nincs tudomásom. Az alábbi ilyen irányú vizsgálódásokat az orosz és a magyar nyelv viszonylatában is az első próbálkozásnak lehet tekinteni. A nyelvek közötti frazeológiai szinonim, antonim, homonim és poliszém jelentésviszonyok egybevető vizsgálata az elméleti vonatkozásokon túl fontos jelentőséggel bír az egynyelvű és kétnyelvű lexikográfiában, a fordításban, a tolmácsolásban és a nyelvoktatásban egyaránt.

Külön is fel szeretném hívni a figyelmet a két antonimasor egybevető vizsgálatának nehézségeire. Az alábbi egybevetésből is látszik, hogy a két antonimasor belső hierarchikus felépítése nem mindig esik egybe: vannak ún. **fehér foltok, szemantikai lakúnák**, amelyek feltárása további komponenciális elemzést kíván (a szemantikai lakúnák helyét a táblázatban üresen hagytam).

'МОЛЧАТЬ – HALLGAT'		'ГОВОРИТЬ, БОЛТАТЬ – BESZÉL, FECSEG'
<i>1. 'не сказать ни слова, упорно молчать'</i>		<i>1. 'говорить много, не умолкая'</i>
<i>1.1. не раскрывать рта hallgatásba burkolózik</i>	↔	<i>1.1. раскрывать / раскрыть рот</i>
	↔	<i>be nem áll a szája; csoda, hogy el nem kopik a nyelve</i>
<i>ki sem nyitja a száját</i>	↔	<i>ontja a szót</i>
<i>egy szót sem lehet kiszedni belőle</i>	↔	<i>sokat darál</i>

1.2. слова не проронить egy szót sem ejt ki a száján egy szavát sem lehet venni (hallani) hallgatásba merül (burkolózik) meg sem szólal	↔ ↔ ↔ ↔	1.2. язык без костей у кого (неодобр.) nyomja a sódert be sem lehet fogni a száját állandóan jártatja a száját
1.3. ни слова (ни звука) egy szót sem szól egy kukkot sem szól	↔ ↔ ↔	1.3. язык без костей у кого (неодобр.) szaporítja a szót ömlik belőle a szó
1.4. ни гугу se kukk, se bakk azt sem mondja bú vagy bá meg se mukkan egy kukkot sem szól	↔ ↔ ↔ ↔ ↔	1.4. язык без костей у кого (неодобр.) jár a nyelve, mint a cséphadaró jár a szája, mint a motolla jár a szája, mint az üres malom jár a szája, mint a kereplő
2. 'упорно молчать'		2. 'беспрестанно говорить'
2.1. быть нем (немой) как рыба hallgat, mint a csuka	↔ ↔	2.1. язык без костей (állandóan) jár a szája; nem tudja befogni a száját
2.2. молчать как рыба hallgat, mint a sült hal	↔ ↔	2.2. распускать / развязать язык (прост., неодобр.) nem tudja befogni a száját
2.3. молчать как могила hallgat, mint a sír	↔ ↔	2.3. давать волю языку (разг., неодобр.) eljár a szája; szabadjára engedi a nyelvét
2.4. молчать как убитый néma, mint a sír	↔ ↔	2.4. давать волю языку nem vigyáz a nyelvére
3. 'упорно молчать, уклоняясь от разговора'		3. 'внезапно заговорить'; начать 'говорить'.
3.1. играть в молчанку hallgat, mint a kuka meg se mukkan egy kukkot sem szól	↔ ↔ ↔ ↔	3.1. разинуть рот megoldódik a nyelve vkinek kinyitja a száját
3.2. (словно) набрать в рот воды mintha megnémult (megkukult) volna	↔	3.2.
4. 'намеренно не сказать, не упомянуть о чем-л.'		4. 'намеренно сказать, упомянуть о чем-л.'
4.1. обойти (пройти) молчанием что elhallgat vmit; kerüli a témát; szándékosan nem beszél róla	↔ ↔	4.1. распускать / развязать язык

5. 'внезапно замолчать, оборвать разговор, не желая выдать что-л.'		5. 'говорить (по неосторожности, недомыслию, легкомыслию) то, чего говорить не следует; проговариваться / проговориться'
5.1. прикусить (закусить, придержать) язык (язычок) <i>hirtelen elhallgat; elharapja a szót (a szó végét); hirtelen nyel egyet</i>	↔ ↔	5.1. говорить / сказать (болтать / сболтнуть, лаять / ляпнуть (прост.) лишнее (неодобр.) <i>eljár a szája; kicsúszik vmi a száján; elszólja magát</i>
5.2. закусить губу <i>tartja a száját</i> <i>befogja a száját</i>	↔ ↔ ↔	5.2. <i>nem képes tartani a száját; <állandóan> kifecseg vmit; elszólja magát</i> <i>nem tudja befogni a száját; állandóan fecseg; elszólja magát</i>
5.3. застегнуть роток на все пугови (пуговицы) (прост., шутл., ирон.) <i>lakatot tesz a szájára</i>	↔ ↔	5.3. <i>nem tesz lakatot a szájára</i>
5.4. повесить на рот замок (замочек) <i>lakatot tesz a szájára</i> <i>lakat van a száján</i>	↔ ↔ ↔	5.4. невоздержанный (невоздержан) на язык <i>nem tesz lakatot a szájára; <állandóan> eljár a szája</i> <i>nem tud lakatot tenni a szájára; <állandóan> eljár a szája</i>
5.5. замкнуть рот на замок (замочек) <i>lakatot tesz a szájára</i> <i>lakat van a száján</i>	↔ ↔ ↔	5.5. <i>nem tesz lakatot a szájára; <állandóan> eljár a szája</i> <i>nem tud lakatot tenni a szájára</i>
6. 'умалчивать, быть сдержанным в разговоре, не говорить лишнего'		6. 'кто-л. случайно, нечаянно проговорился о чем-л.'
6.1. держать язык за зубами <i>féken tartja a nyelvét</i> <i>tartja a száját</i> <i>vigyáz a nyelvére</i>	↔ ↔ ↔ ↔	6.1. срыгается / сорвалось с языка у кого, что <i>kicsúszik (kiszalad) a száján</i> <i>eljár a szája; elszólja magát</i> <i>nem vigyáz a nyelvére</i>
6.2. проглотить язык (прост., шутл., ирон.) <i>lenyelte a nyelvét; megkukult; elhallgat; hallgat, mint a kuka</i>	↔ ↔	6.2. язык без костей у кого (неодобр.) <i>jár a szája; <folyton> jártatja a száját</i>
6.3. держать рот на замке <i>lakatot tesz a szájára; lakat van a száján</i>	↔ ↔	6.3. невоздержанный (невоздержан) на язык <i>nem tesz lakatot a szájára; szabadjára engedi a nyelvét</i>
6.4. держать язык на привязи	↔	6.4. давать волю языку

<i>féken tartja a nyelvét</i>	↔	<i>szabadjára engedi a nyelvét</i>
6.5. <i>не давать волю (воли) языку</i> <i>féken tatja a nyelvét</i> <i>vigyáz a nyelvére</i>	↔ ↔ ↔	6.5. <i>давать волю языку</i> <i>nem tartja féken a nyelvét; nem tudja</i> <i>féken tartani a nyelvét</i> <i>nem vigyáz a nyelvére</i>
6.6. <i>не распускать (непридерживать) язык</i> <i>féken tartja a nyelvét</i> <i>tartja (befogja) a száját</i> <i>vigyáz a nyelvére</i>	↔ ↔ ↔ ↔	6.6. <i>распускать/развязывать язык</i> <i>(прост., неодобр.)</i> <i>szabadjára engedi a nyelvét</i> <i>eljár a szája vkinek</i> <i>nem vigyáz a nyelvére</i>
6.7. <i>держат при себе (про себя) что</i> <i>tudja tartani (be tudja fogni) a száját</i> <i>tud titkot tartani; nem fecseg; titoktartó</i>	↔ ↔ ↔	6.7. <i>длинный язык у кого (во 2 зн.)</i> <i>(неодобр.)</i> <i>folyton jár a szája; pletykál; fecsegő</i> <i>természetű</i> <i>nem tud titkot tartani; mindent kifecseg</i>
7. <i>'просьба не высказать в слух,</i> <i>держат в тайне что-л.'</i>		7. <i>'не запрещать говорить о чем-л.</i> <i>открыто'</i>
7.1. <i>знай про себя</i> <i>tartsd magadban!; ne mondd el</i> <i>senkinek!; másnak nem kell tudnia</i> <i>róla!; elég, ha te tudsz róla!; tartsd</i> <i>titokban!</i>	↔	7.1.
8. <i>'молчать, не высказывать своего</i> <i>мнения, в котором окружающие не</i> <i>заинтересованы' (часто в повел.</i> <i>накл.)</i>		8. <i>'говорить, высказать своё мнение,</i> <i>в котором окружающие</i> <i>заинтересованы'</i>
8.1. <i>молчать в тряпочку (пренебр.)</i> <i>tartsd féken a szád!;</i> <i>senki sem kíváncsi a véleményedre!</i> <i>a te neved halgass!</i>	↔	8.1.
8.2. <i>заткни фонтан [красноречия]</i> <i>(прост.)</i> <i>fogd be a szád!; eleget papoltál</i> <i>(dumáltál)!; elég az üres dumából!</i>	↔ ↔	8.2. <i>открой рот!; говори!</i> <i>nyisd ki a szád!; beszélj végre!; szólalj</i> <i>meg!; pakolj ki mindent!</i>
8.3. <i>закрой варежку! (прост.)</i> <i>fogd be a csőröd (a szád, a pofád)!</i>	↔ ↔	8.3. <i>открой рот!; открой хлебало!</i> <i>nyisd ki a szád!; beszélj!; nyisd ki a</i> <i>pofád! (nép)</i>
8.4. <i>заткни рот (глотку, горло)!</i> <i>(грубо-прост.)</i> <i>fogd be a szád!; fogd be a pofád! (nép,</i> <i>durva)</i>	↔ ↔	8.4. <i>открой рот!</i> <i>nyisd ki a szád!; beszélj!; nyisd ki a</i> <i>pofád! (nép, durva)</i>
8.5. <i>закрой (заткни) поддувало!</i> <i>(грубо-прост.)</i> <i>fogd be a bagólesőd! (nép, durva)</i>	↔ ↔	8.5. <i>открой рот!; открой хлебало!</i> <i>(грубо-прост.)</i> <i>nyisd ki a szád (bagólesőd)!; (nép,</i> <i>durva) beszélj végre!</i>

Mind az orosz-magyar szinonimasorok, mind pedig az antonimasorok egybevető vizsgálata további, részletesebb – szemantikai komponenseik (szemémáik) alaposabb feltárására irányuló – komponenciális módszer szerinti elemzést kíván. Fontosságánál és komplexitásánál fogva az orosz és a magyar nyelv, illetve bármelyik nyelv frazeológiai rendszerének szemantikai rendszerszerűségét bizonyító poliszémia, homonímia, szinonímia, antonímia, enantioszémia és paronímia jelensége – akár külön-külön is – önálló disszertáció vizsgálati tárgyát is képezheti.

4.2.6. A nyelvek közötti frazeológiai paronímia jelensége

1. A frazeológiai paronímia kutatásának előzményei

Közismert, hogy a nyelv egységes lexikai-frazeológiai részrendszerére az alábbi jelentésviszonyok jellemzőek: **monoszémia, poliszémia, szinonímia, antonímia, heteronímia, homonímia, paronímia**. Ezek közül azonban csak a **monoszémia**, a **poliszémia** és a **szinonímia** a valódi jelentéstani kategória. Az **antonímia** és a **heteronímia** valójában nem nyelvi, hanem logikai, fogalmi kategória. A **homonímia** (azonos alakúság) és a **paronímia** (hasonló alakúság) a nyelvi jelnek a jelölő és nem a jelölt oldalához kapcsolódó fogalom.

A lexikai paronímia jelenségét a szókincs egyéb rendszerszerű jelentésviszonyaival együtt a lexikológiai és stilisztikai tárgyú könyvek önálló részfejezet keretében bő terjedelemben vizsgálják (**Розенталь 1987:80-82; Голуб 1976:55-57; Шмелёв 1977:231-232; Фомина 1990:126-131; Пете 1989:63-64; Лендваи 1998:221-228; Fábíán-Szathmári-Terestyéni 1977:130-131**). A lexikai paronímia jelenségének szűkebb vagy tágabb értelmezésétől függően a nyelvészek a paronímia fogalmát különbözőképpen határozzák meg. A paronímia szűkebb értelmezésének hívei csak az azonos tövű, azonos szófajú és hangsúlyú, hasonló hangzású, de eltérő jelentéssel rendelkező szavakat sorolják a paronimiákhoz (**Вишнякова 1974:9, 1981a:5; Голуб 1976:55; Фомина 1990:126**): **дипломат** 'diplomata' – **дипломант** 'diplomázó', 'diplomamunkáját készítő hallgató'; **адресат** 'címezett' – **адресант** 'feladó'; **абонент** 'előfizető' – **абонемент** 'előfizetés, bérlet'; **экономический** 'közgazdasági' – **экономичный** 'kifizető' – **экономный** 'takarékos'. A paronímiát tágan értelmező nyelvészek mind az azonos, mind pedig a különböző tövel rendelkező, hasonló hangzású, eltérő jelentésű szavakat paronimáknak tartják (**Розенталь 1987:80; Пете 1989:63; Лендваи 1998:225**): **дипломатический** 'diplomáciai' – **дипломатичный** 'diplomatikusság'; **шторм** 'vihar' – **штурм** 'roham'.

A paronímia fogalmát hasonlóképpen határozzák meg a **Magyar stilisztika vázlata** c. tankönyv szerzői is: «**Hasonló hangzású szavak** (görög eredetű műszóval: **paronimák**) – szűkebb értelemben véve – *renszerint ugyanannak a tőnek különböző jelentésű származékai* (tágabb értelemben ugyanis mindazon szavak, amelyeknek hangalakja hasonlít egymáshoz, hasonló hangzásúak). Pl.: **egyelőre** 'most, pillanatnyilag' – **egyenlőre** 'egyformára' (Vö. még: **tanulság** – **tanúság**, **járatos** – **jártas**, **jólét** – **jóllét**, **tárgyatlan** – **tárgyitalan** stb.)» (Fábián-Szathmári-Terestyéni 1977:130-131).

A nyelv frazeológiai részrendszerére is jellemző paronímia jelenségének azonban eddig még kevés figyelmet szenteltek. Az orosz nyelv viszonylatában a frazeológiai paronimák meglétére V. M. Mokienko orosz nyelvész hívta fel először a frazeológusok figyelmét egyik korábbi tanulmányában (Мокненко 1975:33-44). Számos paronimikus FE-et említ példaként O. V. Visnyakova az **Orosz paronimaszótár** előszavában (Вишнякова 1981a:5-60):

<i>махать рукой кому (М-О: I/1098)</i>	=	<i>integet; a kezével integet (М-О: I/1098)</i>
<i>махнуть рукой на кого, что (ФСРЯ:239)</i>	=	1. <i>csak legyint (egyet) vkire, vmire; figyelem nélkül hagy vkit, vmit; nem vesz komolyan vkit, vmit (K: p-170)</i> 2. <i>leveszi a kezét vkiről; nem törődik vkivel, vmivel (G-U: O-M/247); sorsára hagy vkit, vmit</i>
<i>приложить руку к чему (неодобр.) (только св.) (ФСРЯ:356)</i>	=	<i>(rosszalló) (csak bef) benne van a keze vmiben; az ő keze is benne van a dologban (ONG: k-946); részese vminek</i>
<i>приложить руки к кому-чему (ФСРЯ:355)</i>	=	<i>törődik vkivel, vmivel; gondozza, neveli; rajta tartja a kezét vkin</i>
<i>язык проглотил (ФСРЯ:361)</i>	=	<i>egy árva szót sem szól; hallgat, mint a csuka; mintha megnémult volna (K: я-20)</i>
<i>язык проглотишь (ФСРЯ:362)</i>	=	<i>olyan finom vmi, hogy mind a tíz ujját megnyalja utána (K: я-19)</i>
<i>ломать голову над чем (ФСРЯ:232)</i>	=	<i>töri a fejét vmin (K: з-190)</i>
<i>сломать голову на чем и без доп. (ФСРЯ:433)</i>	=	1. <i>kitöri vki a nyakát; nyakát szegi; <hatalmon lévő személy> megbukik; elveszti állását, befolyását; erkölcsileg tönkremegy (ONG: ny-52/b, ny-53)</i> 2. <i>kitöri vki a nyakát; baleset (lezuhanás) következtében szörnyethal (ONG: ny-52/a); kitöri a nyakát vmin (O-M: II/590)</i>

A magyar frazeológiai szakirodalomban a nyelvészek eddig még nem tettek említést a frazeológiai paronímia jelenségéről, eddig még nem került sor számbavételükre és különböző szempontú leírásukra. A magyar szomatikus frazeologizmusok korpuszán végzett vizsgálataim azt bizonyítják, hogy a magyar nyelv frazeológiai állományán belül is találhatók paronimikus FE-ek. Figyelemfelkeltés céljából, ízelítőül hadd álljon itt néhány példa a magyar paronimikus FE-ek különböző típusaira:

leveszi a fejét vkinek = 'szégyent hoz vkire'; 'szégyent hoz vkinek a fejére'

fejét veszi vkinek = 'kegyetlenül megbünteti'; 'megöli'

(a szótárak nem közlik)

szúrja a szemét vkinek vmi (ONG: sz-645) = 'feltűnik neki, és nem hagyja nyugton, ingerli, bántja, bosszantja'

szemet szúr vkinek vmi (ONG: sz-642) = 'szokatlan v. helytelen volta miatt feltűnik, rosszállást kelt'

kiszúrja vkinek **a szemét** vmivel (ONG: sz-635) = 'aránytalanul kevés ellenszolgáltatással, fizetéssel v. jelentéktelen engedménnyel elégít ki vkit'

majd kiszúrja a szemét (ONG: sz-637) = 'ott van közvetlenül a szeme előtt (, és mégsem látja)'

félvállról kezel vmit (M-O: I/755) = 'közönyösen, érdeklődés nélkül'

félvállról vesz vmit (M-O: I/755) = 'hanyagul, nemtörődöm módon viszonyul vmihez'

félvállról beszél vkivel (ÉKsz: 396) = 'lekicsinylően, hanyag leereszkedéssel'

torkán (van) a kés vkinek (ONG: t-582) = 'hamarosan halállal, pusztulással v. csúfos bukással lakol vmiért'

torkára teszi a kést vkinek (ONG: t-585) = 'előkészíti vkinek a vesztét, ill. vkinek a pusztulását, bukását okozza' (ritka)

vállat von vmire (ÉKsz:1519) = <közönye, beletörődése, visszautasítása jeléül> 'vállát felhúzza, megrándítja'

vállát vonogatja vmire (ÉKsz:1461) = a) 'a vállunk felhúzása és leeresztése annak jeléül, hogy nem tehetünk vmiről' b) 'közönyösek vagyunk vmi iránt'

A nyelvek közötti frazeológiai paronímia jelenségének részletesebb leírásával a különböző szláv és más indoeurópai nyelvekből, többek között az orosz, az angol és a német nyelvből vett nagyszámú példaanyag alapján E. M. Szoloduhó, Ju. P. Szolodub munkáiban, az orosz és a szlovák nyelv viszonylatában pedig P. Ďurčo egyik tanulmányában találkozunk (Солодухо 1982:93-102; Солодуб 1985:103-106; Дюрчо 1989:135-143). Az orosz és a

magyar, illetve a magyar és más nyelvek paronimikus FE-einek különböző szempontú leírására, egybevető vizsgálatára eddig még nem került sor.

Amint az előző példákból is láttuk, a szakirodalomban **frazeológiai paronimáknak a hasonló lexikai összetétellel és grammatikai szerkezettel rendelkező, jelentésükben egymástól teljesen eltérő frazeológiai egységeket (FE) nevezik.** Lexikális és szerkezeti hasonlóságuk és eltérő jelentésük miatt állományuk feltárása, rendszerezése, szótári ábrázolása, magyar nyelvű megfeleltetése mind a lexikográfia, a műfordítás és a tolmácsolás gyakorlatában, mind pedig a nyelvoktatásban egyaránt fontos jelentőséggel bír.

Az előadás korpuszát képező 200 orosz frazeológiai paronima elemzése során az alábbi négy célt tűztük ki: **1. az orosz frazeológiai paronimák szerkezeti típusainak meghatározását és a FE-ek egyéb szerkezeti-szemantikai csoportjaitól való megkülönböztetését; 2. a frazeológiai paronimák szemantikai sajátosságainak feltárását; 3. a FE-ek közötti paronimikus kapcsolatok lényegének és keletkezésük mechanizmusainak feltárását; 4. a frazeológiai paronimák szótári ábrázolásával, valamint magyar nyelvi megfeleltetésükkel kapcsolatos problémák bemutatását.**

2. Az orosz paronim FE-ek szerkezeti sajátosságai

Az orosz paronim FE-ek szerkezetüket tekintve egymással **privatív** vagy **ekvipolens oppozíció**t képezhetnek. A paronim FE-ek szerkezetileg egymástól különböző mértékben térhetnek el: közöttük **minőségi** és **menyiségi eltérések** egyaránt megfigyelhetők.

Kétszáz orosz paronim FE-ből álló korpuszon végzett elemzés során arra a következtetésre lehet jutni, hogy a frazeológiai paronimák csoportjában is megkülönböztethetünk egy **centrumot** és az azt körülvevő **perifériát**. A frazeológiai paronimák centrumát az egymástól **lexikális összetételükben**, illetve **alkotótagjaik alaktani megformáltságában** különböző paronim FE-ek – az ún. **lexikális és morfológiai frazeológiai paronimák** – alkotják. A frazeológiai paronimák perifériájához a **valenciális** (kapcsolódási lehetőségeikben különböző), valamint a (mondattani szerkezetükben eltérő) ún. **szintaktikai frazeológiai paronimák** tartoznak.

a) Lexikális frazeológiai paronimák

A lexikális frazeológiai variánsok analógiájára alkotótagjaik összetételében különböző paronim FE-eket **lexikális frazeológiai paronimáknak** nevezzük. **Lexikális összetételükben különböznek egymástól az alábbi paronim FE-ek:**

<i>и помин простыл (устар.)</i> (ФСРЯ:339)	= nyomtalanul eltűnt; eltűnt, mint a kámfor; kámfort játszik; eltűnt, mint szürke számár a ködben
<i>и след простыл (пропал) (ФСРЯ:430)</i>	= 1. <i>кого, чей</i> : eltűnt, elfutott, elrejtőzött; bottal ütheti a nyomát (Л-3:110); hűlt helyét találták; hűlt helye marad; túl van árkon-bokron; híre-hamva sincs; nyoma sem maradt; nyoma veszett (K: c-156) 2. <i>чезо</i> : lába kelt vminek; nyomtalanul eltűnik, elvész vmi; hűlt helye van vminek
<i>выживать/выжить из ума</i> (ФСРЯ:93)	= vénségére elveszti a józan esztét; vénségére agyalágyult lesz; a hamut is mamunak mondja; szenilissé válik (K: n-44)
<i>выживать/выжить из памяти</i> (ФСРЯ:93)	= öregségére feledékennyé válik vki; rövid az emlékezete; mindent elfelejt (K: y-63)
<i>воспарять/воспарить духом (душою, мысля) (устар.) (ФСРЯ:79)</i>	= fellelkesedik; szárnyal a lelke
<i>воспрянуть духом (ФСРЯ:79)</i>	= felélénkül; új erőre kap; vmi lelket önt vkibe; lelkileg felfrissül, felüdül, felélénkül, felvidul (K: d-283) (Л-3:53)
<i>давать волю сердцу (устар.)</i> (ФСРЯ:123)	= utat enged érzelmeinek; szabadjára engedi érzelmeit; szabad folyást ad (enged) érzelmeinek
<i>давать волю языку (ФСРЯ:123)</i>	= szabadjára engedi a nyelvét (O-M: II/1002); nem tartja féken a nyelvét
<i>попасть на язык кому, к кому</i> (ФСРЯ:342)	= a szájára vesz vkit; pletykál vkiről; kibeszél vkit
<i>попасть на зубок кому, к кому</i> (ФСРЯ:342)	= vkinek a szájára (nyelvére) kerül vki; gúnyolódás, élcélődés, szóbeszéd, rosszindulatú kritika (nevetség, közbeszéd) tárgyává válik vki (D-K:399) (Л-3:242)
<i>вложить душу во что (ФСРЯ:70)</i>	= belead apait-anyait; a lelkét is beleadja (K: d-318)
<i>вложить что в уста чьи, кому, кого</i> (ФСРЯ:70)	= a szájába adja vkinek a szót (ONG: sz-39); beszéltet vkit; ajkára adja a szót vkinek (K: y-91)
<i>кровь бросилась в голову кому</i> (ФСРЯ:213)	= 1. <vki felháborodásában, haragjában:> elpirul, elvörösödik; haragra gerjed (lobban); elborítja arcát a pír; vérvörös lesz az arca; lángol az arca 2. <dühroham, dühkitörés eredményeként:> (dühbe) méregbe gurul; elfogja a düh (méreg); vkinek a

	<i>fejébe (arcába) száll (szökik, tolul) a vér; elönti az agyát a vér; elsötétül a szeme (tekintete); elsötétül szeme előtt a világ; felmegy (felszökik) a pumpája vkinek (szleng); elveszti önuralmát; dührohamot kap; felforr a vére (MSZ:251) (K: κ-362)</i>
<i>кровь бросилась в лицо чьё, кому (ФСРЯ:213)</i>	= <zavarában, szégyenében v. a bosszúságtól:> vki elpirul, elvörösödik; eldönti (elborítja) az arcát a pír; vérvörös lesz az arca; lángol az arca
<i>на лбу написано у кого (ФСРЯ:266)</i>	= vkinek a homlokára van írva vmi; csak rá kell nézni, és mindjárt látszik, hogy...; már messziről lerí róla, hogy...
<i>на лице написано у кого ... (ФСРЯ:266)</i>	= vkinek az arcára van írva; sugárzik az arcáról vmi <pl. öröm>; vkinek az arcáról leolvasható vmi (K: л-89)
<i>на роду написано (ФСРЯ:267)</i>	= ez (lesz, volt) a sorsa (vulg) (G-U: O-M/537); ez rendeltetett neki; erre ítéltetett
<i>задирать нос (прост.) (ФСРЯ:163)</i>	= magasan (fenn) hordja az orrát; gőgös, büszke; fennhéjázó; felfuvalkodott; pökhendi, önhitt, öntelt
<i>задирать хвост (грубо-прост.) (ФСРЯ:163)</i>	= vki vérszemet kap (ONG: v-374); vki alaptalanul felbátorodik, elszemtelenedik; felnyílik a csipája vkinek (durva); kinyílik a szeme vkinek
<i>укоротить хвост кому-л. (прост.) (ФСРЯ:492)</i>	= (nép) letöri a szarvát vkinek; engedékenyebbé, szerényebbé, simulékonyabbá tesz vkit
<i>укоротить язык кому-л. (прост.) (ФСРЯ:492)</i>	= 1. (nép) vki, vmi miatt szűkszávúvá válik vki; visszafogja magát <a beszédben>; keveset beszél; szófukarrá válik 2. (csak felsz) tartsd a szád!; tartsd féken a nyelved!; ne fecsegy locsogj annyit!; ne jártasd a szádat!
<i>далеко заходить/зайти (ФСРЯ:171)</i>	= elveti a súlykot; túlzásba visz vmit; túl messzire megy (merészkedik) vmiben; túllép vmit (vmilyen határt) (K: δ-4); túlzásokba esik vki
<i>далеко (не туда) заехать (прост.) (ФСРЯ:164)</i>	= túllő a célon; nem a témához (helyzethez) illően mond vmit; olyasmit mond, amit nem kellett volna
<i>пропустить мимо рук (ФСРЯ:364)</i>	= elszalasztja a kínálkozó alkalmat (lehetőséget); kienged vmit a kezéből; nem

kap az alkalmon (lehetőségen)

пропустить мимо ушей (ФСРЯ:304) = *elengedi a füle mellett; rá se hederít vkire; egyik fülén be, a másikon ki (K: y-123)*

b) Morfológiai, frazeológiai paronimák

A paronim FE-ek második szerkezeti típusát azok a FE-ek alkotják, amelyek lexikális összetételük és szerkezeti sémájuk teljes azonossága mellett egymástól egyik vagy másik alkotótagjuk morfológiai megformáltságában (alakjában) különböznek. A frazeológiai paronimák e típusát **morfológiai (alaktani) frazeológiai paronimáknak nevezzük**. A frazeológiai paronimák ezen típusához tartozó FE-ek lexikális összetételük és mondattani szerkezetük teljes azonossága, valamint az egyik alkotótagjuk morfológiai megformáltságában tapasztalható eltérés az orosz mint idegen nyelvet tanulóknak azt a téves benyomást keltik, hogy egy és ugyanazon jelentéssel rendelkező frazeológiai egység két alaktani variánsával állnak szemben. Ezen tényezők a szótévesztéshez hasonlóan a paronim FE-ek szövegbeli helytelen felcseréléséhez, illetve szótári megfeleltetésük esetén hibás értelmezéshez vezetnek.

Az előadás korpuszát képező FE-ek között az alábbi **morfológiai frazeológiai paronimákat** lehet megkülönböztetni:

<i>дать жизнь кому (выс.) (О:194)</i>	=	<i>életet ad vkinek; világra hoz vkit; megszül</i>
<i>дать жизни кому (прост.) (ФСРЯ:124)</i>	=	1. <i>móresre tanít vkit; ráncba szed vkit; alaposan összeszid vkit; szidja, mint a bokrot; leszedi, leveszi vkiről a keresztvizet</i> 2. <i><alaposan> ellátja a baját vkinek; megtanít vkit kesztyűbe dudálni; letöri a derekát vkinek; összetöri a csontjait vkinek; elver, eltángál vkit</i>
<i>сбиться с ног (ФСРЯ:409)</i>	=	<i>(majd) leesik a lábáról; holtfáradt; majd összeroskad; kidől (K: n-222)</i>
<i>сбиться с ноги (K: n-226)</i>	=	<i><menetelés közben> eltéveszti a lépést (elvéti a lépést) (ritka) (K: n-226)</i>
<i>по душе кому кто, что (ФСРЯ:151)</i>	=	1. <i>(быть, прийтись кому) vkinek a szíve szerint való vki; vkinek a kedvére, (kedve szerint) való vki, vmi; vkinek a szája íze szerint való vki, vmi (K: d-331)</i> 2. <i><tagadó> vkinek nincs ínyére vmi; nem szívlel vkit</i>
<i>по душам (ФСРЯ:151)</i>	=	<i>(говорить, беседовать с кем-л.) tiszta szívből; őszintén, nyíltan; meghittén, barátian <beszélget>;</i>

<i>по душе</i> чью прийти, явиться (прост.) (ФСРЯ:153)	=	<i>kiönti a lelkét vki előtt (O-M: I/406)</i> vki személyesen jön vkiért, vkihez
<i>злой язык</i> у кого (ФСРЯ:540)	=	1. <i>éles (csípős, hegyes) nyelve van</i> vkinek; szeret csipkelődni, másokra gúnyos, bántó megjegyzéseket tenni (ONG: ny-126) 2. <i>gonosz (rossz) nyelve van</i> vkinek (M-O: II/533)
<i>злые языки</i> <говорят, рассказывают> (ФСРЯ:542)	=	<i>rossz nyelvek; rossz nyelvek szerint; a rossz nyelvek azt beszélék (azt mondják, hogy...) (O-M: II/1001)</i>
<i>попасть в руки</i> чьи, кого (к) кому, какие (ФСРЯ:342)	=	1. <i>vkinek a kezébe kerül vmi; vkinek a birtokába kerül vmi</i> 2. <i>kézre kerül; elfogják, megfogják;</i> <i>vkinek a keze közé (kezére) kerül</i> <i>vki, vmi; vkinek a markába</i> <i>(hatalmába) kerül vki, vmi</i>
<i>попасть под руку</i> кому (ФСРЯ:343)	=	<i>vkinek a keze ügyébe kerül vmi; ami éppen a kezébe (keze ügyébe) kerül</i> <i>(akad) (K: p-216)</i>
<i>под нос</i> <говорить, бормотать, бурчать, мурлыкать, часто себе под нос> (ФСРЯ:285)	=	<i>a foga közt szűri a szót; az orra alatt dünnyög (dörmög); alig hallhatóan dörmög</i>
<i>в нос</i> <говорить, произносить> (ФСРЯ:285)	=	<i>vki orrhagon beszél (énekel) (K: n- 268)</i>
<i>под носом</i> <быть, находиться, (с)делать что-л> (ФСРЯ:287)	=	<i>a szeme (az orra) előtt; vkinek a közvetlen közelében <van, található>; vkinek a szeme láttára <tesz, csinál vmit></i>

c) Kvantitatív frazeológiai paronimák

Az orosz frazeológiai paronimák harmadik szerkezeti csoportjához azokat a FE-ket soroltuk, amelyek alkotótagjaik mennyiségében különböznek egymástól. E típushoz tartozó FE-ek egyik tagja a nyelvben redukált alakban használatos, ezért a frazeológiai szakirodalomban **redukált frazeológiai paronimák** néven ismertek (Дюрчо 1992:139).

Az adott szerkezeti csoporthoz tartozó frazeológiai paronimák esetében, mivel alkotótagjaik mennyiségében térnek el egymástól, mi célszerűbbnek tartjuk a **kvantitatív frazeológiai paronimák** terminus technicus használatát. A kvantitatív frazeológiai paronimákhoz tartoznak az alábbi orosz FE-ek:

<i>есть голова на плечах у кого</i> (ФСРЯ:112)	=	<i>van magához való esze; helyén van az esze (K: z-170); nem esett a feje lágyára</i>
<i>есть своя голова на плечах</i> (ФСРЯ:112)	=	<i>a maga fejével gondolkodik; nem hagyja magát befolyásolni</i>
<i>наступит на мозоль кого</i> (ФСРЯ:268)	=	<i>vkinek a tyúkszemére lép (hág); érzékeny pontján (oldalán) érint vkit (K: m-170)</i>
<i>наступит на любимую мозоль кому</i> (ФСРЯ:268)	=	<i>vkinek az elevenére tapint</i>
<i>до костей</i> (ФСРЯ:209) 1. <промокнуть> 2. <промёрзнуть>	=	1. <i>bőrig ázik; csuromvizes lesz;</i> 2. <i>csontig <teljesen> átfagy; velőkig hasít (hatol) a hideg (K: k-298)</i>
<i>до мозга костей</i> (ФСРЯ:251) 1. <кто> 2. <какой> 3. <озябнуть, продрогнуть> 4. <проникнутый>	=	1. <i>ízíg-vérig vki (pl. orvos);</i> 2. <i>a velejéig <romlott>; az utolsó porcikájáig vmilyen;</i> 3. <i><teljesen> átjárja a hideg; csontjáig hatol a hideg; megveszi az Isten hidege; minden porcikájában reszket a hidegtől</i> 4. <i>minden ízében; egész valójában (lényegében) <áthatja vmi, pl. vmilyen eszme></i>
<i>лить слёзы</i> (ФСРЯ:227)	=	<i>könnyeit ontja (hullatja); <keservesen> sír-rí; eltörlik a mécses (tréf); <keserű> könnyeket hullat</i>
<i>лить крокодиловы слёзы</i> (ФСРЯ:430)	=	<i>krokodilkönnyeiket hullat; képmutatóan, őszintétlenül sópánkodik, sajnálkozik (K: c-168)</i>
<i>проливать кровь чьёю</i> (ФСРЯ:227)	=	<i>meggyilkol, megöl, lemészárol vkit; kioltja vkinek az életét</i>
<i>проливать свою кровь за кого-что</i> (ФСРЯ:227)	=	<i>vérét ontja vkiért, vmiért (K: k-366); feláldozza (odaadja) az életét; kész meghalni vkiért, vmiért</i>
<i>в уме</i> (ФСРЯ:493)	=	1. <i>fejből; jegyzetelés, segítség nélkül <pl. számol></i> 2. <i>gondolatban; fejben; vkinek a fejében, agyában <meghányja-veti, latolgatja, mérlegeli, alaposan megfontol stb. vmit> (K: y-58)</i>
<i>в своём уме</i> (ФСРЯ:493)	=	<i><быть> józan ítélőképessége birtokában van vki; <vmilyen</i>

*cselekmény feletti csodálkozás,
megrökönyödés, felháborodás, düh,
harag kifejezésére> észnél vagy?,
eszednél vagy?, légy észnél/eszednél!*

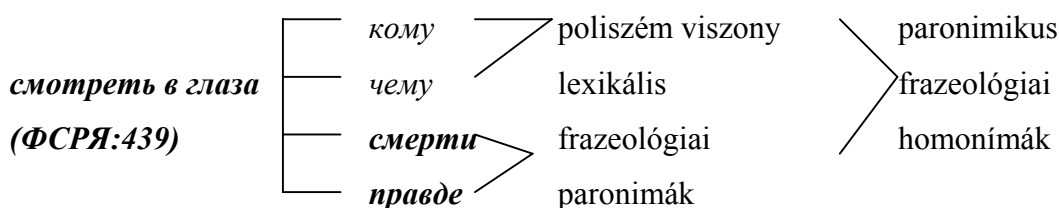
d) Valenciális frazeológiai paronimák

A frazeológiai paronimák negyedik szerkezeti csoportjához azokat a FE-eket soroljuk, amelyek lexikális összetételükben, illetve grammatikai szerkezetükben mutatkozó részleges eltérések mellett **valenciájukban** is különböznek egymástól. Mondatbeli kapcsolódási lehetőségeikben (és jelentésüket tekintve) különböző FE-ek a szakirodalomban **valenciális frazeológiai paronimák** néven ismertek. Ehhez a szerkezeti csoporthoz sorolhatók még azok a FE-ek is, amelyek disztribúciós lehetőségei nem a szavak egy adott grammatikai osztályára (egy szófajhoz tartozó szavakra) terjed ki, hanem csak egy bizonyos, az adott FE szerkezetéhez tartozó (járulékos) komponensre korlátozódik.

поставить точку над чем = **pontot tesz vminek a végére; befejez vki**
(ФСРЯ:452) (заканчивать что-л.,
останавливаться на чем-л.) *vmilyen munkát; végez vmivel*

поставить точку (точки) на (над) = **felteszi a pontot az i-re; vmit logikusan**
и (ФСРЯ:452) (уяснить, выяснить,
логически продумать что-л.) *végigvisz; tisztába tesz vmit*

A hasonló alakú, jelentésüket és valenciájukat tekintve azonban különböző paronimikus FE-eket Peter Ďurčo szlovák nyelvész **paronimikus frazeológiai homonimák** néven említi (Дюрчо 1989:139). Néhány példa a **paronimikus frazeológiai homonimákra** (valenciális frazeológiai homonimákra):

смотреть в глаза ≈ **глядеть в глаза; смотреть или глядеть в лицо** (2 зн.)
(ФСРЯ:439) 1. кому = *kedvében jár / kedvét keresi / kedvére tesz vkinek; a gondolatát is lesi vkinek (K: 2-88); lesi minden óhaját / gondolatát vkinek* 2. чему = *bátran szembenéz vmivel <pl. a veszéllyel, a halállal stb.> (Л-3:288); szemébe néz vminek (K: л-83)*

смотреть смерти в глаза ≈ **глядеть смерти в глаза** 1. *bátran szembenéz a halállal; nem fél a haláltól; bátorságról tesz tanúbizonyságot* 2. *a halál torkában van vki; szembenéz a halállal*

смотреть правде в глаза ≈ *смотреть или глядеть правде в глаза, в лицо* (ФСРЯ:439) = *szembenéz az igazsággal* (K: n-367); *szemébe néz az igazságnak* (O-M: I/282)

<i>дать волю</i>	кому (ФСРЯ:123)	
	чему (ФСРЯ:123)	
	кулакам (ФСРЯ:123)	
	рукам (ФСРЯ:123)	
	языку (ФСРЯ:123)	
	сердцу (ФСРЯ:123)	
<i>дать волю</i> (ФСРЯ:123) 1. кому 2. чему	=	1. <i>szabad kezet ad vkinek; szabadjára enged vkit</i> (K: в-193) 2. <i>nem türtőzteti magát; szabad folyást enged</i> <pl. érzelmeinek>; <i>kiadja</i> <pl. a mérget>; <i>szabadjára engedi</i> <pl. gondolatait> (K: в-193)
<i>дать волю кулакам</i> (ФСРЯ:123)	=	<i>könnyen eljár a keze; hamar leken</i> (behúz) egyet, könnyen verekszik; <i>ököllel nekiesik vkinek</i>
<i>дать волю рукам</i> (ФСРЯ:123) 1. драться, бить, избивать кого-л. 2. трогать, хватать, обнимать	=	1. <i>könnyen eljár a keze; hamar leken, behúz egyet; könnyen verekszik; hamar nekiesik vkinek</i> (K: в-195) 2. <i>hozzányúl vkihez; elkap/megfog vkit</i> (K: в-194); <i>szabadjára engedi a kezét; fogdos, tapiz</i> (argó), ölelget vkit
<i>дать волю сердцу</i> (ФСРЯ:123)	=	<i>szabadjára engedi érzelmeit; szabad folyást ad</i> (enged) <i>érzelmeinek; utat enged érzelmeinek</i>
<i>дать волю языку</i> (ФСРЯ:123)	=	<i>szabadjára engedi a nyelvét</i> (O-M: II/1002); <i>nem tartja féken a nyelvét</i>
<i>знать цену</i>	чему (ФСРЯ:175)	= <i>tisztában van vminek az értékével</i>
	себе (ФСРЯ:175)	= <i>ismeri</i> (tisztában van) <i>ön maga értékeivel</i> (lehetőségeivel)
<i>держат в узде</i>	кого (ФСРЯ:491)	= <i>féken tart vkit; kordában tart vkit</i>
	себя (ФСРЯ:137)	= <i>kordában tartja</i> (féken tartja) <i>ön magát; képes</i> (tud) <i>uralkodni magán</i>

вбивать в голову	кому, что (ФСРЯ:56) =	1. (nép) a fejébe ver vkinek vmit <pl. tudást> (K: 2-202)
	себе (ФСРЯ:56) =	2. telebeszéli vkinek a fejét vmivel; elhítt vkivel vmit fejébe vesz vmit; nem lehet kivenni a fejéből ; makacsul kitart vmi mellett (K: 2-203); nagyon makacs, önfejű; nem lehet jobb belátásra bírni (szándékától eltéríteni, meggyőzni)

A valenciális frazeológiai paronimák esetében nyomon követhetjük azt az átmenetet, amikor a paronim FE-ek **poliszém**, illetve **homonim** FE-ekké alakulnak át.

e) Szintaktikai frazeológiai paronimák

A frazeológiai paronimák ötödik szerkezeti csoportját az ún. **szintaktikai paronimák** alkotják, amelyek szerkezetében (szintagmák vagy mondatok szintjén) különböző szintagmatikus vagy mondattani eltérések mutatkoznak. Ide tartoznak a szórendjükben egymástól különböző paronimikus FE-ek is:

волком вой (ФСРЯ:98)	=	<i>keservesen panaszkodik vmire, zúgolódik vmi ellen, ami szenvedéseit okozza; torkaszakadtából (farkasként) üvölt v. bög (O-M: I/259)</i>
хоть волком вой (ФСРЯ:75)	=	<i><nehéz, elviselhetetlen helyzetről> az embernek szinte üvölni volna kedve; az ember nem tudja, hova legyen elkeseredésében (K: 6-175); verheti a falba a fejét</i>
как будто сквозь землю провалился (ФСРЯ:361)	=	<i>úgy eltűnt, mintha a föld nyelte volna el</i>
готов сквозь землю провалиться (ФСРЯ:119)	=	<i>majd elsüllyed székényében</i>
провалиться мне на этом месте (ФСРЯ:361)	=	<i><népies esküforma> itt süllyedjek el, ha nem...; itt nyeljen el a föld... <ha nem igaz, amit mondok></i>
провалиться мне сквозь землю (ФСРЯ:361)	=	<i>itt süllyedjek el, ha nem...; itt nyeljen el a föld... <ha nem igaz, amit mondok></i>

A frazeológiai paronimák a szinonimasorokhoz hasonlóan **paronimasorokat alkothatnak**. Egy-egy paronimasor háromnál több, egymástól szemantikájukban teljesen eltérő, lexikális összetételükben, grammatikai szerkezetükben, ill. alkotótagjaik

menyiségében és mondattani szerkezetükben vagy valenciájukban részlegesen különböző frazeológiai paronimából állhat:

<i>брать в руки кого (ФСРЯ:44)</i>	=	1. <i>ellenőrzés alá von; hatalmába kerít; megzaboláz; megszelídít; úgy táncol, ahogyan más fütyül</i> 2. <i>hat vkire; hatással van vkire</i>
<i>взять/брать себя в руки (ФСРЯ:47)</i>	=	<i>erőt vesz magán; összeszedi magát (erejét); leküzdí idegességét, félelmét</i>
<i>взять/брать в <свои> руки власть, управление, руководство (ФСРЯ:159)</i>	=	1. <i>kezébe veszi vminek az irányítását</i> 2. <i>a kezébe kaparint vmit; ráteszi a kezét vmire; megszerez; megkaparint vmit</i>
<i>взять/брать в руки кого (ФСРЯ:44)</i>	=	1. <i>kézbe vesz vkit; kezébe veszi vki sorsának irányítását (Бл: p-246)</i> 2. <i>hatással van vkire; hatást gyakorol vkire; befolyásol vkit</i>
<i>забрать/забирать в руки кого-что ≈ забрать/забирать в свои руки (ФСРЯ:159)</i>	=	<i>ráteszi a kezét vmire; a kezébe kaparint vmit; megszerez, megkaparint vmit</i>
<i>наступить на ногу (ноги) кому (ФСРЯ:269)</i>	=	<i>vkinek a tyúkszemére lép (hág); megsért, megbánt vkit (Л-3:177)</i>
<i>наступить на пятки (ФСРЯ:269)</i>	=	1. <i>a sarkában van; a nyomában van; üldözi, követi, hogy utolérje, elkapja</i> 2. <i>utolér vkit a munkában <vmilyen dologban></i>
<i>наступить на хвост кому (прост.) (ФСРЯ:269)</i>	=	1. <i>(nép) megsért (megbánt) vkit; vkinek a tyúkszemére lép (hág)</i> 2. <i>(nép) vkinek a sarkában, nyomában van; vkit üldöz, követ, hogy utolérje, elkapja</i>
<i>наступить на мозоль (ФСРЯ:268)</i>	=	<i>vkinek a tyúkszemére lép (hág); elevenére tapint vkinek; érzékeny oldalán/pontján érint vkit</i>
<i>наступить на любимую мозоль (ФСРЯ:268)</i>	=	<i>érzékeny oldalán/pontján érint vkit; elevenére tapint vkinek; eltalálta vkinek a bibijét (fájó pontját); vkinek a tyúkszemére lép (hág)</i>
<i>наступить на язык кому (ФСРЯ:269)</i>	=	<i>elhallgattat vkit; befogja a száját vkinek; lakatot tesz vkinek a szájára; <fenyegetésként:> kivágja a nyelvét vkinek</i>

3. A frazeológiai paronimák szemantikai sajátosságai

A frazeológiai paronimák szemantikai sajátosságainak vizsgálata fontos jelentőséggel bír egyrészt a paronimikus FE-eknek a **frazeológiai variánsoktól** és a **szinonim FE-ektől** történő elhatárolásában, másrészt a paronimikus FE-ek egymás közötti jelentésviszonyaiban meglévő **paronimitás mértékének** megállapításában.

A FE-ek közötti paronimikus jelentésviszonyok logikai szempontú elemzése során arra lehet következtetni, hogy szemantikai sajátosságaik alapján a paronim FE-ek két nagy csoportját lehet megkülönböztetni:

- a) az első csoporthoz tartozó FE-ek jelentésében több közös szemantikai komponens fedezhető fel;
- b) ezzel szemben a második csoporthoz tartozó paronim FE-ek szemantikailag teljesen különböznek egymástól.

A szemantikai hasonlóságot mutató paronim FE-ek között **ekvipolens oppozíció**, a szemantikailag egymástól teljesen eltérő paronim FE-ek között pedig **diszjunkt (egymást kölcsönösen kizáró)** jelentésoppozíció áll fenn (Bakos 1989:190).

a) A szemantikailag egymással bizonyos hasonlóságokat mutató paronim FE-eket **ideográfiai, vagy tematikus frazeológiai paronimáknak** nevezzük. Az ideográfiai (tematikus) frazeológiai paronimák szemantikai hasonlósága általában a paronim FE-ek jelentésének hasonló **motiváltságában** rejlik, vagyis abban, hogy az idetartozó paronim jelentésviszonyban álló FE-ek kulcsszavai azonos, vagy hasonló metaforikus-metonimikus potenciállal rendelkeznek.

Így például a *на склоне лет* (= *élete alkonyán*) és a *на старости лет* (= *idős (öreg/vén) fejjel; öreg éveire; idős (öreg) korára; vénségére*) paronim FE-ek jelentésében rejlő közös szemantikai jegy *'старый/пожилой'* (= *'idős korú; hajlott korú; öreg'*), az eltérő, differenciáló szemantikai jegy pedig *'перед смертью'* (*'halála előtt'*), ill. *'в старости'* (= *'öreg korára', 'idős korára', 'hajlott korára'*).

Ugyanígy a *ставить/поставить точку на чем* (= *pontot tesz vminek a végére; befejez vmilyen munkát; végez vmivel; pontot tesz vmire; kimondja az áment vmire (K: m-50)*), valamint *ставить/поставить точку на (над) и* (= *felteszi a pontot az i-re*) FE-ek jelentésében közös szemantikai jegy *'заканчивать что-л.'* (= *'befejez vmit'*), az eltérő, differenciáló szemantikai jegy pedig az első FE esetében *'остановление на каком-л. этапе'* (= *'befejez vmilyen munkát, vagy vmilyen munkának egy részét; végez vmivel'*), a második FE differenciáló szemantikai jegye pedig *'окончательное логическое завершение с*

выяснением всех подробностей' (= 'vmit logikusan végigvisz; tisztába tesz vmit') (K: m-51/c).

A *в нос* (=az orrából beszél; orrhangon beszél) és a *под нос* (=az orra alatt; dűnnyögve; érthetetlenül mond vmit) orosz paronimikus FE-ek kötelező járulékos komponense valamilyen beszédcselekvést jelölő ige, azonban e két FE teljesen különböző jellegű beszédtevékenységet jelöl.

b) A **diszjunkt**, egymást kölcsönösen kizáró jelentésoppozícióban lévő paronim FE-eket, az azonos jelentésviszonyban lévő paronim lexémák analógiájára a szószemantikában is használatos terminológiával **kváziparonimáknak** (álparonimáknak) nevezzük (Дюрчо 1989:138). Ilyen kváziparonimák például a következő FE-ek:

<i>дать волю кулакам</i> (ФСРЯ:123)	=	<i>könnyen eljár a keze; hamar leken (behúz) egyet, könnyen verekszik; ökölrel nekiesik vkinek</i>
<i>дать волю сердцу</i> (ФСРЯ:123)	=	<i>szabadjára engedi érzelmeit; szabad folyást ad (enged) érzelmeinek; utat enged érzelmeinek</i>
<i>дать волю языку</i> (ФСРЯ:123)	=	<i>szabadjára engedi a nyelvét (O-M: II/1002); nem tartja féken a nyelvét</i>

A paronimitás foka, a paronim jelentésviszonyban álló FE-ek szemantikájában rejlő differenciáló szemémák mennyisége függ a frazeológiai paronimák jelentésének alkotótagjaik által történő motiváltságának jellegétől.

c) Szemantikai sajátosságait tekintve a frazeológiai paronimák **perifériáját** a paronim FE-ek alábbi átmeneti csoportjai alkotják:

1. Antonim frazeológiai paronimák:

<i>лить слёзы</i> (ФСРЯ:227)	=	<i>könnyeit hullatja; sír-rí; eltörlik a mécses (tréf)</i>
<i>лить крокодиловы слёзы</i> (ФСРЯ:430)	=	<i>krokodilkönnyeket hullat; képmutatóan, őszintétlenül sopánkodik</i>

2. Homonim frazeológiai paronimák:

<i>знать цену чему-л.</i> (ФСРЯ:175)	=	<i>tisztában van vminek az értékével;</i>
<i>знать цену себе</i> (ФСРЯ:175)	=	<i>ismeri (tisztában van) önmaga értékeivel (lehetőségeivel);</i>

3. Szinonim frazeológiai paronimák:

<i>держат себя в руках</i> (ФСРЯ:134)	=	<i>uralkodik magán; türtőzteti (mérsékeli) magát (K: p-194); féken tartja magát; nem mutatja ki igazi érzelmeit, szándékát (D-K:120)</i>
<i>держат себя в узде</i> (ФСРЯ:137)	=	<i>féken/kordában tart vkit, vmit;</i>

держатъ себя на возжжах (ФСРЯ:137) = *kordában tartja <önmagát> (K: y-26)*
féken tatja magát; uralkodik magán;
képes (tud) uralkodni magán

d) A poliszém FE-ek néha kontaminálódhatnak és az így keletkezett kontaminációs variánsok között is kialakulhatnak paronimikus oppozíciók:

Валять (ломать, корчить) дурака (ваньку) – 'дурачиться' (= bolondnak (ostobának) tetteti magát; adja a bolondot (ostobát)), valamint a *валять дурака (ваньку) – 'бездельничать' (= henyél, lustálkodik, lopja a napot)* többjelentésű FE-ek kontaminációjából (vegyítéséből) az alábbi FE-ek keletkeztek:

'adja a bolondot (ostobát); bolondnak (ostobának) tetteti magát'	ломать дурака – валять дурака	'henyél, lustálkodik, lopja a napot'
	корчить дурака – валять дурака	
	ломать ваньку – валять ваньку	
	корчить ваньку – валять ваньку	
	валять дурака – валять ваньку	

4. A paronimikus jelentésopozíciók kialakulásának okai a frazeologizmusok körében

A frazeológiai paronimák kialakulásának az alábbi négy főbb okát lehet megjelölni:

a) A hasonló alakú FE-ek jelentésének eltérő motiváltságát:

кровь бросилась в лицо кому-л. (= *vki <zavarában, szégyenében v. a bosszúságtól> elpirul, elvörösödik; vkinek elönti (elborítja) arcát a pír; lángol az arca*)

A szóban forgó FE jelentésében az ember pszichikai állapotának külső fizikai megnyilvánulása fejeződik ki. E FE jelentését alátámasztja lexikális frazeológiai variánsa is, amelyben a **кровь** lexémát a **краска** lexéma helyettesíti: *кровь (краска) бросилась в лицо кому-л.*

A *кровь бросилась в голову кому-л.* (= *1. vki <felháborodásában, dühében, haragjában> elpirul, elvörösödik; haragra gerjed (lobban); vérvörös lesz az arca; lángol az arca 2. <dühroham, dühkitörés eredményeképpen> méregbe (dühbe) gurul; pulykavörös lesz; vkinek a fejébe (arcába) száll (szökik, tolul) a vér; elönti az agyát a vér*) FE jelentésének motiváltságában az egyén pszichikai állapotának az emberi szervezet belső, fizikai reakciója nyilvánul meg. E FE esetében a **бросилась** és az **ударила** igei komponensek variálódhatnak: *кровь бросилась (ударила) в голову кому-л.* (= *a fejébe száll (szökik, tolul) a vér*).

b) A paronim FE kialakulásának másik okaként a **frazeologizmusok** komponenseinek szimbolikájában rejlő különbségeket lehet megjelölni:

дать волю чему-л. (= *nem fog vissza vmit; szabadjára enged vmit*)

- дать волю* – *кулакам (ФСРЯ:123)* (a verekedés szimbóluma)
- *сердцу (ФСРЯ:123)* (érzelmek szimbóluma)
- *языку (ФСРЯ:123)* (a beszéd szimbóluma)

c) A paronim FE-ek kialakulásának harmadik okát **grammatikai kapcsolódási** lehetőségeikben lévő eltérésekkel magyarázhatjuk:

держатъ в узде кого-л. (= *'строго обращаться с кем-л., притеснять кого-л.'*) (ФСРЯ:491) (= *kordában tart vkit; szigorúan fogja, fegyelem alatt tartja*) (ONG: k-1546)

держатъ себя в узде (= *'сдерживать порывы своих чувств, подчиняя их своей воле'*) (ФСРЯ:137) (= *uralkodik magán; fékezi (mérsékli) magát; uralkodik érzésein*)

d) A paronim FE kialakulása függ a frazeologizmus **szemantikai kapcsolódási** lehetőségeitől is:

грудь в грудь (столкнуться, схватиться, схватываться, сходиться) (ФСРЯ:121)
(= *'test test ellen; ember ember ellen; harcol, küzd; összecsap'*)

грудь на грудь (идти, пойти, двигаться) (ФСРЯ:122) (= *'szemtől szembe; egymás ellen; öltre megy vkivel'*) (K: z-344)

Befejezésül ismételten szükséges kihangsúlyozni a **frazeológiai paronímia** tanulmányozásának fontosságát, hiszen a **monoszémia – poliszémia – homonímia, szinonímia – antonímia** jelentésoppozíciók mellett a frazeológiai paronimák állományának feltárása, rendszerezése, lexikográfiai feldolgozása és szótári megfeleltetése mind a frazeológia általános elmélete, mind a szótárírás, a fordítás, a tolmácsolás és a nyelvoktatás szempontjából egyaránt fontos jelentőséggel bír.

4.2.7. Az enantioszémia jelensége az orosz és a magyar frazeologizmusok körében

1. A téma kutatásának előzményei

A dolgozat előző fejezeteiben a **monoszémia – poliszémia – homonímia**, valamint a **szinonímia – antonímia** jelentésoppozíciók elemzése során már említettem, hogy ezen lexiko-szemantikai kategóriákban a nyelv szemantikai szerkezetének rendszerszerű szerveződése manifesztálódik. Ugyanakkor szükséges rámutatni a szóban forgó szemantikai

kategóriák viszonylagos jellegére is, mivel a nyelv lexikai-frazeológiai részrendszerének egységei nem izoláltan funkcionálnak, hanem a kommunikáció során egymással bonyolult kölcsönös kapcsolatba lépnek. E kölcsönhatás során a nyelvi elemek közötti, valamint a nyelvi jeleken belüli kapcsolatokban (pl. a nyelvi jelek jelentésstruktúrájában) aszimmetria alakulhat ki. Ilyen belső aszimmetria következtében alakul ki az **enantioszémia** jelensége is, amely – mint nyelvi jeleken belüli jelentésoppozíció – a szavak és frazeologizmusok körében egyaránt megtalálható.

Az **enantioszémia** (gör. *enantios* 'ellentétes' + *sēma* 'jel') jelenségét O. Sz. Ahmanova által szerkesztett nyelvészeti terminológiai szótár az alábbiakban határozza meg: *«Энантиосемия – это языковое явление, при котором проявляется способность языковых единиц выражать антонимические значения внутри своей семантической структуры»* (Ахманова 1969:526). A szavak körében előforduló enantioszémia jelenségének a szószemantika (Апресян 1995:173; Лендваи 1998:133-134), valamint a stilisztika és a lexikológia tárgykörével foglalkozó monográfiák és tankönyvek szerzői hosszabb-rövidebb fejezetet szentelnek (Пете 1989:50; Фомина 1990:116; Шанский 1972:64). E ritka, azonban mind elméleti, mind pedig gyakorlati szempontból fontos nyelvi jelenség mibenlétével, kialakulásának okaival és mechanizmusával kapcsolatos kérdések már több hazai nyelvész figyelmét is felkeltették. Itt mindenekelőtt Pete István, Krékits József és Lendvai Endre munkáit szükséges megemlíteni (Пете 1964:18-26; Крекич 1989:38-40; Лендваи 1998:133-134).

Különösen figyelemreméltó Krékits József fentebb említett monografikus munkája, amelyben a meghatározott idejű cselekvést kifejező igék jelentésváltozásait elemezve nyelvfilozófiai, általános nyelvészeti és pragmatikai megközelítésben külön fejezetben vizsgálja az igék körében is előforduló belső jelentésoppozíció kialakulásának dinamikáját és pragmatikai tényezőkre visszavezethető okait (Крекич 1989:38-40). Lendvai Endre szószemantikával foglalkozó tankönyve az eddigi hasonló munkák közül legteljesebben és tudományos igénytelenséggel mutatja be a szavak jelentései között kialakuló enantioszémikus oppozíciók fajtáit, fokozatait. Az enantioszémia kialakulásának okai közül részletesebben a **pejoráció** (a negatív érzelmi színezet), a különböző pejoratív jelentésárnyalatok, többek között az **írónia** kialakulásának szerepét elemzi (Лендваи 1998:133-134).

Ma már közismert az a tény, hogy az enantioszémia jelensége nemcsak a szavakra, hanem a bonyolultabb nyelvi jelekre – a frazeológiai egységekre is – jellemző. A szószemantikával foglalkozó nyelvészek munkáiban a lexikai enantioszémia tárgyalása során csupán utalás történik a **frazeológiai enantioszémia** jelenségére (Лендваи 1998:133; Пете

1996:129). Mindez talán azzal magyarázható, hogy a frazeologizmusok körében az enantioszémia – a belső jelentésoppozíció – kialakulása még ritkább jelenség, mint a szavak körében. A frazeológiai enantioszémia jelenségének felismerése olyan, a szerkezetüket és szemantikájukat tekintve komplex nyelvi egységek körében, mint a FE-ek, alapos elemzés nélkül rendkívül nehéz.

A külföldi és hazai frazeológiai szakirodalomban a frazeológiai enantioszémia jelenségére Tatár Béla hívta fel először a nyelvészek figyelmét, aki az enantioszémiával rendelkező FE-ek számát korábbi munkáiban és egyetemi tankönyvében mindössze 6 FE-re teszi, egyik legutóbbi tanulmányában azonban már 12 orosz FE-nek tulajdonít enantioszémikus jelentésstruktúrát (Tatár 1975:28, 1976:82, 1992:165-167, 2001:272-278).

Tatár Béla által vizsgált enantioszémikus jelentésstruktúrával rendelkező FE-ek a következők: *скатертью дорога; милое дело; наше вам с кисточкой; невесть сколько; невесть какой; паче чаяния; убить бобра; во веки веков; всё равно; не слышать ног под собой; терять голову; без оглядки*. A frazeológiai enantioszémia jelenségét az alábbi, köztük szomatikus, FE-ek jeletésstruktúrájának bemutatásával szeretném illusztrálni:

скатертью дорога (ФСРЯ:143-144) 1. (устар.) пожелание счастливого пути = szerencsés utat!; jó utat!; járjon szerencsével! 2. (прост.) убирайся вон, иди, куда угодно; пусть уходит, убирается, никто не будет удерживать ≈ пожелание избавиться от кого-л. = (nép) kiadja az útját vkinek; szabad az út; senki sem tartóztat; le is út, fel is út; mind a vízig szárazon; isten veled, meg a gyöngyharmat (tréf v. gúny) (K: c-139); menjen isten hírével!; menjen ahová akar!; menjen, amerre a szeme lát!

во веки веков (ФСРЯ:59) 1. всегда, вечно = örökkön-örökké; örök időkre; az idők végezetéig; időtlen időkig 2. навсегда, навечно = mindörökké; örökre 3. никогда = sohasem; amíg csak él; élete végéig

милое дело (ФСРЯ:134) 1. выражение одобрения, удовлетворения по поводу того, что является подходящим, устраивающим кого-л. = nagyszerű; egyenesen csodálatos!; jobbat nem is lehetne kívánni! 2. (ирон.) выражение возмущения, удивления по поводу чего-л. = (gúny) ez aztán nagy valami!; nagy dolog, mondhatom!; nem nagy dolog!; nem valami nagy dolog!; nem nagy kunszt!; nem ájulok el tőle!; nem esek hasra előtte!; mindjárt hasra esek!

убить бобра (ФСРЯ:487) 1. (прост.) приобрести что-л. ценное, добиться чего-л. значительного = megüti a főnyereményt; megcsinálja / megalapozza a szerencséjét; megfogja az Isten lábát 2. (ирон.) обмануться в расчётах, предпочесть плохое хорошему

или худшее лучшему (Ф:318) = (gúny) **elszámítja magát**; (csúfosan) **megjárja**; **pórus jár**; **rajtaveszt**; **visszafelé sül el a dolog** (K: 6-71)

не слышать ног под собой (ФСРЯ:436) 1. быстро ходить, бегать и т.д. = **olyan gyorsan fut/rohan, ahogyan csak a lába bírja; mintha szárnyai nőttek volna; szinte repül**; gyorsan, frissen, szaporán **szedi a lábát**; **csak úgy szedi a lábát**; **szedi a lábát, ahogyan csak bírja; fut, mintha puskából lőtték volna ki** (K: н-160) 2. утомиться = **nem érzi a lábát** <a fáradtságtól, a gyaloglástól, a sok menéstől, futástól>; **majd leszakad a lába** <a sok járástól, jövőstől-menéstől stb.>; **alig áll a lábán** (K: н-163) 3. быть в приподнятом настроении = **emelkedett, lelkes hangulatban van**; **fel van dobva**; **azt sem tudja, hová legyen örömében**; **örömében majd kiugrik a bőréből**; **szinte repes a boldogságtól**; **nem bír magával**; **madarat lehetne fogatni vele** (K: 3-59)

терять/потерять голову (ФСРЯ:477) 1. попав в затруднительное положение, приходить в растерянность = (bef) **elveszti a fejét**; **nem tudja, mit tegyen** (mitévő legyen); **pánikba esik**; összezavarodik; **nem tud világosan gondolkodni** 2. зазнаваться = **elbízta magát**; **fejébe száll a dicsőség (a siker)**; **nagy lesz a mellénye**; **elszalad vele a ló** 3. (только св.) безрассудно влюбляться = (csak bef) **beleszeret vkibe**; **belebolondul, belehabarodik** (biz); **szerelmes lesz vkibe**; **szerelemre lobban (gyúl)** (vál) **vki iránt**; **rabul ejti a szívét vki** (vál); **lángra lobban a szíve vki iránt** 4. (часто св.) = (gyakran bef) **fejét veszik**; **megölik**; **kivégzik**; **fővesztéssel büntetik**

без оглядки (ФСРЯ:293, 294) 1. очень быстро бежать, убежать и т.д. = **úgy fut / rohan, hogy a lába sem éri a földet**; **megy (fut), mint a szélvész** 2. очень сильно вовсю, забывая обо всем делать что-л., предаваться чему-л. = **önfeledten**; **kedvére**; **alaposan**; (teljesen) **átadja magát** vminek 3. безгранично, не раздумывая, не рассуждая любить, верить = **eszeveszetten**; **a következményekkel nem számolva**; **észbontóan**; **határtalanul**; **teljes odaadással szeret vkit**; **hisz vkiben, vmiben** 4. неосторожно без необходимой осмотрительности (с)делать что-л. = **meggondolatlanul**; **hebehurgyán**; **alapos megfontolás / mérlegelés v. körütekintés nélkül** 5. решительно, без колебаний (с)делать что-л. = **határozottan**; **minden ingadozás (teketória, huzavona) nélkül** <tesz, csinál vmit> (Вл: о-48)

Az előzőekben felsorolt két jelentéssel rendelkező enantioszémikus FE a **скатертью дорога**; **милое дело**; **убить бобра** jelentései között különböző mértékű antonimikus jelentésoppozíció áll fenn. A FE-ek két jelentése között kialakult enantioszémikus viszony foka, mértéke diakrón tényezők függvénye: jelentős mértékben függ a jelentésváltozás

kezdetétől és jelenlegi stádiumától. A valódi antonimikus viszonytól eltérően az enantioszémikus jelentésviszony nem jelenti a két jelentés teljes mértékű oppozícióját.

Az enantioszémikus jelentések között csak az absztrakt szemémák szintjén áll fenn antonimikus jelentésoppozíció, adott konkrét szemantikai tartalmukban azonban eltérnek egymástól. Lendvai Endre e megállapítását a *скатертью дорога* orosz FE példáján keresztül illusztrálja, amely jelentései között az absztrakt szemémák szintjén enantioszémikus jelentésviszony áll fenn: *'положительное (доброе) пожелание'* + ↔ – *'отрицательное (злое) пожелание'*.

A konkrét jelentéstartalom szerint antonimikus jelentésviszonynak az alábbi jelentésoppozícióban kellene realizálnia: *'пожелание счастливого пути'* + ↔ – *'пожелание несчастливого пути'*.

Azonban ez utóbbi szemantikai tartalom lexiko-szemantikai szinten különböző társadalmi és nyelvi okokból nem realizálódhat (Лендваи 1998:134).

A szóban forgó FE-ek jelentésstruktúráját elemezve megállapítható, hogy mindhárom kétjelentésű FE enantioszémikus jelentésének kialakulásában a fő szerepet az ún. **pejoráció** játszotta – a FE-ek használata során a pozitív előjelű jelentés különböző negatív asszociációk eredményeképpen fokozatosan átértékelődött, és a másodlagos jelentésátvitel következtében negatív előjelű jelentéssé alakult át: + ↔ – :

скатертью дорога: *'пожелание счастливого пути'* + ↔ – *'пожелание избавиться от кого-л.'*;

милое дело: *'одобрение'* + ↔ – *'возмущение'*;

убить бобра: *'приобрести что-л. очень ценное, добиваться чего-л. замечательного'* + ↔ – *'ошибиться в расчётах'*.

A *во веки веков* háromjelentésű FE esetében is az 1. és a 3. jelentés között áll fenn enantioszémikus viszony: *'всегда, вечно'* + ↔ – *'никогда'*.

A *не слышать ног под собой* háromjelentésű FE esetében viszont enantioszémikus jelentésviszony az 1. és a 2. jelentés között alakult ki: *'быстро ходить, бегать'* + ↔ – *'утомиться'*.

A *терять/потерять голову* 4 jelentésű FE szemantikai szerkezetében úgyszintén az 1. és 2. jelentés között alakult ki antonimikus jelentésviszony: *'попав в затруднительное положение, приходит в растерянность'* + ↔ – *'заснаваться'*.

A *без оглядки* ötjelentésű FE jelentésstruktúráját elemezve azzal az érdekes esettel találkozunk, amikor a FE 4. és 5. jelentése között alakult ki enantioszémikus viszony: 'неосторожно', 'без необходимой осмотрительности' + ↔ – 'решиительно'.

Az enantioszémikus FE-ek száma, bár lényegesen kisebb, mint a poliszémikus, vagy akár a homonimikus frazeológiai egységeké, azonban, megfigyeléseim szerint, Tatár Béla által feltárt enantioszémikus FE-ek köre még korántsem tekinthető teljesnek. Az enantioszémikus jelentésstruktúrával rendelkező orosz és magyar FE-ek állományának számbavétele csakis a két nyelv egész frazeológiai részrendszerének alapján végzett sokoldalú elemzések után lehetséges. A szomatikus FE-ek korpuszán általam végzett kutatások eredményeképpen az enantioszémikus FE-ek száma újabb 11 FE-vel bővült. Tatár Béla által említett két szomatikus FE-en kívül véleményem szerint az alábbi frazeologizmusok jelentésszerkezetére is az enantioszémikus viszony jellemző:

вертеться в голове; обычно: вертится в голове что, у кого (ФСРЯ:61)

1. никак не вспоминается ≈ о тщетном усилии вспомнить что-л. известное, знакомое, но забытое в данный момент = **a nyelvén [a nyelve hegyén] van (ONG: ny-43); sehogyan sem jut eszébe vmi** 2. постоянно, неотступно возникает в сознании = **vmi nem megy ki a fejéből; egyre csak az jár (motoszkál) a fejében (eszében), hogy...; vki, vmi körül forog az esze (agya); állandóan foglalkoztatja (nem hagyja nyugton) a gondolat; nem tud szabadulni a gondolattól, hogy ...; vissza-visszatér vmilyen gondolatra**

E FE jelentésszerkezetére az alábbi antonimikus jelentésviszony jellemző:

'не может вспомнить' – ↔ + 'не может забыть'

в глазах чьих, кого (ФСРЯ:96) (Вл: 2-123)

1. **расти, вырастать, подниматься, выигрывать; приобретать уважение кого-л.; подниматься, выигрывать в чьём-л. мнении. = megnő/nagyot nő vkinek a szemében** 2. **падать, терять в глазах чьих; что-л. роняет кого-л. в глазах чьих; терять уважение кого-л. = esik [nagyot esik] vkinek a szemében; lejárhatja magát vkinek a szemében; esik (csökken) az ázsiója vkinek a szemében; veszít értékéből vkinek a szemében** 3. **быть кем; делать кого кем = vkinek a szemében <lenni vkinek>; vkinek a véleménye (felfogása) szerint**

Az enantioszémikus jelentésviszony a FE 1. – 2. jelentése között alakult ki:

'приобретать уважение' + ↔ – 'терять уважение'

глаза на затылке у кого-л. (прост., шутл.) (Вл: 2-60)

1. кто-л. рассеянный, невнимательный = (nép, tréf) **vki nagyon figyelmetlen, szórakozott; nem lát a szemétől; hátul hordja (tartja) a szemét; otthon felejtetted a szemed?;**

hol van a szemed?; nem látsz?; hová tetted a szemed? (K: 2-36) 2. кто-л. всё видит, всё замечаем = mindent lát; mindent észrevesz; **semmi sem kerül el a figyelmét (tekintetét); vkinek még hátul is szeme van**

Lényegesen ritkább az az eset, amikor a szavak, vagy a FE-ek jelentésstruktúrájában az enantioszémikus jelentésviszony a negatív (**pejoratív**) jelentéstartalom pozitív (**melioratív**) jelentéstartalommá alakul át, mint ahogyan ez utóbbi orosz FE esetében is tapasztalható: – ↔ +

'рассеянный', 'невнимательный' – ↔ + 'внимательный', 'собранный', 'всё видит, всё замечает'

умная голова (Вл: 2-198) 1. умный, толковый человек = okos, eszes ember; **nagy eszű; jó eszű; jó fejű; éles eszű; éles elméjű; eleven eszű; van sütnivalója (biz) 2.** (ирон.) глупый человек = (iron) nagyokos; okostojás; **az észől majd elsül a feje; majd szétveti a fejét az ész; okos, mint a tordai kos**

ни ногой куда (ФСРЯ:283) (Вл: н-158) 1. к кому, куда совсем не ходит, не ездит куда-л., не бывает у кого-л. или где-л. = **be sem teszi (többé) a lábát** vkihez, vhová; **a környékére sem megy; feléje se néz** vkinek (K: н-187, 188) **2.** откуда совсем не уезжает, не уходит, не отлучается откуда-л. = **ki sem teszi a lábát** vhonnan

избушка на курьих ножках (Вл: и-33) 1. (народно-поэт) сказочная избушка Бабы-Яги = (folkl) **kacsalábon forgó kastély 2.** (пренебр.) о маленьком, неприметном, неказистом строении = kis, öreg, régi házikó; viskó

подстунуть / подстунать под сердце кому и без доп. (Вл: с-120) 1. стало хорошо, весело, радостно кому-л. = előnti / eltölti vkinek a szívét vminek az érzése; **a boldogság / öröm stb. érzése tölti el vkinek a szívét / lelkét 2.** стало плохо, дурно кому-л. ≈ о физическом или душевном состоянии = elszédül; rosszul lesz vmitől; **elszorul / elfacsarodik a szíve** vkinek vmitől; **összeszorítja a szívét** vmi; vmilyen érzés <bánat, keserűség, gyász stb. érzése> **önti el a szívét**

язык не поворачивается / повернулся (K: я-7) (Вл: я-23) (ФСРЯ:540) 1. кто-л. не решается, боится, стесняется (сказать, спросить и т. д.) = **nem viszi rá a lélek** (, hogy megmondja); **nem tudja magát rászánni** (, hogy megmondja) (K: я-7); **nem tudja (nem képes) kiejteni a száján, hogy...** **2.** как язык поворачивается / повернулся? = **hogy mondhat(sz) ilyet?; hogy vitt rá a lélek** (, hogy tudta magad rászánni), **hogy ilyet mondjál?; hogy tudta kiejteni a száján, hogy...**

Az 1. és 2. jelentés között az alábbi pozitív és negatív jelentéstartalom enantioszémikus oppozícióban: 'совесть' + ↔ – 'бессовестность'.

no ruke кому что (ФСРЯ:398) (Вл: p-242) 1. вполне подходит, удобно, соответствует (по своим размерам, форме, весу и т. п.) о том, что удобно держать = **kézhez áll(ó); kezére áll** vmi <pl. szerszám, vmilyen munkaeszköz> 2. по размерам не подходит что-л. = *nem a kezére való; (nagyságra, méretre) nem jó a kezére* <pl. kesztyű>

большой руки (прост.) (ФСРЯ:398) (Вл: p-243) 1. обладающий высшей степенью какого-л. качества о ком-л. = (nép) <egyénről:> *nagyszerű, kiváló; elsőosztályú; nagyjelentőségű; nagykaliberű; kiemelkedő* 2. (неодобр.) кто-л. отъявленный; обладающий высшей степенью какого-л. качества = (pejor) *elvetemült; a legnagyobb <szélhámos, tolvaj, gazfickó stb.>* 3. что-л. не так значительный, важный = *nem nagy baj vmi; nem jelentős; nem kiemelkedő; semmiség az egész*

показать / показывать нос (прост.) (К: н-264, 266) (Вл: н-205) (ФСРЯ:97, 188) 1. кому и без доп. различить кого-л. = (nép) *orrot mutat* vkinek; *csúfolódik* vkivel; *kicsúfol* vkit; *incselkedik, ingerli, játszik* vkivel (К: н-264) 2. кому (прост.) явиться на короткое время = (nép) *bedugja a képét* vhová (К: н-266); *pofafüldőt vesz* vhol; *ellátogat* vhová <rövid időre, aztán észrevétlenül eltávozik> 3. (часто отриц.) не показывать / показывать носа; выйти, показаться = *feléje se néz* vkinek; *be sem üti (be sem dugja v. oda sem dugja) az orrát (a képét)* vhová, vkihez (nép, rosszalló) (ONG: o-206); *elkerüli* vkinek *a házat (háza táját); nem koptatja* vkinek *a küszöbét* (К: н-267) 4. (отриц.) выйти, показаться = *ki sem dugja az orrát* vhonnan <a lakásból, házból, szobából stb.>; *nem mutatkozik; az orrát sem lehet kidugni (az embernek)* <pl. olyan hideg v. nagy hó van stb.>

A magyar nyelvészeti szakirodalomban az enantioszémia jelenségének eddig még kevés figyelmet szenteltek. Általában a stilisztika keretében a szavak jelentésstruktúráját elemző fejezetekben tárgyalják. A frazeologizmusok körében eddig e jelenséggel, tudomásom szerint, még nem foglalkoztak.

Megfigyeléseim szerint egyes magyar FE-ek jeletésstruktúrájára is jellemző az enantioszémia jelensége. A magyar szomatikus frazeologizmusok között, véleményem szerint, az alábbiak szemantikájára is az enantioszémikus jelentésoppozíció jellemző:

majd kiugrik [majd kibújik] a bőréből 1. nagyon örül 2. roppant türelmetlen, izgatott 3. nagyon bosszús (ONG: b-1224)

'nagyon örül' + ↔ – 'nagyon bosszús'

Ezen magyar FE három állapotot jelölhet, amelyből a FE első jelentése szemantikai oppozícióban áll a harmadik jelentéssel: 'nagyon örül' + ↔ – 'nagyon bosszús'. Ebben az esetben is, az 1. jelentés pozitív előjelű jeletéstartalmát figyelembe véve mind a 2., mind a 3. jelentés kialakulásában a pejoráció játszott szerepet.

Amint fentebb láttuk, a szóban forgó FE jelentésstruktúrájában is az enantioszémikus viszonyban álló jelentések a pozitív előjelű jeletnéstől a negatív előjelű jelentés felé fejlődtek: + ↔ –.

megveregeti vkinek a vállát 1. megdicsér, biztat vkit; elismerését fejezi ki vkinek 2. <pl. **vállveregető módon**:> (pejor) leereszkedő elismerés, buzdítás; fölösleges jóindulatot kifejező (Vö.: vállveregető módon bánik vkivel) (**ÉKsz:1460, 1461**)

A FE jelentései által kifejezett kétfajta elismerés, biztatás, dicséret közötti ellentét stilisztikai természetű – pontosabban meghatározva – a jelentések hangulati, expresszív tartalmában rejlik: az 1. jelentés pozitív előjelű expresszivitást fejez ki, a 2. jelentés viszont negatív előjelű érzelmi töltetet hordoz:

'jóindulatú dicséret, elismerés, buzdítás' + ↔ – 'leereszkedő dicséret; fölösleges jóindulat'

2. A frazeológiai enantioszémia meghatározása és kialakulásának okai

Az **enantioszémia** jelenségét a nyelvészek a **poliszémia** és **antonímia** egyik határeseteként, válfajaként határozzák meg, amikor is egy többjelentésű nyelvi egység lexiko-grammatikai variánsai között antonimikus jelentésviszony alakul ki (**Лендван 1998:133**).

Az enantioszémia kialakulásának egyes okaira a szavak különböző csoportjainak körében már eddig több könyvben és tanulmányban is érintőlegesen történtek utalások, azonban a **frazeológiai enantioszémia** kialakulásának okaival a nyelvészek eddig még nem foglalkoztak. A vonatkozó szakirodalom ismeretében, valamint az enantioszémiával rendelkező FE-ek jelentésstruktúrájának elemzése alapján megállapítható, hogy mind a lexikális, mind pedig a frazeológiai enantioszémia kialakulása azonos okokra vezethető vissza:

a) Általános nyelvészeti megközelítésben az enantioszémikus jelentés kialakulásának egyik oka a nyelv és a gondolkodás, a gondolkodás és a bennünket körülvevő valóságháttér elemei (tárgyai, jelenségei, folyamatai, cselekvései stb.) közötti dialektikus viszonyban rejlik. Általánosan elfogadott tény, hogy a nyelvi eszközök a valóság elemeinek és mozzanatainak tükrözői ; s maga a valóság a létező dolgoknak és ezek jellemzőinek (tulajdonságainak, mozgásformáinak) okszerű belső összefüggéseket mutató, szervezett együttese, azaz rendszere (**Deme 1978:30**). A nyelv a gondolkodással szoros kapcsolatban áll és állandó kölcsönhatásban fejlődik, hiszen a gondolkodás nem más, mint a valóság tükröződése az emberi agy által.

Krékits József az enantioszémia kialakulásának, legfőbb okát emeli ki, amikor megállapítja, hogy „...a társadalom fejlődésével az emberek egyre nagyobb igényével

(szükségletévé) vált, hogy a valóságot, 'a valóság szerkezetét' egyre differenciáltabban tükrözze vissza, hogy a jelenségeket (a dolgokat, folyamatokat, cselekvéseket) a maguk ellentétében is ki tudja fejezni, és ha erre nem talál új eszközt, akkor a meglévőt használja fel” (Крекич 1989:39; Krékits 1981:22).

Az ellentétes jelentések kifejezésére a különböző lexikális és grammatikai eszközökön kívül a nyelvben frazeológiai eszközök is rendelkezésre állnak. A frazeológiai antonímia jelenségével az előzőek során külön fejezet keretében foglalkoztam.

A frazeológiai enantioszémia esetében azzal a jelenséggel találkozunk, amikor egy és ugyanazon nyelvi jel olyan képességre, olyan szemantikai potenciálra tesz szert, melynek eredményeképpen ellentmondás, ellentét alakul ki az adott nyelvi jel nominatív (denotatív) jelentése és annak szintagmatikus sajátosságai között.

b) Az enantioszémia kialakulásának második okaként a vonatkozó szakirodalomban a szerzők a szavak és a FE-ek **konnotatív, ill. pragmatikai jelentésárnyalataiban bekövetkezett változásokat** jelölik meg (Крекич 1989:40; Лендван 1998:133; Апресян 1995:173; Цоллер 1998:76). Ju. D. Апресян a szavak konnotációs sajátosságait vizsgálva megállapítja azok szeszélyességét, szövevényes voltát, amely diszharmonióhoz, sőt, gyakran ellentmondáshoz vezet és maga után vonja a szavak enantioszémikus jelentésstruktúrájának kialakulását (Апресян 1995:173). A konnotatív jelentéseken belül is első helyen a szavak és FE-ek **stilisztikai sajátosságaiban, főleg érzelmi színezetében** bekövetkező jelentésváltozások játsszák a fő szerepet.

Lendvai Endre fentebb idézett könyvében pragmatikai (konnotatív) tényezőként az ún. **pejorációt** nevezi meg, amikor is egy pozitív érzelmi töltetű nyelvi egység jelentése negatív érzelmi töltetű jelentéssé alakul át, e két jelentés egyidőben van jelen a nyelvi egység jelentésstruktúrájában és enantioszémikus jelentésoppozíciót hoz létre (Лендван 1998:133). A fordított irányú (**melioratív**) jelentésváltozás lényegesen ritkábban fordul elő. Az alábbi enantioszémikus FE jelentésstruktúrája a **negatív – ↔ + pozitív** előjelű jelentésváltozás előfordulását illusztrálja:

глаза на затылке у кого-л. (прост., шутл.) (Вл: 2-60) 'рассеянный', 'невнимательный' – ↔ + 'внимательный', 'собранный', 'все видит', 'все замечает'

V. N. Collier az enantioszémikus jelentések kialakulásában a pejoráció egyik leggyakrabban előforduló válfajának – az **iróniának** – szerepét emeli ki és rámutat az irónia kettős természetére (Vö.: gör. **eironia** 'tettetés, színlelés') (Цоллер 1998:76). A szótárak értelmezése szerint az irónia **I. 'rejtett, szellemes, finom gúny'** (ÉKsz:603); **I. 'többnyire dicsérő, elismerő szavakba burkolt keserű, de szellemes, finom gúny'** (Bakos 1989:384).

Gúny: 2. *'íroniával úgy teszi nevetségessé a költő az alakokat, jelenségeket, hogy – szintén túlozva – az ellenkezőjét mondja annak, amit érez (látszólag magasztal, dicsőít stb.), mást mond, mint amit értetni akar. Ilyenkor a hangsúly és a szövegösszefüggés mutatja, hogy a mondottak ellentétére kell gondolnunk'* (Szathmári 1961:440). Az irónia kettőssége – a látszólagos pozitív jelentés, valamint a negatív rejtett mondanivaló közötti ellentét – enantioszémikus jelentés kialakulásához vezet. Az iróniában, diffúz voltánál fogva, a látszólagos pozitív és a rejtett negatív jelentéstartalom egyszerre van jelen, egyszerre érvényesül. Ennél fogva V. N. Coller véleménye szerint az irónia a nyelvi egységek érzelmi színezetét jelölő stilisztikai skálán a **pozitív (választékos, ünnepélyes, emelkedett stb.)** és a **negatív (lekicsinylő, durva, rosszalló stb.)** érzelmi színezet két pólusa között helyezkedik el (Цоллер 1998:77).

Az enantioszémia diakrón jelenség. A nyelvfejlődés során a pozitív jelentéstartalmat felváltó új, negatív jelentéstartalom egy ideig egymás mellett létezik a nyelvi egység jelentésstruktúrájában, azonban idővel a negatív jelentéstartalom dominánssá válik és az elsődleges pozitív jelentéstartalom fokozatosan kimegy a használatból, archaizálódik. Így, például a *скамертью допоза* orosz FE első, pozitív előjelű jelentése a mai nyelvállapot szempontjából archaizálódott, s a negatív előjelű jelentés aktivizálódott, domináns jelentéssé vált.

4. A nyelvek közötti frazeológiai enantioszémia jelensége

A homonim FE-ekhez hasonlóan az enantioszémikus jelentéssel rendelkező FE-ek körében is megkülönböztethetünk **belső nyelvi**, valamint **nyelvek közötti (interlingvális) frazeológiai enantioszémiát**. A belső nyelvi enantioszémia egy-egy poliszémikus nyelvi egység a lexéma, vagy a FE jelentései között, belső jelentésstruktúrájában végbement antonimikus jelentésváltozás eredményeképpen jött létre. Amint már fentebb említettem, e jelentésváltozás oka a bennünket körülvevő valóságháttér tárgyai, jelenségei, folyamatai közötti bonyolult dialektikus kapcsolatokban tapasztalható ellentétekben és ezeknek az emberi tudatban történő visszatükröződésében keresendő.

Az **interlingvális frazeológiai enantioszémiáról** akkor beszélünk, amikor a forrásnyelvi és célnyelvi FE-ek lexikális összetételükben, grammatikai szerkezetükben és stilisztikai sajátosságaikat tekintve egymással teljesen megegyeznek, de az általuk kifejezett jelentés teljesen ellentétes, vagyis a két nyelv frazeológiai egységei között antonimikus – enantioszémikus – jelentésviszony áll fenn. A nyelvek közötti frazeológiai enantioszémiával a szakirodalomban eddig behatóbban még nem foglalkoztak. Az egybevető frazeológiai témájú

munkákban csupán utalások történnek egyes nyelvek FE-ei közötti enantioszémikus jelentésviszony meglétére (Földes 1987:32; Nagy 2000:38). Azon kevés munkák egyike, amelyben a szerző felveti a nyelvek közötti frazeológiai enantioszémia lehetőségét, itt mindenekelőtt Földes Csaba Magyar-német-orosz beszédfordulatok c. munkáját kell megemlíteni (Földes 1987). Földes Csaba oktatási célokat szolgáló háromnyelvű frazeológiai szótárának előszavában a német-orosz-magyar FE-ek ekvivalencia-problémáit vizsgálva rámutat azokra az esetekre, amikor két különböző nyelv FE-ei minden tekintetben (lexikális összetételükben, grammatikai szerkezetükben, stilisztikai sajátosságaikban) egymásnak pontos ekvivalensei, de összjelentéseik ellentétesek, egymással antonimikus jelentésviszonyban állnak. Példaként a *jd. hat Grütze im Kopf* német FE-et hozza fel, melynek jelentése '*nagyon okos*', ellenben a német FE orosz nyelvi kvázi ekvivalensének, a *каша в голове* jelentése ezzel antonimikus: '*tompa agyú, lassú felfogású*'; '*nehezen fog az esze*'. Az oroszral adekvát népies magyar kifejezés *korpa / káposztalé / szalma / víz van a fejében* az orosz FE szemantikai tartalmát adja vissza: '*ostoba, buta <ember>*' (nép) (ONG: k-265) (Földes 1987:32).

És végül mind a magyar, mind pedig az orosz nyelvben külön figyelmet érdemelnek azok a monoszém FE-ek, amelyek pozitív előjelű szerkezeti megformáltsága (formai oldala) csupán háttérül szolgál a negatív jelentéstartalom kifejezésének. Lendvai Endre a fentebb említett könyvében felveti annak lehetőségét, hogy az alábbi, műfajilag az orosz FE-ek különböző csoportjaihoz (szállóigékhez, közmondásokhoz, szóláshasonlatokhoz) tartozó monoszém FE-ekre úgy lehet tekinteni, mint tipikus enantioszémikus jelentések hordozóira:

медвежья услуга ('вред, неприятность' = 'kellemetlenség, kár')

дела как сажа бела ('дела обстоят плохо' = 'rosszul állnak a dolgok')

нужно, как собаке пятая нога ('вовсе не нужно' = 'egyáltalán nincs szükség rá')

сидит как на корове седло ('плохо сидит на ком-л., совсем не идёт кому-л.' = 'nem illik rá vmi') (Лендваи 1998:134)

Az ezekhez hasonló FE-ek szemantikai sajátosságai további tanulmányozást, alapos elemzést igényelnek. Különösen érdekesnek és nehéznek tűnik ezek szótári szemantizációja, idegen nyelvi megfeleltetése:

van eszemben! (azaz: *eszemben (eszem ágában) sincs!*) = *и в уме (и в мыслях / помыслах) нет!*; даже (и не) думаю об этом; я вовсе не намерен; далёкий от мысли; чёрта с два! (М-О: I/638)

Ezeknél a FE-ek idegen nyelvi szemantizációja során nagyon gyakran az antonimikus fordítás eszközével kell élnünk:

гладить по шерсти кого-л. (ФСРЯ:102) = *szőrmentén bánik* vkivel; *elnéző* vkivel szemben; *kesztyűs kézzel bánik* vkivel (G-U: M-O/815)

гладить против шерсти кого-л. (ФСРЯ:102) = *nem bánik* vkivel *szőrmentén*; *nem elnéző* vkivel szemben; *nem bánik* vkivel *kesztyűs kézzel* (G-U: M-O/815)

Véleményem szerint azonban a fenti monoszém FE-ekhez hasonló orosz és magyar állandósult nyelvi egységek esetében nem beszélhetünk enantioszémikus jelentésstruktúráról, mivel az enantioszémikus jelentésoppozíció csak az egy és ugyanazon nyelvi egység (lexéma vagy FE) különböző jelentései között alakulhat ki.

Az enantioszémikus jelentések ellentétén alapulnak és enantioszemiáról csak akkor beszélhatunk, ha egy nyelvi egység egyidőben egy pozitív és egy negatív jelentéstartalom hordozója.

A szóban forgó FE-ek esetében csupán arról van szó, hogy a pozitív előjelű szerkezeti megformáltság mögött egy negatív előjelű jelentés rejlik. Ebben az esetben a **tartalom és a forma** közötti dialektikus egység megbomlásáról van szó. A *медвежья услуга* jelentése 'неумелая услуга, причиняющая только неприятность' (Ф: у-131). E frazeologizmus nem rendelkezik még egy – az alábbival ellentétes – jelentéssel. Ez vonatkozik a Lendvai Endre által említett többi orosz FE-re, valamint az alább felsorolt hasonló magyar FE-ekre is.

Lendvai Endre által fentebb példaként felsorolt orosz FE-ekkel azonos természetű magyar FE-ek között számos olyan állandósult nyelvi egység található, melynek szerkezetén belül variánsként együtt van az állító és tagadó szerkezeti forma, azonban ezek a formák egy és ugyanazon jelentéssel rendelkező FE különböző variánsai. A frazeológiai variánsok formailag különböznek ugyan (egy állító és egy tagadó alakban realizálódnak), de jelentésükben nem ellentétesek (annál is inkább, hogy monoszém FE-ekről van szó). Példaként hadd áljanak itt az alábbi magyar FE-ek:

vastag bőr van [nincs bőr] az arcán [a képén v. durva: a pofáján] = *nincs benne szeméremérzet, tisztességtudás; nagyon szemtelen (biz)* (ONG: b-1213). E FE variánsai:

vastag bőr van az arcán [a képén v. durva: a pofáján]

nincs bőr az arcán [a képén v. durva: a pofáján]

van bőr az arcán [a képén v. durva: a pofáján] (ONG: b-1212)

Ez utóbbi, harmadik variánst O. Nagy Gábor szótára külön FE-ként tartalmazza, amelyet az előző frazeologizmus tagadó változatának harmadik, állító variánsának lehet tekinteni: *van bőr az arcán [a képén v. durva: a pofáján]* = *annyira arcátlan, pimasz (, hogy)...* (biz) (ONG: b-1212), amely az első két variánsal azonos, negatív

jelentéstartalommal rendelkezik, azaz: **nincs bőr az arcán [a képén v. durva: a pofáján]** 'nagyon szemtelen, nincs benne szeméremérzet, tisztességtudás' (biz) (ONG: b-1213).

Az alábbi magyar FE-ek a pozitív formai kifejezés ellenére negatív jelentéstartalom hordozói:

van eszemben! [Eszemben sincs!] = <kérés, felszólítás visszautasítása:> *dehogyan teszem meg!* (ONG e-704). A FE jelentése: 'nincs szándékában megtenni'.

van képe vmihez = (biz) *hogyan nem szégyelli, restelli megtenni* (M-O: I/1226). A FE jelentése: 'szégyentelen (, mert megteszi)'.

van szeme (megtenni) (Vö.: (hogy) **van szeme** (??)) = *hogyan nem restelli magát (, mikor volna miért)* (ONG: sz-574). E FE jelentése: 'nincs szeme', 'szégyentelen'.

van szíve megtenni vmit; **volna szíve megtenni** vmit; **van (volna) szíve hozzá megtenni** vmit frazeológiai variánsok ugyancsak negatív jelentéstartalom hordozói: *szívtelen, mert megteszi v. megtette* Vö.: **van [volna] szíve hozzá [vmit (meg)tenni]? = képes (volna) megtenni, nem tartja vissza a jó érzése tőle?** (ONG: sz-957). A fenti FE jelentése: 'szívtelen, lelketlen'.

sokra megy vele! = 'nem megy sokra vele; nem sok hasznát veszi; nem boldogul vele'. A beszédből elvont saját példa jelentése: 'nem sok hasznát veszi'.

Befejezésül tehát ismételten megállapítható, hogy az enantioszémia kialakulása során a poliszémikus szavak és frazeológiai egységek jelentései között a nyelv fejlődésének két ellentétes tendenciája ütközik egymással. A **poliszémia-enantioszémia** jelentésoppozícióban a dialektika egyik legfontosabb alaptörvénye – **az ellentétek egysége és harca** érhető tetten.

A frazeológiai enantioszémia – objektíven létező nyelvi tényező, amely szinkrón és diakrón aspektusban egyaránt tetten érhető, ami egyrészt azt jelenti, hogy egy poliszém nyelvi egység jelentésszerkezetén belül a nyelvfejlődés egy bizonyos szakaszában nyomon követhető, másrészt az antagonisztikus axiológikus jelentések kronológiailag archaizálódhatnak.

V. AZ OROSZ ÉS A MAGYAR SZOMATIKUS FRAZEOLGIZMUSOK BESZÉDSZINTŰ EGYBEVETŐ VIZSGÁLATA

5.1. A beszéd és a nyelv fogalmának meghatározása.

A frazeologizmusok nyelvi és beszédszinten

Az orosz és a magyar szomatikus frazeologizmusok nyelvi szintű egybevető vizsgálata során a nyelvészeti szakirodalomban a nyelv és a beszéd fogalmával kapcsolatos nézetekről már bővebben is szóltam. Ezúttal még néhány gondolattal szeretném még kiegészíteni a nyelv és a beszéd értelmezését, a Saussure óta eltelt időszak nyelvészeti vizsgálatainak fényében.

A **beszéd** az egyénnek társadalmi érvényű eszközökkel és formában való hangos reagálása külső vagy belső ingerekre, szerepe – sőt általában célja is – valami belső tartalom kifejezése és ezáltal a társadalom más tagjainak tájékoztatása és gondolati vagy cselekvésbeli magatartásának befolyásolása (**Deme 1978:11**).

A **nyelv** a társadalomban élő emberek beszédtevékenységét szolgáló eszközöknek rendszert alkotó állománya, mely a valóság tükrözésére alkalmas konvencionális jelekből áll (**Deme 1978:29**).

Telegdy Zsigmond értelmezésében a **beszéd** összefoglaló neve mindannak, amit egy emberi közösség tagjai, vagyis az ugyanazon a nyelven beszélő emberei érintkezésük során mondanak. A beszéd eszerint mondatok végtelen sorából áll. A **nyelv** viszont azoknak az elemeknek és szerkesztési szabályoknak összessége, amelyeknek a birtokában a közösség tagjai létrehozzák és megértik ezeket a mondatokat, a beszédet. A beszédben, mondatainak alkotásában, mint szigorú előíráshoz igazodunk a nyelvhez, ezért a nyelvet egészében is szabálynak, a beszéd szabályának szoktuk minősíteni (**Zánthó 1994:31**).

Végül a beszéd és nyelv jelentésének megértéséhez álljon itt példaként **F. de Saussure** értelmezése: „*A nyelvezetet vizsgáló stúdiumnak két része van: az egyiknek, a lényegesnek a tárgya a nyelv, mely lényegében társadalmi és egyéntől független, ez a stúdium kizárólag pszichikai jellegű, a másíknak, a másodlagosnak a tárgya a nyelvezet egyéni része, vagyis a beszéd, a hangképzést is beleértve: ez pszichofizikai természetű*” (idézi: **Zánthó 1994:32**).

A frazeologizmusok nyelvi szinten már felvázolt és elemzett ismérveit beszédszinten is elváránk. Beszédszinten azonban a frazeologizmusok nagyon rugalmasan alkalmazkodnak a beszélő egyéniségéhez, a mondanivalóhoz. Tehát az, hogy a frazeologizmusok szótári

alapalakja beszéd szinten hogyan viselkedik, hogyan épül be a mondatba, nemcsak a frazeologizmusok paradigmatiságaitól függ, hanem az író (beszélő), a nyelv használójának személyétől is, hogy beszéd szinten mennyire alkotóan, egyénileg rögtönözve alkalmazza a frazeologizmusokat, és a frazeologizmusok szerkezetében és jelentésében milyen egyéni alakváltoztatásokat visz véghez.

Az orosz és magyar frazeologizmusoknak a kommunikáció során történő használatában a következő beszéd szintre jellemző alakváltoztatásokat figyelhetjük meg:

A. Szabályos alakváltoztatások

1. A FE alapalakja, minden változtatás nélkül épül be a mondatba (egy paradigmával rendelkező frazeologizmusok).
2. A FE a vonzataival épül be a mondatba.
3. A FE az igei komponensen keresztül épül be a mondatba.
 - a) az igei komponens teljes paradigmával rendelkezik.
 - b) az igei komponens hiányos paradigmával rendelkezik.
 - c) az igei komponens Ø paradigmával rendelkezik.

B. Szabálytalan alakváltoztatások

1. Inverzió (fordított szórend).
2. Beszúrás.
3. Utalás.
4. Helyettesítés.
5. Elliptálás.
6. Kombináció.
7. Kontamináció.

A. Szabályos alakváltoztatások

A FE szabályos alakváltoztatásán azt értem, hogy szófajának megfelelő paradigmája és vonzatai segítségével épül be a mondatba:

- 1. A FE alapalakjával, minden változtatás nélkül épül be a mondatba (egy paradigmával rendelkező frazeologizmusok).**

A FE használója beszéd szinten semmit nem változtat a FE-en, úgy helyezi be a mondatba, ahogy az adott frazeologizmus a szótárban megtalálható.

*«В конце ноября, в оттепель, часов в девять утра, поезд Петербургско-Варшавской железной дороги **на всех парах** подходил к Петербургу» (Ф. Достоевский. Идиот, 5)*

(Vö.: *на всех парах*) (ФСРЯ:311).

«Впрочем, известно, что человек, слишком увлекшийся страстью, особенно если он в летах, совершенно слепнет и готов подозревать надежду там, где вовсе её и нет, мало того, теряет рассудок и действует как глупый ребёнок, хотя бы и был **семи пядей во лбу**» (Ф. Достоевский. Идиот, 59)

(Vö.: **семи пядей во лбу**) (ФСРЯ:373).

«И почему ... зачем, зачем я к нему, как **угорелая кошка**, теперь прибежала и сама же его сюда притащила?» (Ф. Достоевский. Идиот, 375)

(Vö.: **угорелая кошка**) (ФСРЯ:210).

«Идём мы с ним давеча **по горячим следам** к Вилкину» (Ф. Достоевский. Идиот, 508)

(Vö.: **по горячим следам**) (ФСРЯ:430).

«**Вечная память покойнику**, а чуть меня тогда до смерти не убил!» (Ф. Достоевский. Идиот, 12)

(Vö.: **вечная память покойнику**) (ФСРЯ:310).

2. A FE a vonzataival épül be a mondatba:

«...даже сам поэт, может быть, попал в просак и принял эту злобу за слезы умиления, тем и номер, **мир его праху**» (Ф. Достоевский. Идиот, 469)

(Vö.: **мир праху** кого, чьему) (ФСРЯ:249).

«Всё это **вылетело у него из ума**, кроме одного того, что пред ним сидит она, а он на неё глядит...» (Ф. Достоевский. Идиот, 403)

(Vö.: **вылетать/вылететь из головы (из ума)** у кого) (ФСРЯ:94).

«Да вот она и сама, **легка на помине**. Я знал, что она придёт: она благородная, хоть и есть недостатки» (Ф. Достоевский. Идиот, 137)

(Vö.: **кто-л. лёгок на помине**) (ФСРЯ:221).

3. A FE az igei komponensen keresztül épül be a mondatba:

а) az igei komponens teljes paradigmával rendelkezik:

«Я знаю, как вы полгода назад, при всех **предложили ей вашу руку**» (Ф. Достоевский. Идиот, 492)

(Vö.: **предлагать / предложить руку** кому-л.) (ФСРЯ:352).

«И он снова стал в оцепенении среди тротуара, но до того изумленный, что даже **разинул рот**» (Ф. Достоевский. Идиот, 373)

(Vö.: **разевать/разинуть рот**) (ФСРЯ:380).

«Ипполит вдруг опустил глаза и схватился за рукопись, но в эту же секунду поднял опять голову, и сверкая глазами, с двумя красными пятнами на щеках, проговорил, **в упор смотря** на Фердыщенко...» (Ф. Достоевский. Идиот, 443)

(Vö.: **в упор/прямо смотреть, глядеть** на кого-л., на что-л.) (ФСРЯ:497).

«Доходило иногда до того, что самые пустейшие вещи сердили Лизавету Прокофьевну ужасно и **выводили из себя**» (Ф. Достоевский. Идиот, 373)

(Vö.: **выводить из себя** кого-л.) (ФСРЯ:91).

b) az igei komponens hiányos paradigmával rendelkezik:

«*Всё пошло прахом!*» (Ф. Достоевский. Идиот, 568)
(Vö.: *идти/пойти прахом*) (ФСРЯ:182).

c) az igei komponens Ø paradigmával rendelkezik:

и был таков; был да сплыл; поминай как звали; игра не стоит свеч; боже мой!; слава богу!

в ногах правды нет; куда ворон костей не заносил; наше вам с кисточкой

B. Szabálytalan alakváltoztatások:

1. Inverzió (fordított szórend):

A szórendi változtatás során a nyelvhasználó az alapalakban szereplő komponensek sorrendjét felcseréli.

A FE-ek egyik legfontosabb tulajdonsága a szerkezeti, grammatikai, lexikális és szórendi állandósultság, amely biztosítja a FE reprodukálhatóságát, beszéd közbeni felidézhetőségét. A FE-ek ismérveinek tárgyalása során már említésre került, hogy a FE-ek lexikális építőelemeinek, grammatikai formájának, szórendjének állandósultsága bizonyos határokon belül megengedi a variálhatóság lehetőségét. Juhász József a FE-k általa legfontosabbnak tartott ismérvének – **az állandósultságnak** – valamint az ezzel ellentétesen ható variabilitásnak a kapcsolatát vizsgálva a lényegyet emeli ki, amikor rámutat, hogy a frazeológiában is „... *az invariáns fogalma együtt jár a variáns fogalmával*” (Juhász 1982:101). A variabilitás jelensége kiterjed a FE-ek szórendjére is. A dolgozat korpuszán végzett elemzések azt bizonyítják, hogy a variabilitás többi formáihoz viszonyítva a szórendbeli variabilitás a FE-ek körében lényegesen ritkábban előforduló jelenség. Juhász József és Rozgonyiné Molnár Emma a FE-ek szórendi változatait a szerkezeti változatokon belül vizsgálják, és tisztán szórendi variánsokban létező magyar FE példaanyaguk között – az általam vizsgált orosz és magyar frazeológiai anyaghoz hasonlóan – csak néhány FE-re jellemző: *a végére jár vminek – vminek a végére jár* (Juhász 1982:111; Rozgonyiné 1980:576).

Állományi szinten a FE-ekre valóban kevésbé jellemző a szórendi variabilitás, azonban használati szinten az írók és a beszélők széles körben alkalmazzák az inverzió (a fordított szórend) eszközét, amit egyrészt a mondatbeli beszerkesztés körülményei, a FE-ek kapcsolódási lehetőségei, az írók, a nyelvhasználók szándékai határoznak meg, másrészt, a FE-ek szórendjének megváltoztatását stilisztikai célok is motiválják. A FE-ek megszokott, stabil szórendjének megváltoztatásával az író, a beszélő meglepetésként, a beszélőt, felkelti és ráirányítja figyelmét a mondanivaló tartalmára.

„Az ókori olimpiai játékokon csak fedhetetlen és szabad születésű görög polgárok vehettek részt. Nem versenyezhetett az sem, **akinek a kezéhez vér tapadt.**” (Reggeli Délvilág 1991/14. sz.)

(Vö.: **vér tapad vkinek a kezéhez**) (ÉKsz:1335).

Az alábbi orosz és magyar példák szemléletesen bizonyítják az inverzió eszközének széleskörű használatát az írói nyelvben, valamint a sajtónyelvben egyaránt. Az inverzió lehetősége ismételt bizonyítéka annak a „flexibilitásnak”, hajlékonyságnak, amely a FE-ek szerkezetét és szemantikáját jellemzik. A FE-ek szerkezeti, grammatikai, lexikális és szemantikai állandósultságuk (megkövültségük) ellenére használati szinten nagyon rugalmasan funkcionálnak, és maradéktalanul betöltik nyelvi és beszédbeli funkciójukat – a valóságháttér bizonyos tárgyainak, jelenségeinek, cselekvéseinek, folyamatainak megnevezését, és megnevezésén túl azok értékelését, jellemzését. Ezen értékelő-jellemző funkció is megkülönbözteti a FE-eket a szavaktól.

Чебутыкин: Как вышел из университета, так не ударил пальцем о палец (А. Чехов. Три сестры, 457)

(Vö.: **палец о палец не ударить; пальцем о палец не ударить**) (ФСРЯ:490).

Войницкий: Все твои работы, которые я любил не стоят гроша медного (А. Чехов. Дядя Ваня, 511)

(Vö.: **гроша медного (ломаного) не стоит**) (ФСРЯ:456).

Соня: ...боялись потратить на себя копейку... Мы не ели даром хлеба (А. Чехов. Дядя Ваня, 512)

(Vö.: **даром хлеб есть**) (ФСРЯ:155).

Астров: ...и мы стали такими же пошляками, как все (живо). Но ты мне зубов не заговаривай, однако (А. Чехов. Дядя Ваня, 515)

(Vö.: **зубы заговорить / заговаривать кому-л.**) (ФСРЯ:161).

Маша: Я не люблю своего отца...но к вам лежит моё сердце (А. Чехов. Чайка, 448)

(Vö.: **сердце (душа) не лежит к кому-л., к чему-л.**) (ФСРЯ:150).

«Дома все состоит в моей воле, только отец по обыкновению дурачится, но ведь это совершенный безобразник сделался, я с ним уже и не говорю, но, однакож, **в тисках держу**, и право, если бы не мать, так указал бы дверь» (Ф. Достоевский. Идиот, 35)

(Vö.: **держать в тисках**) (ФСРЯ:476); (Vö. még: **в тисках держать кого, что; быть, находиться в тисках; в тиски зажать, взять кого, что, попасть**) (Вл: т-86).

«...я и действительно не знал, куда **голову приклонить**» (Ф. Достоевский. Идиот, 41)

(Vö.: **приклонить голову**) (ФСРЯ:355).

«— Третьего дня **слово дала**» (Ф. Достоевский. Идиот, 34)

(Vö.: **дать слово кому-л.**) (ФСРЯ:125).

«Талант, там он так у меня расчеркнулись старинным почерком: “Игумен Пафнутий руку приложил”...» (Ф. Достоевский. Идиот, 61)
(Vö.: **приложить руку** к кому, к чему) (ФСРЯ:355).

«Дело, впрочем, чрезвычайно глупое, был я тогда ещё только что прапорщиком в армии **лямку тянул**» (Ф. Достоевский. Идиот, 171)
(Vö.: **тянуть лямку**) (ФСРЯ:486).

2. Beszűrás:

A nyelvhasználó a frazeologizmus nyelvi szintű lexikális és szerkezeti egységét megbontja, és beszéd szinten a frazeologizmusok alkotótagjai közé oda nem tartozó szavakat szűr be:

«Не жанжаронь опять, не **дай** опять промаха, но и не струсь, смотри!» (Ф. Достоевский. Идиот, 544)
(Vö.: **давать/дать промах**) (ФСРЯ:125).

«Он хохотал ужасно. Келлер, действительно бывший чуть не на иголках до тех пор, пока не удовлетворился...» (Ф. Достоевский. Идиот, 408)
(Vö.: **быть на иголках**) (ФСРЯ:177).

«Тема завязавшегося разговора, казалась была не многим по сердцу...» (Ф. Достоевский. Идиот, 376)
(Vö.: **не по сердцу** (во 2 зн.) (ФСРЯ:422).

Войницкий: Дайте себе волю хоть раз в жизни **влюбитесь** поскорее в какого-нибудь водяного **по самые уши** и бултых с головой в омут (А. Чехов. Дядя Ваня, 500)
(Vö.: **по уши** влюблён, влюбиться, втрескаться, врезаться в кого) (ФСРЯ:501).

Гаев: Вот так и будем с трёх концов — и **дело** наше в **шляпе** (А. Чехов. Вишнёвый сад, 591)
(Vö.: **дело в шляпе**) (ФСРЯ:132).

Тригорин: Вы, как говорится, **наступили на** мою самую любимую мозоль, и вот я начинаю влюбляться и немного сердиться (А. Чехов. Чайка, 455)
(Vö.: **наступить / наступать на любимую мозоль** кому) (ФСРЯ:268).

Войницкий: Я и Соня **выжимали** из этого имени **последние соки** (А. Чехов. Дядя Ваня, 495)
(Vö.: **выжать / выжимать соки (сок)** из кого-л.) (ФСРЯ:93).

Az író különböző stilisztikai célból önkényesen megváltoztatja a FE-et. A következő orosz FE-ben a **-то** nyomatékosító szó használata nemcsak kiemeli a FE jelentését, hanem egyben nyomatékosítja annak stilisztikai sajátosságait, érzelmi színezetét is: tartalmi szempontból a **-то** nyomatékosító szó méginkább kiemeli a FE-nek a népnyelvi stílusrétegbe való tartozását:

«Что ты **на стены-то** лезешь? – досадливо проговорила Белоконская...» (Ф. Достоевский. Идиот, 622) (Vö.: **лезть/полезть на стену**) (ФСРЯ:224).

3. Utalás:

A nyelvhasználó a szövegben egy lexémával utal a frazeologizmusra, amely az olvasóban, vagy a beszélgetőtársban felidézi a FE jelentését és ugyanazon asszociációkat váltja ki, mint a frazeologizmus egésze (teljes alakjával és összjelentésével):

«Наобум позвонили в комиссию изящной словесности по добавочному № 930 и, конечно, никого там не нашли» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 52).

(Vö.: *наобум Лазаря (ФСРЯ:266)*)

Csupán az érdekesség kedvéért említettem meg, hogy néha a célnyelvi fordításban is találkozunk olyan esetekkel, amikor csak egyszavas utalás történik a forrásnyelvi FE-re:

«Высокий тенор Берлиоза разносился в пустынной аллее, и по мере того, как Михаил Александрович забирался в дебри, в которые может забираться, не рискуя свернуть себе шею, лишь очень образованный человек...» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 5-6).

(Vö.: *свернуть <себе> шею (голову, башку) (прост.) (ФСРЯ:411)*).

4. Helyettesítés:

A nyelvhasználó a frazeologizmusok valamely komponensét más szóval helyettesíti:

«Ну, а мы такого письма ещё не получали. Хоть нам и не учиться здесь нос-то перед ним подымать» (Ф. Достоевский. Идиот, 384)

(Vö.: *задирать (драть, поднимать) нос перед кем) (ФСРЯ:163)*).

«...и именно вас предложили поймать на зубок» (Ф. Достоевский. Идиот, 382)

(Vö.: *попадать на зубок) (ФСРЯ:176)*).

«...по своей всегдашней привычке, слишком забежали вперёд и из мухи сочинили слона» (Ф. Достоевский. Идиот, 575)

(Vö.: *делать из мухи слона = bolhából elefántot csinál) (ФСРЯ:131)*).

Астров: А когда не знают, какой ярлык прилепить к моему лбу, то говорят: "Это странный человек!" (А. Чехов. Дядя Ваня, 498)

(Vö.: *наклеить / наклеивать ярлыки (ярлык) (ФСРЯ:264)*).

Любовь Андреевна: ...Я люблю его...это камень на моей шее (А. Чехов. Вишнёвый сад, 608)

(Vö.: *вешать / повесить себе камень на шею) (Вл: к-44)*).

«И не стыдно, не стыдно тебе, варвар и тиран моего семейства, варвар и изувер. Ограбил меня всю, соки высосал и тем ещё недоволен» (Ф. Достоевский. Идиот, 151)

(Vö.: *высасывать/высосать кровь из кого (К: к-372) (ФСРЯ:96)*).

«— Да вечно, что ли, ты мне дорогу переступать будешь! — заревела Таня...» (Ф. Достоевский. Идиот, 135)

(Vö.: *перебегать дорогу кому (К: д-217) (ФСРЯ:313)*).

«Но слова Настасьи Филипповны ударили в него как громом, услышав о смерти дяди, он побледнел как платок и повернулся к вестовице» (Ф. Достоевский. Идиот, 397) (Vö.: как громом поразить (ошеломить, оглушить) (К: г-335)).

5. Elliptálás:

Az elliptálás olyan jelenség, amikor a nyelv használója beszéd szinten a FE-ből kihagy egy vagy több, – nyelvi szinten a FE-hez tartozó – komponenst.

A használat során a beszélő (író) csak a FE egy részét építi be a mondatba, a másik részét elhagyja. Általában közmondások használata során figyelhető meg ez az alakváltoztatás. Az elliptált alak használata beszéd szinten általában elég ahhoz, hogy a közmondás illetve a frazeologizmusok jelentése felidéződjön az orosz olvasóban:

«По чашке кофею выпивалось барышнями ещё раньше, ровно в десять часов, в постелях, в минуту пробуждения. Так им полюбили и установилось **раз навсегда**» (Ф. Достоевский. Идиот, 43)

(Vö.: **раз и навсегда**) (ФСРЯ:376).

«О, я ведь в этой комнате просил, я ведь знаю, а я бы вышел куда-нибудь, где бы вы указали, потому я привык, а вот уже часа три не курил. Впрочем, как вам угодно, и знаете, есть пословица: **в чужой монастырь...**» (Ф. Достоевский. Идиот, 22)

(Vö.: **в чужой монастырь со своим уставом не входят/не лезь**) (К: м-217).

«– Совсем не случайно, была дуэль **на смерть**, его и убили» (Ф. Достоевский. Идиот, 401)

(Vö.: **не на жизнь, а на смерть**) (ФСРЯ:158).

«Вот, дескать, видите эту голову, так вот этою **собственною своею головою** я за него поручусь, и не только голову, но даже **в огонь!**» (Ф. Достоевский. Идиот, 508)

(Vö.: **идти в огонь и в воду**) (ФСРЯ:294) (Vö.: még: голову прозакладывать, что ... ≈ голову готов прозакладывать) (Вл: г-256).

6. Kombináció:

A kombináció olyan alakváltoztatást jelent, amikor az író, vagy a beszélő egyszerre több alakváltoztatásnak teszi ki a frazeologizmust, így pl. felcseréli az alkotótagok sorrendjét, beszúr oda nem tartozó szavakat stb.

«И проклятый, проклятый этот болтун Евгений Павлыч всем разговором один завладел! Ишь разливается, **вставить не даёт**» (Ф. Достоевский. Идиот, 376)

(Vö.: **давать слово** кому (во 2 зн.)) (ФСРЯ:125); **вставлять / вставить слово, словечко** в текст, в разговор (G-U: О-М/61).

«– Что-о? – в удивлении, в негодовании, в ужасе протянула вдруг Лизавета Прокофьевна: - что та-а-кое? Она ушам своим **не хотела верить**» (Ф. Достоевский. Идиот, 388)

(Vö.: **не верить своим ушам**) (ФСРЯ:60).

«Он должен теперь **испытать ещё** эту ужасную чашу, и главное, в такую минутку!» (Ф. Достоевский. Идиот, 123)

(Vö.: *пить (выпить, испить, допить) <горькую> чашу до дна*) (ФСРЯ:321).

7. Kontamináció (vegyítés):

Mind a FE-ek variabilitása, beszéd közbeni alakváltoztatásai, mind pedig a FE-ek kontaminációja közvetlen kapcsolatban van az egyén beszédtevékenységével, a szavak és frazeologizmusok beszéd közbeni kész egységként történő reprodukálásával, emlékezetünkben való felidézésével – azaz magával az **onomasziológiai aktussal**. A bonyolult szerkezettel rendelkező FE-ek reprodukálása, felidézése azonban A. M. Emirova orosz nyelvész véleménye szerint nem csupán egyszerű onomasziológiai aktus, hanem egyben a beszélő részéről jelentős mentális erőfeszítéseket igénylő bonyolult pszichikai folyamat eredménye is. A. M. Emirova a FE-ek beszéd közben történő reprodukálásának lényegére mutat rá, amikor kifejti, hogy a FE-ek reprodukálása nem egyéb, mint a frazeologizmusoknak az emlékezetben történő, az érzékelés támasztól nélküli újraalkotása (**Эмирова 1988:55**). A FE-ek reprodukálása - a felidézés, az emlékezés pszichikai műveletének, valamint különböző asszociációs folyamatok segítségével - a FE-ek tematikus és fogalmi csoportjain (a szemantikai mezőkön) keresztül történik.

Beszédszinten a FE-ek szerkezetét és szemantikáját érintő különböző transzformációk is a FE-ek alakjának és szemantikájának a beszédtevékenység során történő rekonstruálásával kapcsolatos folyamatokra vezethetők vissza. A FE-ek különböző szerkezeti és szemantikai transzformációi egyrészt a beszélő pragmatikai önkényének, kommunikációs szándékának megfelelően, másrészt viszont spontán asszociációk következtében jönnek létre.

A FE-ek kontaminációja is bonyolult logikai–asszociációs folyamatok eredményeképpen, általában spontán módon, anélkül jön létre, hogy a beszélő a kontaminációs művelet eredményeképpen létrejövő pragmatikai hatást tudatosan és előre megtervezné.

Beszédszinten a nyelv használója két vagy több frazeologizmust vegyít. A stilisztikai szakirodalomban a kontaminációt (a FE-ek vegyítését) stilisztikai hibának tartják, mivel képzavarhoz, illetve hibás FE létrehozásához vezet. A szépirodalmi művekben, így például, Dosztojevszkij Félkegyelmű c. regényéből vett alábbi példamondatban is az író stilisztikai célból, bizonyos stílushatás elérése érdekében vegyít egyszerre öt FE-et. A kontamináció által keletkezett képzavar a beszélő egzaltált állapotát, zavarát ábrázolja, s azon igyekezetét, hogy minél képszerűbbé, nyomatékosabbá tegye mondanivalóját. Igyekezetében egyszerre három FE merül fel emlékezetében, és ezeket eggyé gyúrja – egy FE-gé vegyíti. Az írók által stilisztikai célból létrehozott kontaminációt nem tekinthetjük hibának.

A kontamináció egyik legegyszerűbb formája, amikor két, azonos komponenssel rendelkező, jelentésükben közeli FE vegyül:

Трофимов: Не надо обманывать себя, надо хоть раз в жизни взглянуть правде прямо в глаза (А. Чехов. Вишнёвый сад, 607)

(Vö.: смотреть / глядеть правде в глаза (ФСРЯ:439); смотреть / глядеть прямо в глаза кому (ФСРЯ:440)).

«— Эх! Ух! — кривился чиновник, и даже дрожь его пробирала, — а ведь покойник не то что за десять тысяч, а за десять целковых на тот свет сживывал, — кивнул он князю» (Ф. Достоевский. Идиот, 15).

(Vö.: отправить/отправлять на тот свет кого-л. (ФСРЯ:305); Сжить/сживать (сознать / сгонять) со света кого (ФСРЯ:422)).

Más esetekben a kontaminációs folyamat a benne résztvevő FE-ek egy vagy több alkotótagjának elhagyásával jár együtt:

«Вот, дескать, видим эту голову, так вот этою собственно своею головой я за него поручусь, и не только голову, но даже в огонь» (Ф. Достоевский. Идиот, 508).

(Vö.: ручаться / поручаться (отвечать/ответить) головой за кого-л., за что-л. (ФСРЯ:300); Идти / пойти в огонь и в воду за кого-л., за что-л. (ФСРЯ:294)).

«Эту женщину введут в дом, где моя дочь и где моя жена! Но покамест я дышу, она не войдёт! Я лягу на порогу и пусть перешиagnet через меня!» (Ф. Достоевский. Идиот, 111)

(Vö.: переступить (перешагивать, переходить) через порог кого, чего, чей (К: n-295)) (ФСРЯ:317); только через мой труп! (ФСРЯ:482)).

Nagyon gyakran egyszerre több FE is kontaminálódhat. A kontaminációs folyamatban részt vevő FE-ek alakja ilyenkor különböző mértékben deformálódhat: a leggyakoribb deformálódás a FE-ek alkotótagjainak elhagyása. A kontamináció során fordított folyamat is lehetséges: a kontamináció eredményeképpen létrejövő képződmény új taggal (tagokkal) is bővíülhet. Az alábbi példamondatban egyszerre öt FE kontaminálódik:

«Сам испытывал и сам знаю, когда чужой... так сказать нос... по пословице... лезет туда, куда его не спрашивают» (Ф. Достоевский. Идиот, 549)

(Vö.: совать / сунуть <свой> нос куда, во что (прост.) (ФСРЯ:444); совать <свой> нос куда не просят (ФСРЯ:444); Соваться / сунуться своим носом куда, во что (ФСРЯ:444); в чужие дела не суйся! (К: d-49); не совать нос туда где тебя (вас) не спрашивают (К: n-260)).

5.2. A nyelvek közötti frazeológiai ekvivalencia problémája

Ami az orosz frazeologizmusok magyar nyelvi megfeleltetésével kapcsolatos kutatási előzményeket illeti, a vonatkozó orosz, magyar és külföldi fordításelméleti szakirodalom az utóbbi évtizedekben öröndetesen nagyot fejlődött.

Az orosz és a magyar FE-ek beszéd szintű **ekvivalencia-típusainak** feltárása során főleg a gazdag orosz és magyar fordításelméleti szakirodalom elméleti és gyakorlati eredményeit vettem alapul. A FE-ek ekvivalencia-típusaival, a megfeleltetések módozataival kapcsolatban számos koncepció létezik és terminológiai sokféleség tapasztalható (**Фёдоров 1983:159-163; Комиссаров 1960:51-62; Кунин 1984:10-11; Влахов-Флорин 1986:228-266; Татар 1997a:311-320; Дьёрке 1977:77-86, 2000:123-137; Фёльдеш 1987a:109-116; Пете 1989:161-163; Варкони 1984:67-86; Юхас 1996:59-68; Салаи 1987:40-46; Hajzer 1964; Csige 1982**).

Az orosz FE-ek magyar nyelvi megfeleltetése során A. V. Kunyin elméletét tartom legcélravezetőbbnek, aki az angol-orosz FE-ek fordításában a frazeologizmusok formai és tartalmi oldalát, valamint mondatbeli funkcióját egyaránt figyelembe veszi (**Кунин 1984:10-11**).

Az egybevető nyelvészeti és a FE-ek fordításával kapcsolatos szakirodalomban a FE-ek interlingvális megfeleltetésének több kritériumát (paraméterét) nevezik meg (**Кунин 1984:10-11; Райхштейн 23-50; Hessky 1985:4-6; Földes 1985b:18-40, 1987a:109-116, 1987b:27-30; Татар 1997a:311-320; Klaudy 1994:68-79, 1995:305-314; Юхас 1996:59-68; Влахов-Флорин 1986:228-266**). A rendelkezésre álló szakirodalom alapján, valamint a disszertáció korpuszának elemzése, szótári feldolgozása és magyar nyelvi megfletetése során szerzett tapasztalatokból arra a következtetésre jutottam, hogy az orosz-magyar FE-ek interlingvális megfeleltetéséhez az alábbi kritériumok figyelembevétele szükséges:

Az orosz és a magyar FE-ek nyelvek közötti megfeleltetésének kritériumai:

1. A FE-ek denonatív (tárgyi-logikai szerkezetének) jelentésének azonossága illetve eltérése;
2. A FE-ek formális-grammatikai szerkezetének azonossága, illetve eltérése;
3. A FE-ek motivációs bázisának azonossága, illetve eltérése (a frazeologizmusok jelentésének alapját képező belső nyelvi kép belső formájának, képiségének szerkezete);
4. A FE-ek alkotótagjainak (lexikális összetételének) azonossága, illetve eltérése;
5. A FE-ek jelentésében rejlő emotív (érzelmi, hangulati) komponens azonossága, illetve eltérése;
6. A FE-ek jelentésében rejlő értékelő komponens azonossága, illetve eltérése;
7. A FE-ek funkcionális-stilisztikai konnotációjának azonossága, illetve eltérése;
8. A FE-ek disztribúciós lehetőségeinek és kapcsolódási potenciáljának azonossága, illetve eltérése;

A FE-ek nyelvek közötti megfeleltetésének fentebb felsorolt oppozíciós kritériumai segítségével lehetővé válik, hogy szem előtt tartsuk az orosz és a magyar FE-ek megfeleltetésének legfontosabb kritériumát – **a nyelvi jelek rendszerében betöltött funkciójának érvényesülését.**

Ilymódon a **frazeológiai kongruenitás** lényege abban rejlik, hogy a nyelvek közötti megfeleltetésük során a forrásnyelvi és célnyelvi FE-ek minél kevesebb számú paraméterben térjenek el egymástól, ideális esetben pedig azonos paraméterekkel rendelkezzenek.

Az orosz FE-ek magyar nyelvi megfeleltetése során A. V. Kunyin által kidolgozott szakterminológiát használom (**Кунин 1984:10-11**). Ezen elmélet szerint a frazeologizmusok megfeleltetésének következő módozatai lehetnek:

5.2.1. Az orosz frazeologizmusnak a magyar nyelvben is frazeologizmus felel meg, amely lehet:

5.2.1.1. teljes frazeológiai ekvivalens

5.2.1.2. részleges frazeológiai ekvivalens

5.2.1.3. analóg frazeológiai ekvivalens

5.2.1.4. frazeológiai tükörfordítás

5.2.2. Az orosz frazeologizmusnak a magyar nyelvben nem frazeologizmus felel meg. Csoportjai:

5.2.2.1. szabad szó szerkezetek

5.2.2.2. egy lexéma

5.2.3. Egyéb esetek:

5.2.3.1. teljes elhagyás

5.2.3.2. kompenzálás

5.2.3.3. hibás fordítás

Annak lehetőségét, hogy az egyik nyelv frazeologizmusainak a másik nyelvben frazeologizmus vagy nem frazeologizmus felel meg, egyrészt **extralingvisztikai (külső nyelvi) tényezők**, másrészt **intralingvisztikai (belső nyelvi) tényezők** határozzák meg.

Az extralingvisztikai tényezők között elsősorban a különböző népek egymástól eltérő naív nyelvi világképét, a valóságháttér eltérő szegmentálását, a nyelvben visszatükröződő történelmi eseményeket, a népek eltérő szokásait, hiedelemvilágát, tárgyi és földrajzi környezetét, az eltérő éghajlati viszonyokat, az őket körülvevő növény- és állatvilágot, valamint különböző kulturális és néplélektani tényezőket kell megemlíteni. Az intralingvisztikai tényezőkhez a két nyelv eltérő hangtani, alaktani és mondattani sajátosságai, az eltérő szórendi sajátosságok tartoznak. Az extralingvisztikai tényezők különbözősége

általában azt eredményezi, hogy a célnyelvben (magyar) a forrásnyelvi (orosz) frazeologizmusnak egy **részleges ekvivalens FE**, illetve főleg **analóg jelentéssel rendelkező frazeologizmus** (lexikális összetételükben, grammatikai szerkezetükben és belső képi megformáltságukban teljesen különböző FE), vagy **szabad szószerkezet**, illetve **egy szó** felel meg. A részleges ekvivalens FE-ek esetében a lexikális eltérések főleg extralingvisztikai tényezőkkel magyarázhatók.

5.2.1. Az orosz frazeologizmusnak a magyar nyelvben is frazeologizmus felel meg

5.2.1.1. Az orosz FE-nek a magyar nyelvben teljes frazeológiai ekvivalens felel meg

Teljes frazeológiai ekvivalensnek azokat a forrásnyelvi és célnyelvi frazeológiai egységeket tekintjük, amelyek lexikális összetételükben, grammatikai szerkezetükben, stilisztikai sajátosságait tekintve, valamint jelentésükben (a jelentésük alapját képező belső nyelvi képben) teljesen megegyeznek. Két genetikailag eltérő nyelv esetében, mint amilyen az orosz és a magyar nyelv, grammatikai sajátosságaikban (belső nyelvi tényezőkben), valamint a két nép naív nyelvi világképében (extralingvisztikai tényezőkben) lévő eltérések miatt a teljes ekvivalencia lehetősége eléggé ritka.

Az orosz és más, az európai kultúrkörhöz tartozó nyelvek frazeológiai rendszerének egybevető vizsgálata során nyert eredmények arról tanúskodnak, hogy a legnagyobb fokú ekvivalencia szint a genetikailag közös forrásból származó, az európai kultúrkincshez tartozó FE-ek között figyelhető meg. Ide tartoznak **a bibliai eredetű, az antik római és görög mitológiával, irodalommal, történelemmel, kultúrával, valamint az európai kultúrkinccsel kapcsolatos FE-ek** (Райхштейн 1980:36; Гак 1997:55-64; Солодухо 1977:76-94; Солодуб 1982:106-114; Földes 1983; Бирих-Матешич 1994:41-46 stb.). Ilyenek például a következő frazeologizmusok:

плоть и кровь кого, чья
(ФСРЯ:324) = 1. 'родной ребёнок; о кровном родстве'

húsa és vére vkinek
Vö.: **húsából, véreből való; hús a húsából, vér a véreből** (ONG: h-962) = 'gyermeke vagy leszármazottja'

«Отрадно было сознавать, что Кенджеши его **плоть и кровь** растёт здоровым...» (Ч. Айтматов. Плаха, 294).

„Boldogító volt a tudat, hogy Kendzsies, az ő **húsa és vére** egészségben cseperedik...” (Cs. Aйтматов. Vesztőhely, 354).

умывать руки (ФСРЯ:495) =

mossa kezeit (ONG: k-1011) =

'отстраняться, уклоняться от участия в каком-л. деле; снимать с себя ответственность'

'elhárítja magáról a felelősséget, ártatlannak akarja feltüntetni magát'

- «– Значит, ты добровольно идёшь на гибель?
- Стало быть, так, ибо другого пути у меня нет...
- В таком случае я **умываю руки!**» (Ч. Айтматов. Плаха, 143).
- „– Tehát önként mész a halálba?
- Úgy látszik, igen, mivel más utam nincs...
- Akkor hát **mosom kezeimet!**” (Cs. Aйтматов. Veszthely, 166).

бог знает (ФСРЯ:39) = 1.
'неизвестно, никто не знает (что, кто, какой, как, где, когда и т.д.)'

Isten tudja (ONG: i-310) = 'magam sem tudom' (biz)

«**Бог знает**, где бродили его мысли, но не в одном, только в прошедшем бродили они...» (И. Тургенев. Отцы и дети, 30).

„**Isten tudja**, merre kószáltak el gondolatai, de nem csak a múltban vándoroltak...” (I. Turgenyev. Apák és fiúk, 27).

бог весть (ФСРЯ:38) = 1.
'неизвестно, никто не знает (что, кто, какой, как, где, когда и т.д.)'

Isten tudja; tudja Isten (ONG: i-310) = 'magam sem tudom'

«**Старики-те за ней и не гонялись**, она сама сходилa в их создания, откуда – **бог весть**, с неба что ли!» (И. Тургенев. Накануне, 175).

„**A régiek nem is futottak utána**, a szépség magától szállt le műveiben, **Isten tudja**, honnan, talán az égből” (I. Turgenyev. A küszöbön, 7).

5.2.1.2. Az orosz FE-nek a magyar nyelvben részleges frazeológiai ekvivalens felel meg

A frazeologizmust frazeologizmussal történő megfeleltetés esetében a két nyelv között fennálló, és a belső és külső nyelvi tényezőkben megnyilvánuló genetikai és szerkezeti eltérések következtében az orosz frazeologizmusnak a magyar nyelvben leggyakrabban **részleges frazeológiai ekvivalens** felel meg. **Részleges frazeológiai ekvivalensnek** nevezzük azokat a forrásnyelvi és célnyelvi frazeologizmusokat, amelyek vagy lexikális összetételükben, vagy grammatikai szerkezetükben, vagy stilisztikai sajátosságaikban, vagy pedig mindhárom módon eltérnek az orosz nyelvi eredetijüktől. Lexikális összetételükben (komponenseikben) eltérő forrásnyelvi és célnyelvi FE-ek jelentésük alapját képező belső nyelvi képükben is részlegesen eltérnek egymástól. A vizsgált korpusz arról tanúskodik, hogy részleges ekvivalens frazeologizmussal való fordítás az orosz és a magyar nyelv vonatkozásában igen elterjedt fordítási lehetőség.

E kategórián belül megkülönböztetünk:

a) Lexikális eltéréseket:

Az orosz FE-nek olyan részleges magyar ekvivalens FE felel meg, amely szerkezetét, stilisztikai sajátosságait és szemantikáját tekintve azonos a forrásnyelvi FE-el, azonban egy-egy szóban különbözik orosz eredetijétől. Mint ahogyan már fentebb említettem, ezek a FE-ek belső nyelvi képükben is részleges eltérést mutatnak:

<i>мылить/намылить голову кому-л.</i> (прост.) (ФСРЯ:257) = 'сильно бранить, распекать кого-л.'	<i>megmossa a fejét vkinek (ONG: f-487) =</i> 'alaposan megdorgálja, leszidja'
---	---

«... Я, впрочем, тогда же **намылил голову**...» (Ф. Достоевский. Идиот, 35).
„Én különben akkor jól **megmostam a fejét**...” (F. Dosztojevszkij. Félkegyelmű, 32).

E két FE esetében az alkotótágok hasonló eltérése nincs zavaró hatással a FE-ek jelentésének alapját képező belső nyelvi kép megértésére. A **намылить голову кому-л.** és a **megmossa a fejét vkinek** FE-ek lényegében ugyanazon objektív folyamat eltérő módon történő metaforizálódása következtében jöttek létre. A névszói komponensek szemantikailag azonosak, az igei komponensek pedig igen közeliek („megszappanozza” – „megmossa”).

<i>драть/содрать шкуру с кого</i> (ФСРЯ:146) = 'беспощадно, жестоко эксплуатировать, притеснять кого-л.'	<i>a bőrt is lehúzza (lenyúzná, lehúzná) az emberről (ONG: b-1227) =</i> 'annyira kiszípolyozza, kiuzsorázza az embert, amennyire csak lehet'
--	---

«... Сам тебя спросит, а уже он спросит постройже, чем легавые: **шкуру сдерёт**, а то и чикнет» (Ч. Айтматов. Плаха, 102).
„... Ő maga kérdez téged, mert ő keményebben kérdez ám, mint a kopók, **lenyúzza a bőrdet**, még ki is nyiffant” (Cs. Ajtmatov. Vesztőhely, 166).

Lexikális eltéréshez sorolhatjuk azokat az eseteket is, amikor a forrásnyelvi illetve a célnyelvi FE-ek között **lexikális többlet** keletkezik: ebben az esetben az orosz FE magyar megfelelőjének alkotótágjai között egy lexémával több van:

<i>на глазах чьих, у кого (ФСРЯ:106)</i> = 'так, что видно, заметно, известно и т. п. кому-л.' (во 2 зн.)	<i>vkinek a szeme láttára; mindenki szeme láttára; nem titkolva, nyíltan, nyilvánosan; vkinek a szeme előtt; vkinek a jelenlétében (K: z-113)</i>
---	---

«Как же он ко мне явится? **На глазах** у всей деревни?» (А. Рыбаков. Дети Арбата, 517).
„Hogyan állíthatna be? Az egész falu **szeme láttára?**” (A. Ribakov. Az Arbat gyermekei, 433).

A következő esetben az orosz FE szerkezetében figyelhető meg lexikális többlet (ezen kívül grammatikai és szórendi eltérések is megfigyelhetők):

<i>принимать/принять близко к сердцу (ФСРЯ:356) =</i> 'воспринимать что-л. с повышенной чувствительностью, придавая слишком большое значение чему-	<i>a szívére vesz vki vmit; lelkiismereti kérdést csinál vmiből (K: c-107)</i>
--	--

л; сильно переживать что-л.’

«Девочка, бывают размолвки, молодые люди **принимают их слишком близко к сердцу**, расходятся, потом снова сходятся» (А. Рыбаков. Дети Арбата, 486).

„Kislányom, vannak nézeteltérések, amelyeket a fiatal emberek **túlságosan a szívükre vesznek**, elválnak, aztán újból összekerülnek” (A. Ribakov. Az Arbat gyermekei, 407).

«И почему ... зачем, зачем я к нему, **как угорелая кошка**, теперь прибежала и сама же его сюда притащила?» (Ф. Достоевский. Идиот, 375).

„És miért... minek, minek rohantam én most hozzá, **mint egy veszett macska**, és minek cipeltem ide én magam?” (F. Dosztojevszkij. Félkegyelmű, 336).

b) Grammatikai eltérések:

A részleges frazeológiai ekvivalensek második csoportját azok az orosz és magyar FE-ek alkotják, amelyek mind jelentésüket, mind lexikális összetételüket, szórendjüket és stilisztikai sajátosságaikat tekintve azonosak, azonban alkotótagjaik grammatikai megformáltságában különböznek egymástól.

Az orosz és a magyar FE-ek grammatikai megformáltságában mutatkozó (szóképzési, alaktani, szófaji, mondattani) eltérések belső nyelvi tényezőkre vezethetők vissza. A két nyelv főbb grammatikai sajátosságaira, a különböző eltérések okaira bővebben az orosz és magyar FE-ek szerkezetének egybevető vizsgálata során, valamint e fejezet elején már részletesebben is kitértem.

Szófaji különbségek figyelhetők meg az alábbi orosz és magyar FE-ek között (névelők és névutók megléte a magyarban és hiánya az oroszban, illetve **előljárók** megléte az oroszban és hiánya a magyarban):

ломать голову над чем (ФСРЯ:232)
= 'усиленно думать, стараясь понять, разрешить что-нибудь трудное'

töri a fejét vmin (ONG: f-496) =
'nagyon gondolkodik, töpreng vmin'

«Павел Петрович не раз помогал своему брату, не раз видя как он бился и **ломал себе голову...**» (И. Тургенев. Отцы и дети, 53).

„Pável Petrovics többször is segített az öccsén, többször is megtörtént, hogy amikor látta, vergődik az öccse és **töri a fejét**, s azon töprengedik...” (I. Turgenyev. Apák és fiúk, 31).

пропускать что-л. мимо ушей (ФСРЯ:364) = 'не обращать внимания, не реагировать н ато, что говорится, на то, что сказано'

elengedi (elereszti) a füle mellett (ONG: f-1006) = '<vkinek a beszédét, kül. tanácsát, figyelmeztetését:> nem veszi tekintetbe, nem fogadja, nemszívleli meg'

«Все эти толки доходили до неё, но она **пропускала их мимо ушей**: характер у неё был свободный и довольно решительный» (И. Тургенев. Отцы и дети, 114).

„Minden szóbeszéd eljutott hozzá, de **elengedte a füle mellett**: szabad és határozott jellem volt” (I. Turgenyev. Apák és fiúk, 66).

«Тотчас же прояснилось небо, князь **точно из мёртвых воскрес...**» (Ф. Достоевский. Идиот, 578).

„Egyszerre kiderült az ég, a herceg **mintha halottaiból támadt volna fel...**” (F. Dosztojevszkij. Félkegyelmű, 520).

Ebben a példában a magyar FE-ben egy feltételes módban álló hasonlító szerkezettel találkozunk (mintha ... volna), míg az orosz példában a hasonlító szerkezetben egy előljáró szerepel (из + birtokos eset), amely maga után vonja a birtokos eset használatát. A magyar FE-ben lexikális többlet is megfigyelhető.

негде (некуда) голову приклонить
(ФСРЯ:355) = 'приютиться, найти пристанище, кров'

nincs hol (hová) lehajtania a fejét (irod)
= 'nincs hol meghúzódnia, nincs lakása, menedéke, ahol nyugovóra térhetne'
Vö.: **lehajtja a fejét** (2. jel.) (nép v. irod)
= 'lefekszik aludni' (ÉKsz:835)

«Благодарю вас, генерал, вы поступили со мной как чрезвычайно добрый человек, тем более что я даже и не просил, я не из гордости это говорю, я и действительно не знал, куда **голову приклонить**» (Ф. Достоевский. Идиот, 41).

„Köszönöm, tábornok, ön igen derék ember módjára bánt velem, annál is inkább, mert én nem kértem semmit, ezt nem büszkeségből mondom, de valóban nem tudtam, **hol hajtsam le a fejemet**” (F. Dosztojevszkij. Félkegyelmű,).

Mint ahogyan azt már fentebb említettem, **szófaji különbségekhez** sorolhatók továbbá a **névutók** megléte a magyarban és hiánya az oroszban. A magyar nyelvben a névutók a szavak egymáshoz való mondatbeli viszonyának formális jelölésére szolgálnak. Az orosz nyelvben ezt a funkciót az előljárók töltik be. A magyar névutók előtt álló szavak nem kapnak toldalékot és nagyobb jelentésbeli önállósággal rendelkeznek, mint az orosz előljárók (Науменко-Папп 1982:214-215). Az alábbi orosz és magyar FE-ek között a szófaji különbségeken kívül az orosz FE esetében még szerzői alakváltoztatást is megfigyelhetünk: az orosz FE igei komponense más igével van helyettesítve:

терять/потерять почву (землю) под ногами (под собой) (ФСРЯ:474);
Терять/потерять почву (землю) из-под ног (ФСРЯ:474) = 'лишаться уверенности в самом себе в результате утраты того, на чем основывается общественное или служебное положение, мировоззрение и т. п.'

kicsúszik a lába alól a talaj; elveszti a lába alól a talajt (ONG: I-14) = 'elveszti az életlehetőségét, a létalapját v. a létjogosultságát (sajtó)'

«Кто **почвы под собой** не имеет, тот и бога не имеет» (Ф. Достоевский. Идиот, 618).

„**Akinek a lába alatt nincs talaj, annak istene sincs**” (F. Dosztojevszkij. Félkegyelmű, 555).

пялить (таращить, пучить) глаза на кого, на что (ФСРЯ:373) =

nagy szemeket mereszt (O-M: I/247) = 'elképedve néz' (ÉKsz:948)

'пристально, упорно, напряженно
смотреть на кого-л. или на что-л.,
рассматривать кого-л. или что-л.;
засматриваться на кого-л. или на что-л.'

«Берлиоз **выпучил глаза**: «За завтраком... Канту?... Что это он плетет?» – подумал он» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 9).

„Berlioz **kimeresztette a szemét**: Villásreggelenél? Kantnak?... Mit zagyvál ez összevissza?” – hüledezett” (M. Bulgakov. Mester és Margarita, 15).

раскрывать/раскрыть рот
(ФСРЯ:380) = 'сильно увлечься,
заслушаться' (в 3 зн.)

eltátotta a száját (ONG: sz-63) =
'elcsodálkozott'; **(a) száját tátja (ONG: sz-61)** = 'csodálkozik, bámul vmin'

«Тут никто даже не ахнул, только **рты раскрыли...**» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 110).

„Ekkor már senki meg se pisszent, csak **tátott szájjal** nézték a jelenetet” (M. Bulgakov. Mester és Margarita, 148).

отогреть/отогреть змею на груди (ФСРЯ:305) = 'проявлять внимание, заботу, любовь и т. п. к человеку, который впоследствии платит за это неблагодарностью'

kígyót melenget a keblén (ONG: k-1103) = 'olyan embert támogat, segít, aki (később) aljas hálátlansággal pártfogója ellen támad'

«Рюхин тяжело дышал, был красен и думал только об одном, что он **отогрел у себя на груди змею**, что он принял участие в том, что оказался на поверку злобным врагом» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 61).

„Rjuhin rákvörös lett, zihálva lélegzett, csak azon járt az esze, hogy íme, **kígyót melengetett a keblén**, megszánt valakit, akiről kiderült, hogy ádáz ellensége” (M. Bulgakov. Mester és Margarita, 148).

A két nyelv FE-i közötti **grammatikai (alaktani) eltérések** egy része azzal magyarázható, hogy az orosz nyelvben a páros, valamint a több tagból álló testrésznevek a frazeologizmusok alkotótagjaként többes számú alakjukban szerepelnek. Ezzel szemben a magyar nyelvben általában a testrésznevek csak egyes számú alakjukban használatosak:

притянуть/притягивать за волосы (за уши) что (ФСРЯ:358) = **a hajánál fogva előrángat (előráncigál)** <vmilyen tényt, érvet> (K: 6-158)

рвать на себе волосы (прост.) (ФСРЯ:387) = **a haját tépi** <dühében, mérgében, kínjában> (K: 6-183)

делать/сделать большие глаза (ФСРЯ:130) = **nagyokat néz; nagy szemeket mereszt; tágra/kerekre nyitja a szemét** (K: 2-27)

с открытыми глазами (с)делать что (ФСРЯ:106) = **nyitott (nyílt) szemmel; körültekintően, megfontoltan** <tesz, csinál vmit> (K: 2-122)

не верить своим ушам (ФСРЯ:60)
= 'страшно удивляться, поражаться и т.

nem hisz a fülének (ÉKsz:446) = 'nem
v. alig hiszi, hogy amit hall, az igaz'

п. чему-л. услышанному’

«Секретарь думал теперь только об одном, *верить ли ему ушам своим или не верить*» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 21).

„A titkárnak most már csak az járt az eszében, *higgyen-e a fülének, vagy ne higgyen!*” (M. Bulgakov. Mester és Margarita, 30).

не сводить (не спускать) глаз с кого, с чего (в 1 зн.) (ФСРЯ:413) =
’пристально, внимательно, неотрывно
смотреть на кого-л. или на что-л.’

le nem veszi szemét (tekintetét) vkiről, vmiről; szemét le nem véve róla (O-M: I/528)

«- Сегодня душно, где-то идет гроза, - отозвался Кауфа, *не сводя глаз с покрасневшего лица прокуратора и предвидя все муки, которые еще предстоят*» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 31).

„- Igen, ma fülledt a levegő, valahol zivatar lehet, - jegyezte meg Kajafás, *nem vette le szemét a helytartó kivörösödött arcáról, s előre sejtette a további szenvedéseket*” (M. Bulgakov. Mester és Margarita, 42).

с рук (ФСРЯ:394) = ’не через
торговую сеть, не в магазине (продавать,
торговать, покупать и т. п.)’

kéz alatt <vesz vmit> (ONG: k-95)

«Накидка новая, куплена, видимо, *с рук* или пошита каким-нибудь подполным скорняком, а может быть, из торгсина» (А. Рыбаков. Дети Арбата, 420).

„A kepp vadonatúj. Vagy *kéz alatt* vette, vagy valami illegális szűcs készítette, de az is lehet, hogy a valutaüzletben vásárolta” (A. Ribakov. Az Arbat gyermekei, 354).

A grammatikai eltérések jelentős része a két nyelv szóképzési rendszerében lévő eltérésekre vezethetők vissza: az orosz nyelvre széles körben jellemző a **deminutívumok** (a kicsinyítő-becéző képzők) gyakori használata:

уши (ушки) на макушке (шутл.) (ФСРЯ:138) = 1. (tréf) <személyről> résen van vkivel; az ilyennel jó lesz vigyázni! 2. (tréf) hegyezi a fülét; ébren, feszülten figyel; kinyitja (nyitva tartja) a fülét (a szemét); csupa szem és fül

висеть на волоске (ФСРЯ:69) = hajszálon függ (múlik) vmi (K: 6-189)

не тронуть волоска чьего, на ком, у кого (Вл: 6-201) = egy haja szála sem görbül meg; semmi bántódása nem esik

на волосок от чего (быть, оказаться) (ФСРЯ:77) = egy hajszálnyira (van vmilyen állapottól); egy hajszál választja el vmitől; hajszálon múlik vmi <pl. élete>; egy hajszálon függ; hajszál híja vminek (K: 6-190)

бедовая голова (головушка) (фолькл.) (ФСРЯ:111) = (népkölt) merész, vakmerő, elszánt <ember> (O-M: I/35)

буйная (голова) головушка (фолькл.) = (népkölt) szilaj ember, bátor, merész fickó (O-M: I/293)

хвататься (держаться) за животы (животики) (ФСРЯ:504) = gurul a nevetéstől; hasát fogja nevetésben / a nevetéstől (K: ж-22)

под крылышком чьим, у кого быть, находиться, прятаться (ФСРЯ:216) = vki szárnya / védelme / oltalma alatt van (K: к-400); vkinek a szárnyai alá búvik (K: к-400); védőszárnya alá vesz (D-K:13) stb.

A magyar nyelvre szóképzési rendszerében a deminutívumok használata egyáltalán nem jellemző:

«За прошлые заслуги в ножки поклонимся, а за ошибки будем бить» (А. Рыбаков. Дети Арбата, 11).

„A múltbeli érdemek előtt földig hajolunk, de a tévedésekért odacsapunk” (А. Ribakov. Az Arbat gyermekei, 10).

A **Курс современного русского языка** c. könyv szerzői az orosz és magyar testrésznevek többes számban történő használatával kapcsolatban megjegyzik, hogy a magyar nyelv jellemző sajátossága, hogy a páros testrésznevek egyikének kiemelésére, kihangsúlyozására a *fél* szót használja (Папп 1968:235). A magyar nyelv ezen sajátossága a magyar FE-ek grammatikai szerkezetében is megnyilvánulnak:

fél fülle hall vmit = 'nem megbízható forrásból v. csak bizonytalanul hall vmit' (ONG: f-1045)(Vö.: *краем (краешком) уха; одним ухом слышать что, о чем (ФСРЯ:210)*)

fél lába [fél lábbal] a sírban [a koporsóban] van = 'annyira beteg v. öreg, hogy már nem élhet sokáig' (ONG: l-10)(Vö.: *одной ногой в могиле быть, стоять (ФСРЯ:460)*)

megreszkírozza a fél szemét = 'lopva odanéz, ahova nem illene néznie' (tréf) (ONG: sz-639)(Vö.: *запустить / запускать глаза (прост.) (глазенана) (грубо-прост.)*)

c) Szórendi eltérést:

A grammatikai eltérés egyik sajátos formája, melyben a fordításkor alkalmazott magyar frazeologizmus szórendje nem egyezik meg az orosz frazeologizmus szórendjével. A frazeologizmusok szórendjére, kevés kivételtől eltekintve, a szórendi kötöttség jellemző, azonban a FE-ek kötött szórendjére az adott nyelv szórendjének sajátosságai, szórendi szabályai a jellemzőek. A FE-ek szórendjében létrejöttük idejében az adott nyelvben érvényben lévő, az adott nyelv szószerkezeteire és mondataira jellemző szórendi sajátosságok tükröződnek vissza.

A magyar mondat szórendje viszonylag **szabad**, nem függ sem a szavak szófaji hovatartozásától, sem pedig mondatbeli funkciójától, azonban egyes mondatrészeknek a mondatban meghatározott helyük van. Papp Ferenc Dezső László nyelvtipológiai kutatásainak eredményei alapján a magyar és az orosz nyelv szórendi sajátosságait a következőkben

összegezi: „*A magyar mondat szórendjére a következő fő törvényszerűség jellemző: az új információt hordozó logikai hangsúly alatt lévő mondatrész (a téma) mindig az állítmány előtt áll. A többi, hangsúlytalan szó sorrendje szabad – állhat a logikai hangsúly alatt lévő szó és a ragozott állítmány előtt, illetve után is*” (Найменко-Папп 1982:201; Dezső 1970).

Másutt az orosz szórend sajátosságait elemezve, és a magyar nyelv szórendjével egybevetve Papp Ferenc a két nyelv szórendbeli azonosságait és eltéréseit az alábbi két alapszabályban fejti ki:

„Az első alapszabály kimondja, hogy előbb jön a téma, azután a réma – előbb jön a már ismert dolog, aztán az új. Így van ez a magyarban is.

A második alapszabály a felszínen működik és az alany és állítmány egymáshoz képest elfoglalt helyét határozzák meg: az oroszban az alanynak és az állítmánynak minél közelebb kell lennie egymáshoz...

A magyarban nem így van (felszíni szabály), az állítmány lehet közel az alanyhoz, de éppen messzebb is kerülhet tőle, a két főmondatrész között a magyarban ilyen különös vonzódást (közelállást) nem észlelünk.

Az orosz SVO típusú nyelv (ahol az alanyt S – Subject –, az állítmányt V-vel – Verb –, az egyéb kiegészítéseket az igéhez O-val – Object – jelöljük: alany + állítmány + többi mondatrész.

A magyar inkább SOV típusú nyelv: alany + tárgy + állítmány, de lehet SVO sorrend is, mint az oroszban.

A szabad magyar szórend mellett, – e szabadság épp az aktuális téma-réma viszonyok kifejezésére szolgál – többféleképpen mondhatjuk ezt: A fiú könyvet olvas (SOV)

A fiú olvassa a könyvet.

Egy könyvet olvas a fiú.

Мальчик читает книгу (SVO)

Egy könyvet a fiú olvas” (Papp 1979:281-282).

Papp Ferenc szerint tehát a magyar nyelvben a legsemlegesebb variáns a SOV szórendű mondat.

«–Я говорю правду, – отвечал князь прежним, совершенно невозмутимым тоном, – и поверьте: мне очень жаль, что это **производит** на вас такое **неприятное впечатление**» (Ф. Достоевский. Идиот, 100).

– Én igazat mondok – felelte a herceg, változatlanul rendíthetetlen nyugalommal –, és higgye el: nagyon sajnálom, hogy ez ilyen **kellemetlen hatást tesz önre** (F. Dosztojevszkij. Félkegyelmű, 89).

сходить/сойти с ума (ФСРЯ:465)
= 'становиться сумасшедшим' (в 3 зн.)

elmegy az esze vkinek (ÉKsz:339) =
'megbolondul'

«Кирюшка! Бросьте трепаться! Что вы, с ума сошли?» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 46).

„De Kirjuska! Hagyja már abba, hát *elment az esze?*...” (М. Bulgakov. Mester és Margarita, 63).

поднимать/поднять руку на кого
(ФСРЯ:331) = 'покушаться на кого-л.,
пытаться убить кого-л.' (во 2 зн.)

kezetemel vkire; vkinek az életére tör
(ÉKsz:688)

«Киров, говорят, был хороший человек, хороший оратор, любимец партии. Кто посмел *поднять* на него *руку*?» (А. Рыбаков. Дети Арбата, 539).

„Az mondják, Kirov jó ember volt, kitűnő szónok, a párt kedvence. Ki mert *kezetemelni* rá?” (А. Ribakov. Az Arbat gyermekei, 451).

d) Grammatikai és szórendi eltéréseket:

Az orosz FE-ek magyar nyelvi megfeleltetése során nagyon gyakran egyszerre többféle eltérés is mutatkozik: **lexikai, grammatikai, szórendi**:

раскрывать/раскрыть рот
(ФСРЯ:380) = 'сильно увлечься,
заслушаться'

a száját tátja (ONG: sz-61) =
'csodálkozik, bámul vmin'; *eltátotta a száját (ONG: sz-63) =* 'elcsodálkozott'

«Вот так-то вы все: или с бесчестными, или с честными женщинами *знаться* – один выбор! А то непременно спутаешься... Ишь, генерал-то смотрит, *рот раскрыл*...» (Ф. Достоевский. Идиот, 196).

„Jegyezétek meg mindnyájan: vagy tisztességes nővel tartásokat kapcsolatot, vagy tisztességtelennel... csak egy választás lehetséges! Máskülönben okvetlenül belegabalyodik az ember... Lám csak, a tábornok úgy bámul, hogy még *a száját is eltátotta*...” (F. Dosztojevszkij. Félkegyelmű, 174).

ловить/поймать себя на чем
(ФСРЯ:231) = 'неожиданно, внезапно
убеждаться, замечать, обнаруживать
что-л. в себе самом, за самим собой; о
желании, мысли, чувстве, состоянии и т.
п.'

*azon kapja magát, hogy...; egy
gondolaton kapta magát (G-U: O-M/407)*

«Он *уловил себя*, впрочем, *на одной мысли*, от которой покатился вдруг со смеху, хотя смеяться было и нечему, но ему всё хотелось смеяться» (Ф. Достоевский. Идиот, 409).

„Egyébként *egy olyan gondolaton kapta magát*, amelytől hirtelen kacagásra fakadt, nem volt ugyan min nevetnie, de azért mégis nevethetnékje volt” (F. Dosztojevszkij. Félkegyelmű, 367).

*выйти / выходить из головы (из
ума) что, у кого* (ФСРЯ:78, 94)

nem megy ki vkinek a fejéből (eszéből)
vmi

*не выходит (не идет) из головы
(из ума)* (К: 2-212)

«— А знаете, князь, вы мне очень нравитесь. Давешний ваш случай у меня *из ума нейдет*» (Ф. Достоевский. Идиот, 155).

„– Tudja, herceg, nekem ön nagyon tetszik. Az előbbi eset **nem megy ki a fejemből**” (F. Dosztojevszkij. Félkegyelmű, 138).

глядеть/смотреть правде в глаза
= 'трезво оценивать действительное
положение вещей' (ФСРЯ: 439)

**szembenéz az igazsággal (K: n-367);
szemébe néz az igazságnak (O-M: I/282)**

«Будем **глядеть правде в глаза**, - и гость повернул свое лицо в сторону будущего сквозь облако ночного светила» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 125).

„**Nézzünk szembe az igazsággal.** – És ő is a felhők között utat törő éjszakai égítést felé fordította arcát” (M. Bulgakov. Mester és Margarita, 168).

хвататься/схватиться за голову
= 'приходить в ужас, в отчаяние' (ФСРЯ: 504)

a fejéhez kap <kétségbeesésében,
tanácsstalnságában> (K: z-210); **a fejét fogja (M-O: I/678)**

«Ганя, оставшись один, **схватил себя за голову**» (Ф. Достоевский. Идиот, 92).

„– Ganya **a fejéhez kapott**, amikor egyedül maradt” (F. Dosztojevszkij. Félkegyelmű, 82).

«Он настолько пришел в себя что, **хватаясь за голову**, сумел сообразить, что шляпа его осталась в кабинете» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 146).

„Magához tért valamennyire, **a fejéhez kapva** meg tudta állapítani, hogy kalapját az irodában hagyta” (M. Bulgakov. Mester és Margarita, 197).

за спиной кто, чьей, у кого = 'на
содержании, изживении, под защитой,
опекой (быть, жить, сидеть и т. п.)' (в 5
зн.)

**vkinek a háta mögé bújva; vkinek a
védőszárnyai alatt; vkinek a védelme alatt**

«Твой товарищ бежал из ссылки, как бы тебе не пришлось отвечать, спрячься –
ка лучше **за нашей широкой спиной!**» (А. Рыбаков. Дети Арбата, 517).

„Száműzött társad megszökött a száműzetésből, vigyázz, nehogy neked kelljen majd
érte felelned, inkább **bújj meg a mi széles hátunk mögött!**” (A. Ribakov. Az Arbat
gyermekai, 433).

**положа (положив, положивши)
руку на сердце** = 'совершенно
чистосердечно, откровенно, искренне
(говорить, сказать, заявлять и т. п.)'
(ФСРЯ:338)

szívére teszi a kezét <rends. esküje v.
állítása őszinteségének jeleként>
(ÉKsz:1295)

«Липман **приложил руку к сердцу**» (А. Рыбаков. Дети Арбата, 506).

„Lipman **szívére tette a kezét**” (A. Ribakov. Az Arbat gyermekei, 424).

**не сводить / не свести (не
спускать) глаз с кого, с чего** =
'Пристально, внимательно, неотрывно
смотреть на кого-л. или на что-л.' (в 1 зн.)
(ФСРЯ:414)

**nem veszi le (le nem veszi) a szemét
(tekintetét) vkiről, vmiről (M-O: II/791)
(K: z-51)**

«Сталин **не сводил с Кирова испытующего взгляда**» (А. Рыбаков. Дети Арбата, 441).

„Sztálin *nem vette le Kirovról fürkésző tekintetét*” (A. Ribakov. Az Arbat gyermekei, 371).

e) Lexikai és grammatikai eltéréseket:

на всех парах (парусах) = 'очень быстро, с большой скоростью (нестись, мчаться и т. п.)' (в 1 зн.) (ФСРЯ:311) *teljes gőzzel* = 'gyorsan <halad>' (K: n-52)

«В конце ноября, в оттепель, часов в девять утра, поезд Петербуржско-Варшавской железной дороги *на всех парах* подходил к Петербургу» (Ф. Достоевский. Идиот, 5).

„November végén, egy olvadásos napon reggel 9 órakor a Pétervár-Varsó vasútvonalon *teljes gőzzel* közeledett a vonat Pétervár felé” (F. Dosztojevszkij. Félkegyelmű, 5).

A két FE eltér egymástól lexikálisan és grammatikailag. Más szó szerepel az oroszban és más a magyarban: (всех – teljes), az oroszban előljáró (на), a magyarban pedig toldalék (-val, -vel) található, a magyar főnév egyes számban, az orosz főnév többes számban szerepel (парах-gőzzel).

сжить/сживать (сознать / сгонять) со света кого = 'изводить попрекам, придирками и т. п., создавая невыносимые условия жизни кому-л.; губить, доводить до смерти)' (ФСРЯ:422) *agyonszekíroz vkit; sírba tesz vkit; a másvilágra küld vkit* (ONG: m-473)

«– Эх! Ух! – кривился чиновник, и даже дрожь его пробирала, – а ведь покойник не то что за десять тысяч, а за десять целковых *на тот свет сживывал*, – кивнул он князью» (Ф. Достоевский. Идиот, 15).

„– Mert a megboldogult nemhogy tízezer, hanem tíz rubelért is a *másvilágra küldött* volna bárkit, – magyarázta a herceg felé bólintva” (F. Dosztojevszkij. Félkegyelmű, 14).

Az előző orosz FE-ben lexikális többlet figyelhető meg (тот), ezenkívül előljáró szerepel a FE-ben, míg a magyarban toldalékkal találkozunk. Az igepárok megléte is az orosz nyelvre jellemző. Szükséges megjegyezni, hogy ebben az esetben két különálló FE vegyítésével (kontaminációjával) állunk szemben. A szerző az alábbi két orosz FE-et vegyíti és így alakul ki a két FE-ből kialakított alkalmazott variánsa: *на тот свет сживывал*.

...из мухи сочинили слона... (Ф. Достоевский. Идиот, 575).

...a szúnyogból elefántot csináltak (F. Dosztojevszkij. Félkegyelmű, 518).

... человек себе на уме... (Ф. Достоевский. Идиот, 158).

...megvan a magához való esze ... (F. Dosztojevszkij. Félkegyelmű, 140).

... с ног до головы... (Ф. Достоевский. Идиот, 29).

... tetőtől talpig... (F. Dosztojevszkij. Félkegyelmű, 26).

... в тисках держу... (Ф. Достоевский. Идиот, 35).

... kordában tartom... (F. Dosztojevszkij. Félkegyelmű, 31).

Az alábbi orosz és magyar FE-ek között is lexikális, grammatikai, sőt, szerkezeti eltérések is mutatkoznak:

вешать/повесить голову
(ФСРЯ:63) = 'приходить в уныние, в отчаяние, огорчаться'

**lehorgasztja a fejét; lógatja az orrát;
búnak ereszti a fejét; búnak adja magát**
(K: 2-184) = 'letörik, elszontyolodik,
búslakodik, szomorkodik'

«Канавкин и сам понял, что нагрубил и проитрафился, и повесил свою хохлатую голову» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 156).

„Kanavkin maga is belatta, hogy megbocsáthatatlan hanyagságot követett el, bűnbánóan lehorgasztotta szőke fejét” (M. Bulgakov. Mester és Margarita, 210).

выбросить / выбрасывать
(выкинуть / выкидывать) из головы (из памяти) кого = 'стараться забыть;
оставлять мысль о ком-л. или о чем-л.'

kiver / kivet vkit, vmit a fejéből (K: 2-15)

«Что ты, деточка, **выбрось из головы**, не бойся его, такие, как он, сильны только со слабыми, храбры тобо с робкими» (А. Рыбаков. Дети Арбата, 493).

„Ugyan, gyermekem, **verd ki a fejedből**, és ne félj tőle, az ilyenek, mint ő, csak a gyengébbel szemben erősek, és csak a félénkkal bátrak” (A. Ribakov. Az Arbat gyermekei, 414).

обвести глазами (О-М: I/994) =
'оглядеть, оглянуть'

körüljártatja a szemét (О-М: I/994);
<fürkészően> **körüljártatja a tekintetét**
vmin, vhol

«...потому что он испуганно **обвел глазами** дома, как бы опасаясь в каждом окне увидеть по атеисту» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 8).

„...riadtan **tekintett körül**, mintha azt várná, hogy minden háznak minden ablakából egy-egy ateista néz le rá” (M. Bulgakov. Mester és Margarita, 14).

f) Az orosz és a magyar FE-ek három kritériumban is különböznek egymástól:
közöttük lexikális összetételükben, grammatikai szerkezetükben és szórendjükben is eltérések mutatkoznak:

в девках (оставаться, сидеть, навидеться, засидеться и т. п.) (прост.) =
'не замужем, незамужней' (ФСРЯ:130)

pártában marad vki; nem veszik feleségül; vénlány marad (ONG: p-276)

«То казалось ей, что уж совсем не пропала девка двадцать пять лет, – стало быть, и **останется в девках**» (Ф. Достоевский. Идиот, 372).

„Néha úgy rémlett neki, hogy már egészen „elveszett lány”, már 25 éves, tehát nyilván **pártában marad**” (F. Dosztojevszkij. Félkegyelmű, 333).

вверх дном = 'совершенно противоположно тому как надо, кувырком (идти, пойти и т. п.); о течении дел, о нарушении обычного порядка'

óriási felfordulás; **minden a feje tetjén áll; minden fenekestől fel van fordítva** (K: 2-186)

(ФСРЯ:56)

«И вот только что показалось этот скверный князишка, этот дрянной идиотишка, и все опять взбаламутилось, все в доме **вверх дном пошло!**» (Ф. Достоевский. Идиот, 374).

„És ekkor, mihelyt megjelent ez a nyavalyás hercegecske, ez a hitvány kis félkegyelmű, egy csapásra megint minden felkavarodott, minden **fenekestül felfordult a házban!**” (F. Dosztojevszkij. Félkegyelmű, 335).

водить за нос кого-л. =
'обманывать, вводить в заблуждение,
обычно обещая что-л. и не выполняя
обещанного' (ФСРЯ:73)

az orránál fogva vezet vkit (K: н-272);
megtéveszt, becsap

... **за нос водила** ... (Ф. Достоевский. Идиот, 375).

...**az orránál fogva vezetgette**... (F. Dosztojevszkij. Félkegyelmű, 336).

засветить кому-л. **в морду**

Vö.: **давать/дать в морду** кому-л. =
'сильно ударить кого-л. в лицо' (грубо-
прост.) (О-М: I/841)

pofán vág vkit; pofájába vág vkinek;
összeveri (összetöri vkinek a pofáját (durva,
nép) (О-М: I/841)

«Вчера в ресторане я одному типу **по морде засветил**, - мужественно признался преобразенный поэт» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 121).

„Tegnap este az étteremben **összevertem egy illetőnek a pofáját**, - vallotta meg férfias nyíltsággal a lelkiileg megváltozott költő” (M. Bulgakov. Mester és Margarita, 164).

«А кроме того, что это вы так выражаетесь: **по морде засветил?**» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 121).

„Azonkívül miért fejezi ki magát ilyen csunyán: **összevertem a pofáját**...?” (M. Bulgakov. Mester és Margarita, 164).

съездить кому-л. (кого-л.) **по чему-л.**
съездить кому-л. **по физиономии**
съездить по уху кому-л. = 'сильно
ударить кого-л. в лицо' (грубо-прост.) (О-
М: II/713)

odaüt, odavág, odasóz vkinek
vkinek **az arcába vág, nyakon vág** vkit,
pofon csap vkit
nyakon vág; fülest ad vkinek (О-М:
II/713)

«Это второй, будучи, очевидно, левшой, **съездил** администратора **по другому уху**» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 103).

„Ez a második alighanem balkezes volt, mert a **másik oldalról vágta nyakon az adminisztrátort**” (M. Bulgakov. Mester és Margarita, 139).

волосы поднялись дыбом у кого-л.
(ФСРЯ:76) = 'кого-л. охватывает ужас'

égnek áll a haja szála; minden hajaszála égnek áll (ONG: e-225) = (1. jel.) 'azt sem tudja, hová legyen rémületében'

«**Волосы Варенухи поднялись дыбом**, потому что даже сквозь холодную, пропитанную водой ткань толстовки он почувствовал, что ладони эти еще холоднее, что они холодны ледяным холодом» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 104).

„Varenuha **haja égnek meredt**, mert zubbonya csuromvíz, hűvös anyagán át is megérezte, hogy a leányzó keze még annál is hidegebb: dermesztő, jeges” (М. Булгаков. Местер és Margarita, 140).

мурашки бегают по спине чьей, у кого и без доп. (ФСРЯ:255) = 'ощущается озноб, вызываемый чувством сильного страха, волнения, возбуждения и т. п.'

végigfut (végigszalad) a hideg a hátán (ONG: h-716) (D-K:270) = 'irtózat v. rémület fogja el'

kileli a hideg <félelemtől, ijedtségtől>; **hideg borzongás fut végig rajta** (K: m-258)

«Чувствуя **мурашки в спине**, финдиректор положил трубку и оглянулся почему-то на окно за своей спиной» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 140).

„A gazdasági igazgató letette a kagylót, **hátán végigfutott a hideg**, s maga sem tudta, miért, hátra nézett a mögötte lévő ablakra” (М. Булгаков. Местер és Margarita, 190).

дрожь пробежала по спине
Vö.: **Мороз по коже (по спине) дерёт** (ФСРЯ:254) = 'ощущается озноб, вызываемый чувством сильного страха, волнения, возбуждения и т. п.'

borsószik a háta vmitől (ONG: h-401) = 'irózik, fél v. nagyon idegenkedik tőle'

«**Дрожь прошла по спине** финдиректора» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 141).

„**Végigborsózott a háta**” (М. Булгаков. Местер és Margarita, 190).

мороз по коже (по спине) дерёт
(пробегают, идёт, продирает, подирает) (ФСРЯ:254) = 'ощущается озноб, вызываемый чувством сильного страха, волнения, возбуждения и т. п.'

borsószik a háta vmitől (ONG: h-401) = 'irózik, fél v. nagyon idegenkedik tőle'

kileli a hideg <félelemtől, ijedtségtől>; **hideg borzongás fut végig rajta** (K: m-258)

«Вокруг этой дамы, находившейся в состоянии полного смятения, то приседающей, то порывающейся бежать куда-то, волновалась толпа, издавая тот самый хохот, от которого у финдиректора **проходил по спине мороз**» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 141).

„A hölgy a teljes fejvesztettség állapotában hol leguggolt, hol menekülni próbált, de a sokaság körülállta, és ama bizonyos röhögést hallotta, amelyetől a gazdasági igazgatónak **a háta borsózott**” (М. Булгаков. Местер és Margarita, 188).

в руках у кого быть, находиться, оказаться (ФСРЯ:397) = 'в завязимом, подвластном положении (быть, находиться и т. п.)'

vkinek a markában (hatalmában) van vki, vmi (ONG: m-427) = 'a hatalmában van, megkaparintotta, kedvére bánhat vele'

«...как человек, который уже **был в руках смерти**, вырвался из этих рук!» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 35).

„...hogy a tulajdon szemükkel lássák a csodát: «**hogyan szabadul ki egy ember a halál markából**»” (М. Булгаков. Местер és Margarita, 49).

не сводить (не спускать) глаз с кого, с чего (в 1 зн.) (ФСРЯ:413) = 'пристально, внимательно, неотрывно смотреть на кого-л. или на что-л.'

nem veszi le (le nem veszi) a szemét (tekintetét) vkiről, vmiről (K: z-51); **nem veszi le vkiről a szemét** (O-M: I/654)

«Ни на мгновение не сводя глаз с администратора...» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 143).

„Egyetlen pillanatban sem vette le a szemét az adminisztrátorról” (M. Bulgakov. Mester és Margarita, 193).

«Трое санитаров не спускали глаз с Ивана Николаевича, сидящего на диване ...» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 59).

„A három ápoló egyetlen pillantásra sem vette le a szemét a kanapén ülő Ivan Nyikolajevicsről” (M. Bulgakov. Mester és Margarita, 81).

«Варенуха, не спуская глаз с телеграммы, криво расчеркнулся в тетради, и женщина исчезла» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 96).

„Varenuha le sem vette szemét a táviratról, úgy firkantotta oda a nevét a füzetbe, és a nő eltűnt” (M. Bulgakov. Mester és Margarita, 130).

ходить по пятам за кем-л. = 'не отставая, неотступно' (в 1 зн.)
(ФСРЯ:374)

a sarkában van; nyomában van; nyomon követi; üldözi, kergeti, el akarja kapni (ONG: s-111)

«Кое-как отбившись от тех, что следовали за ним по пятам через асфальтовый двор, Никанор Иванович скрылся в шестом подъезде и поднялся на пятый этаж» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 86).

„Nagy nehezen lerázta atokat, akik *nyomon követték* az aszfaltozott udvaron át, besurrant a hatos számú kapun, és fölment a negyedik emeletre, ahol az az átkozott 50-es számú lakás volt” (M. Bulgakov, Mester és Margarita, 116).

5.2.1.3. Az orosz FE-nek a magyar nyelvben analóg frazeológiai ekvivalens felel meg

Analóg frazeológiai ekvivalensnek nevezzük azokat a forrásnyelvi és célnyelvi frazeologizmusokat, amelyek lexikális összetételükben és grammatikai szerkezetükben, képi megformáltságukban teljesen eltérnek egymástól, azonban más szavakkal ugyanazt a fogalmat jelölik. A szakirodalomban az analóg frazeológiai ekvivalenseket más terminológiával még **funkcionális ekvivalenseknek** is nevezik. A dolgozat korpuszán végzett vizsgálatok azt mutatják, hogy az orosz és a magyar nyelv vonatkozásában ez a megfeleltetési mód igen elterjedt.

как (будто, словно, точно) на иголках = 'в состоянии крайнего волнения, нервного возбуждения, сеспокойства (быть, сидеть) и т. п.'
(ФСРЯ:177)

tűkön ül (ONG: t-749); kínzó türelmetlenséggel, nyugtalansággal várakozik

«Он хохотал ужасно. Келлер, действительно бывший чуть не на иголках до тех пор, пока не удовлетворился, предложив себя в секунданты, почти обиделся, смотря на такой развеселый смех князя» (Ф. Достоевский. Идиот, 408).

„Borzasztóan nevetett, Keller csakugyan **alig fért a bőrébe**, amíg fel nem ajánlotta párbajsegédi szolgálatait, szinte megsértődött a herceg e túlságosan is vidám nevetésének a hallatára” (F. Dosztojevszkij. Félkegyelmű, 366).

сидеть на бобах; *оставить / оставлять [остаться / оставаться на бобах]* = 'оставлять, оставаться и т. п. без того, на что рассчитывал, надеялся кто-л., чего добивался' (ФСРЯ:38)

hoppo marad (1. jel) = 'nem kapja meg, amit remélt, elesik vmitől v. kimarad vmiből' (ONG: h-881)

«– Ну, куда мы теперь потащимся, как вы думаете генерал? – сказал он, – к князю не хотите, с Лебедевым рассорились, денег у вас нет, у меня никогда не бывает: вот и **сели теперь на бобах**, среди улицы.

– Приятнее **сидеть с бобами**, чем **на бобах**, – пробормотал генерал...» (Ф. Достоевский. Идиот, 570).

„– No, most aztán hova vánszorgunk, mit gondol tábornok? – mondta. – A herceghez nem akar menni, Lebegyevvel összeveszték, önnek nincs pénze, nekem meg soha sem szokott lenni: hát most itt **maradtunk hoppon** az utca közepén.

– Inkább **máma hopp, mint holnap kopp**, – dörmögte a tábornok...” (F. Dosztojevszkij. Félkegyelmű, 513).

лёзок на помине = 'появляется как раз в тот момент, когда о нём говорят, или думают' (ФСРЯ:221)

farkast emlegetünk és a kert alatt jár (ONG: f-256)

«А вы так не плюнули, и я уверен, что не от недостатка смелости. Да вот она и сама, **легка на помине**. Я знал, что она придёт: она благородная, хоть и есть недостатки» (Ф. Достоевский. Идиот, 137).

„De ön nem köpött, és én biztos vagyok abban, hogy nem gyávaságból nem köpött. No de ... **farkast emlegettünk**: már itt is van Varka. Tudtam, hogy értem jön: nagyon jó lány, de azért vannak hibái is” (F. Dosztojevszkij. Félkegyelmű, 122).

A **легок (легка) на помине** orosz FE-nek a magyar nyelvben egy közmondás felel meg: **Farkast emlegetünk és a kert alatt jár** (ONG:f-256), amelynek redukált alakja idézi fel a magyar közmondás jelentését. Ugyancsak analóg FE-el fordítjuk az alábbi orosz frazeologizmust is:

гнуть / согнуть в бараний рог кого; *в бараний рог скрутить (свернуть)* = 'принуждать, притеснять, подавлять, добиваться покорности, полного подчинения' (ФСРЯ:109)

megtanít vkit kesztyűbe dudálni (ONG: k-892); **móresre tanít vkit** (ONG: m-207); **ráncba szed**; **kordában tart vkit** (ONG: k-1546)

«... **В бараний рог сверну...**» (Ф. Достоевский. Идиот, 100).

„...**Megtanítom én kesztyűbe dudálni!**...” (F. Dosztojevszkij. Félkegyelmű, 89).

A gyakorlat azt bizonyítja, hogy a legtöbb indulatszavas FE-nek a magyar nyelvben analóg frazeologizmus felel meg:

«– Из-за границы, что ль?

– Да, из Швейцарии.

– Фью! **Эк ведь вас!**» (Ф. Достоевский. Идиот, 7).

„– Külföldről jön talán?
– Igen, Svájcból.
– *Ejha! A teremtésit!*” (F. Dosztojevszkij. Félkegyelmű, 6).

сквозь зубы = 'говорить,
бормотать' (в 1 зн.) (ФСРЯ:177)

fogai közt (O-M: I/567); **az orra alatt
dünnyög** vmit; **érthetetlenül mond** vmit; **a
fogai közt** motyog / mormol vmit

«Сильно пил? – **сквозь зубы** спросил доктор» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 59).

„- Sokat ivott? – kérdezte az orvos halkan, **a szája sarkából**” (M. Bulgakov, Mester és Margarita, 82).

тянуть канитель = 'делать,
говорить и т. п. что-л. однообразно,
нудно; заниматься чем-л. однообразным,
нудным' (ФСРЯ:486)

elnyújt. Vö.: **se vége, se hossza** vminek;
nyúlik, mint a rétestészta (ONG: r-146);
nyújtja, mint a rétestésztát (1. jel) (ONG:
r-147)

«Началась **какая-то канитель**: кто умер, когда да от чего, не пил ли, не болел ли венерическими болезнями, и все в таком же роде» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 79).

„**Se vége, se hossza** nem volt a faggatózásnak: ki, mikor, miben halt meg, nem ivott-e, vérbajban nem szenvedett-e, és így tovább **a végtelenségig**” (M. Bulgakov, Mester és Margarita, 116).

глаза разбегаются (**разбежались**)
= 'кто-л. не может сосредоточиться,
остановиться на чем-л. одном от
разнообразия впечатлений' (ФСРЯ:104)

**azt sem tudja, hová nézzen; futkos a
szeme (tekintete); ide-oda jár / ugrál a
szeme (tekintete)** (K: 2-16)

«Потом у случайного посетителя Грибоедова начинали **разбегаться** глаза от подписей, пестревших на ореховых дверях» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 49).

„Attól fogva a Gribojedovba becsöppent látogató csak úgy **kapkodhatta a fejét a nagynéni tölgyfa ajtóin található feliratoktól**” (M. Bulgakov, Mester és Margarita, 67).

сердце падает (отрывается,
обрывается) у кого-л.;

(**majd**) **elállt a szívverése; megállt benne
az ütő** (szleng); **inába szállt a bátorsága**
(ONG: i-155); (**majd**) **megfagyott ereiben a
vér** (K: c-86)

сердце упало (оторвалось,
оборвалось) у кого-л. = 'кто-л.
испытывает страх, тревогу, приходит в
отчаяние. О внезапном ощищении
тревоги, исруга и т. п.' (ФСРЯ:421)

«Но окончательно **его сердце упало**, когда он услышал, что в замке двери тихонько поворачивается английский ключ» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 141).

„De végkép **inába szállt a bátorsága**, amikor meghallotta, hogy az ajtó zárjában halkán fordul a kulcs” (M. Bulgakov, Mester és Margarita, 190).

«Ваши **рубахи-парни** не любят теперь вспоминать грехи анархической их юности, ...» (И. Бабель. Избранное, 47).

„Mert hát azok a fickók, akik most **kezes báránnyá** vedlettek ott maguknál, nem szívesen emlékeznek vissza anarchista ifjúságuk bűneire,...” (I. Babel. Lovashadsereg..., 29).

заговаривать зубы кому = '1.
Посторонними разговорами намеренно
отвлекать внимание собеседника от чего-
л. 2. Вводить в заблуждение, обманывать'

«Сталин про него говорил, посмеиваясь: „и **зубы заговаривает**”» (А. Рыбаков. Дети Арбата, 437).

„Sztálin nevetve mondta róla: «Kihúzza a lyukas fogamat, és közben **lyukat beszél a hasamba**»” (A. Ribakov. Az Arbat gyermekei, 368).

душа уходит в пятки у кого =
'кто-л. испытывает сильный страх'

«Ведь он ему ясно сказал, что предпочитает золотой, даже ударил кулаком по креслу, и у врача **душа ушла в пятки**» (А. Рыбаков. Дети Арбата, 507).

„Hiszen világosan megmondta neki, aranyat akar, még a szék karfájára is rácsapott az öklével, úgy, hogy az orvosnak **inába szállt a bátorsága**” (A. Ribakov. Az Arbat gyermekei, 425).

класть зубы на полку =
'испытывая нужду, ограничивать себя в
самом необходимом; голодать'
(ФСРЯ:198)

koplal, éhezik; **felkopik az álla** vkinek;
nyeli az éhkoppot; összebb húzza a
nadrágszíjat (K: 3-118) (O-M: I/541)

«После истории с накидкой он вел себя так, будто ничего не случилось: такова жизнь игрока, сегодня в выигрыше, завтра в проигрыше, сегодня **при деньгах**, завтра **зубы на полку**, что же, надо потерпеть, преодолеть временные неудачи» (А. Рыбаков. Дети Арбата, 458).

„A kepp úgy után Kosztya úgy viselkedett, mintha mi sem történt volna: már csak ilyen a játékos élete: **egyszer hopp, máskor kopp**, de hát nincs mit tenni, türelemmel le kell küzdeni az átmeneti kudarcokat” (A. Ribakov. Az Arbat gyermekei, 384).

брать за горло (за глотку, за жабы) кого (прост.) = 'принуждать,
притеснять, заставлять, поступать
определенным образом' (ФСРЯ:45)

a markában tart vkit; **sakkban tart** vkit;
torkon ragad vkit (biz); szorongatott
helyzetbe hoz vkit; **torkának szegezi a kést**
(K: 2-283)

«Вика понимала – этой бумагой они все равно будут **держать ее за горло**» (А. Рыбаков. Дети Арбата, 433).

„Vika nagyon jól tudta, hogy ezzel a papírral továbbra is **a markukban tartják**” (A. Ribakov. Az Arbat gyermekei, 364).

в пух и (в) прах (ФСРЯ:372) =
'совершенно, окончательно, полностью,
совсем (разбить, разгромить, разругать,
проиграться и т. п.)' (в 3 зн.)

ízzé-porrá zúz; tönkrever, szétver;
alaposan helybenhagy / elpáhol vkit (K: n-
485); **pozdorjává zúz**

«Эту подлую провокационную брошюру надо разнести **в пух и прах**» (А. Рыбаков. Дети Арбата, 391).

„Ezt az aljas, provokatív bosúrát *pozdorjává* kell zúzni!” (A. Ribakov. Az Arbat gyermekei, 330).

5.2.1.4. Az orosz frazeologizmusoknak tükörfordítás útján történő megfeleltetése

1. A fordítás elméletével és gyakorlatával foglalkozó szakirodalom a **tükörfordítást** a szavak és frazeologizmusok idegen nyelvi megfeleltetésének egyik legritkábban alkalmazott eseteként tartja számon.

Igaz ugyan, hogy a szótárírás gyakorlatában a lexikográfusok a többi fordítási módozatoknál lényegesen ritkábban fordulnak a tükörfordítás eszközéhez, a szépirodalmi művek fordítása során azonban a műfordítók gyakran kénytelenek élni a forrásnyelvi FE-eknek tükörfordítás útján történő célnyelvi szemantizációjával.

A magyar nyelvű szakirodalomban a „**tükörfordítás**” vagy „**szó szerinti fordítás**” terminus technicus az orosz nyelvben a «**дословный перевод**» szakkifejezésként, illetve «**калька**» műszóként ismert, amely a francia «**calque**» (**kópia**) szóra vezethető vissza (lásd: Шанский 1985:100; Солодухо 1977:46; 1982:136; Кунин 1984:7-12; 1996:241-243; Пете 1989:115; Klaudy 1988:305-314).

Mokienko V. M. által szerkesztett «**Словарь русской фразеологической терминологии**» nyelvészeti szakszótár szerzői a frazeológiai tükörfordítás mibenlétét a következőképpen értelmezik: «... *фразеологические кальки – это фразеологические единицы (ФЕ), возникающие в результате точной или изменённой передачи лексического состава, грамматической структуры и значений иноязычных прототипов средствами заимствующего языка*» (Мокиенко 1993:90).

2. Különböző nyelvek frazeológiai részrendszerének diakrón szempontú vizsgálata során bizonyítást nyert, hogy a nyelvek szókincse történeti fejlődésük bizonyos periódusaiban tükörfordítás útján jelentős számú idegen eredetű frazeológiai egységgel gyarapodott.

A szakirodalomban a tükörfordítás (szó szerinti fordítás) pontosságát figyelembe véve megkülönböztetnek **teljes tükörfordításokat** (точные или полные фразеологические кальки) és **részleges tükörfordításokat** (неточные фразеологические кальки) (Шанский 1969:141; Кунин 1966:242).

2.1. A **teljes tükörfordításokhoz** azokat a célnyelvi frazeológiai egységeket sorolják, amelyek a forrásnyelvi FE-ek alkotótágjainak szó szerinti, pontos fordítása útján keletkeznek. N. M. Sanszkij szerint diakrón szempontból teljes (vagy részleges) frazeológiai tükörfordítás

útján kerültek be különböző európai nyelvekből az orosz és a magyar nyelvbe az alábbi frazeologizmusok (Шанский 1969:141):

борьба с ветряными мельницами (sr. венг.: *szélmalomharc*) > исп.: *accompter molinos de viento*;

задняя мысль (sr. венг.: *hátsó gondolat*) > фр.: *arrière pensée*;

вот где собака зарыта (sr. венг.: *itt van a kutya elásva*) > нем.: *da (hier liegt) ist der Hund begraben*;

разделяй и властвуй (sr. венг.: *oszd meg és uralkodj*) > лат.: *divide et impera*;

порочный круг (sr. венг.: *ördögi (elvarázsolt) kör*) > лат.: *circulus vitiosus*;

золотая молодёжь (sr. венг.: *aranyifjúság*) > фр.: *jeunesse dorée*;

холодная война (sr. венг.: *hidegháború*) > англ.: *cold war*;

молниеносная война (sr. венг.: *villámháború*) > нем.: *Blitzkrieg*;

железный занавес (sr. венг.: *vasfüggöny*) > англ.: *iron curtain*.

2.2. Részleges frazeológiai tükörfordítások esetében a forrásnyelvi és a célnyelvi FE-ek szerkezetében részleges lexikális és grammatikai eltérések vannak. Részleges grammatikai tükörfordításoknak tekinthetjük az alábbi FE-eket:

с птичьего полета (sr. венг.: *madártávlatból*) > фр.: *à vol d'oiseau*;

как на иголках (sr. венг.: *tűkőn ül*) > фр.: *être sur des épines* (букв. *быть на иголках*) (Шанский 1969:142).

2.3. Egyes nyelvészek az orosz szakirodalomban a teljes és részleges frazeológiai tükörfordításokon kívül még ún. **fél tükörfordításokat (полукальки)** is megkülönböztetnek. **Frazeológiai fél tükörfordításról** akkor beszélünk, amikor a forrásnyelvi FE-ek egyes komponenseit a célnyelvre szó szerint fordítják le, más komponenseit pedig eredeti, idegen nyelvi alakjukban fordítás nélkül veszik át: *Вö.: пробить брешь (rést üt vmiben)* > *fr.: battre en brèche* (Кунин 1996:241; Шанский 1985:103).

Diakrón szempontból a tükörfordítás a nyelvek frazeológiai készletének kialakulásában és folyamatos gazdagításában fontos jelentőséggel bír.

Más nyelvekből szó szerinti fordítás útján átvett szavak és frazeologizmusok fontos szerepet játszanak a nyelvek nominációs rendszerében meglévő „fehér foltok” eltüntetésében.

Tükörfordítás útján kölcsönvett szavak és FE-ek a célnyelvben sok esetben a valóságháttér tárgyainak, cselekvéseinek, folyamatainak, tényezőinek egyedüli megnevezőivé válnak, és hozzájárulnak ahhoz, hogy az adott nyelv jobban betöltse kommunikációs funkcióit.

3. Szinkrón nyelv kutatás szempontjából azonban a tükörfordítás más megközelítést kíván a kétnyelvű szótárírás és a műfordítás gyakorlatában. A tükörfordításhoz, mint a FE-ek

fordításának egyik lehetséges módjához a szótárírók és műfordítók abban az esetben folyamodnak, amikor a forrásnyelvi FE jelentésének pontos és teljes átadására hiányzik a megfelelő célnyelvi frazeológiai ekvivalens.

A szinkrón szempontú frazeológiai tükörfordítás mechanizmusára jellemző, hogy a célnyelv használói a forrásnyelvi frazeológiai egységek jelentését először fogalommal azonosítják, s a célnyelv grammatikai eszközeivel megformáltan csak fokozatosan nyerik el nyelvi státuszukat a nyelvi jelek rendszerében.

A kétnyelvű, többek között az orosz-magyar és magyar-orosz (és más) szótárakban szereplő szó szerint lefordított FE-ek – frazeológiai tükörfordítások – szinkrón szempontból is a magyar nyelv frazeológiai készletének gazdagításában potenciális tartalékként jöhetnek számításba.

3.1. A kétnyelvű orosz-magyar és magyar-orosz nagyszótárak szerkesztői a FE-ek megfeleltetése során a **teljes** és **részleges**, valamint az **analóg** FE-ekkel történő fordításon kívül széles körben alkalmazzák a **szó szerinti (tükör-) fordítás** és a **körülírás** eszközeit is (Hadrovics-Gáldi 1977):

делить шкуру неубитого медведя = előre iszik a medve bőrére <tkp. még el nem ejtett medve bőrén osztózik> (O-M: II/801)

уши вянут от чего-л. = elege van; nincs kedve ezt hallgatni <tkp. a fül is lekonyul ettől> (O-M: II/851)

ждать у моря погоды = hiába vár vmit; ölbe tett kézzel vár; azt várja, hogy a sült galamb a szájába repüljön <tkp. ül a tenger partján, és várja, milyen idő lesz> (O-M: I/423)

как с гуся вода = rá se hederít; füttyül rá <tkp. lepereg róla, mint a libáról a víz> (O-M: I/320)

кому-л. море по колено = számára (ez) nem jelent semmit; számára könnyű dolog <tkp. térdig ér neki a tenger> (O-M: I/659)

A fent említett szótárak szerkesztőinek a FE-ek fordításában követett gyakorlata azt a célt szolgálja, hogy a megfelelő célnyelvi frazeologizmusok hiányában a szó szerinti fordítással minél pontosabban és teljesebben tárják fel a forrásnyelvi FE jelentését, vagyis jelentésének alapját képező „belső nyelvi képet”. A FE-ek szó szerinti fordítását a szótárírásban széles körben alkalmazzák az ekvivalens nélküli nemzeti színezetű FE-ek fordítása, a bennük rejlő (és csak az adott nyelvre jellemző) belső nyelvi kép feltárása során.

3.2. A frazeológiai egységek szó szerinti fordításának lehetőségével a nálunk megjelent kétnyelvű orosz-magyar frazeológiai szótárak közül egyedül az oktatási célokat szolgáló **Orosz szólások és közmondások képekben** c. szótár szerzői élnek (M. I. Dubrovin – Klaudy K. 1990). A nyelvoktatási célokból készült frazeológiai szótár szerzői az orosz FE-

ek jelentésének feltárása során céltudatosan és következetesen alkalmazzák a szó szerinti fordítás eszközét. A FE-ek szó szerinti fordításával, az orosz FE-ek magyar frazeológiai ekvivalenseinek egyidejű feltüntetésével a szótár szerzői az orosz emberek gondolkodásmódjában rejlő sajátos képi struktúrák szemléltetését, az orosz frazeologizmusok keletkezésének alapját képező jelentésátvitel különböző mechanizmusainak, formáinak bemutatását tűzték ki célul. Véleményem szerint oktatási célokon túlmutatóan, a szótár szerzői által követett egyedülálló lexikográfiai gyakorlat – az orosz FE-ek magyar nyelvű szó szerinti fordításának céltudatos feltüntetése – fontos tudományos jelentőséggel bír az etnolingvisztikai, a nyelvészeti országismereti kutatásokban, valamint a frazeologizmusok kialakulásában szerepet játszó mechanizmusok jobb megértésében. A FE-ek szó szerinti fordításának hasznosságát Klaudy Kinga, a szótár magyar szerzője az alábbiakkal indokolja: *„Véleményünk szerint a szó szerinti fordítás tudatosításának több haszna van. Megismerkedünk egy másik nép mienktől eltérő gondolkodásmódjával, képi világával. Egy találó, érdekes megfigyelés, egy szemléletes hasonlat, mely bár idegen, de lehetne a miénk is, mindig elgondolkodtat. Rácsodálkozunk, egy percre talán meg is ütközünk, és máris megjegyeztük”* (Klaudy 1988:306).

Az **Orosz szólások és közmondások képekben** szótár szerkesztői által követett lexikográfiai gyakorlatot hűen szemlélteti az alábbi szócikk:

медведь на ухо наступил кому

medve lépett a fülére → *дословный перевод (калькирование) (= szó szerinti fordítás);*

botfüle van → *перевод при помощи фразеологического аналога (= analóg FE-el történő megfeleltetés);*

nincs zenei hallása → *описательный перевод (= körülírás) (D-K: m-260)*

4. A kétnyelvű szótárírásban a FE-ek oktatási és tudományos célból történő szó szerinti fordítása hasznos és elfogadott gyakorlat, a műfordítás (tolmácsolás és bármely írásbeli fordítás) során pedig egyenesen nélkülözhetetlen fordítási módozatnak számít. A tükörfordítást, mint a forrásnyelvi frazeologizmusok célnyelvi szó szerinti megfeleltetését azokban az esetekben alkalmazzák, amikor a forrásnyelvi FE-ek jelentésének, stilisztikai és emocionális-expresszív sajátosságainak feltárásához szükséges célnyelvi eszközök hiányoznak, az adott FE jelentésének alapját képező nyelvi kép azonban a célnyelvi olvasó számára érthető és fontos információt hordoz.

A FE-ek szó szerinti fordíthatóságának egyik fontos előfeltétele a FE-ek összjelentésének az alkotótagok külön-külön vett jelentése általi motiváltsága, illetve motiválatlansága. A FE-ek szó szerinti fordításával kapcsolatos nagyszámú példaanyagon végzett megfigyeléseim megerősítést nyertek **Sz. Vlahov** és **Sz. Florin** bolgár nyelvészek véleményével, akik gazdag lexikográfiai és műfordítói tapasztalat birtokában állítják, hogy *«... калькирование возможно только тогда, когда дословный перевод может довести до читателя истинное содержание всего фразеологизма (а не значения составляющих его частей)»* (Влахов – Флорин 1980:195).

A bolgár nyelvészek véleménye szerint a szó szerinti fordítás eszközéhez mindenekelőtt az alkotótagjaik jelentése által szemantikailag részlegesen motivált **frazeológiai egységek (фразеологические единства)**, az ún. **félidiómák** esetében lehet folyamodni, melyek jelentésében még frissen érződik a metaforikus jelentésátvitel alapján létrejött belső nyelvi kép (Влахов – Флорин 1980:195).

A műfordítás elméleti és gyakorlati problémáival, valamint a kétnyelvű szótárírással foglalkozó szakirodalomban a szakemberek a FE-ek fordításának módozatait elemezve tág teret szentelnek a frazeologizmusok szó szerinti fordításával kapcsolatos elemzéseknek is (Комиссаров – Рецкер – Тарков 1960:59-60; Влахов – Флорин 1980:194-196; Раджабов 1976:65-79; Салям-Тихонов 1968:156-158; Швейцер 1988:136-141; Klaudy 1988:305-314).

A magyar szakirodalomban, ismereteink szerint, az idegen nyelvi FE-ek szószerinti fordításával kapcsolatos problémák beszédszintű vizsgálatával részletesebben és átfogóan eddig még nem foglalkoztak. A továbbiakban a mai orosz írók műveinek magyar fordításaiból vett példaanyag alapján – a teljesség igénye nélkül – részletesebben is megvizsgálom az orosz frazeologizmusok magyar nyelvi szó szerinti megfeleltetésének legfontosabb eseteit.

Mint ahogyan azt már fentebb említettem, a szó szerinti fordítás eszközét főleg a metaforikus, átvitt jelentéssel rendelkező FE-ek – az ún. **félidiómák (фразеологические единства)** – megfeleltetése esetében célszerű alkalmazni, mivel a metaforikus jelentésátvitel alapját képző belső nyelvi kép a szó szerinti fordítás során a célnyelvi befogadó számára is jól érthető. Így például, bár az *ищи [догоняй] ветра в поле* (ФСРЯ:187) orosz FE-nek a magyar nyelvben több analóg frazeológiai megfelelője is van (Vö.: *bottal ütheti a nyomát; árkon-bokron túl van*) (K: b-48) – **Csingiz Ajtmatov Vesztőhely** c. regényének magyar nyelvű változatában – a szóban forgó orosz FE mégis teljes frazeológiai tükörfordításként, szó szerinti fordításban szerepel:

ищи (догоняй) ветра в поле

bottal ütheti a nyomát; árkon-bokron

(ФСРЯ:187) = 'не вернешь обратно, не найдешь'

túl van (K: b-48) = (1. jel.) 'azt sem tudja, hová legyen rémületében'

«А теперь попробуй найти этих волков - **ищи ветра в поле**. Раз ты разорил их логово, теперь волка и волчицу и не выследить и не убить» (Ч. Айтматов. Плаха, 241).

„Most pedig próbáld megtalálni ezeket a farkasokat: **kergesd a szelet a mezőn!** Ha egyszer feldúltad a vackukat, most már a him farkasnak meg a nőtényének **bottal ütheted a nyomát, meg nem ölheted**” (Cs. Aйтматов. Veszthely, 288).

A magyar nyelvű szövegben a **догоняй** igével képzett frazeológiai variáns szerepel («**догоняй ветра в поле**»). A magyar olvasó számára könnyen érthető az orosz FE jelentésének alapját képező belső nyelvi kép. E FE fordításakor a műfordító a fölösleges ismétlés elkerülése céljából tudatosan folyamodik a tükörfordítás eszközéhez, mivel a frazeologizmusok fordításának egy újabb lehetőségéhez, az ún. **kompenzálás** eszközéhez kíván folyamodni.

A **kompenzálás** eszközéhez a fordítás során akkor folyamodnak a fordítók, amikor a forrásnyelvi szavakat, szabad szerkesztésű szókapcsolatokat a célnyelvben frazeologizmusokkal fordítanak, ezáltal utólag lehetővé válik az egyes forrásnyelvi FE-eknek nem FE-ekkel történő fordítása során fellépő információvesztés kompenzálása.

A fordítók és szótárírók gyakran folyamodnak a szó szerinti fordítás eszközéhez a reáliák nélküli **frazeológiai hasonlatok (сравнительные фразеологические конструкции)** fordítása során is, mivel a tükörfordításban rejlő nyelvi kép a célnyelvi olvasó számára könnyen érthető:

как две капли воды (ФСРЯ:194) = **(úgy hasonlítanak egymásra,) mint egyik tojás a másikra (K: k-59)**
'совершенно, очень сильно (похож, схож и т. п.)'

«-А при чем тут вы?

- **Кто с перебивом, тому - с перепивом. Прошу плеснуть. Кха! Поясняю: я похож на того гада как две капли воды**» (В. Шукшин. Миль пардон, мадам!, 120).

„- És hogy kerül ebbe maga?

- **Нó, beleszólt valaki, hát ilyen is velem. Töltsetek egy keveset. Khm! Megmagyarázom: mint két vízcsepp, annyira hasonlítottunk egymásra azzal a gazemberrel**” (V. Suksin. Míl pardon, Мадам!, 232).

«**Как две капли воды**» (ФСРЯ:194) orosz frazeológiai hasonlatnak a magyar nyelvben a kontextustól függően több analóg frazeológiai hasonlat felel meg: **“úgy hasonlítanak, mint az egyik tojás a másikra”** (Keszthelyi 1961: k-59; ONG: t-503); **„Szakasztott egyformák; szakasztott olyan, mint...; kiköpött olyan, mint...; olyan egyformák, mint két tojás”** (ONG: t-503).

Bár az orosz FE jelentésének alapját képező belső nyelvi kép a célnyelvi beszélők számára könnyen érthető, a szó szerinti fordítás ebben az esetben mégis öncélúnak tűnik,

mivel a magyar nyelvben rendelkezésre álló analóg FE-ek stílusfestő értéküket és érzelmi színezetüket tekintve sokkal gazdagabbak, mint a szóban forgó orosz FE magyar tükörfordítása.

4.3. A szemantikailag teljesen motiválatlan FE-ek – az ún. **egybeforrt szószerkezetek**, vagy **idiómák** (фразеологические сращения или идиомы) – fordítása során a tükörfordítást már nem célszerű alkalmazni. Az idiómák alkotótagjai deszemantizálódtak és az alkotótagok külön-külön vett jelentéséből már nem lehet következtetni a FE jelentésére. Az idiómák jelentésének alapját képező belső nyelvi kép már az anyanyelvi beszélő számára is csak nehezen (vagy egyáltalán nem) érthető, a célnyelvi beszélő számára pedig az idiómák szó szerinti fordítása összefüggéstelen szavak halmazának tűnik. Állításunkat híven tükrözi az alábbi példa is:

«Балмашев за что купил, за то и продает. Но обратись к казакам, женщина, которые тебя возвысили как трудящуюся мать в республике» (И. Бабель. Избранное, 96).

„Balmasov annyiért adja, amennyiért vette, a kozákoktól kérdezd, azoktól, akik úgy becsültek meg, mint dolgozó anyát, ...” (I. Bábel. Lovashadsereg..., 82).

«За что купил, за то и продаю» orosz FE-nek a magyar nyelvben nincs frazeológiai ekvivalense. Az adott esetben egy olyan orosz idiómáról van szó, amelynek magyar nyelvű szó szerinti fordítása érthetetlen és félrevezető, mivel az orosz FE belső nyelvi képe a célnyelvi olvasó számára teljesen motiválatlan és homályos. Véleményem szerint a hasonló motiválatlan jelentéssel rendelkező idiómák idegen nyelvi megfeleltetése során célszerűbb a **körülírással (szabad szerkesztésű szókapcsolattal)** való fordítás alkalmazása. A szóban forgó orosz idióma magyar nyelvű körülírására az alábbi szabad szószerkezetek javasolhatók:

ahogyan hallottam, úgy adom tovább; csak azt mondtam el, amit hallottam <nem felelek hitelességéért> (K: K-430)

szó szerint ezt (így) hallottam

szóról-szóra így (ezt) hallottam

Hasonló esettel találkozunk a következő orosz FE-ek magyar nyelvi megfeleltetésekor is, mivel szó szerinti fordításuk a célnyelvi beszélő számára nehezen értelmezhető tükörfordításokat eredményez:

«Бог с ними, с волками, это твое обвинение просто курам на смех. Но другое твое обвинение, товарищ Кочкорбаев, я без ответа оставить не могу. Да, Эрнazar погиб на перевале» (Ч. Айтматов. Плаха, 278).

„Ördög vigye a farkasokat, a vádjaidon még a tyúkok is nevetnek. De a másik vádat, Kocskorbajúlu elvtárs, nem hagyhatom válasz nélkül. Igen, Ernazar ott veszett a hágón” (Cs. Aйтматов. Vesztőhely, 334).

«Дома у него только мать была престарелая, пьющая. Братья разъехались кто куда, в Заполярье, на газопровод. Зашибают, как выразился, бедолаги, деньгу то в холодах, то в гнусе сплошном. А он прогуляется разок в Азию-косоглазию, и хоть весь год живи **поплевывай себе в потолок**, только бы слюны хватило» (Ч. Айтматов. **Плаха**, 76).

„Otthon csak elaggott, iszákos anyja élt. Fiútestvérei szétszéledtek, ki merre a sarkvidékre, gázvezetéket építeni. Hol fagyban keresik a pénzt a nyomorultak, ahogy magát kifejezte, hol férgekkel lépve. Ő meg elmegy egyszer a ferde szemű Ázsiába, s akár egész esztendőn át él belőle, s **pöködhet a mennyezetre**, csak a nyála legyen elég” (Cs. Aйтматов. **Vesztőhely**, 83).

A **«курам на смех» (ФСРЯ:217)** orosz FE az orosz-magyar frazeológiai szótár szerkesztője szerint két jelentéssel rendelkezik. Mindkét jelentésének a magyar nyelvben szabad szószerkezet, illetve szubjektív-modális jelentéssel rendelkező frazeologizált mondattani szerkezeti modell felel meg. Vö.:

курам на смех: a) kész nevetség; egészen, teljesen nevetséges; kész röhej;

b) vminek a megcsúfolása/kicsúfolása (K: k-438).

A szótár által javasolt megfeleltetés érthetőbb a magyar olvasó számára a **«поплевывать в потолок» (Vö.: «плевать в потолок» ФСРЯ:322)** FE szó szerinti fordításának esetében is. Az orosz-magyar frazeológiai szótár adatai szerint az orosz FE-nek a magyar nyelvben két lexéma felel meg:

плевать в потолок (biz) = henyél, lustálkodik (K: n-339).

A szótár által ajánlott két önálló lexémával történő megfeleltetésen kívül, az adott orosz FE kontextuális jelentésének megfelelően a magyar nyelvben több semleges stilisztikai értékű analóg frazeológiai ekvivalens áll rendelkezésre, amelyek érzékletesebben és pontosabban fejezik ki az orosz FE jelentését: **„úgy élhet, mint a kiskirály” (ONG: k-1207); „élheti világát; kiskirály módjára élhet; élhet, gondja egy szál sem”.**

Az **„él, mint Marci Hevesen” (ONG: m-379)** magyar reáliákat tartalmazó FE az orosz frazeologizmus analóg ekvivalenseként nem jöhet számításba, mivel zavaróan hatna a mű kohéziójára, ha az orosz valóságháttér bizonyos szegmenseinek (metszeteinek) megnevezésére egyszerre két magyar reáliát is tartalmazó FE-et használnánk.

4.4. Mind a szótárírásban, mind pedig a műfordításban különös nehézséget okoz a **nemzeti színezetű** frazeologizmusok idegen nyelvi megfeleltetése. Egy-egy nép gondolkodásmódját, történelmi eseményeit, hagyományait, hiedelemvilágát, életmódját, szokásait, tárgyi és természeti környezetét, földrajzát stb. megörökítő, csak az adott nép frazeológiakincsére jellemző nemzeti sajátosságokat visszatükröző FE-ek alkotótagjai között gyakran szerepelnek különböző **reáliák**. **Reáliákon** a nyelvészeti, országismereti és a fordításelméleti szakirodalomban az **ekvivalens nélküli (nonekvivalens)** szavak egy részét

értik (Лендван 1986; Лендван 1988:99-102; Klaudy 1994:33-34; 236-237). Sz. Vlahov és Sz. Florin meghatározása szerint: «(...) *реалии являются носителями национального, местного или исторического колорита; точных соответствий на других языках такие слова не имеют*» (Влахов-Флорин 1970:438) (a reáliákkal kapcsolatban lásd még: Лендван 1988a:331-336).

4.4.1. A forrásnyelvi FE-ekben szereplő reáliák megértése több esetben nem okoz nehézséget a célnyelvi befogadó számára, mivel a népek, nemzetek, nemzetiségek egymás mellett élésük során megismerik egymás kultúráját, szokásait, irodalmát, s a több területen végbemenő információcsere eredményeképpen egyes idegen reáliák valóságtartalmáról is képet alkothatnak. Ez a helyzet a *«каша во рту у кого»* (=‘кто-л. невнятно говорит, невнятно произносит слова’) (ФСРЯ:197) orosz FE szó szerinti fordítása esetében is, amelynek alkotótagjai között a *«каша»* orosz reália szerepel. A fordító számára ismert volt az a tény, hogy a magyar olvasó tudatában a szláv eredetű *„kása”* szó keltette asszociációk elősegítik az orosz FE jelentésének alapját képező nyelvi kép megértését.

«Липман - недалекий человек, видит в нем пациента и забывает, что на ЭТОГО пациента смотрят миллионы и он не может предстать перед ними с выпадающей челюстью, не может шепелявить, говорить так, будто у него каша во рту» (А. Рыбаков. Дети Арбата, 448).

*„Ez a Lipman, nem valami okos ember, pácienszt lát BENNE, és elfelejti, hogy ERRE a páciensre milliók figyelnek, és Ő nem állhat eléjük mozgó fogsorral, nem beszélhet pöszén, vagy úgy, mintha kásával volna **te** a szája”* (А. Ribakov. Az Arbat gyermekei, 376).

Ср.: каша во рту у кого-л. = érthetetlenül motyog; úgy beszél, mintha gombóc/galuska volna a szájában (К: к-95).

*«- Ты видел Зиновьева и Каменева только на трибунах съездов, я с ними **пуд соли съел**, я с Каменевым был вместе в ссылке»* (А. Рыбаков. Дети Арбата, 453).

*„- Te Zinovjevet és Kamenyevet csak a kongresszusok emelvényein láttad, de én **elfogyasztottam velük egy pud sót**, Kamenyevvel együtt voltunk a száműzetésben”* (А. Ribakov. Az Arbat gyermekei, 381).

A *«пуд»* orosz reáliát tartalmazó FE szó szerinti fordítása esetében azonban – mivel egyrészt maga a régi orosz mértékegységet jelölő reália, másrészt a FE belső nyelvi képe a célnyelvi olvasó számára érthetetlen marad – az adott FE magyar fordítását célszerűbb egy neutrális, vagy az adott kontextusnak stilisztikailag megfelelő FE-el, illetve szabad szószerkezetekkel megoldani. Vö.:

*régóta és jól ismeri;
ismeri, mint a rossz pénzt;
ismeri, mint saját magát;
sok mindent megéltek együtt.*

4.4.2. Nehézségekbe ütközik az orosz **folklóralkotásokkal (népmesékkel, regékkel, mondákkal)** kapcsolatos reáliákat tartalmazó orosz FE-ek szó szerinti fordításának célnyelvi megértése is:

«Шел, шел, видит - огонек светится. Подходит ближе - стоит избушка на курьих ножках, а вокруг кирпич навален, шифер, пиломатериалы всякие» (В. Шукшин. До третьих петухов, 17).

*„Ment, mendegélt, hát mit lát: egy világos ablakot. Közelebb merészkedik: **tyúklábon forgó kunyhó**, s mellette halomba hányva téglá, tetőfedőpala, fa és épületanyag” (V. Suksin. Harmadik kakasszórá, 148);*

«Бог не выдаст, свинья не съест» (В. Шукшин. До третьих петухов, 40).

„Az isten nem hágy el, a disznó nem fal fel” (V. Suksin. Harmadik kakasszórá, 24).

«Иди и помни: в огне тебе не гореть, в воде не тонуть...» (В. Шукшин. До третьих петухов, 16).

„Menj és vésd észbe: tűz téged meg nem égethet, víz téged el nem nyelhet...” (V. Suksin. Harmadik kakasszórá, 7).

4.4.3. Az orosz FE-ek alkotótagjai között gyakran szerepelnek **nem orosz nyelvi reáliák** is. Azonos kultúrkörhöz tartozó népek esetében az idegen nyelvi reáliák megértése, valamint a FE-ek szó szerinti fordításának szemantizációja különösebb nehézséget nem okoz. Vö.:

«- Как в лучших домах Лондона, - пришло на ум кандидату, ...» (В. Шукшин. Привет Сивому!, 246).

„- Mint minden jobb londoni házban - jutott eszébe a kandidátusnak, ...” (V. Suksin Tiszteltetem Hókát!, 412).

«- Привет, Утюг, как дела? - сказал я ему насколько возможно бесцеремонней. - Дела как в Польше: у кого телега, тот и пан - бойко ответил он, точно мы с ним сто лет были знакомы.

- Значит, ты и пан, - заключил я, указывая на его тачку» (Ч. Айтматов. Плаха, 54).

„- Üdv, Utyug, hogy mennek a dolgok? - szólítottam meg, amennyire csak lehetett, minden teketória nélkül.

*- Úgy, mint Lengyelországban: **akinek szekere van, az a pán** - felelte fürgén, mintha száz éve ismernénk egymást.*

- Akkor magad vagy a pán - következtettem a targoncájára mutatva” (Cs. Aйтматов. Vesztőhely, 56).

4.4.4. Abban az esetben, ha a forrásnyelvi FE-ben távolabbi kultúrkörhöz tartozó népek reáliái szerepelnek, többnyire előnyben kell részesíteni az analóg FE-el való fordítás lehetőségét, és ésszerűbbnek tűnik lemondani a reáliában rejlő nemzeti jellegű tartalom átadásáról:

*«Ведь до войны, когда строили знаменитый Чуйский канал, люди съехались со всех концов страны, работали бесплатно и добровольно. А теперь никто не верит, сказки, мол, рассказываете, мыслимы ли такие дела. **В чабана теперь никого на***

аркане не затащишь. И все об этом знают, но делают вид, будто это временное явление» (Ч. Айтматов. Плаха, 271).

„Pedig a háború előtt, amikor a híres Csúji csatornát építették, az ország minden vidékéről idegyűltek az emberek, ingyen, önként dolgoztak. Most ezt senki nem hiszi, mert, mondják, el lehet-e képzelni ilyet! Manapság árkánnal sem lehet csobánt keríteni. És ezt mindenki tudja, de úgy tesznek, mintha ez csak pillanatnyi nehézség volna” (Cs. Aйтматов. Vesztőhely, 326).

«Люди ехали со всей округи, многие по старинному обычаю начинали оплакивать Эрназара еще издали. «Эрназар, родной ты мне, как печень моя, где увижу тебя?» - и он помогал им спешиться, успокаивал их...» (Ч. Айтматов. Плаха, 267).

„Jöttek az emberek az egész környékről sokan, régi szokás szerint, már messziről kezdték Ernazar siratását: „Ernazar, te, aki annyira az enyém vagy, mint a májam, hol láthatlak?” - és ő lesegítette őket a nyeregből, nyugtatgatta őket...” (Cs. Aйтматов. Vesztőhely, 320).

A «на аркане не затащишь» FE magyar szó szerinti fordításában szereplő «аркан» = „kötél, lasszó, pányva” kirgiz reáliát megelőzi – az adott FE vonzatához tartozó másik reália is («чабан» = „juhász”), amelyek még inkább elhomályosítják a FE-ben rejlő képet. Véleményem szerint az adott esetben célszerűbb lenne az orosz FE-t semleges stílusértékű analóg magyar FE-el fordítani, és a szóban forgó két reáliát magyar, illetve nemzetközileg ismert lexémával helyettesíteni («арканом» = „kötéllel, lasszóval”). Vö.: *kötéllel (lasszóval) sem lehet juhászt fogni (keríteni)*.

A «как печень моя» kirgiz eredetű frazeológiai hasonlat már szerzői tükörfordításként került be az orosz nyelvű regénybe. A kirgiz eredetű FE ismételt tükörfordítása a magyar olvasó számára semmit sem mond, a FE jelentése homályban marad. A kirgiz eredetű FE jelentésének értelmezési nehézségei nyelven kívüli tényezőkkel magyarázhatók. Egyes keleti népek naív világképében, többek között a középázsiai kirgizek, kazahok és üzbégek képzeletében, a *máj* («жигер») az érzelmek, a lelki szenvedés központi szerve, és mint szinonimák, a *szív* testrésznévvel együtt különböző érzelmek, az ember különböző lelkiállapotának kifejezésére szolgáló FE alkotótagjaiként szerepelnek. Az adott FE tragikus körülmények között elhunyt férjét gyászoló fiatal kirgiz nő lelki fájdalmát szimbolizálja.

A *máj* testrésznévvel képzett üzbég FE-ek jelentésének elemzése során Radzsabov Ja. R. üzbég nyelvész a «жигер» = „*máj*” szomatizmus jelentéstartományát vizsgálva az alapjelentésen (*máj* = 'az ember belső szerve') kívül megkülönböztet az európai kultúrkörre egyáltalán nem jellemző két másik jelentést is:

- жигер – близкий родственник, родной (= közeli rokon, édestestvér; vki által szeretett, imádott rokon)
- местилище переживаний (Раджабов 1976:65).

E FE esetében a sajátosságos nemzeti kontextust figyelembe vevő, az adott szituáció tragikus voltára utaló, a magyar olvasó számára érthető, fordítási megoldást célszerű alkalmazni:

„Ernazar, egyetlenem, hol vagy, miért hagytál magamra?...”

5. Egyes nyelvészek a tágabb értelemben vett frazeológia tartományához sorolják a **szólásokat, közmondásokat és szállóigéket** is, amelyek szó szerinti fordítása során nemcsak jelentésüket szükséges feltárni, hanem célszerű megőrizni azok formai sajátosságait is: ritmikájukat, alkotótagjaik rímelését, egybecsengését. Vö.:

«- Это не надо, - сказал Горыныч. - Пропусти.

- Как же? - не понял Иван.

- Пропусти.

- Горыныч, так нельзя, - заулыбался Иван - **из песни слова не выкинешь» (В. Шукшин. До третьих петухов:30).**

„- Ez nem kell - mondta a Tűzokádó.

- Ezt hagyd el.

- Hogyhogy? - csodálkozott Iván.

- Hagyd el.

- Nem lehet azt, Tűzokádó - mosolygott Iván. - **A mondás is úgy tartja: a dalból a szót el nem hagyhatod” (V. Suksin. Harmadik kakasszóra, 148).**

«Дурацкое дело не хитрое, - не скрывая злости, сказала продащица» (В. Шукшин. Крепкий мужик).

„Az ostobaság nem dicsőség - mondta haragját nem leplezve az elárúsítónő” (V. Suksin. Erős férfi, 168).

«Муторно было на душе. И все из-за подлюги бабы... Вот ведь зараза! Обязательно встрянет - обязательно ей хай поднять надо. Раскричалась и в этот раз, да еще при посторонних. А не то дурнота подступит. И вот так вся жизнь кувырком идет! Недаром говорили исстари: жена ночью кошкой ластится, а днем – змеей» (Ч. Айтматов. Плаха, 268).

„Nehéz volt a szíve. És minden amiatt a gyalázatos fehérnép miatt... Micsoda istencsapás! Okvetlenül beleköt, okvetlenül lármát kell csapnia. Most is ordítania kellett, méghozzá idegenek előtt. Mert ha nem, belebetegszik! Így teszi tönkre az egész életét! Nemhiába tartják régóta: az asszony éjjel hízeleg, mint a macska, nappal megmar, mint a kígyó” (Cs. Aйтматов. Vesztőhely, 248).

Az eddig elemzett példákból kiderül, hogy a szólások és közmondások szó szerinti fordítása során a formai sajátosságok megőrzése mellett jelentésüket is sikerült feltárni.

«Такова жизнь - туда успевай, сюда успевай, не потому ли говорят: волка ноги кормят... Если бы только ноги...» (Ч. Айтматов. Плаха, 218).

„Ilyen az élet - időben el kell jutni ide is, oda is, nemhiába mondják: a farkast a lába táplálja... Még ha csak a lába...” (Cs. Aйтматов. Vesztőhely, 259).

5.1. A forrásnyelvi szövegben gyakran találkozunk a **FE-ek különböző szerzői alakváltoztatásaival**, amelyek szó szerinti fordítása újabb és újabb megpróbáltatások elé állítja a műfordítót:

«Так вот, прав ты, Авдий Каллистратов, недоглядел я с ногой. Странноватый вывод напрашивается из этого: человек, коли он не последний дурак, непременно должен себе под ноги смотреть. И байка о дурной голове, от которой ногам покою нет, о том же. Как видишь, инвалидствую. Банальная история, собственно» (Ч. Айтматов. Плаха, 116).

„Szóval, igazad van, Avgyij Kalisztraton, nem néztem a lábam alá. Rettenetes dolog következik ebből: az embernek, ha csak nem tökkelütött bolond, okvetlenül a lába elé kell néznie. Erről szól az a kis mese is az ostoba fejről, amely nem hagy nyugtot a lábnak. Amint látod, lerokkantam. Banális história, ha meggondoljuk” (Cs. Ajtmatov. Vesztőhely, 132).

Vö.: *глупая голова ногам покою не дает;*
за глупой головою и ногам плохо = akinek a fejében nincs, annak a lábában kell lenni (K: z-166).

5.2. A Magyar Rádió és Televízió, valamint a magyar újságok moszkvai riportereinek orosz témájú tudósításaiban gyakran szerepelnek orosz FE-ek magyar tükörfordításban:

„Felelevenítettek egy harmincéves forgatókönyvet, amely szerint légierővel vissza lehet bombázni az ellenséget a kőkorszakba. Ezek a „járulékos károk”. A magyarázat: ahol fát vágnak, hullik a forgács. Sok emberforgács. Erre (is) vezet a katonai eszközökkel megvalósított politikai humanizmus, a törekvés, hogy a történelem ne ismétlődjek meg” („Járulékos károk”, Népszabadság: 1999. VI. 01.);

„Moszkvában megint „hullik a forgács”” (cím) (Népszabadság: 1999. XI. 19.).

Vö.: *лес рубят - щепки летят. (közmt.) = ahol gyalulnak, ott forgács is akad (K: л-45).*

A példák arról tanúskodnak, hogy nagyon gyakran a riporterek tollából született tükörfordítások sokkal ötletesebbek, eredetibbek, mint a szótárakban szereplő szó szerinti fordítások.

5.3. Nagyon gyakran az orosz FE jelentésének alapját képező nyelvi kép feltárását, az adott FE-ek jelentésének megértését a tágabb szöveggörnyezet (a **szituatív kontextus**) teszi lehetővé. Már korábban is rámutattam a közvetlen, **verbális kontextusnak**, valamint a tágabb, **szituatív kontextusnak** a FE-ek különböző jelentéseinek, belső nyelvi képének feltárásában betöltött fontos szerepére (Vö.: Крекич 1989:199):

„Ruszlán Martagov több mint biztos benne, hogy Dudajev életben van, a haláláról és temetéséről szóló történetet „fehér szállal varrták””.

„Moszkva tart a csecsen bosszútól” (Népszabadság:1996. VI. 6).

Vö.: *шито белыми нитками* (= 'неловко, неумело, неискусно скрыто что-либо') (ФСРЯ:534-535) (= *kitűnik, kitetszik a szándéka; nem tudja véka alá rejtetni; ügyetlenül leplez valamit; kilóg a lóláb*) (K: н-135).

5.4. A stilisztikailag differenciált, gazdag érzelmi színezettel rendelkező FE-nek fordítása különösen sok nehézséget okoz. A szó szerinti fordítás során keletkezett célnyelvi FE-nek ugyanazon stílusréteghez kell tartoznia, ugyanolyan emocionális-expresszív sajátosságokkal kell rendelkeznie, mint a forrásnyelvi prototípusának. Így például a *«завалить всю малину»* orosz zsargonnyelvhez tartozó FE szó szerinti fordítása során keletkezett magyar szószerkezet (*„lehidálja a málnást”*) jelentése érthetetlen marad a magyar olvasó számára:

« – И травку тоже потребляют или в гонцах только ходит? – поинтересовался Авдий.

– Ленька-то? А то как же, курит. Теперь все курят. Так ведь курить надо с умом, стал рассуждать Петруха. – Другие есть – наглотаются до умопомрачения, такие в дело не годятся. Это тухляки. Завалият всю малину. Травка – она какая, она – радость» (Ч. Айтматов. Плаха, 75).

„– És ő is él a füvecskével, vagy csak futárként jár? – érdeklődött Avgyij.

– Mármost Ljonyka? Hát persze hogy él vele. Most már mindenki szívja. Persze ésszel kell szívni – kezdte fejtegetni Petruha. – Némelyik addig szívja, amíg az agya el nem borul, az ilyen nem alkalmas a munkára. Rohadt alak az ilyen. Lehidálja az egész málnást. A füvecske olyan dolog – örömet ad, mennyország lesz tőle a lelked” (Cs. Aйтматов. Veszthely, 82).

A tolvajnyelv rejtelseiben járatlan orosz és magyar ember számára titok marad a *«малина»* = *„málna, málnás”* szavak jelentése és vele együtt az orosz FE és annak magyar nyelvű tükörfordításának jelentése is. A *«Словарь блатного воровского жаргона»* szótár adatai szerint a *малина* szó 3. jelentése: *'воровской притон'* (= *'zsiványtanya'*), *'воровская группа'* (= *'rablóbanda, zsiványbanda'*); 4. jelentése: *'беззаботная, лёгкая жизнь'* (= *'gondtalan, vidám élet'*) (Балдаев 1997:239). A szóban forgó zsargonnyelvi szótár adatai alapján a *«заваливать всю малину»* zsargonnyelvi FE-et magyar nyelvre célszerűbb körülírással (szabad szószerkezettel) fordítani:

lebuktatja az egész bandát;

lebuktat mindnyájunkat;

(börtönbe) tömlöcbe juttat mindnyájunkat;

zsarukézre juttat mindannyiunkat.

6. Összegzésképpen megállapítható, hogy a tükörfordításnak, mint a forrásnyelvi FE-ek célnyelvi megfeleltetésének az alábbi kritériumoknak kell eleget tennie:

1. A tükörfordítást az ekvivalens nélküli FE-ek fordítása során alkalmazzuk;
2. A tükörfordítás eredményeképpen létrejött szószerkezet jelentésének a célnyelvi olvasó számára érthetőnek kell lennie;
3. A forrásnyelvi FE jelentésének alapját képező nyelvi kép könnyen érthető a befogadó célnyelvi olvasó számára és az információ megértését nem akadályozza;

4. A fordítás során a célnyelv grammatikai normái nem sérülhetnek.

5.2.2. Az orosz frazeologizmusnak a magyar nyelvben nem frazeologizmus felel meg

Elvileg kétségtelen, hogy a rendszer síkján éppen a jelentések nyelvenkénti egyedi jellege folytán teljes ekvivalenciáról két nyelv között nem beszélhetünk. De elvileg ugyanúgy kétségtelen, hogy a nyelvek annak ellenére, hogy jelentésrendszerükben eltérnek, a kommunikáció egészét jelölő aktuális jelentések kialakításában egyenértékűek. A nyelvi jelentések lehetőségeiben ugyanis benne rejlik a belőlük kihozható aktuális jelentések olyan fokú végtelensége, amely a nyelvek egyenértékűségét ezen a szinten biztosítja.

Kétségtelenül nehezebb megkeresni a FE-ek magyar megfelelőjét, de érdekesebb, és a mű tartalma szempontjából értékesebb is, hiszen a szabad szókapcsolattal való fordítás – ritka kivétellel – nem hordozza magában azt a stiláris jelentéstöbbletet, ami a FE-ek szemantikájának jellemzője. Ha a forrásnyelvi FE-nek a célnyelvben nincs frazeológiai megfelelője, akkor a fentebb tárgyalt tükörfordítás módszerén kívül a fordítás két másik módszere jöhet számításba:

- a) a forrásnyelvi FE-eknek a magyar nyelvben **szabad szószerkezetek** felelnek meg, amit a fordítási szakirodalomban **körülírásnak** is neveznek;
- b) a forrásnyelvi orosz frazeologizmusnak a magyar nyelvben **egy lexéma** felel meg.

5.2.2.1. Az orosz frazeologizmusnak a magyar nyelvben szabad szószerkezet felel meg

Bár az alábbi orosz FE-nek a magyar nyelvben több analóg frazeológiai megfelelője is van, sőt, a jelentését több szóval és körülírással is pontosíthatjuk (Vö.: **kombinált fordítás**), a szövegkörnyezet miatt (a *машинально* – **gépiesen**) lexéma pontosítja a FE adott szituációbeli jelentését, ezért a műfordító az orosz FE-et helyesen fordítja szabad szerkesztésű szókapcsolattal. Szótári szinten az adott FE szemantizációja során felhasználjuk mind az analóg frazeológiaiekvivalenseket, mind pedig az egy lexémával, vagy szabad szószerkezettel való fordítást.

болтать языком = 'излишне много разговаривать / говорить вздор, чепуху' (в 1 зн.) (ФСРЯ:42)

fecseg, locsog; be nem áll a szája; ömlik belőle a szó; összehord hetet-havat; sokat darál; se füle, se farka beszédének (MSZkt:244); üres szalmát csépel (ONG: sz-141)

«**Болтает он языком** машинально, чтоб хоть немного заглушить своё тяжёлое чувство» (В. Шукшин. Брат мой I. Горе, 90).

„**Gépiesen beszél**, hogy ezzel valamennyire elaltassa félelmét, rossz érzését” (V. Suksin. Kígyóméreg. Bánat, 91).

A következő orosz FE-nek a magyar nyelvben megint csak több frazeológiai (részleges és analóg) ekvivalense van, azonban a műfordító úgy dönt, hogy a lexikálisan transzformált (az író a *сердце*, ill. a *душа* lexémát a *грудь* lexémával cserélte fel) orosz FE-et a szituációnak megfelelően szabad szerkesztésű szókapcsolattal fordítja. A szóismétlés, valamint a frazeologizmus jelentéséhez közeli szemantikájú szabad szószerkezet szintén adekvátan fejezik ki az orosz FE jelentését:

отлего (отошло) от сердца у кого = 'кто-л. испытывает чувство облегчения, успокоения' (ФСРЯ:304)	megkönnyebbült a szíve vkinek; nagy kő esett le a szívéről (K: c-111); felenged a feszültség a mellében (a szíve táján)
---	--

«...,видит людей и чувство одиночества **начинает мало-помалу отлежать от груди**» (В. Шукшин. Брат мой I. Тоска, 112).

„..., látja az embereket, és magányának nyomasztó érzése **lassan-lassan fölenged mellén**” (V. Suksin. Kígyóméreg. Fájdalom, 113).

A **лица нет** на ком-л. orosz FE magyar megfeleltetésekor is úgy döntött a fordító, hogy a több részleges ekvivalens és analóg magyar FE helyett szabad szerkesztésű szókapcsolattal való fordítást választja. A fordító választását talán az motiválta, hogy a magyar mondatban már van egy stílusélénkítő hasonlat (**úgy tántorgott, mint a részeg**), valamint a **что-то бормотал** szószerkezetet is egy hosszabb szabad szerkesztésű szókapcsolattal fordítja (**érthetelen szavakat motyogott maga elé**). A fordító a sok stílusfestő eszköz mellett célszerűbbnek tartotta a semlegesebb szabad szerkeztésű szókapcsolattal való fordítást (**arca elváltozott**), amely teljes egészében átadja az orosz FE jelentését:

лица нет на ком-л. (прост.) = 'кто-либо страшно побледнел, изменился в лице от чего-либо' (ФСРЯ:277)	(nép) eltorzul az arca (vonásai); nincs emberi ábrázata; nincs rajta emberi ábrázat; magán kívül van; ki van kelve magából (K: л-71)
---	---

«Рассказывали, на Никаноре Ивановиче **лица не было**, что он пошатывался, проходя, как пьяный, и что-то бормотал» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 93).

„Utóbb elmondták, hogy az elnök **arca elváltozott, úgy tántorgott, mint a részeg és érthetelen szavakat motyogott maga elé**” (M. Bulgakov. Mester és Margarita, 126).

ни к селу, ни к городу (ФСРЯ:419) = 'совершенно некстати, не в попад'	minden összefüggés nélkül; minden különösebb ok nélkül; minden apropó nélkül; váratlan fordulattal (K: c-77)
---	---

«-Я – историк – подтвердил учённый и добавил **ни к селу ни к городу**: - Сегодня вечером на Патриарших будет интересная история!» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 14).

„-Historikus is vagyok – bólintott a tudós, és aztán látszólag minden összefüggés nélkül, hozzátette: „Ma este érdekes história színhelye lesz a Patriarsije Prudi...”” (M. Bulgakov. Mester és Margarita, 21).

5.2.2.2. Az orosz frazeologizmusnak a magyar nyelvben egy lexéma felel meg

сквозь зубы (ФСРЯ:117) = **az orra alatt dűnnyög (motyog, mormol)**
'невнятно шептать, бормотать' (в 1 зн.) **vmít; érthetetlenül mond vmít**

«А хорошо бы было... - чуть слышно **сквозь зубы** сказал Римский» (M. Булгаков. Мастер и Маргарита, 95).

„Jó lenne – **dűnnyögte** Rimszkij alig hallhatóan” (M. Bulgakov. Mester és Margarita, 128).

пялить (таращить, пучить) глаза **<félelmében, csodálkozástól>**
на кого, на что (прост.)(ФСРЯ:373) = **meresztgeti a szemét vkire, vmire;**
'пристально, упорно, напряженно **elkerekíti (tágra nyitja) a szemét;**
смотреть на кого-л. или на что-л., **kidüllesztí (kimeresztí a szemét); nagy**
рассматривать кого-л. или что-л.; **szemeket meresz; rámered vkire, vmire;**
засматриваться на кого-л. или на что-л. ' **eláll szeme-szája (K: 2-28)**

«С галереи плеснуло смешком, а Бенгальский вздрогнул и **выпучил глаза**» (M. Булгаков. Мастер и Маргарита, 111).

„A kakasülőről röhögcsélés hallatszott, Bengalszkij összerezzen, **pislogott**” (M. Bulgakov. Mester és Margarita, 150).

сходить/сойти с ума (ФСРЯ:465) **vki megőrül; vki megbolondul; elmegy**
= 'становиться сумасшедшим' (в 1 зн.) **az esze; vki elveszti az eszt; vkinek elborul**
az elméje; vkinek megbomlik az esze (az
agya) (MSZkt:556)

«Он с ума сошел... - слабо сказал Варенуха» (M. Булгаков, Мастер и Маргарита, 101).

„**Megőrült** – lehelte Varenuha” (M. Bulgakov, Mester és Margarita, 136).

ум за разум зашел у кого-л. **megáll az esze (az ész); majd az eszt**
(ФСРЯ:493) = 'теряется способность **veszti <pl. bánatában> (K: y-46);**
разумно рассуждать, действовать' **megbolondul, megtébolyul**

«Ум финдиректора заходил за разум» (M. Булгаков, Мастер и Маргарита, 139).

„Attól félt, mindjárt **megtébolyul**” (M. Bulgakov, Mester és Margarita, 188).

голова садовая (прост.) **fafejű; tökfejű; fajankó; nehézfejű;**
(ФСРЯ:112) = 'несообразительный, **hatökör; tökfilkó; mulya; nehéz felfogású,**
нерасторопный, неловкий человек, разиня' **buta ember**

«Голова ты садовая! Ты держи его, держи, а то уйдет, анафема!» (А. Чехов. Смерть чиновника. Налим, 26).

„Te **tökfejű!** Fogd csak, fogd, máskülönben elmegy az átkozott!” (А. Csehov. A csinovnyik halála. A menyhal, 27).

скалить зубы (зубы скалить)
(прост.) (ФСРЯ:427) = 'смеяться,
хохотать, насмехаться'

(nép) kinevet vkit; vigyorog vkin, vmin;
kárörvendően (gúnyosan) nevet vkin

«Что, говорю, **зубья скалите?**» (А. Чехов. Смерть чиновника. Унтер Пришибеев, 78).

„Mit röhögtek, kérdek tőlük” (А. Csehov. A csinovnyik halála. Prisibejev altiszt, 79).

щурить (сощурить) глаза (К: 2-14)

hunyorog, hunyorgat, hunyorít (К: 2-14)

«Теперь, наверно, дед стоит у ворот, **щурит глаза** на яркокрасные окна деревенской церкви, ...» (А. Чехов. Смерть чиновника. Ванька, 164).

„A nagyapó most biztosan ott áll a kapu előtt, a falusi templom élénkpiros fényű ablakára **hunyorog**, ...” (А. Csehov. A csinovnyik halála. Vanyka, 165).

сломя голову бежать, мчаться, скакать (ФСРЯ:434) = 'стремительно, опрометью, стремглав (бежать, мчаться, скакать и т. п.)'

fejvesztve <menekül>; **hanyatt-homlok**
<fut, vágtat, rohan, menekül> (К: 2-182);
lóhalálában

«Нет, не вырону, Аглая Ивановна. Будьте совершенно спокойны! – и побежал опять **сломя голову**» (Ф. Достоевский. Идиот, 578).

„Nem, Aglaja Ivanovna, nem ejtem ki. Egészen nyugodt lehet! – és máris szaladt **lóhalálában**” (F. Dosztojevszkij. Félkegyelmű, 520).

ума палата у кого (ирон.)
(ФСРЯ:308) = 'кто-л. очень умён'

(iron) nagyokos; **be kellene**
abroncsztatni a fejét; majd szétrepeszti a
fejét az ész (ONG: f-19)

«Сами-то они хороши, **ума палата**. Я вот во столечко это ценю» (Ф. Достоевский. Идиот, 533).

„... Ők maguk is **jómadarak**, a **nagyokosok**! Ennyire se becsülöm őket, ni!” (F. Dosztojevszkij. Félkegyelmű, 478).

по ушам (быть, сидеть и т. п.)
(ФСРЯ:501) = 'всецело, полностью,
целиком предаваться чему-л.' (в 3 зн.)

nyakig; nyakig ül vmiben; **nyakig úszik**
az adósságban (O-M: II/229)

«**По ушам** в дерьме. Вот и расскажешь своему муженьку, что в них привлекательного, а он пусть послушает» (А. Рыбаков. Дети Арбата,).

„**Nyakig** ülsz a szarban. Hát majd meséld el a férjecskédnek, mi olyan vonzó bennük, hadd hallja meg ő is!” (А. Ribakov. Az Arbat gyermekei,).

иметь зуб на кого, против кого =
'причинить вред, неприятность кому-л.'

neheztel (orrol) vkire; ki nem állhat vkit;
vkinek **a begyében van (К: 3-105);**
haragszik vkire; **bosszút forral** vki ellen

«Единственный вывод: не конфликтуйте с ними и будьте аккуратны с учительницей, теперь за вами будут поглядывать, **имеют** на вас **зуб**, могут и это припаять» (А. Рыбаков. Дети Арбата, 399).

„Egyetlen következtetést azonban le kell vonnia: ne kerüljön konfliktushelyzetbe senkivel, és legyen körültekintőbb a tanítónővel való kapcsolatában, mostantól kezdve figyelni fogják, **fenekednek** magára” (А. Ribakov. Az Arbat gyermekei, 336).

море по колено кому (ФСРЯ:254) =
'все нипочем, ничто не страшно для кого-л.'

hetvenkedik; hőzöng; vakmerősködik;
nagylegény, fenegyerek; **az ördögöt is szarván ragadja**; semmitől sem riad (retten) vissza; mindent félvállról vesz (K: м-224)

«На него нашло, наехало, **море по колено**, он вырывался из самого себя, из своей горькой судьбы, требовал еще спирта, Федя поднимал бутылку, показывал, что спирта больше нет» (А. Рыбаков. Дети Арбата, 355).

„**Magával ragadta, elkapta a hév, hőzöngött**, igyekezett megfelekedezni sorsáról, pálinkát követelt, még Fegya egyszer csak magasba emelte az üveget, mutatta, hogy kiürült” (А. Ribakov. Az Arbat gyermekei, 299).

на голову кого, чью валиться, обрушиться, посыпаться (ФСРЯ:114) =
'на кого-л.'

vkinek **a fejére zúdít (szór)** <átkot, fenyegetést, szitkot stb.>; vkinek **a nyakába szakad** <vmilyen teher, baj, gond stb.>; vkinek **a nyakára küld** vkit; **a nyakán van** vki; vkinek **a terhére van**

«Высылают вас **на нашу голову**, – продолжал Тимофей, – нашим потом и кровью живете» (А. Рыбаков. Дети Арбата, 350).

„**A mi terhünkre száműztek ide benneteket** – folytatta Tyimofej – , a mi munkánkból, izzadságunkból, vérünkéből éltek” (А. Ribakov. Az Arbat gyermekei, 294).

лица нет на ком (прост.) (ФСРЯ:277) = 'кто-л. страшно побледнел, осунулся, изменился в лице от чего-л., обычно от боли, ужаса, волнения и т. п.'

(nép) **ki van kelve magából; magánkívül van; nincs emberi ábrázata; nincs rajta emberi ábrázat**; eltorzult az arca; eltorzultak a vonásai (K: л-71)

«Отправляют в Рожково, – ответил Борис. **На нем лица не было**» (А. Рыбаков. Дети Арбата, 342).

„**Rozskovóba küldenek** – felelte Borisz **teljesen magánkívül**” (А. Ribakov. Az Arbat gyermekei, 287).

морочить (дурить) голову кому (ФСРЯ:254, 255) = 'дурачить, намеренно вводить в заблуждение кого-л.' (в 1 знач)

vkít becsap, ámít, szédít, felültet (biz); **bolonddá tesz** vkít; **lóvá tesz** vkít; **bolondot járat** vkivel (ONG: I-907) (MSZkt:52)

«Что касается Игоря Владимировича, то ее смущение было напрасным, ни в чем она перед ним не провинилась, наоборот, поступила честно, отказалась идти с ним и Викой в «Канатик», он и тогда показался ей человеком из подлинной, не Викиной жизни, **морочить ему голову** она не могла» (А. Рыбаков. Дети Арбата, 416).

„**Ami Igor Vlagyimirovicsot illeti, neki, Varjának kár feszengenie, igazán semmit sem követett el ellene, éppen ellenkezőleg: nagyon becsületesen járt el, amikor nem volt hajlandó elmenni vele és Vikával a Kanatyikba, a férfit már akkor is rendes embernek találta, nem akarta felelőtlenül szédíteni**” (А. Ribakov. Az Arbat gyermekei, 350).

Külön kell szólnunk a forrásnyelvi FE-nek az ún. **idiomatikus** összetett szavakkal történő megfeleltetéséről. Nagyon gyakran az orosz mint flektáló nyelv **vonatkozó melléknév + főnév**, illetve **főnév + főnév** kapcsolatából álló szószerkezeteinek a magyar nyelvben összetett szavak felelnek meg, amelyek gyakran átvitt (idiomatikus) jelentéssel rendelkeznek. Mindez a magyar mint agglutináló nyelv szóképzési rendszerének sajátosságaival magyarázható: a magyar nyelv szóképzési rendszerében a szóösszetétel a szóképzés egyik legproduktívabb módja. Mindez nyomot hagy a magyar nyelv frazeológiai rendszerében is. Számos olyan jelzős szószerkezet, ami az indoeurópai flektáló (többek között az orosz) nyelvekben FE, a magyar nyelvben idiomatikus összetett szavakként honosultak meg. A magyar nyelv ezen jellemző sajátosságát figyelembe véve célszerű megkülönböztetni az **idiomatikus összetett szavak csoportját**, amelyek csupán **egybeformáltságukban** különböznek a **különformált** FE-ektől, jelentésükben azonban egyenértékűek a frazeologizmusokkal. Vö.:

hidegháború = холодная война;

villámháború = молниеносная война;

tőkfejű = дубовая голова, садовая голова;

kékvérű = голубая кровь;

kékharisnya = синий чулок;

szélmalomharc = борьба с ветряными мельницами;

elefántcsonttorony = башня из слоновой кости.

Az idiomatikus összetett szavakkal történő fordítási módozat tömörít, stilisztikailag e szavak nagy része jelentéstöbbletet hordoz magában. A magyar nyelv e képződményei ugyanolyan idiomatikus jelentéssel rendelkeznek, mint a FE-ek, élénk stílusfestő tulajdonságaik folytán vetekszenek az idiómákkal és félidiómákkal. Ilyenmódon a forrásnyelvi FE-ek idiomatikus összetett szavakkal történő fordítása a FE-ekkel való megfeleltetéssel egyenértékű.

5.2.3. Az orosz frazeologizmusok magyar nyelvi megfeleltetésének egyéb esetei

Az orosz frazeologizmusok magyar nyelvi megfeleltetése során számtalan olyan esettel találkozunk, amikor meghatározott forrásnyelvi frazeologizmusnak a célnyelv valóság hátteréből hiányzik, vagy alacsony gyakoriságú a denotátuma, ezért a róla alkotott fogalom nem, vagy csak bizonytalanul tükröződik a nyelvet beszélő nyelvközösség tudatában, ösztársadalmilag rögzült ekvivalense pedig nincs. Ilyenkor próbálkoznak a fordítók

tükörfordítással és kompenzálással. Előfordulnak **hibás fordítások** is, illetve olyan esetek, amikor a fordító egyszerűen **kihagyja némely frazeologizmus fordítását (elhagyás).**

5.2.3.1. Az orosz FE-ek teljes elhagyása a szóbeli és írásbeli fordítás során

A FE-ek teljes elhagyása csak a műfordítás (tolmácsolás, írásbeli fordítás) során figyelhető meg. A kétnyelvű szótárírásban a FE-ek szemantizációját különböző eszközökkel (frazeológiai ekvivalensek, analóg FE-ek segítségével, a körülírás, magyarázás különböző módozataival, egy lexémával való helyettesítéssel, idiomatikus jelentésű összetett szavakkal, mellérendelő szóösszetételekkel, ikerszókkal stb.) oldják meg. A szótárszerkesztők a FE-ek jelentésének minél pontosabb feltárása érdekében nagyon gyakran kombinálják a különböző fordítási módozatokat.

Az az eset, amikor a műfordítás, tolmácsolás során a fordító nem ismeri fel az orosz frazeologizmust, vagy nem találja meg a magyar nyelvi megfelelőjét és egyszerűen elhagyja – a fordítástechnikai szakirodalomban az **elhagyás** szakkifejezés néven ismert.

*с лёгкой руки кого, чьей
(ФСРЯ:400) = 'по чьему-л. почину,
примеру, послужившему началом ряда
каких-л. действий, поступков'*

*találóan; vkinek a szerencsés ötlete
nyomán (kezdeményezésére) (K: p-221);
vkinek a jó példája (kezdeményezése)
nyomán; vki jóvoltából (D-K:263, 489)*

«С легкой руки членов МАССОЛИТа никто не называл дом «Домом Грибоедова», а все говорили просто – «Грибоедов»» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 48).

„A TÖMEGSÍR tagjai egymás közt, beszélgetésben a házat sosem nevezték „Gribojedov-ház”-nak; csak úgy emlegették, hogy „a Gribojedov”” (M. Bulgakov. Mester és Margarita, 67).

5.2.3.2. Az orosz FE-ek célnyelvi kompenzálása

Klaudy Kinga a lexikai átváltási műveletek elemzése során a kompenzálás lényegét az alábbiak szerint fogalmazza meg: „**Kompenzálásról** akkor beszélünk, mikor a fordító tudatosítja a fordítás során elkerülhetetlen veszteségeket, és az elveszett jelentéseket **más helyen és más eszközökkel próbálja visszaadni**” (Klaudy 1994:151). Klaudy Kinga egyes nyelvi egységeknek idiomatikus szószerkezetekkel, frappánsabb, találóbb kifejezésekkel való fordítását nem találja fordítói hibának. Szerinte a fordítás során a fordítónak sokszor kell megalkudnia, sokszor kell félmegoldásokkal beérnie.

„Ezek a félmegoldások azért elkerülhetetlenek, mert az eredeti szöveg írója nemcsak más nyelvi eszköztárat használ, hanem más stratégia szerint járja be a gondolatától a nyelvi forma felé vezető utat” (Klaudy 1994:154). A fordító nagyon jól tudja, hogy a fordítás során milyen veszteségek érték a célnyelvi szöveg tartalmát, ezért megragadja azokat a

lehetőségeket, amelyeket a célnyelvi szöveg megenged a fordító saját eszköztárának jobb kihasználása érdekében

„Ezt a kompenzációs módot Klaudy Kinga általános vagy globális kompenzációnak nevezi (Klaudy 1994:154).

A kompenzáció eszközével a FE-ek fordítása során a műfordítók (és a tolmácsok) mint a FE-ek magyar nyelvi megfeleltetésének egyik lehetséges módjával élhetnek. Gyakran előfordul, hogy olyan kifejezéseket, szókapcsolatokat, melyek az orosz nyelvben nem állandósultak, azaz nem alkotnak frazeológiai egységet – a magyarban mégis frazeologizmussal fordítottak. Ezt kompenzációnak, kiegyenlítésnek nevezzük.

- «- Ну, как дела?
- Плохи дела, - ответил гробовых дел мастер.
- Что же так?
- Клиента ищу. Не идет клиент.
- «Нимфа» перебивает?
- Куды ей! Она меня разве перебьет? Случаев нет. После вашей тещеньки один только «Пьер и Константин» **перекинулся**.
- Да что ты говоришь? Неужели **умер**?
- **Перекинулся**, Ипполит Матвеевич. На посту своем **перекинулся**. Бриг аптекаря нашего Леопольда и **перекинулся**. Люди говорили – разрыв внутренности произошел, а я так думаю, что покойник от этого аптекаря лекарством надышался и не выдержал.
- Ай-яй-яй, - бормотал Ипполит Матвеевич, - ай-яй-яй! Ну, что ж, значит, ты его и похоронил?
- Я и похоронил. Кому же другому? Разве «Нимфа», **туды ее в качель**, кисть дает?
- Одоле, значит?
- Одоле. Только били меня потом. Чуть **сердце у меня не выбили**. Милиция отняла. Два дня лежал, спиртом лечился» (И. Ильф, Е. Петров. **Двенадцать стульев**, 189).

- „- Nos, hogy megy a sorod?
- Rosszul – felelte a koporsógyártó.
- Már mennyiben?
- Ügyfelet keresek. Ügyfél nem jön.
- Talán a «Nimfa» kaparintja el?
- Ugyan, a «Nimfa»! **Hát a nyomomba érhet?** Esetek nincsenek. Nagynénikéje óta csak az egy «Pierre és Konsztantyin» **harapott a fűbe**.
- Mit beszélsz? Meghalt? **A fűbe harapott, Ippolit Matvejevics**. Az őrhelyén **harapott a fűbe**. A gyógyszerészünk, Leopoldot borotválta, és **a fűbe harapott**. Azt mondják, egy ér pattant meg benne, de én azt hiszem, hogy a megboldogult a gyógyszer-szagot nem bírta, amit a gyógyszerészből szívott magába.
- Aj-aj-aj – dühöngte Ippolit Matvejevics – aj-aj-aj! S aztán legalább te temetted el?
- Én temettem el. KI más temethette volna? Talán a «Nimfa», hogy a menkü üsse meg, érti a dolgot?
- Szóval elhalásztad?

- *Elhalásztam. Csak megverték utána. Majd hogy a lelket ki nem verték belőlem. A rendőrség szabadított ki. Két napig feküdtem. Alkoholt használtam*” (If-Petrov. **Tizenkét szék, 234**).

Amint a példában látjuk, a **'meghal'** szinonimasorhoz tartozó különböző stílusértékű és érzelmi színezetű szót a fordító következetesen FE-el fordít, amelyeknek a szövegben fontos stílusélénkítő, stílusfestő szerepük van. A fordító ezáltal **„kompenzálja”** azokat az eseteket, amikor az orosz FE magyar ekvivalenseit nem találta meg.

«Иван Никодимыч, - сказал он, проходя мимо охотника, - **сложите инструмент, в городе иерусалимские дворяне конституцию получают**» (И. Бабель. **Избранное, 215**).

„- Ivan Nyikogyimics – mondotta, mikor a madarász elé ért-, **szedje a sátorfáját, a jeruzsálemi nemesek alkotmányt kapnak a városban**” (I. Babel. **Lovashadsereg..., 198**).

«Меня так это всё поразило, что я туда и не поспел зайти (к Епанчиным), - завтра тоже не буду, потому что буду в Петербурге, понимаете? Может, дня три здесь не буду, – одним словом **дела мои захромали**» (Ф. Достоевский. **Идиот, 418**).

„Mindez annyira megdöbbenett, hogy nem is tudtam elmenni oda (Jepancsinékhoz), holnap szintén nem mehetek el, mert Pétervárott leszek, érte ? Lehet, hogy három napig nem leszek itt... egyszóval **csehül állok**” (F. Dosztojevszkij. **Félkegyelmű, 375**).

«- Говорите, да не **заговаривайтесь**» (Ф. Достоевский. **Идиот, 421**).

„- Beszéljen, de ne **hordjon össze hetet-havat**” (F. Dosztojevszkij. **Félkegyelmű, 378**).

«Странные вы все какие-то люди стали , со всех сторон, – **пустился он опять говорить...** » (Ф. Достоевский. **Идиот, 403**).

„Valahogy furcsa emberek lettetek mindannyian, minden szempontból – **eredt meg ismét a nyelve**” (F. Dosztojevszkij. **Félkegyelmű, 361**).

«... только я не **поддался** и убежал от них.... » (Ф. Достоевский. **Идиот, 616**).

„Csak én **nem adtam be a derekamat, és megszöktem tőlük**” (F. Dosztojevszkij. **Félkegyelmű, 552**).

«... со всем твоим **живьём** куплю...» (Ф. Достоевский. **Идиот, 132**).

„... Megveszlek **szőröstül-bőröstül...**” (F. Dosztojevszkij. **Félkegyelmű, 117**).

«Борьба раввинов с морем продолжалась до тех пор, пока **надо мной не сжалился** водяной бог тех мест – корректор «Одесских новостей» Ефим Никитич Смолич» (И. Бабель. **Избранное, 259**).

„A rabbik harca a tengerrel mindaddig tartott, amíg az ottani környék víz istensége, az Odesszai hírek korrektora, Jefim Nyikityics Szmolics **szíve meg nem esett rajtam**”. (I. Babel. **Lovashadsereg..., 239**).

«Глаза его блуждали, **ткань действительности порвалась для него**» (И. Бабель. **Избранное, 274**).

„... szeme vadul forgott, az egész ember **majd kibújt a bőréből**” (I. Babel. **Lovashadsereg..., 257**).

«Шабсовичу дали премию за крекинг, ходит **весь** в «заграничном», начальство получило повышение» (И. Бабель. **Избранное, 279**).

„Sabszovics prémiumot kapott a kőolajfinomító berendezésért, **tetőtől talpig** „külföldi” ruhában jár, főnök lett, előléptették” (I. Babel. Lovashadsereg..., 268).

«Чуть свет, непричесанная, страшная, в старой юбке помчалась в Гипромез, **наговорила ему**, что она просит забыть вчерашнее ...» (И. Бабель. Избранное, 280).

„Alighogy pirkadt, kócosan, feldúltan magára kapott egy öreg szoknyát, és rohant a Kohóipari Tervező Intézetbe, elkapta Makszot, **telebeszélte a fejét**, és kérte, hogy felejtse el a tegnapi beszélgetést ...” (I. Babel. Lovashadsereg..., 269).

«– Виктор Андреевич, доводы ваши и вся установка для меня неприемлемы, но я не считаю себя вправе советовать **скрывать** свои взгляды...» (И. Бабель. Избранное, 281).

„– Viktor Andrejevics, a maga érvei és a kérdés egész beállítása elfogadhatatlanok a számomra, viszont nincs jogom azt tanácsolni, hogy **véka alá rejtse** saját nézeteit” (I. Babel. Lovashadsereg..., 270).

«Я не отходил от него и пытался **услуживать**» (И. Бабель. Избранное, 260).

„Egy lépést sem tágitottam mellőle, és igyekeztem **kedvében járni**” (I. Babel. Lovashadsereg..., 240).

A kompenzálás lehetősége fontos eszköz a műfordító számára. Kérdés az, hogy felismeri-e a fordító azokat a szituációkat, lehetőségeket, amelyekben szinte törvényszerűen a szavakat és szabad szókapcsolatokat FE-ekkel fordíthatunk.

«Хоть и пьяный, Симон-Вольф знал, как ненавидим мы рыжего Лейкаха, **подбивавшего его на все покупки** ...» (И. Бабель. Избранное, 253).

„Szimon-Wolf még részegen is jól tudta, mennyire gyűlöljük a vörös hajú Lejkahot, aki **nyakába varr** mindenféle bővlit ...” (I. Babel. Lovashadsereg..., 232).

«Смотри, **нарвёшься** ...» (И. Бабель. Избранное, 155).

„Vigyázz, még **beletörik a bicskád**” (I. Babel. Lovashadsereg..., 146).

«Андрюшка ехал по тропинке к лесу, в лесу стоял наш обоз, кучера из обоза **бесновались**, свистели и делали Восьмилетову знаки, как немому» (И. Бабель. Избранное, 114).

„Andrjuszka az erdő felé vezető ösvényen lovagolt, az erdőben állt fogatolt vonatunk, a fogatok kocsisai füttyültek, integettek Voszmiletovnak, mint valami némának, **alig fértek a bőrükbe**” (I. Babel. Lovashadsereg..., 101).

«... он решил, **не срывая заготовок**, ограничиться посылкой поздравительной телеграммы, приехал же он только через две недели» (И. Бабель. Избранное, 266).

„... úgy döntött, hogy **nem hagyja faképnél** a begyűjtési munkát, megelégszik egy üdvözlő távirat elküldésével, és csak két hét múlva érkezett haza” (I. Babel. Lovashadsereg..., 220).

«Новость эту Овсей Белоцерковский узнал после приезда» (И. Бабель. Избранное, 264).

„Ovszej Belocerkovszikj csak hazaérkezése után **szerzett erről tudomást**” (I. Babel. Lovashadsereg..., 218).

«Лечиться – **и баста**. А если нет – пусть отправят в одесское Чека... Оно очень толковое и...» (И. Бабель. Избранное, 48).

„Gyógyulás kell – és kész. Ha ez nem megy, akkor vezényeljenek el az odesszai Csekához... **Ott ismerik a dörgést és...**” (I. Babel. Lovashadsereg..., 30).

«Ты из киндербальзамов, – закричал он, смеясь, – и очки на носу. Какой пращивенький!... Шлют вас, не спросясь, а **тут режут за очки. Поживёшь с нами, што ль?**» (И. Бабель. Избранное, 54).

„Látom, a kinderbalzsamok fajtájából vagy – kiáltott nevetve –, s még hozzá pápaszemmel az orrodon. Nyamvadt fickó lehetsz! Ide küldenek anélkül, hogy tudnák, mi vár a magad fajtájára, a pápaszemeseiket itt **kardélre hányják. Megszoksz itt nálunk, vagy megszöksz?**” (I. Babel. Lovashadsereg..., 36).

«Выслужившийся вахмистр – Семён Михайлович Будённый – **заправлял делами в этом отряде...**» (И. Бабель. Избранное, 75).

„Egy kiszolgált őrmester, Szemjon Mihajlovics Bugyonnij a **csapat szíve-lelke...**” (I. Babel. Lovashadsereg..., 58).

Ez a fajta kiegyenlítés mindenképpen a fordító pozitív törekvését igazolja. Azzal, hogy frazeologizmust alkalmazott, szinte láthatatlanul – bár tudatosan és nehéz munkával – becsempészte az orosz regénybe a magyar nyelvi sajátosságokat, lényegesen megkönnyítve ezzel a magyar olvasók dolgát és így színessé, élvezhetővé tette a művet a más anyanyelvű olvasók számára is. Általában a fordító minden lehetőséget megragad, hogy nem frazeologizmust frazeologizmussal fordítson, természetesen ott, ahol erre a szituáció kedvező. A kompenzálás során az orosz szavakat, szabad szó szerkezeteket általában magyar **ikerszókkal**, vagy különböző **mellérendelő összetett szavakkal** is fordítják:

«... Она **чрезвычайно** русская женщина, я вам скажу, ну, а я ей свой готовлю сюрприз» (Ф. Достоевский. Идиот, 141).

„Állítom, hogy **íz-ig-vér-ig** orosz nő, no de én is készítek neki egy kis meglepetést” (F. Dosztojevszkij. Félkegyelmű, 126).

«Старухи сбились вместе и **бормотали все разом**» (И. Бабель. Избранное, 288).

„Az öregasszonyok egy csapatba verődve **súgtak-búgtak egyszerre**” (I. Babel. Lovashadsereg..., 67).

«Всё это происходит в коридоре Гипромеза, в **толкучке**» (И. Бабель. Избранное, 280).

„Mindez ott zajlott le a Kohóipari Tervező Intézet folyosóján, a legnagyobb **sürgés-forgás közepette**” (I. Babel. Lovashadsereg..., 269).

«Горничная с высокой грудью торжественно **двигалась** по комнате. Она была стройна, близоручка, надменна» (И. Бабель. Избранное, 272).

„A nagy keblű szobalány, sudár, rövidlátó, kevély teremtés, ünnepélyesen **járt-kelt a szobában**” (I. Babel. Lovashadsereg..., 255).

«-Волыним, **начдив шесть, волыним.**»

-Вторая бригада, ответил Павличенко глухо, - согласно вашего приказа идѣт на рысях к месту происшествия.

-Волыним, начдив шесть, волыним,- сказал Ворошилов и рванул на себе ремни.» (И. Бабель. Избранное, 138).

„-Húzzuk-halogatjuk, parancsnok, halogatjuk.

-A kettes dandár, parancsa szerint, már vágatva közeledik az ütközet színhelyére-felelte tompán Pavlicsenko.

-Halogatjuk, parancsnok, halogatjuk – ismételte Vorosilov, s rántott egyet derékszíján.” (I. Babel. Lovashadsereg..., 128).

«Я кинулся к чёрному ходу – его накануне заколотили от воров» (И. Бабель. Избранное, 261).

„Hanyatt-homlok rohantam a hátsó ajtóhoz, csakhogy előző nap szögezték be a tolvajok elől” (I. Babel. Lovashadsereg..., 241).

«Один только пан Людомирский, звонарь в зелёном сюртуке, встретил нас у костела» (И. Бабель. Избранное, 105).

„Egyes-egyedül pan Ludomirski, a zöld kabátos sekrestyés fogadott bennünket a katolikus templom bejárata előtt” (I. Babel. Lovashadsereg..., 92).

A magyar mellérendelő összetett szók különböző csoportjai, többek között az ikerszók is, a finnugor nyelvekben igen elterjedt nyelvi képződmények. A magyar nyelvben is nagy számban fordulnak elő és értékes emocionális-expresszív kifejező eszközei a nyelvnek. Bár a magyar nyelvben a mellérendelő összetett szók csoportjába sorolják őket, ezek szemantikailag ugyanolyan értékűek, mint a frazeologizmusok – átvitt jelentéssel bírnak. A magyar és az orosz mellérendelő összetett szók szerkezeti és szemantikai sajátosságait, valamint frazeológiához való tartozásuk kérdésében a nyelvészek eltérő véleményen vannak.

5.2.3.3. Az orosz FE-ek hibás fordításának néhány esete és okai

A fordításelemzés során több olyan esettel találkozunk, amikor a fordító lefordítja ugyan az adott frazeológiai egységet, de a fordítás hiányos, rosszul sikerült, a fordító szabad szerkesztésű szókapcsolatnak vélte, vagy félreértelmezte a frazeologizmust:

Az orosz szinonimikus FE-ek magyar nyelvi megfeleltetése során már szóltam az **idiómák (egybeforrt szókapcsolatok = фразеологические сращения)** szószerinti fordításával kapcsolatos hibákról. Ilyen idióma volt a **приказать (велеть, повелеть) долго жить** (ФСРЯ:354, 355) orosz FE magyar nyelvi szószerinti megfeleltetése: **hosszú életet rendel az Isten.**

велел (приказал) долго жить

**elhúnyt; kimúlt; teste a földé; eltemették;
elköltözött az árnyékvilágból (K:ð-209)**

*«- У нас и считается. У мастеров. Вот вы, например, мужчина видный, возвышенного роста, хотя и худой. Вы, считается, ежели, не дай бог, **помрете**, что **в ящик сыграли**. А который человек торговый, бывшей купеческой гильдии, тот, значит,*

приказал долго жить. А если кто чином поменьше, дворник, например, или кто из крестьян, про того говорят: перекинулся или ноги протянул. Но самые могучие, когда умирают, железнодорожные кондуктора или из начальства кто, то считается, что дуба дают. Так про них и говорят: «А наш-то, слышали, дуба дал»» (И. Ильф, Е. Петров. Двенадцать стульев, 14-15).

„– Hát mi mondjuk, a koporsósok. Maga például, szemrevaló, jól megtermett férfi, annak ellenére, hogy sovány. Ha maga, ne adj' Isten, meghalna, magáról azt mondanánk „ez is itt hagyta az árnyékvilágot”. A tekintélyesebb kereskedőembernek pedig, különösen ha az első céhbeli volt, az olyannak hosszú életet rendel az Isten. De a kisebb rangú, mondjuk viceházmester, az „beadja a kulcsot”, vagy a parasztról azt mondjuk: „Ez is felfordult”, vagy azt, hogy „kinyúlt”. De a legérdekesebb, amikor egy asztalos vagy ács hal meg. Akkor azt mondjuk, hogy „ez is elment deszkát árulni”. Így, ahogy mondom: „Hallottad már, hogy az is elment deszkát árulni?”” (Ilf-Petrov. Tizenkét szék, 21).

лишка хватил

túllőtt a célon

«-Со звуком – это ты лишка хватил, Горыныч – возразил Иван» (В. Шукшин. До третьих петухов, 22).

„-A hang segítségével? Az azért sok lesz, Tűzokádó – ellenkezett Iván.” (V. Suksin. Harmadik kakasszóra, 22).

*язык хорошо подвешен у кого-л.
(ФСРЯ: ...)*

jól felvágták a nyelvét vkinek

«Не знаю, кто подвесил твой язык, но подвешен он хорошо» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 22).

„Nem tudom, ki függesztette a helyére a nyelvedet, de akárki volt, ügyesen csinálta” (M. Bulgakov. Mester és Margarita, 31).

утереть нос кому-л. (ФСРЯ: ...)

«И я теперь не знаю, есть ли во всём этом не сорное зерно анархии и утрём ли мы вам ваши благополучные носы, самодельные цекисты из самодельного цеха, made in Харьков, в самодельной столице» (И. Бабель. Конармия, 47).

„Még ma sem tudnám megmondani, hogy ez valóban nem egyéb-e az anarchizmus zsiszikes magjánál, és nem töröljük-e még a maguk nemes kis tősgyökeres fővárosában a made in Harkov tősgyökeres bolsevik központi bizottság tősgyökeres bolsevik orrát” (I. Babel. Lovashadsereg, 29).

VI. SZAKIRODALMI BIBLIOGRÁFIA

6.1. A dolgozatban idézett elméleti szakirodalom jegyzéke

- АВАЛИАНИ, Ю. Ю. 1967. К взаимодействию лексики и фразеологии. – В сб.: Уровни языка и их взаимодействие. Москва, 7-8.
- АВАЛИАНИ, Ю. Ю. 1976. Вопросы системной организации фразеологических единиц. – В сб.: Вопросы фразеологии, VII. Самарканд: Изд. Самаркандского университета, 196-202.
- АВАЛИАНИ, Ю. Ю. 1979. Тексты лекций по компаративно-сопоставительной фразеологии иранских языков. – Самарканд: Изд. Самаркандского университета.
- АЗИМОВА, М. Н. 1980. Сопоставительный анализ соматической лексики и фразеологии таджикского и английского языков. АКД. Душанбе.
- АКСАМИТОВ, А. С. 1975. Идеографический словарь и сопоставительная фразеология. – РЯНШ, № 4., 73-77.
- АКСАМИТОВ, А. С. 1978. Беларуская фразеологія. – Мінск: Вышэйш. школа.
- АМОСОВА, Н. Н. 1963. Основы английской фразеологии. – Ленинград: Наука.
- АПРЕСЯН, Ю. Д. 1956. Фразеологические синонимы типа «глагол + существительное» в современном английском языке. – Автореф. канд. дисс., Москва.
- АПРЕСЯН, Ю. Д. – РОЗЕНМАН, А. И. (ред.) 1980. Англо-русский синонимический словарь. – Москва: Русский Язык.
- АПРЕСЯН, Ю. Д. 1992. О новом словаре синонимов русского языка. ИАН СЛЯ, 1.
- АПРЕСЯН, Ю. Д. 1995. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. – Москва: Восточная литература, РАН.
- АРУТЮНОВА, Н. Д. 1976. Предложение и его смысл, Логико-семантические проблемы. - Москва, Наука.
- АРУТЮНОВА, Н. Д. 1981. Фактор адресата. Изв. АН СССР. Сер. лит. м яз. Т. 40. № 4., 356-366.
- АРУТЮНОВА, Н. Д. 1982. Лингвистические проблемы референции. Новое в зарубежной лингвистике: Логика и лингвистика (Проблемы референции). Вып. XIII. – Москва, 5-40.
- АРХАНГЕЛЬСКИЙ, В. Л. 1964. Устойчивые фразы в современном русском языке. Основы теории устойчивых фраз и проблемы общей фразеологии. – Ростов-на-Дону: Изд. Ростовского ун-та.

- АХМАНОВА, О. С. 1957. Очерки по общей и русской лексикологии. – Москва: Наука.
- АХМАНОВА, О. С., МАГИДОВА И. М. 1978. Прагматическая лингвистика, прагмалингвистика и лингвистическая прагматика. – ВЯ. Москва. № 3, 43-48.
- БАБКИН, А. М. 1964. Лексикографическая разработка русской фразеологии. – Москва – Ленинград: Наука.
- БАБКИН, А. М. 1970. Русская фразеология, её развитие и источники. – Ленинград: Наука.
- БИРИХ, А., МАТЕШИЧ, Й. 1994. Из истории русских библейских выражений. – *Русский язык за рубежом*, № 5-6:41-46. Москва.
- БОНДАРКО, А. В. 1984. Функциональная грамматика. – Ленинград: Наука.
- БУЛЫГИНА, Т. В. 1982. К построению типологии предикатов в русском языке. Семантические типы предикатов. – Москва: Наука.
- ВАКК, Ф. 1968. О соматической фразеологии эстонского языка. – Вопросы фразеологии и составления фразеологических словарей. Материалы IX. всесоюзного совещания. Баку: Изд. АН АЗССР., 152-156.
- ВАРКОНИ, А. 1984. К вопросу о теории перевода русских фразеологических единиц на венгерский язык. – *Studia Russica*, VII. Budapest: ELTE, 67-86.
- ВАРКОНИ, А. 1985. Проблемы при отражении лексико-семантических особенностей фразеологических единиц в переводах. – *Studia Russica*, VIII. Budapest: ELTE, 61-70.
- ВАРКОНИ, А. 1987. Проблемы при отражении лексико-грамматических особенностей фразеологических единиц в переводах. – *Studia Russica*, XI. Budapest: ELTE, 47-51.
- ВАРКОНИ, А. 1989. Проблемы эквивалентности фразеологических единиц в русском и венгерском языках. – УДД. Будапешт: ЭЛТЭ.
- ВАРКОНИ, А. 1997. Перевод фразеологических единиц в авторской модификации – *Studia Russica*, XVI. Budapest: ELTE, 155–175.
- ВИНОГРАДОВ, В. В. 1974. Русский язык. Грамматическое учение о слове. 4-е изд. (1-е изд. 1947). Основные типы фразеологических единиц в русском языке. – Москва-Ленинград: Наука, 21-28.
- ВЛАХОВ, С., ФЛОРИН, С. 1970. Мастерство перевода 1969. – Москва.
- ВЛАХОВ, С., ФЛОРИН, С. 1986. Непереводимое в переводе. – Москва: Высшая школа.
- ВЛАХОВ, С. К. 1987. К составлению идеографического переводного словаря русской фразеологии (на материале русской и болгарской идиоматики). – В сб.: «Фразеологизм и его лексикографическая разработка». Материалы IV. Международного симпозиума в

рамках заседания Международной комиссии по проблемам славянской фразеологии при Международном комитете славистов. Минск: Наука и техника, 20-24.

ВУЙОВИЧ, И., БОВАИ-БАРНА, К., ЕГЕШ, В. 1984. Русские пословицы и поговорки. – Будапешт: ВАПРЯЛ.

ВУРМ, А. Ф. 1976. Сходство и различие русской и чешской фразеологии. – *Русская речь*, № 4. 114.

ГАВРИН, А. С. 1963. Изучение фразеологии русского языка в школе. Пособие для учителя. – Москва: Гос. Учебно-пед. изд. Мин. просвещения РСФСР.

ГАВРИН, А. С. 1974. Фразеология современного русского языка. – Пермь: Изд. Пермского ун-та.

ГАК, В. Г. 1997. Особенности библейских фразеологизмов в русском языке (в сопоставлении с французскими библеизмами). – *ВЯ*, № 5. Москва, 55-65.

ГАЛЬПЕРИН, И. Р. 1981. Текст как объект лингвистического исследования. – Москва, Наука.

ГВОЗДАРЕВ, Ю. А. 1973. Фразеологические сочетания современного русского языка. – Ростов-на-Дону: Изд. Ростовского университета.

ГВОЗДАРЕВ, Ю. А. 1977. Основы русского фразеобразования. – Ростов-на-Дону: Изд. Ростовского университета.

ГВОЗДАРЕВ, Ю. А. 1988. Рассказы о русской фразеологии. – Ростов-на-Дону: Изд. Ростовского университета.

ГОЛУБ, И. Б. 1976. Стилистика современного русского языка. Лексика. Фоника. – Москва: Высшая Школа.

ГОЛЬЦЕКЕР, Ю. П. 1971. Межъязыковая омонимия и полисемия как специфическая проблема при переводах с родственных языков. – В сб.: Исслед. по русскому и славянскому языкознанию, вып. III. Самарканд, 129-136.

ГОЛЬЦЕКЕР, Ю. П. 1979. Фразеологическая омонимия в близкородственных языках (переводческий аспект проблемы). – В сб.: Уч. Зап. СамГУ, вып. XIV. Вопросы фразеологии, 96-101.

ДЕЖЁ, Л. 1984. Типологическая характеристика русской грамматики в сопоставлении с венгерской. Простое предложение. – Будапешт: Танкёньвкиадо.

ДЕНИСОВ, П. Н. 1980. Лексика русского языка и принципы ее описания. – Москва: Русский язык.

- ДОЛГОПОЛОВ, Ю. А. 1973. Сопоставительный анализ соматической фразеологии (на материале русского, английского и немецкого языков). – Автореферат канд. дисс. Казань: КГУ.
- ДЬЁРКЕ, З. 1977. Место и роль фразеологии в системе обучения русскому языку как иностранному. – In: Тезисы докладов II-ой Научно-метод. Конференции русистов Чонградской области. «Вопросы методики преподавания русского языка и литературы» 31. V. 1977. 45-47.
- ДЬЁРКЕ, З. 1985. Способы деривации слов на базе фразеологизмов в современном русском и венгерском языках. – *Studia Russica*, VIII. Budapest: ELTE, 85–125.
- ДЬЁРКЕ, З. 1989. Особенности семантики и структуры парных слов венгерского и русского языков (К вопросу о принадлежности парных слов к фразеологизмам). – *Acta Academiae Pedagogicae Szegediensis. (Series Linguistica, Litteraria et Aestetica)*. Szeged, 63–68.
- ДЬЁРКЕ, З. 1991. Отражение фразеологической полисемии и омонимии в русско-венгерских фразеологических словарях. – *Nemzetközi Szlavisztikai Napok IV.* (Szerk.: Gadányi Károly) Szombathely, 391–397.
- ДЬЁРКЕ, З. 1991a. Межъязыковая фразеологическая омонимия в сфере русско-венгерской фразеологии. – *Első Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia*, I. Nyíregyháza, 1991. május 3–4., 382–385.
- ДЬЁРКЕ, З., ФЁЛЬДЕШ, Ч. 1986. Исследования фразеологии иностранных языков в Венгрии (с приложением избранной библиографии по фразеологии с 1950 по 1985 гг.) – *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis (Series Linguistica, Litteraria et Aestetica)*. Szeged, 29–43.
- ДЬЁРКЕ, З., ФЁЛЬДЕШ, Ч. 1989. Основные направления и перспективы исследования фразеологии русского языка в Венгрии (с приложением избранной библиографии по изучению фразеологии в Венгрии с 1950 по 1985 гг.). – *Zeitschrift für Slawistik*. Berlin, 34. 1989/3., 427–435.
- ЕВГЕНЬЕВА, А. П. 1964. Проект словаря синонимов. – Москва: Наука.
- ЕВГЕНЬЕВА, А. П. (ред.) 1971. Словарь синонимов русского языка. В 2-х т. – АН СССР, Ин-т рус. яз.; Под ред. А. П. Евгеньевой. Ленинград: Наука, 1970-1971, т. 1-2.
- ЖУКОВ, В. П. 1967. Фразеологизм и слово (на материале современного русского языка). – АДД. Ленинград.
- ЖУКОВ, В. П. 1978. Семантика фразеологических оборотов. – Москва: Просвещение, 124-134.

- ЖУКОВ, В. П. 1986. Русская фразеология. – Москва: Высшая школа.
- ЖУКОВ, В. П. 1987. Фразеологическая синонимия и «Словарь фразеологических синонимов». – In: Словарь фразеологических синонимов русского языка. Под ред. В. П. Жукова. Москва: Русский Язык, 3-22.
- ЖУКОВ, В. П., ЖУКОВ, А. В. 1980. Морфологическая характеристика фразеологизмов русского языка. – Учебное пособие к спецкурсу. Ленинград: Наука.
- ЗОЛотова, Г. А. (ред.) 1998. Золотова, Г. А., Онипенко, Н. К., Сидорова, М. Ю. Коммуникативная грамматика русского языка. – Москва: Изд. Фил. фак. МГУ.
- ИСАЕВ А. 1976. Древнетюркские соматические фразеологизмы. Вопросы фразеологии. –Самарканд: Изд. Самаркандского университета, 212-220.
- КАМЕНЕЦКАЙТЕ, Н. Л. 1971. Синонимы английской фразеологии. – Москва: Международные отношения.
- КАРАУЛОВ, Ю. Н. 1976. Общая и русская идеография. – Москва: Наука.
- КИРИЛЛОВА, Н. Н. 1975. Компонент фразеологической единицы и слово (на материале соматических фразеологизмов французского языка). АКД. – Ленинград.
- КИШШИМОН, Б. 1997. Тише воды, ниже травы (Семантическое отношение между словами вода и трава в русских фразеологизмах). – *Studia Russica*, XVI. Budapest: ELTE, 147–151.
- КОЖИНА, М. Н. 1977. Стилистика русского языка. – Москва: Просвещение.
- КОМИССАРОВ, В. Н., РЕЦКЕР, Я. И., ТАРХОВ, В. И. 1960. Пособие по переводу с английского языка на русский язык. Часть I., Лексико-фразеологическая основа перевода. – Москва: Изд. литературы на иностранных языках, 51-65.
- КОПЫЛЕНКО, М. М., ПОПОВА, З. Д. 1978. Очерки по общей фразеологии. Проблемы, методы, опыты. – Воронеж: Изд. Воронежского ун-та.
- КОПЫЛЕНКО, М. М., ПОПОВА, З. Д. 1989. Очерки по общей фразеологии. Фразеосочетания в системе языка. – Воронеж: Изд. Воронежского ун-та.
- КРЕКИЧ, Й. 1989. Семантика и прагматика временно-предельных глаголов. Изменения значений. – Будапешт: Танкёньвкиадо.
- КРЕКИЧ, Й. 1994. Б. Татар: Фразеология современного русского языка. Будапешт: Танкёньвкиадо, 1992. – In: *Русистика*. № 1-2. 138-139.
- КУБРЯКОВА, Е. С. 1978. Части речи в ономаσιологическом освещении. – Москва: Наука.

- КУНИН, А. В. 1964. Основные понятия английской фразеологии как лингвистической дисциплины и создание англо-русского фразеологического словаря. – Москва: Высшая школа.
- КУНИН, А. В. 1970. Английская фразеология (теоретический курс). – Москва: Высшая школа.
- КУНИН, А. В. 1996. Курс фразеологии современного английского языка. – Изд. второе, переработанное. Дубна: Феникс.
- КУНИН, А. В. 1996а. Способы заимствования фразеологических единиц. – In: Курс фразеологии современного английского языка. Изд. 2-е, переработанное. Москва: Высшая школа; Дубна: Феникс, 241-243.
- ЛАРИН, Б. А. 1956. Очерки по фразеологии. – Уч. зап. ЛГУ. Серия филол. наук. № 198. вып. 24.
- ЛЕНДВАИ, Э. 1988. Краткий обзор случаев «непереводимости» на материале русского и венгерского языков. – In: A korszerűbb oroszoktatásért VIII. (szerk.: Misky Gy.) Pécs: JPTE TK, 99-102.
- ЛЕНДВАИ, Э. 1988а. О словаре венгерских языковых реалий. – In: Nemzetközi Szlavisztikai Napok III. (szerk.: Gadányi K) 331-336.
- ЛЕНДВАИ, Э. 1990. Проблема эквивалентности русских и венгерских пословиц. – *Acta Universitatis Szegediensis, Dissertationes Slavicae*. Szeged, 113-123.
- ЛЕНДВАИ, Э. 1991. Семантический заряд русских устойчивых сравнений. – В кн.: Könyv Papp Ferencnek. (szerk.: Hunyadi L. et al.) Debredn: KLTE, 115-123.
- ЛЕНДВАИ, Э. 1991а. Семантический аспект языкового деления мира. – Nemzetközi Szlavisztikai Napok IV. (szerk.: Gadányi K.) Szombathely, 363-368
- ЛЕНДВАИ, Э. 1994. Русские устойчивые сравнения и их венгерские эквиваленты. – In: *Slavica Quinqueecclesiensia*, Pécs.
- ЛЕНДВАИ, Э. 1996. О сближении языковых картин мира. – In: *Slavica Quinqueecclesiensia*, II. Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem. Szerk.: Lendvai Endre, 25-35.
- ЛЕНДВАИ, Э. 1998. Лексическая семантика русского языка. – Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- ЛИПШИЦЕНЕ – ЗИБУЦАЙТЕ, Э. И. 1971. Фразеологические синонимы французского языка. – Ленинград: Просвещение.
- ЛУРИЯ, А. Р. 1975. Основные проблемы нейролингвистики. – Москва: Изд-во МГУ.
- ЛУРИЯ, А. Р. 1979. Язык и сознание. – Москва: Изд-во МГУ.

- МОКИЕНКО, В. М. 1980. Славянская фразеология. – Москва.
- МОКИЕНКО, В. М. 1982. О тематико-идеографической классификации фразеологизмов. В сб.: *Словари и лингвострановедение*. (Под ред. Е. М. Верещагина.) – Москва: Русский язык, 108-122.
- МОКИЕНКО, В. М. 1986. Образы русской речи. Историко-этимологические и этнолингвистические очерки. – Ленинград.
- МОЛОТКОВ, А. И. 1977. Основы фразеологии русского языка. – Ленинград.: ИРЯ АН СССР.
- МОЛОТКОВ, А. И. 1987. Фразеологизмы русского языка и принципы их лексикографического описания. – Фразеологический словарь русского языка. (Сост. Л. А. Войнова, В. П. Жуков, А. И. Молотков, А. И. Фёдоров.) Изд. 4-е, стереотипное. Москва: Русский язык. Предисловие: 7-27.
- МОРДВИЛКО, А. П. 1964. Очерки по русской фразеологии. – Москва: Просвещение.
- МОРДКОВИЧ, Э. М. 1976. Понятийные разряды соматических фразеологизмов. – Вопросы фразеологии VII. Самарканд: Изд. Самаркандского университета, 100-112.
- НАДЬ, Л. 1997. Межъязыковая эквивалентность русских и венгерских соматических фразеологизмов (семантическая асимметрия). – *Studia Russica*, XVI. Budapest: ELTE, 151–155.
- НАЗАРОВ, О. 1973. Сопоставительный анализ соматических фразеологизмов русского и туркменского языков. АКД. – Ашхабад.
- НАЗАРЯН, А. Г. 1981. История развития французской фразеологии (Для институтов и факультетов иностранных языков.) – Москва: Высшая школа.
- НАЗАРЯН, А. Г. 1987. Фразеология современного французского языка. – Москва: Высшая школа. Изд. 2, перераб. и доп.
- НАНДАН, П. Г. 1978. Фразеологизмы модели «глагол + существительное, называющее части тела», связанные с деятельностью и состоянием человека. АКД. – Москва.
- НАУМЕНКО, А. – ПАПП 1982. Практический курс венгерского языка. – Москва: Высшая школа.
- НИКОЛАЕВА, Т. М. 1978. Лингвистика текста: Современное состояние и перспективы. Новое в зарубежной лингвистике: Лингвистика текста. Вып. VIII. – Москва, 5-39.
- НОВИКОВ, Л. А. 1982. Семантика русского языка. – Москва: Высшая Школа.
- ОГОЛЬЦЕВ, В. М. 1978. Устойчивые сравнения в системе русской фразеологии. – Ленинград: Изд. Ленинградского университета.

- ОЖЕГОВ, С. И. 1957. О структуре фразеологии (в связи с проектом фразеологического словаря русского языка). In: Лексикографический сборник, Вып. 2. Москва: Изд. АН СССР.
- ОЖЕГОВ, С. И. 1974. Лексикология, лексикография, культура речи. – Москва: Высшая школа, 182-219.
- ОНОДИ, К. 1988. Стилистический анализ фразеологических единиц (на языковом материале рассказов И. А. Бунина). – УДД. Будапешт: ЭЛТЭ.
- ПЕТЕ, И. 1964. О противоположных значениях одного и того же слова в русском языке. – Szeged: Dissertationes Slavicae II:18-26.
- ПЕТЕ, И. 1968. Глагольные словосочетания с названиями частей тела в русском языке. – In: *Studia Slavica*, т. 14., 303-311.
- ПЕТЕ, И. 1981. Морфология русского языка в сопоставлении с венгерским. – Будапешт: Танкёньвкиадо.
- ПЕТЕ, И. 1981a. Употребление числовых форм имён существительных, обозначающих парные предметы в русском и венгерском языках. – *Studia Russica*, IV. Budapest: ELTE, 279.
- ПЕТЕ, И. 1989. Лексикология русского языка (для венгерских студентов-русистов). – Будапешт: Танкёньвкиадо.
- ПЕТЕ, И. 1989. Синтаксис русского языка (для венгерских студентов-русистов). – Будапешт: Танкёньвкиадо.
- ПЕТЕ, И. 1996. Иллюстрированная практическая фразеология русского языка. – Сегед.
- ПОПОВ, Р. Н. 1976. Фразеологизмы современного русского языка с архаичными значениями и формами слов. – Москва: Высшая школа.
- РАДЖАБОВ, Я. Р. 1976. Очерки соматической фразеологии. "Вопросы востоковедения". – Самарканд: Труды СамГУ им. А. Навои. Новая серия, вып. 1., № 314., 65-79.
- РАЙХШТЕЙН, А. Д. 1980. О сопоставлении фразеологических систем. – *ИЯШ*, № 4. 8-14.
- РАЙХШТЕЙН, А. Д. 1980a. Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии. (Для институтов и факультетов иностранных языков.) – Москва: Высшая школа.
- РОЗЕНТАЛЬ, Д. Е. 1987. Практическая стилистика русского языка. – Москва: Высшая школа.

- РОЗЕНТАЛЬ, Д. Е. – ГОЛУБ, И. Б. 1996. Секреты стилистики. – Москва: Изд. АЙРИС РОЛЬФ.
- РОЙЗЕНЗОН, Л. И. 1973. Лекции по общей и русской фразеологии. – Самарканд: Изд. СамГУ.
- РОЙЗЕНЗОН, Л. И., ЭМИРОВА, А. М. 1970. Фразеологическая и лексическая омонимия. – In: *Вопросы фразеологии*, III. Самарканд: Труды СамГУ, нов. сер., вып. 178., 283-294.
- САЛАИ, К. 1985. Перевод и теория перевода. – *Studia Russica*, VIII. Budapest: ELTE, 55-60.
- САЛАИ, К. 1987. Способы перевода фразеологизмов в двуязычных фразеологических словарях. – *Studia Russica*, XI. Budapest: ELTE, 40-46.
- САЛАИ, К. 1989. Контрастивный анализ русских и венгерских фразеологизмов. *Egyetemi doktori dissz.* – Budapest. ELTE.
- САЛАИ, К. 1989a. О совпадении фразеологических единиц в различных языках. – *Studia Russica*, XIII. Budapest: ELTE, 112-114.
- САЛАИ, К. 1989b. Сравнительно-сопоставительный анализ русских и венгерских фразеологизмов (Опыт фразеологической разработки). – *Studia Russica*, XIII. Budapest: ELTE, 115-124.
- САЛЯМОВ, Г., ТИХОНОВ, А. Н. 1968. О принципах перевода устойчивых оборотов в двуязычных фразеологических словарях и в двуязычных словарях пословиц и поговорок. "Вопросы фразеологии и составления фразеологических словарей". – Баку: Изд. АН АзССР., 156-158.
- СИДОРЕНКО, М. И. 1966. О фразеологических омонимах. – Москва: Уч. Зап. МОПИ им. Н. К. Крупской, т. II. 251-259.
- СИДОРЕНКО, М. И. 1982. Парадигматические отношения фразеологических единиц в современном русском языке. – Ленинград: Изд.-во Ленингр. Пед. Ин-та.
- СОЛОДУБ, Ю. П. 1982. К вопросу о совпадении фразеологических оборотов в различных языках. – *Вопросы языкознания*, № 2. Москва, 106-114.
- СОЛОДУХО, Э. М. 1977. Вопросы сопоставительного изучения заимствованной фразеологии. – Казань: Изд. Казанского университета, 76-94.
- СОЛОДУХО, Э. М. 1982. Проблемы интернационализации фразеологии. (На материале славянской, германской и романской групп.) – Казань: Изд. Казанского университета.

- СТЕПАНОВ, Ю. С. 1977. Номинация, семантика, семиология. (Виды семантических определений в современной лексикологии). Языковая номинация (Общие вопросы). – Москва, 294-358.
- СТЕПАНОВ, Ю. С. 1980. К универсальной классификации предикатов. Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. Т. 39. № 4., 311-323.
- СТЕПАНОВ, Ю. С. 1981. Имена. Предикаты. Предложения. Семиологическая грамматика. – Москва: Наука.
- СТЕПАНОВ, Ю. С. 1981. В поисках прагматики: (Проблема субъекта) Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. Т. 40. № 4., 325-332.
- СТЕПАНОВ, Ю. С. 1983. В мире семиотики. Семиотика. – Москва: Наука, 5-36.
- СТЕПАНОВ, Ю. С. 1985. В трехмерном пространстве языка. (Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства) – Москва: Наука.
- ТАГИЕВ, М. Т. 1966. Глагольная фразеология современного русского языка. – Баку: Изд. Бакинского ун-та.
- ТАТАР, Б. 1975. О некоторых факторах, обуславливающих употребление атрибутивных словосочетаний в современном русском языке басен И. А. Крылова. – *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Linguistica*.
- ТАТАР, Б. 1975а. Семантический и грамматический анализ фразеологических единиц. Автореф. дисс. на соискание учёной степени кандидата фил. наук – АКД. Будапешт.
- ТАТАР, Б. 1975b. Структурно-семантические особенности фразеологизмов. – В сб.: Проблемы фразеологии русского языка. Будапешт: ЭЛТЭ.
- ТАТАР, Б. 1976. Явление фразеологической абстракции и особенности полисемии фразеологизмов в языке басен И. А. Крылова. – *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Linguistica*, t. VII. Budapest, 171-184.
- ТАТАР, Б. 1977. Стилистические особенности фразеологических единиц русского языка. (На материале басен И. А. Крылова.) – *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Linguistica*, t. VIII. Budapest, 87-97.
- ТАТАР, Б. 1978. Некоторые проблемы лексикографического описания фразеологических единиц русского языка. – *Studia Russica*, I. Budapest: ELTE, 37-54.
- ТАТАР, Б. 1978а. Проблемы выделения доминанты фразеологических синонимов в современном русском языке. – *Hungaro-Slavica*. Budapest, 339-351.

- ТАТАР, Б. 1980. К вопросу о словнике двуязычных фразеологических словарей русского языка. – *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Linguistica*, t. X. 85-100.
- ТАТАР, Б. 1980а. Функция басенного языка И. А. Крылова в общей системе русского литературного языка. – *Studia Russica*, III. Budapest: ELTE, 28-33.
- ТАТАР, Б. 1983. К вопросу о происхождении фразеологической единицы «ни зги не видно». – *Russica* (In memoriam E. Balczyk). Budapest: ELTE, 91-98.
- ТАТАР, Б. 1984. Русская лексикография. – Будапешт: Танкёньвкиадо.
- ТАТАР, Б. 1984а. Русская фразеология. – Будапешт: Танкёньвкиадо.
- ТАТАР, Б. 1985. Фразеологические словари. «Русская лексикография». Одноязычные филологические словари. – Будапешт: Танкёньвкиадо.
- ТАТАР, Б. 1987. Эквивалентность в двуязычной фразеологии. (На материале венгерской идиоматики в сопоставлении со славянской, балтийской и германской.) – In: Фразеологизм и его лексикографическая разработка. Минск, 128-131.
- ТАТАР, Б. 1988. К вопросу о фразеологически связанном значении слова. – *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis, Sectio Linguistica*, t. XX, *Dissertationes Slavicae*. Szeged, 67-72.
- ТАТАР, Б. 1988а. Проблема эквивалентности фразеологических единиц. (На материале английского, итальянского, немецкого и русского языков.) – In: *Università degli Studi di Trieste*. Trieste: Scuola Superiore di Lingue Moderne per Interpreti e Traduttori, 7.
- ТАТАР, Б. 1989. О словарной репрезентации фразеологических единиц русского языка. – *Russistik*, № 1. Berlin (West), 41-50.
- ТАТАР, Б. 1992. Фразеология современного русского языка. – Будапешт: Танкёньвкиадо.
- ТАТАР, Б. 1995. Фразеологизмы русского языка с архаичным компонентом и проблема эквивалентности. – In: *Slavica Quingueecclesiensia*, I. Pécs, 93-100.
- ТАТАР, Б. 1996. Морфологические разряды в русской фразеологии. – *Русистика* № 1-2, 42-47.
- ТАТАР, Б. 1996. К вопросу сопоставительного анализа белорусской и русской фразеологии. – In: *Hungaro-Alboruthenica*. Budapest: ELTE, 1996. 28-29.
- ТАТАР, Б. 1997. Фразеологическое окружение и сочетательная способность фразеологизмов русского языка со словами свободного употребления. – *Studia Russica*, XVI. Budapest: ELTE, 137-142.

- ТАТАР, Б. 1997а. Эквивалентность фразеологических единиц русского и хорватского языков. – *Hungaro-Slavica*. Budapest: ELTE Szlav Tanszékcsoport, 311-320.
- ТАТАР, Б. 1999. Трудности определения происхождения некоторых русских фразеологизмов. – *Studia Russica*, XVII. Budapest: ELTE.
- ТАТАР, Б. 2001. Явление полисемии и энантиосемии в русской фразеографии. – *Hungaro-Slavica*. Red.: István Nyomárkay, Budapest: ELTE Szlav és Balti Filológiai Intézet, 272-278.
- ТЕЛИЯ, В. Н. 1966. Что такое фразеология? – Москва: Наука.
- ТЕЛИЯ, В. Н. 1968. Фразеология. «Теоретические проблемы советского языкознания.» – Москва: ИЯ АН СССР.
- ТЕЛИЯ, В. Н. 1972. Фразеология: Общее языкознание. – Москва.
- ТЕЛИЯ, В. Н. 1979. Фразеологизм. Фразеология. (Под ред. Ф. П. Филина) – Москва: «Русский язык». Энциклопедия.
- ТЕЛИЯ, В. Н. 1986. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – Москва: Наука.
- ТКАЧЕНКО, О. Б. 1979. Сопоставительно-историческая фразеология славянских и финно-угорских языков. – Киев: Наукова думка.
- ТОРОПЦЕВ, И. С. 1974. Предмет, задачи, материал и методы ономазиологии. Проблемы ономазиологии, I. Т. 21 (144) – Орел, 3-75.
- УРАКСИН, Э. Г. 1975. Фразеология башкирского языка. Москва: Наука.
- ФЁДОРОВ, А. В. 1983. Основы общей теории перевода. – Москва: Высшая школа.
- ФЕЛИЦИНА, В. П. 1964. О пословицах и поговорках как материале для фразеологического словаря. – В сб.: Проблемы фразеологии. Москва-Ленинград, 61-72.
- ФЁЛЬДЕШ, Ч. 1985. Русские фразеологизмы в свете межъязыковой коммуникации. – *Studia Russica*, VIII. Budapest: ELTE, 123–133.
- ФЁЛЬДЕШ, Ч. 1986. О межъязыковом сопоставлении фразеологических единиц. (На материале русского и венгерского языков). – *Slavica. Annales Instituti Philologiae Slavicae Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae*. 22., 5–13.
- ФЁЛЬДЕШ, Ч. 1987. Вопросы обучения русской фразеологии в венгерской аудитории. – In: Лингвистические и методические проблемы преподавания русского языка как неродного (Отв. ред. А. М. Шахнарович, Н. В. Мошинская.). Академия Наук СССР, Институт Языкознания. Москва: Наука, 124–130.
- ФОМИНА, М. И. 1990. Современный русский язык. Лексикология. Изд. третье, исправленное и доп. – Москва: Высшая школа.

- ЦОЛЛЕР, В. Н. 1998. Эмоционально-оценочная энантиосемия в русском языке. – Научные Доклады Высшей Школы, «Филологические науки» 1998/№ 4:76-83.
- ЧЕРНЫШЕВА, И. И. 1970. Фразеология современного немецкого языка. – Москва: Наука.
- ЧЕРНЫШЕВА, И. И. 1973. Фразеологическая система и ее семантические категории. – *ИЯШ*, № 2.
- ШАНСКИЙ, Н. М. 1970. Деривация слов и ФО. Вопросы фразеологии. – Самарканд: Изд. СамГУ.
- ШАНСКИЙ, Н. М. 1972. Лексикология современного русского языка. 2-е изд. – Москва: Высшая школа.
- ШАНСКИЙ, Н. М. 1985. Фразеология современного русского языка. Учебное пособие для вузов. Изд. 3-е, испр. и доп. Москва: Высшая школа.
- ШВЕЙЦЕР, А. Д. 1988. Теория перевода. Статус, проблемы, аспекты. – Москва: Наука.
- ШМЕЛЕВ, Д. Н. 1977. Современный русский язык. Лексика. – Москва, Просвещение.
- ЭМИРОВА, А. М. 1971. Семантические основы фразеологической идиоматичности. – Вопросы фразеологии, IV. Самарканд: Изд.-во СамГУ.
- ЭМИРОВА, А. М. 1972. К изучению антонимических отношений во фразеологии. – Вопросы фразеологии. Самарканд: Труды СамГУ им. А. Навои. Новая серия, вып. № 219., V., часть вторая, 189-193.
- ЭМИРОВА, А. М. 1977. К теории фразеографии. – Вопросы фразеологии, XI. Самарканд: Изд.-во СамГУ.
- ЭМИРОВА, А. М. 1977а. Структурные и семантические характеристики одного фразеологического поля. – Вопросы фразеологии, XI. Самарканд: Изд.-во СамГУ.
- ЭМИРОВА, А. М. 1978. Структура и семантика фразеологического поля эмоций. – Вопросы общего языкознания и структурно-типологического исследования языков. Самарканд: Изд.-во СамГУ.
- ЭМИРОВА, А. М. 1978а. Фразеология сферы интеллектуальной деятельности. – Вопросы фразеологии, XIII. Самарканд: Изд.-во СамГУ.
- ЭМИРОВА, А. М. 1983. Вопросы семантики фразеологических единиц. – Самарканд: Изд.-во СамГУ.
- ЭМИРОВА, А. М. 1983а. Теория номинации и фразеология. – В сб.: Вопросы семантики и фразеологических единиц. Самарканд: Изд. Самаркандского университета, 10-17.

- ЭМИРОВА, А. М. 1988. Русская фразеология в коммуникативном аспекте. – Ташкент: Изд. ФАН.
- ЮХАС, Й. 1996. Немецко-чешско-венгерско-русские фразеологические параллели. – In: *Dissertationes Slavicae. Ling.* XXIV. Szeged, 59–68.
- ЯКИМОВА, Э. С. 1975. Соматическая фразеология в марийском языке. АКД. – Тарту.
- ЯРАНЦЕВ, Р. И. 1981. Словарь-справочник по русской фразеологии. – Москва: Рус. язык.
- BALLY, Ch. 1905. Preus de stylistique. – Geneve, ch. la Phraséologie.
- BALLY, Ch. 1921. Traité de stilistique francaise. 2. ed., vol. 1. – Heidelberg.
- BAÑCZEROWSKI, J. 1979. A nyelvi kommunikáció és az információ néhány kérdése. – Nyelvtudományi Értekezések 99. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- BAÑCZEROWSKI, J. 1996. A világ nyelvi kategorizálásáról. – *Nyr.* 1996/120., 64-70.
- BAÑCZEROWSKI, J. 1998. A kommunikációs grammatika perspektívái. – *Nyr.* 1998/122.
- BAÑCZEROWSKI, J. 1999. A kognitív nyelvészet alapelvei. – *Nyr.* 1999/123.
- BAÑCZEROWSKI, J. 1999a. A világ nyelvi képe mint a szemantikai kutatások tárgya. – *Nyr.* 1999/2.
- BÁRDOSI, V. 1982. Egy új típusú szólásszótár szükségességéről. – *Filológiai Közlöny* 28. 2-3. 353.
- BÁRDOSI, V. 1982a. Les limites de l'utilisation des dictionnaires de locutions. – *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinesis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Linguistica.* 13. 17-26.
- BÁRDOSI, V. 1983. Les locutions françaises en 150 exercices (kézirat). – Budapest: Tankönyvkiadó.
- BÁRDOSI, V. 1986. De fil en aiguille. Kalandozás a francia szólások világában. – Budapest: Tankönyvkiadó.
- BÁRDOSI, V. 1990. A mai francia nyelv frazeológiai rendszerének elméleti és gyakorlati kérdései, különös tekintettel a frazeológiai hasonlatokra. – Kandidátusi értekezés tézisei. Budapest.
- BÉKÉSI, I. 2001. Osztatlan frazeológia. Nyelvészeti-irodalmi tanulmányok. Tiszatáj Könyvek Sorozat.
- BENCZÉDY, J., FÁBIÁN, P., RÁCZ, E., VELCSOV, M. 1976. A mai magyar nyelv. – Budapest: Tankönyvkiadó, 494-498.
- BIBOK, K. 1994. Szószemantika: elméleti kérdések és elemzések. Kandidátusi értekezés. – Szeged: JATE.

- CSIGE, K. 1982. Orosz személyneves frazeologizmusok és magyar megfelelőik konfrontatív vizsgálata. – Egyet. dokt. dissz. Debrecen: KLTE.
- CSIGE, K. 1985. Orosz közmondásokban és szólásokban szereplő személynevek vizsgálata. – *Acta Academiae Pedagogicae Nyíregyháziensis*, tom 10/E. Nyíregyháza, 137–147.
- CSIGE, K., SZÉKELY, G. 1985a. В. И. Лавер – И. В. Зикань: Русско-украинско-венгерский фразеологический словарь. Киев-Ужгород. «Радянська Школа». – In: *Studia Russica VIII.*, Budapest, 1985:383-391.
- CSIGE, K. 1986. Személynevek a frazeológiai egységekben. – *Magyar Névtani Dolgozatok*. 62-67. Budapest.
- CSIGE, K. 1987. Orosz személyneves közmondások magyarra fordítása. – *Studia Russica XI*. Budapest: ELTE, 52–55.
- CSIGE, K. 1997. Frazémák a kárpátaljai magyar sajtónyelvben. – In: "Könyv Dezső Lászlónak" Nyíregyháza, 49–55.
- CSIGE, K. 1999. Régi és új frazeologizmusaink. – In: A nyelv mint szellemi és gazdasági tőke. I. A VIII. Magyar Alk. Nyelvészeti Konf. Előadásainak gyűjteményes kiadása. Szombathely, 85-89.
- DÉSI, E. 1993. Lexikológiai vizsgálatok a poliszémia és a szinomímia összefüggésének tárgykörében. Kandidátusi értekezés. – Budapest: ELTE.
- DEZSŐ, L. Contrastive Studies Hungarian-English.
- DEZSŐ, L. 1965. A magyar szórend strukturális vizsgálata. (Problémavázlat) – Ált. Ny. T. III., 43-62.
- DEZSŐ, L. 1965a. Notes on the word order of simple sentences in Hungarian. – *Conysl.* IV., 3-59.
- DOBROVOL'SKIJ, D. 1995. Schiß und Espenlaub: Idiome der Angst. – In: *Folia Linguistica Acta Societatis Linguisticae Europaeae XXIX/3-4*. 344-345.
- FÁBIÁN, P., SZATHMÁRI, I., TERESTYÉNI, F. 1977. A magyar stilisztika vázlata. – Budapest: Tankönyvkiadó, 59-64.
- FÁBIÁN, Zs. 1984. Gondolatok a frazeológiai egységek szótári elrendezéséről. – *Filológiai Közöny* 30. 2-3. 297-303.
- FÁBIÁN, ZS. 1987. *Filo da torcere*. Olasz frazeológiai gyakorlatok. – Budapest, Tankönyvkiadó.
- FORGÁCSNÉ, D. E. 1993. Stil und verbale Aggression. Inwieweit ist Emotionsausdruck sprachenspezifisch? – In: Csaba Földes (Hrsg.): *Germanistik und Deutschlehrerausbildung*:

Festschrift zum hundertsten Jahrestag der Gründung des Lehrstuhls für deutsche Sprache und Literatur an der Pädagogischen Hochschule Szeged. Wien, 69-96.

FORGÁCSNÉ, D. E. 1994. Vehrdeutigkeit als Quelle von Mißverständnis (Exemplifiziert an der Textsorte Witz). – In: LSD (Lernsprache Deutsch). Wien, Jg. 1994/2. 151-167.

FORGÁCSNÉ, D. E. 1995. Szólások és közmondások vizsgálata Heltai Gáspár műveiben. – Bölcsészdoktori értekezés. Szeged.

FORGÁCSNÉ, D. E. 1995a. Ambiguität von Komposita in der Textsorte Witz. – In: DufU (Deutschunterricht für Ungarn). Budapest, 1995/3. 5-16.

FORGÁCSNÉ, D. E. 1997. Im Sprichwort liegt die Wahrheit (?) – Zur spielerischen Verwendung von Sprichwörtern und geflügelten Worten. – In: Beiträge zur Fremdsprachenvermittlung. Konstanz? 1997/37. 78-88.

FORGÁCSNÉ, D. E. 1997a. Deutschstunde hat Gold im Munde... avagy: elferdített közmondások az idegen nyelvi és anyanyelvi oktatásban. – *Módszertani Közlemények*. Szeged, 1997/3. 113-120.

FORGÁCSNÉ, D. E. 1997b. Das Thema „Ethnostereotyp” im DaF-Unterricht. – In: DufU (Deutschunterricht für Ungarn). Budapest, 1997/2. 22-39.

FORGÁCSNÉ, D. E. 1997c. Variánsképződés és szövegbe szerkesztés – közmondások Heltai Gáspár műveiben. – *Néprajz és Nyelvtudomány*. Szeged, 1997/XXXVIII. 39-68.

FORGÁCSNÉ, D. E. 1997e. Proverbiumok a reklám nyelvében. – *Magyar Nyelv*. Budapest, 1997/3. 360-366.

FÖLDES, Cs. 1983. Interferenciális szempontból történő magyar-német-orosz egybevető frazeológiai vizsgálatok. – Bölcsészdoktori disszertáció, Debrecen: KLTE.

FÖLDES, Cs. 1984. Sind alle deutschen Redensarten wirklich deutsch? – *Sprachpflege* 33. 1984/9. 127-129.

FÖLDES, Cs. 1985. Eigennamen in deutschen phraseologischen Redewendungen. – Eine etymologische und semantisch-stilistische Analyse. – *Muttersprache* 95 (1985) 3-4. 174-180.

FÖLDES, Cs. 1985a. Konfrontative Aspekte der Phraseologieforschung (am Material der deutschen und ungarischen Sprache). – In: Multilaterale Konferenz zum konfrontativen/kontrastiven Sprachvergleich, Warschau, 17-19. Oktober 1985. *Kwartalnik Neofilologiczny* 33 (1986), im Druck.

FÖLDES, Cs. 1985b. Über die somatischen Phraseologismen der deutschen, russischen und ungarischen Sprache. Versuch einer konfrontativen Analyse. – In: *Germanistisches Jahrbuch DDR–UVR*. Hrsg. vom Deutschlektorat beim Kultur- und Informationszentrum der DDR in Budapest. Budapest, 4. (1985), 18–40.

- FÖLDES, Cs. 1986. Biblische Phraseologismen im Deutschen und Ungarischen. – In: Germanistisches Jahrbuch DDR–UVR. Hrsg. vom Deutschlektorat beim Kultur- und Informationszentrum der DDR in Budapest. Budapest, 5. (1986).
- FÖLDES, Cs. 1987. Aspekte phraseologischer Äquivalenz in der ungarischen, deutschen und russischen Gegenwartssprache. – Diss. Jena: FSU.
- FÖLDES, Cs. 1987a. A frazeológiai univerzálék és az idegen nyelvek tanítása. – *Idegen nyelvek tanítása*. Budapest, 1987/4. 109–116.
- FÖLDES, Cs. 1987b. Magyar–német–orosz beszédfordulatok. Bevezetés. – Budapest: Tankönyvkiadó, 7–57.
- FÖLDES, Cs. 1991. Farbbezeichnungen als phraseologische Strukturkomponenten im Deutschen, Russischen und Ungarischen. – In: EUROPHRAS 90. Akten der internationalen Tagung zur germanistischen Phraseologieforschung Åsne. Schweden 12.–15. Juni 1990. (Hrsg. von Christine Paku.) Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Germanistica Upsaliensia 21. Uppsala, 77–89.
- FÖLDES, Cs. 1992. Feste verbale Vergleiche im Deutschen, Russischen und Ungarischen. – In: Untersuchungen zur Phraseologie des Deutschen und anderer Sprachen: einzelsprachlich-kontrastiv-vergleichend. Internationale Tagung in Turku, 6–7. September 1991. (Hrsg. von Jarmo Korhonen.) Frankfurt (Main) / Berlin / Bern / New York / Paris / Wien: Peter Lang 1992. (Werkstattreihe Deutsch als Fremdsprache. Bd. 40). 61–78.
- FÖLDES, Cs. 1993. Numeralia als phraseologische Strukturkomponenten in der deutschen, russischen und ungarischen Gegenwartssprache. – In: Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre. (Phraseology in Education, Sciences and Culture.) Zborník materiálov z II. medzinárodnej frazeologickej konferencie. Nitra, 14–16. september 1992. (Ved. red.: Ema Krošláková.) Nitra, 92–104.
- FÖLDES, CS., GYÖRKE, Z. 1987. Ungarische Beiträge zur Erforschung der Phraseologie im Deutschen. – In: *Deutsche Sprache*. Berlin (West) / Bielefeld / München, 1987/1. 46–57.
- FÖLDES, CS., GYÖRKE, Z. 1988. Wortbildung auf der Grundlage von Phraseologismen in der deutschen, russischen und ungarischen Sprache. – In: *Zeitschrift für Phonetik*. Berlin: Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung, 41. (1988) 1. 102–112.
- GÁSPÁR, I. 1975. A mai orosz közmondások tartalma és formája. – Bölcsészdoktori dissz. Budapest: ELTE.
- GECSŐ, T. 1999. Poliszémia, homonímia. Az ELTE BTK Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke által 1998 októberében rendezett tudományos konferencia előadásainak tanulmánykötete. – Budapest: Tinta Könyvkiadó.

- GECSŐ, T., SPANNRAFT, M. 1998. A szinonimitásról. Az ELTE BTK Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke által 1997 októberében rendezett tudományos konferencia előadásainak tanulmánykötete. – Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- GOREVOVNÉ, ZOMBAI, I. 1983. A közmondások helye és néhány nyelvi-stilisztikai jegye az orosz nyelvben. – Bölcsészdoktori dissz. Budapest: ELTE.
- GÓSY, M. 1999. Pszicholingvisztika. – Budapest: Corvina kiadó.
- GYÖRKE, Z. 1977. Az orosz frazeologizmusok magyarra történő fordításának néhány sajátossága. – *Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei*. Szeged, 77-86.
- GYÖRKE, Z. 1977a. Az orosz frazeologizmusok mondattani szerkezetének néhány sajátossága. (Az orosz szólások és közmondások alapján.) Egyszerű mondat. – Bölcsészdoktori dissz. Szeged.
- GYÖRKE, Z. 1977b. Некоторые особенности перевода русских фразеологизмов на венгерский язык. – In: *A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei*. Szeged, 77–86.
- GYÖRKE, Z. 1978. Некоторые особенности синтаксической структуры русских пословиц и поговорок. – In: *A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei*. Szeged, 55–67.
- GYÖRKE, Z. 1979. A szólások és közmondások frazeológiához tartozásának kérdései. – *Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei*. Szeged, 63-70.
- GYÖRKE, Z. 1983. Сходства и различия в семантике и культурном компоненте русских и венгерских пословиц и поговорок. – In: *A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei*. Szeged, 9–17.
- GYÖRKE, Z. 1985. Способы деривации слов на базе фразеологизмов в современном русском и венгерском языках. – In: *Studia Russica*, VIII, Institutum Phil. Russicae Facultatis Philosophicae in Universitate Budapestinensi De Rolando Eötvös Nominata. Budapest, 85–121.
- GYÖRKE, Z. 1989. Основные направления и перспективы исследования фразеологии русского языка в Венгрии (с приложением избранной библиографии по изучению фразеологии в Венгрии с 1950 по 1985 гг.) – In: "Zeitschrift für Slawistik". – Berlin 34/1989/3, 427–435 (társszerzővel).
- GYÖRKE, Z. 1991. Словообразование на базе ФЕ в русском и венгерском языках. В сб.: "Соотношение синхронии и диахронии в языковой эволюции". Тезисы докладов Всесоюзной научной конференции Москва – Ужгород, 23–25 октября 1991 г., 149–151.

- GYÖRKE, Z. 1991a. Межъязыковая фразеологическая омонимия в сфере русско-венгерской фразеологии. – In: Első Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia, I, Nyíregyháza, 1991. máj. 3–4, 382–385.
- GYÖRKE, Z. 1998. Составление многоязычных учебных фразеологических словарей с использованием ЭВМ. – In: Сборник статей по русистике. Выпуск 1. Кафедра русского языка и литературы педагогического института им. Д. Юхаса. Сегед, стр. 43-49.
- GYÖRKE, Z. 1999. Основные направления и результаты изучения фразеологии русского языка в Венгрии (в период с 1985 по 1998 гг.) – In: "Studia Russica", XVII., Budapest ELTE, 256-260.
- HADROVICS, L. 1969. A funkcionális magyar mondattan alapjai. – Budapest: Akadémiai Kiadó.
- HADROVICS, L. 1975. Szavak és szólások. – *Nyelvtudományi Értekezések*, 88. sz. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- HADROVICS, L. 1995. Magyar frazeológia. Történeti áttekintés. – Budapest: Akadémiai Kiadó.
- HAJZER, L. 1967. Az orosz frazeológiai fordulatok magyarra fordításának nehezebb esetei. – *A Pécsi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei*, Sorias 3. Linguistica-Philologica. 43-54.
- HAJZER, L. 1969. Az orosz frazeologizmusok poliszémiája. – Bölcsészdoktori disszertáció. Pécs-Szeged.
- HAJZER, L. 1970. Az orosz frazeologizmusok poliszémiájának kérdéséhez. – *A Pécsi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei*, Sorias 3. Linguistika-Philologica. Pécs. 21-31.
- HESSKY, R., JUHÁSZ J. 1978. Synchronie, Diachronie und Metaphorisierungsprozeß. – In: Festschrift für Prof. Dr. sc. Karl Mollay (= Budapesti Beiträge zur Germanistik 4.). 121-129.
- HESSKY, R. 1980. Überlegungen zum Idiom als Problem der zweisprachigen Lexikographie. – *Acta Linguistica Acad. Scient. Hung.* 30 (1980). 163-171.
- HESSKY, R. 1980a. Zur kontrastiven Untersuchung idiomatischer Wendungen. – In: Kontrastive Studien Ungarisch-Deutsch. Hrsg. und eingeleitet von Juhász János. Budapest: Akadémiai Kiadó, 65-76.
- HESSKY, R. 1982. „Ich habe die Schwindsucht im Geldbeutel” – zur synchronischen Motiviertheit von Phraseologismen. – In: Germanistisches Jahrbuch DDR–UVR. Hrsg. vom Deutschlektorat beim Kultur- und Informationszentrum der DDR in Budapest I. (1982) 51-57.

- HESSKY, R. 1982a. Deutsch-ungarische phraseologische Sammlung (als Manuskript gedruckt). – Budapest: Tankönyvkiadó.
- HESSKY, R. 1984. Eine aktuelle Frage: Phraseologie im Fremdsprachenunterricht. – In: Germanistisches Jahrbuch DDR–UVR. Hrsg. vom Deutschlektorat beim Kultur- und Informationszentrum der DDR in Budapest III. (1984) 148-165.
- HESSKY, R. 1985. Phraseologie: Lingistische Grundlagen und kontrastives Modell deutsch → ungarisch. – Kandidátusi értekezés. Kézirat. – Budapest.
- HESSKY, R. 1987. Phraseologie. Linguistische Grundfragen und kontrastives Modell deutsch-ungarn. – MaxNiemeyer Verlag Tübingen.
- HOLLÓ, D. 1990. Az angol idiómákról. Kand. ért. tézisei. – Budapest.
- HORVÁTH, J. 1978. A frazeológiai egységek szemantikai elemzése. – Bölcsészdoktori disszertáció. Budapest: ELTE.
- JÁSZAY, L., LŐRINCZ, J. 2001. Variancai az orosz ige paradigmájában. – Eger: EKF Líceum Kiadó.
- JUHÁSZ, J. 1980. A magyar frazeológiai egységek osztályozása. – Kandidátusi értekezés tézisei (kézirat). Budapest.
- JUHÁSZ, J. 1980a. A frazeológia, mint nyelvészeti diszciplína. – In: Tanulmányok a mai magyar nyelv szókészlettana és jelentéstana köréből. Szerk.: Rácz E. és Szathmári I. Budapest: Tankönyvkiadó, 79-97.
- JUHÁSZ, J. 1980b. Vázlatok a szó portréjához. – In: Tanulmányok a mai magyar nyelv szókészlettana és jelentéstana köréből. Szerk.: Rácz E. és Szathmári I. Budapest: Tankönyvkiadó, 99-120.
- JUHÁSZ, J. 1982. A magyar frazeológiai egységek osztályozása. – In: *Nyelvtudományi Ért.* 115. Kézirat – Budapest: Akadémiai Kiadó.
- JUHÁSZ, J. 1985. A frazeológia jelentéstanához. – In: *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* XIV., A szemantika kérdései. Budapest: Akadémiai Kiadó, 115-130.
- JUHÁSZ, J. 2002. Phraseologica. – In: Cirill és Metód példáját követve. Tanulmányok H. Tóth Imre 70. születésnapjára. Szeged: JATE Press, 221-226.
- KANYÓ, Z. 1981. Sprichwörter – Analyse einer einfachen Form. Ein Beitrag zur generativen Poetik. – Budapest: Akadémiai Kiadó.
- KANYÓ, Z. 1984. Мыслительно-языковые условия отображения структуры пословицы. – In: Pemjakov G. L. (red.): *Paremiologičeskie issledovanija. Sbornik statej.* Moskva, 179-199.
- KÁROLY, S. 1970. Általános és magyar jelentéstan. – Budapest: Akadémiai Kiadó.

KÁROLY, S. 1983.

KÁRPÁTI, GY. 2000. Устойчивые глагольно-именные словосочетания в русском языке и их венгерские эквиваленты. PhD disszertáció. Kézirat. – Budapest.

KIEFER, F. 1982. Az implicit és explicit jelentés kérdései. – Nyelvpedagógiai írások III. MKKE Nyelvi Intézet, 34-47.

KIEFER, F. 1989. A jelentéskutatás újabb irányzatai. – *Magyar Nyelv*, № 85., 257-271.

KIEFER, F. 1998. A poliszémiáról. – In: *Nyelv-Stílus-Irodalom. Köszöntő könyv Péter Mihály 70. születésnapjára.* Szerk.: Zoltán András. Budapest: ELTE, 299-306.

KIEFER, F. 2000. Jelentéselmélet. – MTA Nyelvtudományi Intézet. Budapest: Corvina.

KLAUDY, K. 1994. A fordítás elmélete és gyakorlata. Angol/német/francia/orosz fordítás-technikai példatárral. – Budapest: Scholastica.

KLAUDY, K. 1995. A frazeologizmusok szó szerinti fordításáról. – *Magyar Nyelvőr*. 1988/3. sz. 305–314.

KRÉKITS, J. 1981. Lexikai és grammatiaki jelentésváltozások az előképzős tepmoratív-terminatív orosz igékben. Kand. ért. – Budapest.

LENDVAI, E. 1986. A „lefordíthatatlan elem” megfeleltetési lehetőségei. – Kandidátusi értekezés. Kézirat. Pécs: JPTE.

LENGYEL, Zs. 1994. Bevezetés a pszicholingvisztikába. *Kézirat*. – Veszprém: Veszprémi Egyetem Kiadója.

MAYER, K. 1984. Összehasonlító frazeológiai vizsgálódások. – *Magyar Nyelvőr* 108., 23-30.

MISKY, GY., LENDVAI, E. 1981. Idiomatikus kifejezések az orosz nyelvben és magyar ekvivalenseik. – In: *A nyelvészeti országismeret néhány kérdése. Segédkönyv orosz nyelvtanárok önképzéséhez.* Kézirat. Pécs, 5-45.

MORVAY, K. 1977. Odpowiedniki związków frazeologicznych jednego języka w drugim. – *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinesis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Linguistica*. 8. 99-104.

MORVAY, K. 1977a. Z zagadnień frazeologii porównawczej. – In: *Poadnik językowy*. 311-318.

MORVAY, K. 1978. La frazeología en las traducciones polacas del Quijote. – *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinesis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Linguistica*. 9. 227-233.

MORVAY, K. 1978a. Z zagadnień frazeologii porównawczej języków słowiańskich. – In: *Hungaro-Slavica*, 223-229.

- MORVAY, K. 1980. Główne typy polskich nominalnych związków frazeologicznych oraz ich odpowiedniki węgierskie. – *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinesis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Linguistica*. 11. 121-126.
- MORVAY, K. 1981. Indigenismos en la frazeología mexicana. – *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinesis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Linguistica*. 12. 185-195.
- NAGY, L. 2000. Német és orosz szomatikus frazeologizmusok szemantikai, grammatikai, stilisztikai sajátosságai és ekvivalencialehetőségei. – PhD disszertáció (Kézirat). Budapest: ELTE BTK.
- O. NAGY, G. 1954. Mi a szólás? – *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai*, 87. sz. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- O. NAGY, G. 1964. A készülő Magyar Szinonimaszótárról. – *Magyar Nyelv* 60: 16-31.
- O. NAGY, G. 1965. A lexémák funkciója és a rokonértelműség. – *Magyar Nyelv* 61: 312-322.
- O. NAGY, G. 1966. The function of lexems and Synonymy. The Bases of a Linguistically Oriente Dictionary of Synonymes. – *Acta Linguistica* 16: 29-42.
- O. NAGY, G. 1970. Milyen lesz a Magyar Szinonimaszótár? – *Magyar Nyelvőr* 94: 1-15.
- O. NAGY, G. 1977. A mai magyar frazeológiai kutatások története. – *Nyelvtudományi Értekezések*, 95. sz. Budapest.
- PACZOLAY, Gy. 1985. Készülőben van egy összehasonlító szólás- és közmondástár (nyelvtörténeti adatokkal). – In: *Magyar Nyelvőr* 109. 129-139.
- PAPP, F. 1979. Könyv az orosz nyelvről. – Budapest: Tankönyvkiadó.
- PETE, I. 1957. Az orosz közmondások költői sajátosságai. – *Acta Universitatis Szegediensis, (Néprajz és nyelvtudomány)*, 1. 137-152.
- PETE, I. 1966. Eltérések az orosz és a magyar nyelv frazeológiai szókapcsolatai között. – *Modern nyelvoktatás*, IV. 1-2. 32-48.
- PETŐFI, S. J., BÉKÉSI, I., VASS, L. 1990-1997. Szemantikai szövegtan. – Szeged: JGYTF Kiadó.
- PLÉH, CS., BÜKY, B., EGYED, A. 1984. Nyelvi képességek – fogalomkincs – megértés. – Budapest: Tankönyvkiadó.
- ROZGONYINÉ MOLNÁR, E. 1980. Alapforma és változat kérdése a szólások vizsgálatában. – In: A magyar nyelv grammatikája. Szerk. Imre S., Szathmári I., Szűts L. – *Nyelvtudományi Ért.* 104., 575-579., Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ROZGONYINÉ MOLNÁR, E. 1981. A szólások grammatikai tulajdonságai. *Magyar Nyelvőr* 1981./3., 339-348.

- ROZGONYINÉ MOLNÁR, E. 1984. A szólások és közmondások nyelvi és nyelvhasználati arculata. – Kandidátusi disszertáció tézisei. Kézirat. Szeged.
- ROZGONYINÉ MOLNÁR, E. 1988. Irodalmi nyelvi szint és frazeológia. – In: Kiss/Szűts, 691-698.
- RUZSICZKY, É. 1985. A fölcserélhetőség szempontja a szinímia értelmezésében. – *Általános nyelvészeti tanulmányok*, XVI. Budapest: Akadémiai Kiadó, 209-228.
- SAUSSURE de, F. 1967. Bevezetés az általános nyelvészetbe. – Budapest: Gondolat Kiadó (B. Lőrinczy Éva fordítása), 147-156.
- SIMON, Á. 1999. К семантическому анализу русских фразеологизмов. – In: *Studia Russica XVII*.
- SOMHEGYI, Gy. 1984. Szerbhorvát és magyar frazeológiai egységek összevető vizsgálata. – Kandidátusi értekezés tézisei. Kézirat. Pécs.
- SZATHMÁRI, I. (szerk.) 1961. A magyar stilisztika útja. – Budapest: Gondolat Kiadó.
- SZEMERKÉNYI, Á. 1975. A szólások szemiotikai analízise. – In: Voight Vilmos – Szépe György – Szerdahelyi István (szerk.): *Jel és Közösség. Szemiotikai tanulmánygyűjtemény*. – Budapest: Akadémiai kiadó, 57-65.
- SZEMERKÉNYI, Á. 1994. „Közmondás nem hazug szólás” (A proverbiumok használatának lehetőségei) – Budapest: Akadémia kiadó.
- TATÁR, B. 1974. A mai orosz nyelv. Lexika. Frazeológia. Lexikográfia. – Budapest: ELTE.
- TATÁR, B. 1975. Az orosz frazeológia problémái. Tanulmányok. – Budapest: ELTE.
- TATÁR, B. 1975a. Az orosz lexikográfia egyes kérdései. – Budapest: ELTE.
- TATÁR, B. 1975b. Tanulmányok az orosz jelentéstanból. – Budapest: ELTE.
- TATÁR, B. 1980. Az orosz lexikográfia IV. Egynyelvű orosz filológiai szótárak elemzése. Monográfia. – Budapest: ELTE, 1-165.
- TATÁR, B. 1986. Some Questions of Translating English Idioms. – In: *Markedness in Synchrony. Abstracts of Papers on the 19th Annual Meeting of the Societas Linguistica Europaea*. Ohrid, August 31 – September 4, 1996.
- TÓTHNÉ LITOVKINA, A. 1985. Kísérlet a magyar és orosz közmondások nyelvi elemzésére. – *Magyar Nyelv*, 86-69.
- VINOGRADOV, V. V. 1953. A frazeológiai egységek fő típusai az orosz nyelvben. – In: *Szovjet Nyelvtudományi értekezések*. Ford. O. Nagy Gábor. Budapest: Akadémiai Kiadó, 271-303.
- VOIGHT, V. 1971. A szólások változatainak szintjei. – In: *Magyar Nyelvőr*, 95.sz.,29-30.

- ZSILKA, J. 1969. A szavak szemantikai struktúrájának kettős aspektusa. – *Nyelvtudományi Közlemények*, LXXI. Budapest.
- ZSILKA, J. 1973. A nyelvi mozgásformák dialektikája. – Budapest: Akadémiai kiadó.
- ZSILKA, J. 1975. A jelentés szerkezete. (A jelentésmozgás egysége.) – Budapest: akadémiai kiadó.
- ZSILKA, J. 1982. Szemantika. – Budapest: Tankönyvkiadó.

6.2. Forrásként szolgáló egynyelvű és kétnyelvű frazeológiai szótárak

- БИРИХ, А. – МОКИЕНКО, В. – СТЕПАНОВА, Л. 1997. Словарь фразеологических синонимов русского языка. – Ростов-на-Дону: Феникс.
- ВЛАХОВ, С. (ред.) 1986. (Сост. К. Андрейчина, С. Влахов, Ст. Димитрова, Кл. Запрянова) Русско-болгарский фразеологический словарь. – София: Наука и искусство, Москва: Русский язык.
- ДАЛЬ, В. И. 1984. Пословицы русского народа (в двух томах). Т. I-II. – Москва: Художественная литература.
- ДУБРОВИН, И. М., КЛАУДИ К. 1990. Русские фразеологизмы в картинах. – Москва: Русский язык – Будапешт: Танкёньвкиадо.
- ДЬЁРКЕ, З. 2000. Проблемы межъязыковой фразеологической эквивалентности (Калькирование русских ФЕ при переводе на венгерский язык.) – In: *Nyelv-Aspektus-Irodalom. SZTE JGYTF Kara, Orosz Nyelv és Irodalom Tanszéke, Szeged*, 123-137.
- ЕВГЕНЬЕВА, А. П. (ред.) 1975. Словарь синонимов. Справочное пособие. – Ленинград: АН СССР, ИРЯ, «Наука» Ленинградское отд.
- ЖУКОВ, В. П. 1966. Словарь русских пословиц и поговорок. – Изд 3-е, стереотипное. Москва.
- КУНИН, А. В. 1984. Англо-русский фразеологический словарь. – Изд 9-е, стереотипное. 70000 слов и выражений. Москва.
- ЛАВЕР, В. И., ЗИКАНЬ, И. В. 1985. Русско-украинско-венгерский фразеологический словарь. – Киев-Ужгород.: Радянська школа.
- МАКСИМОВ, С. В. 1955. Крылатые слова. Изд. 3-е (Под ред. Н. С. Акушина). – Москва.
- МОЛОТКОВ, А. И. (ред.) 1987. Фразеологический словарь русского языка. (Сост. Л. А. Войнова, В. П. Жуков, А. И. Молотков, А. И. Фёдоров.) Изд. 4-е, стереотипное. – Москва: Русский язык.

- ФЕДОРОВ, А. И. 1995. Фразеологический словарь русского литературного языка. – Новосибирск: Наука. Сибирская издательская фирма РАН.
- ЯРАНЦЕВ, Р. И. 1981. Словарь-справочник по русской фразеологии. Около 800 фразеологизмов. – Москва: Русский язык.
- ÁRMÓSNÉ EISENBARTH, M., RÁTZ, O. 1983. 8000 germanizmus. Német szólások és kifejezések. – Budapest: Terra.
- BÁRCZI, G., ORSZÁGH, L. (szerk.) 1966. A magyar nyelv értelmező szótára. 1-7. köt. – Budapest: Akadémiai Kiadó.
- DUBROVIN, M. I., KLAUDY, K. 1990. Orosz szólások és közmondások képekben. – Budapest: Tankönyvkiadó, Moszkva: Russzkij jazyk.
- FÖLDES, Cs. 1987b. Magyar-német-országi beszédfordulatok. (Három nyelv azonos jelentésű állandósult szókapcsolatai.) – Budapest: Tankönyvkiadó.
- HABOVŠTIAKOVÁ, K., HASÁK, V. 1980. Magyar-szlovák frazeológiai szótár. Mădarsko-slovenský frazeologický slovník. – Bratislava: Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo.
- KELEMEN, B., SZÁSZ, L. 1984. Dicționar frazeologic român-maghiar. – București: Editura științifică și enciclopedică.
- KESZTHELYI, E. (szerk.). 1961. Russzicizmusok. 5000 orosz szó és kifejezés. – Budapest: Terra.
- KISS, G. 1999. Magyar szókinccsár. Rokoni értelmű szavak, szólások és ellentétek szótára. – Budapest: TINTA Könyvkiadó.
- MAGAI, T. 1966. Anglizmusok. 5000 angol szó és kifejezés (Amerikanizmusok). (Szerk.: Magai Tamás és Lukácsné Láng Ilona) – Budapest: Terra.
- MAKKAI, Á. 1990. A Dictionary of American Idioms. – Budapest: Gondolat.
- NÁDOR, G. 1963. Germanizmusok. 5000 német szó és kifejezés. – Budapest: Terra.
- O. NAGY, G. 1966. Magyar szólások és közmondások. – Budapest: Gondolat.
- RÁKOS, F. 1955. Nemzedékről nemzedékre. Ezer orosz közmondás és szó. – Budapest: Művelt Nép.
- VÉGH, B., RUBIN, P. 1962. Gallicizmusok. 5000 francia szó és kifejezés. – Budapest: Terra.
- VERESS, V. 1983. N. M. Sanszkij – Je. A. Bisztrova – Veress V. 700 orosz beszédfordulat. – Moszkva-Budapest: Russzkij Jazyk – Tankönyvkiadó.
- VÖÖ, I. 1978/1984. Dicționar de proverbe român-maghiar; Dicționar de proverbe maghiar – român. – București. Editura științifică și enciclopedică.

6.3. Egyéb szótárak

- АБРАМОВ, Н. 1994. Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений. – Москва: Изд. Наука.
- АЛЕКСАНДРОВА, З. Е. 1968. Словарь синонимов русского языка. (Под ред.: Л. А. Чешко) – Москва.
- АХМАНОВА, О. С. 1969. Словарь лингвистических терминов. Изд. 3-е. – Москва: Советская Энциклопедия.
- БАЛДАЕВ, Д. С. 1997. Словарь блатного, воровского жаргона. т. I. – Москва: Международные отношения.
- ЕВГЕНЬЕВА, А. П. (ред.) 1971. Словарь синонимов русского языка. В 2-х т. – АН СССР, Ин-т рус. яз.; Под ред. А. П. Евгеньевой. Ленинград: Наука, 1970-1971, т. 1-2.
- ЛВОВ, М. Р. 1984. Словарь антонимов русского языка. Под ред. Л. А. Новикова. – Москва: Русский Язык.
- НОВИКОВ, Л. А. 1973. Антонимия в русском языке. Семантический анализ противоположности в лексике. – Москва: Изд. Московского университета.
- ОЖЕГОВ, С. И., ШВЕДОВА, Н. Ю. 1997. Словарь русского языка. Изд. 4-е, дополненное. РАН, Институт русского языка им. В. В. Виноградова. – Москва, Азбуковник.
- РЫБНИКОВА, М. А. 1961. Русские пословицы и поговорки. – Москва: Высшая школа.
- ТЕЛИЯ, В. Н. (ред.) 1995. Т. С. Аристова, М. Л. Ковшова, Е. А. Рысева, В. Н. Телия, И. Н. Черкасова. Словарь образных выражений русского языка. – Москва: Отечество.
- ШАНСКИЙ, М. Н., ЗИМИН, В. И., ФИЛЛИПОВ, А. В. 1987. Опыт этимологического словаря русской фразеологии. – Москва: Русский язык.
- BAKOS, F. 1989. Idegen szavak és kifejezések szótára. – Budapest: Akadémiai Kiadó.
- BÉKÉS, I. 1977. Napjaink szállóigéi. 2. bővített, javított kiadás. 1-2. kötet. – Budapest: Gondolat.
- GÁLDI, L., UZONYI, P. 2000. Orosz-magyar szótár. Русско-венгерский словарь. – Budapest: Akadémiai Kiadó.
- HADROVICS, L., GÁLDI, L. 1974. (szerk.) Orosz-magyar szótár I-II. – Budapest: Akadémiai Kiadó.
- HADROVICS, L., GÁLDI, L. 1977. (szerk.) Magyar-orosz szótár I-II. – Budapest: Akadémiai Kiadó.
- JUHÁSZ, J. (szerk.) 1978. Magyar Értelmező Kéziszótár. – Budapest: Akadémiai Kiadó.

O. NAGY, G., RUZSICZKY, É. 1983. Magyar szinonimaszótár. – Budapest: Akadémiai Kiadó.

PETIK, L. 1992. Magyar-angol szinonimaszótár. – Solymár: Major Bt.

PÓRA, F. 1907. Magyar rokonértelmű szók és szólások kézikönyve. – Budapest: Helikon.

6.4. Szépirodalmi források

ЧИНГИЗ, АЙТМАТОВ: Плаха. Роман. – Москва: Молодая гвардия, 1987.

CSINGIZ, AJTMATOV: Vesztőhely. Regény. – Budapest: Európa Könyvkiadó, 1987. Ford.: Rab Zsuzsa.

ПУШКИН, А. С.: Дубровский. – Budapest: Európa Könyvkiadó, 1975. Ford.: Honti Rezső.

ALEKSZANDR, PUSKIN: Dubrovskij. – Budapest: Európa Könyvkiadó, 1975. Ford.: Honti Rezső.

АНАТОЛИЙ, РЫБАКОВ: Дети Арбата. Роман. – Ташкент: Изд. литературы и искусства им. Гафура Гуляма, 1989.

ANATOLIJ, RIBAKOV: Az Arbat gyermekei. – Budapest: Magvető Kiadó, 1988. Ford.: Nikodémusz Elli.

ИСААК, БАБЕЛЬ: Избранное. – Москва: Художественная Литература, 1966.

ISZAAK, BÁBEL: Lovashadsereg és egyéb elbeszélések. – Budapest: Európa Könyvkiadó, 1967. Ford.: Wessely László.

ISZAAK, BÁBEL: Lovashasereg és egyéb elbeszélések. – Budapest: Európa Könyvkiadó, 1981. Ford.: Elbert János és Wessely László.

МИХАИЛ, ШОЛОХОВ: Поднятая целина. – Москва: Советская Россия, 1960. I-II. книги.

МИХАИЛ, БУЛГАКОВ: Мастер и Маргарита. – Москва: Художественная Литература, 1988.

МИНАИЛ, BULGAKOV: A Mester és Margarita. – Budapest: Európa Könyvkiadó, 1971. Ford.: Szöllősy Klára.

ШУКШИН, В. М.: Красная калина.

VASZILIJ, SUKSIN: Vörös kányafa. – Budapest: Európa Könyvkiadó, 1980.

ВАСИЛИЙ, ШУКШИН: До третьих петухов. – Москва: Советская Россия, 1980.

VASZILIJ, SUKSIN: Harmadik kakasszóra. Kisregények és elbeszélések. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1977. Ford.: Árvai János és et.

ШУКШИН, В. М.: Избранные произведения в двух томах. Т. 1-2. – Москва: Молодая Гвардия, 1975.

ШУКШИН, В. М.: До третьих петухов. – Москва: Советская Россия, 1980.

VASZILIJ, SUKSIN: Harmadik kakasszóra. – Budapest: Európa Könyvkiadó, 1977. Ford.: Elbert János.

VASZILIJ, SUKSIN: Kígyóméreg. – Budapest: Európa Könyvkiadó, 1972. Ford.: Fazekas László, Rab Zsuzsa.

ШУКШИН, В. М.: Брат мой. Рассказы, повести. – Москва: Современник, 1975.

ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Идиот. – Москва: Изд. Художественная литература, 1957.

DOSZTOJEVSZKIJ, F. M.: A félkegyelmű. – Budapest: Európa Könyvkiadó, 1973. Ford.: Makai Imre.

ДОСТОЕВСКИЙ, Ф. М.: Преступление и наказание. – Москва: Русский язык, 1984.

DOSZTOJEVSZKIJ, F. M.: Bűn és bűnhődés. – Budapest: Európa Könyvkiadó, 1964. Ford.: Görög Imre és G. Beke Margit.

ТУРГЕНЕВ, И. С.: Отцы и дети. – Киев: Школьная библиотека, 1975.

TURGENYEV, I. Sz.: Apák és fiúk. – Budapest: Orosz Remekírók, 1954. Ford.: Áprily Lajos.

ТУРГЕНЕВ, И. С.: Певцы. – Budapest: Európa Könyvkiadó, 1976.

TURGENYEV, I. Sz.: Énekesek. – Budapest: Európa Könyvkiadó, 1976. Ford.: Áprily Lajos.

ТУРГЕНЕВ, И. С.: Накануне. – Москва: Изд. Правда, 1980.

TURGENYEV, I. Sz.: A küszöbön. – Budapest: Kriterion Kiadó, 1970. Ford.: Áprily Lajos.

ТУРГЕНЕВ, И. С.: Записки охотника. – ОГНЗ: Гос. изд. худ. лит., 1949.

TURGENYEV, I. Sz.: Egy vadász feljegyzései. – Révai Könyvkiadó Nemzeti Vállalat. Ford.: Áprily Lajos.

ЮРИЙ, БОНДАРЕВ: Горячий снег. – Москва: Изд. Молодая Гвардия, 1978.

ЮРИЙ, БОНДАРЕВ: Берег. – Москва: Изд. Художественная литература, 1982.

JURIJ, BONDAREV: Égő hó. – Budapest: Európa Könyvkiadó, 1976. Ford.: Árvay János.

JURIJ, BONDAREV: A part. – Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1975. Ford.: Szoboszlay Margit.

ЧЕХОВ, А. П.: Смерть чиновника. – Budapest: Európa Könyvkiadó, 1977.

CSEHOV, A. P.: A csinovnyik halála. – Budapest: Európa Könyvkiadó, 1977. Ford.: Devecseriné Guthi Erzsébet, Rab Zsuzsa, Szöllösi Klára.

ИЛЬЯ, ИЛЬФ – ЕВГЕНИЙ, ПЕТРОВ: Двенадцать стульев. – Москва: Изд. Художественная литература, 1956.

ILF – PETROV: Tizenkét szék. – Budapest: Európa Könyvkiadó, 1957. Ford.: Gellért Hugó.

ШОЛОХОВ, М. А.: Судьба человека. – Москва: Изд. Советская Россия, 1974.

SOLOHOV, M. A.: Emberi sors. – Budapest: Európa Könyvkiadó, 1969. Ford.: Makai Imre.

6.5. A gyűjtés forrásául szolgáló szótárak rövidítésének jegyzéke

(D-K:54) = **Dubrovin, M. J. – Klaudy, K.** 1990. Orosz szólások és közmondások képekben.

– Budapest: Tankönyvkiadó, Moszkva: Russzkij jazyk.

(ÉKsz) = **Juhász József – Szőke István – O.Nagy Gábor – Kovalovszky Miklós** 1972.

Magyar értelmező kéziszótár. – Budapest: Akadémiai Kiadó.

(ÉrtSz) = **Magyar nyelv értelmező szótára. 1-7.** – Budapest: Akadémiai Kiadó. Szerk.:

Bárczi Géza és Országh László et al.

(G-U: M-O/247) = **Gáldi, László – Uzonyi, Pál** 2000. Magyar-orosz szótár. Венгерско-

русский словарь. – Budapest: Akadémiai Kiadó.

(G-U: O-M/247) = **Gáldi, László – Uzonyi, Pál** 2000. Orosz-magyar szótár. Русско-

венгерский словарь. – Budapest: Akadémiai Kiadó.

(K: 6-87) = **Keszthelyi, Ernő** (szerk.) 1961. Russzicizmusok. 5000 orosz szó és kifejezés.

– Budapest: Terra.

(M-O: I/30) = **Hadrovics, László – Gáldi László** 1974. Magyar-orosz szótár. I.-II. köt. –

Budapest: Akadémiai Kiadó.

(MSZ:251) = **O. Nagy, G., – Ruzsiczky, É.** 1983. Magyar szinonimaszótár. – Budapest:

Akadémiai Kiadó.

(MSZkt:10) = **Kiss, Gábor** 1999. Magyar szókinctár. Rokonyértelmű szavak, szólások és

ellentétek szótára. – Budapest: Tinta Könyvkiadó.

(O-M: I/15) = **Hadrovics, László – Gáldi László** 1971. Orosz-magyar szótár. I.-II. köt. –

Budapest: Akadémiai Kiadó.

(ONG: k-10) = **O. Nagy Gábor** 1966. Magyar szólások és közmondások. – Budapest:

Gondolat.

(SBV:74) = **Sanszkij, N. M. – Bisztrova, Je. A. – Veress, V.** 1983. 700 orosz

beszédfordulat. – Moszkva: Russzkij jazyk, Budapest: Tankönyvkiadó.

(Вл: 6-93) = **Влахов, С.** (ред.) 1980. К. Андрейчина, С. Влахов, Ст. Димитрова, Кл.

Запрянова. Русско-болгарский фразеологический словарь. Под ред. С. Влахова. –

Москва: Русский язык, София: Наука и искусство.

(Добр:85) = **Dobrovol'skij, D.** 1995. Schiß und Espenlaub: Idiome der Angst. – In: Folia

Linguistica Acta Societatis Linguisticae Europaeae XXIX/3-4. 344-345.

(Л-3: 17) = **Лавер, В. И. – Зикань, И. В.** 1985. Русско-украинско-венгерский

фразеологический словарь. – Киев-Ужгород: Радянська школа.

(О:12) = **Ожегов, С. И. – Шведова, Н. Ю.** 1997. Толковый словарь русского языка. Изд. 4-ое, доп. Москва: Азбуковник.

(СРЯ: I/15) = **Словарь русского языка в четырех томах.** 1984. Изд. 2-ое, исп. и доп. Под ред. А. П. Евгеньевой. Москва: Русский язык.

(Ф: I/192) = **Федоров, А. И.** 1995. Фразеологический словарь русского литературного языка. тт. I-II Новосибирск: Наука, Сибирская издательская фирма РАН.

(ФСРЯ:41) = **Молотков, А. И.** (ред.) 1987. Фразеологический словарь русского языка под ред. А. И. Молоткова. Составили: А. И. Войнова, В. П. Жуков, А. И. Молотков, А. И. Фёдоров. Изд. 4-ое стереотипное. – Москва: Русский язык.

ВЯ = Вопросы языкознания

РязаР = Русский язык за рубежом

6.6. Stílusminősítések, rövidítések és egyéb egyezményes jelek

jegyzéke

(AKД)	автореферат кандидатской диссертации = Kand. dissz. tézisei
(без доп.)	без дополнения
(букв.)	буквально
(в зн.)	в значении
(выс.)	высокий стиль
(груб.)	грубое
(грубо-прост.)	грубо-просторечное
(диал.)	диалектное
(жарг.)	жаргонное
(ирон.)	ироническое
(книжн.)	книжный стиль
(нареч.)	наречие
(неодобр.)	неодобрительное
(несв.)	несовершенный вид глагола
(отриц.)	отрицательная форма
(офиц.)	официальный стиль
(пов.)	повелительное наклонение
(погов.)	поговорка
(презр.)	презрительное
(пренебр.)	пренебрежительное
(прост.)	просторечный стиль
(св.)	совершенный вид глагола
(сказ.)	сказочное
(спец.)	специальный (научный) термин
(устар.)	устаревшее
(фам.)	фамильярное
(фолькл.)	фольклорное
(шутл.)	шутливое
(átv)	átvitt jelentés
(bef)	befejezett alak
(biz)	bizalmas
(durva)	durva
(eufém)	eufémisztikus
(felsz)	felszólító mód
(foly)	folyamatos alak
(gúny)	gúnyos
(ír)	írott nyelvi stílusrétegben használatos
(írod)	az irodalmi nyelvben használatos
(iron)	ironikus
(kat)	katonai szakkifejezés
(ld.)	lásd
(neol)	neologizmus
(nép)	népies
(népr)	néprajz

(pejor)	pejoratív
(rég)	régies, elavult
(ritka)	ritka
(szakny)	szaknyelvi
(szép)	szépítő
(szleng)	szleng
(tag)	tagadó alak
(táj)	tájnyelvi
(tréf)	tréfás
(ünn)	ünnepélyes
(v)	vagy
(vál)	választékos
(vö)	vesd össze
(vulg)	vulgáris
=	jel után következnek az orosz FE magyar megfelelői
≠	jel a két nyelv FE-einek szerkezeti különbözőségét jelöli
≈	jel után következnek a FE változatai
◊	a FE járulékos komponenseinek, illetve használatával kapcsolatos szituáció jelölése
()	a FE fakultatív komponensei
/	a FE variánsainak jelölése
[]	a FE-ek variánsainak jelölése O. Nagy Gábor Magyar szólások és közmondások c. művében
↔	antonimikus jelentésoppozíciók jelölése

6.7. Névmutató

A

Ármósné, E. M., 45

B

Bakos, F., 45, 50, 174, 186

Bally, de Ch., 14, 36

Bañcerowski, J., 8

Bárdosi, V., 7, 8, 46, 47, 50

Bauer, S., 42

Békés, I., 9

Békési, I., 8

Benczéd, J., 22

Berze Nagy J., 42

Bibok, K., 81

Bíró, I., 45

Bisztróva, E. A., 53, 117, 273, 277

C

Csefkó, Gy., 42

Csige, K., 7, 46, 49, 50, 263

D

Deme, Z., 185, 191

Dési, E., 81

Dezső, L., 210, 263

Dubrovín, M. I., 9, 46, 53, 107, 224, 225, 273, 277

F

Fábián, P., 7, 22, 47, 50, 110

Forgácsné, D. E., 7, 30, 45, 50

Földes, Cs., 7, 9, 35, 46, 48, 49, 50, 52, 53, 61, 81, 83,
97, 106, 188, 203, 263, 264, 265, 273

G

Gáldi, L., 9, 53, 131, 135, 224, 277

Gáspár, I., 48, 264

Gecső, T., 81, 103

Gorevovné, Z. I., 48

Gósy, M., 8

Györke, Z., 1, 2, 3, 35, 47, 48, 50, 106, 265

H

Habovštiakova, K., 46

Hadrovics, L., 7, 9, 22, 24, 25, 26, 42, 44, 52, 53, 131,
135, 224, 277

Hajzer, L., 7, 16, 47, 48, 81, 103

Hasák, V., 46

Hessky, R., 7, 46, 47, 49, 106

Holló, D., 7, 50

Horváth, J., 47, 48, 50

J

Jászay, L., 29

Juhász, J., 7, 22, 28, 29, 30, 34, 35, 36, 39, 40, 43, 44,
50, 81, 82, 83, 97, 121, 194, 266, 267, 277

K

Kanyó, Z., 45

Károly, S., 7, 22, 23, 24, 44, 81, 85, 111, 112, 113, 137,
252

Kárpáti, Gy., 7

Kelemen, B., 46

Kertész, M., 2, 42

Keszthelyi, E., 9, 45, 52, 86, 87, 98, 99, 102, 117, 135,
227, 277

Kiefer, F., 81, 111, 152, 153

Kiss, G., 114, 115, 140, 141, 271, 277

Klaudy, K., 9, 46, 50, 53, 107, 222, 224, 225, 226, 230,
269, 273, 277

Kocsány, P., 7

Krékits, J., 49, 178, 185

L

Lendvai, E., 2, 11, 106, 113, 148, 152, 178, 181, 186,
188, 189, 254

Lengyel, Zs., 8

Lőrincz, J., 29

M

Magai, T., 45, 273

Makkai, Á., 50

Mayer, K., 50

Misky, Gy., 254

Morvay, K., 50

N

Nádor, G., 45

Nagy, L., 7, 9, 21, 22, 35, 39, 42, 43, 50, 52, 53, 84, 88, 98, 111, 112, 114, 115, 117, 121, 128, 129, 140, 149, 188, 189, 218, 270, 271, 277, 280

Nazarov, O., 51

O

O. Nagy, G., 7, 9, 21, 22, 35, 39, 42, 43, 53, 84, 88, 98, 111, 112, 114, 115, 116, 128, 129, 140, 149, 189, 270, 271, 277, 280

P

Paczolay, Gy., 46, 47

Papp, F., 52, 210, 211, 254

Pete, I., 39, 47, 52, 103, 113, 148, 161, 178

Petik, L., 114

Petőfi, S. J., 8

Pléh, Cs., 8

Póra, F., 114

R

Rácz, O., 45, 268

Rákos, F., 45

Rozgonyiné, M. E., 7, 22, 28, 30, 44, 45, 194

Rubin, P., 45

Ruzsiczky, É., 111, 112, 113, 114, 115, 128, 140, 277

S

Sanszkij, N. M., 20, 21, 53, 81, 86, 117, 222, 273, 277

Saussure de, F., 61, 191

Schlandt, H., 45

Simon, Á., 42, 50, 121

Somhegyi, Gy., 7, 49, 50, 52

Spannraft, M., 81

Szalai, K., 7

Szamarkand, 14

Szász, L., 46

Szathmári, I., 110, 187, 268, 270

Székely, G., 2, 46

Szelp, E., 47

Szemerkenyi, A., 45

T

Tatár, B., 2, 7, 13, 16, 19, 30, 40, 47, 48, 50, 81, 82, 103, 122, 124, 179, 182, 271

Telegdy, Zs., 191

Terestyéni, F., 110

Tolnai, V., 42

Tóthné, L. A., 49, 271

Tula, 14

U

Uzonyi, P., 9, 53, 277

V

Vass, L., 8

Végh, B., 45

Veress, V., 46, 53, 117, 273, 277

Vinogradov, V. V., 14, 15, 16, 36, 43, 285, 288

Voight, V., 45, 271

Vöö, I., 46

Z

Zánthó, R., 191

Zsilka, J., 81, 111

A

Абрамов, Н., 114

Авалиани, Ю. Ю., 14

Азимова, М.Н., 51

Аксамитов, А. С., 14, 149, 150, 151

Александрова, Э. Е., 114

Амосова, Н. Н., 14, 16, 17

Апресян, Ю. Д., 111, 114, 121, 178, 186

Арутюнова, Н. Д., 8

Архангельский, В. Л., 14

Ахманова, О. С., 8, 13, 14, 178

З

Зикань, И. В., 9, 46, 52, 117, 263, 277

Зимин, В. И., 107

Золотова, Г. А., 8, 253

И

Исаев, А., 51

К

Каменецкайте, Н. Л., 121

Караулов, Ю. Н., 152

Кириллова, Н. Н., 51

Кишшимон, Б., 50, 253

Кожина, М. Н., 110

Комиссаров, В. Н., 226

Копыленко, М. М., 14

Крекич, Й., 49, 178, 186, 234

Кубрякова, Е. С., 8

Кунин, А. В., 14, 20, 30, 58, 121, 124, 125, 127, 149, 150, 222, 223

Л

Лавер, В. И., 9, 46, 52, 117, 263, 277

Ларин, Б. А., 14

Лендваи, Э., 111, 113, 152, 153, 154, 161, 178, 181, 185, 186, 188, 230

Липшицене-Зибуцайте, Э. И., 121

Лурия, А. Р., 8

Львов, М. Р., 148

М

Магидова, И. М., 8

Максимов, С. В., 9

Матешич, Й., 203

Мокиенко, В. М., 13, 14, 28, 30, 36, 37, 38, 121, 128, 140, 150, 162, 222

Молотков, А. И., 9, 14, 15, 16, 19, 30, 34, 35, 36, 46, 81, 83, 117, 121, 149, 255, 272, 278

Мордвилко, А. П., 14

Мордкович, Э. М., 51

Б

Бабкин, А. М., 14, 30

Балдаев, Д. Ц., 235

Бирих, А., 203

Бондарко, А. В., 8

Булыгина, Т. В., 8

Быстрова, Е. А., 9

В

Вакк, Ф., 51

Варкони, А., 50, 250

Вереш, В., 9

Виноградов, В. В., 15

Вишнякова, О. В., 161, 162

Влахов, С. К., 9, 52, 226, 230, 277

Вуйович, И., 31

Вурм, А. Ф., 106

Г

Гаврин, А. С., 14

Гак, В. Г., 203

Гальперин, И. Р., 8

Гвоздарёв, Ю. А., 15

Голуб, И. Б., 110, 161

Гольцекер, Ю. П., 103, 106

Д

Дежё, Л., 75

Денисов, П. Н., 111

Джанелидзе, Н. В., 51

Долгополов, Ю. А., 51, 65

Дьёрке, З., 35, 81, 96, 103, 252

Дюрчо, П., 163, 168, 170, 175

Е

Евгеньева, А. П., 111, 114

Ж

Жуков, В. Л., 14, 16, 18, 81, 82, 85, 111, 118, 120, 121, 122, 124, 128, 255, 272, 278

Н

Надь, Л., 52, 255
Назаров, О., 51
Назарян, А. Г., 15, 20, 82, 83, 149
Нандан, П. Г., 51
Науменко, А., 207, 211
Николаева, Т. М., 8
Новиков, Л. А., 111, 148

О

Огольцев, В. М., 15
Ожегов, С. И., 9, 14, 15, 53, 278
Оноди, К., 50

П

Папп, Ф., 207, 210, 211
Пете, И., 37, 103, 111, 113, 114, 161, 178, 222
Попов, Р. Н., 15
Попова, З. Д., 14

Р

Раджабов, Я. Р., 51, 226, 232
Райхштейн, А. Д., 79, 203
Рецкер, Я. И., 226
Розенман, А. И., 114
Розенталь, Д. Е., 110, 161
Ройзензон, Л. И., 14
Рыбникова, М. А., 19

С

Салаи, К., 50, 257
Салямов, Г., 226
Сидоренко, М. И., 15, 83, 85, 103, 104, 123, 149, 153, 154
Сологуб, Ю. П., 163, 203
Солодухо, Э. М., 163, 203, 222
Степанов, Ю. С., 8

Т

Тагиев, М. Т., 14

Тарков, В. И., 226
Татар, Б., 13, 19, 34, 40, 41, 48, 81, 103, 111, 121, 124, 125, 179, 253, 259, 260
Телия, В.Н., 8, 13, 14, 16, 82, 274
Тихонов, А. Н., 226
Ткаченко, О. Б., 15, 260
Торопцев, И. С., 8

У

Ураксин, Э. Г., 14

Ф

Фёдоров, А. И., 9, 52, 87, 101, 255, 272, 278
Фелицына, В. П., 17
Фёльдеш, Ч., 252, 260
Филиппов, А. В., 107
Флорин, С., 226, 230
Фомина, М. И., 15, 28, 38, 39, 81, 125, 148, 161, 178

Ц

Цоллер, В. Н., 186

Ч

Чернышева, И. И., 14, 81, 124

Ш

Шанский, М. Н., 9, 14, 20, 21, 30, 34, 39, 81, 83, 86, 107, 111, 124, 178, 222, 223
Шведова, Н. Ю., 9, 53, 278
Швейцер, А. Д., 226
Шмелев, Д. Н., 112
Шмелев, Д. Н., 111, 161

Э

Эмирова, А. М., 8, 16, 79, 103, 149, 150, 151, 199, 257

Я

Якимова, Е. С., 51
Яранцев, Р. И., 8, 9

6.8. Magyar nyelvű összefoglaló

ÖSSZEFOGLALÓ

A jelen dolgozat kutatási tárgyát az orosz és a magyar nyelv szomatikus (testrészneves) frazeologizmusainak szerkezeti és szemantikai egybevető vizsgálata képezi. A szomatikus frazeologizmusok lexiko-szemantikai csoportjához azon frazeologizmusok tartoznak, amelyek alkotótagjai között emberi, illetve állati testrésznév szerepel.

A dolgozat tárgyát képező szomatikus frazeologizmusok mindkét nyelvben nagy számban fordulnak elő és csoportjuk – a véletlenszerű mintavétel alapján – az orosz és a magyar nyelv frazeológiai rendszerének sajátosságait a dialektika törvényeivel összhangban, mint a rész és egész, az általános és a különös tükrözi vissza.

A dolgozat korpuszát képező **1376** orosz és **1177** magyar szomatikus frazeologizmus gyűjtésének forrásául az egynyelvű és kétnyelvű frazeológiai és magyarázó szótárak, valamint az orosz és a magyar írók műveinek fordításai, illetve a napi sajtó termékei szolgáltak.

A szomatikus frazeologizmusok csoportja számszerűségét tekintve a két nyelv frazeologizmusainak mintegy egyharmad-egynegyed részét teszi ki. A frazeologizmusok e csoportjára ugyanazon sajátosságok jellemzőek, mint a frazeológiai rendszer egészére. Köztük megtalálhatók az orosz és a magyar nyelvre jellemző frazeológiai egységek minden szerkezeti és szemantikai típusa.

Bár a frazeológia határait tágan értelmezem, és a frazeológia tartományába sorolom mind a szószerkezet értékű, mind pedig a mondatértékű frazeológiai egységeket (többek között a **szólásokat**, **közmondásokat** és **szállóigéket** is), a vizsgálati módszerek és eredmények homogenitásának és objektivitásának biztosítása céljából a dolgozat elemzésének tárgyát a frazeológiai rendszer magvát képező **idiómákra** és **félidiómákra** szűkítettem le (**V. V. Vinogradov** meghatározásában az ún. **фразеологические сращения** és a **фразеологические единства**).

A disszertáció egy **Bevezető** részből, **négy fejezetből**, egy **szótári mellékletből**, valamint **szakirodalmi bibliográfiából** áll.

A **Bevezető** részben megjelölöm a kutatás tárgyát és céljait, valamint az alkalmazott módszereket. A kutatás részben lexikográfiai, részben pedig egybevető (kontrasztív) nyelvészeti és idegen nyelvi oktatási célokat tűz ki maga elé. A kutatás során főleg a leíró, egybevető és a statisztikai módszerek kerülnek alkalmazásra.

A disszertáció **elméleti alapvetése a második fejezetben** kerül megfogalmazásra. Ebben a fejezetben meghatározom a frazeológia, mint önálló nyelvészeti diszciplína tárgyát, kifejtem a frazeológia szűkebb és tágabb értelmezésével kapcsolatos nézeteim és meghatározom frazeologizmus, ill. a frazeológiai egység (FE) fogalmát és ismérveit.

Mind az orosz, mind a magyar nyelvben a frazeológia alsó határa a két tagból álló szószerkezet értékű, felső határa pedig a mondatértékű frazeológiai egység.

Az orosz és a magyar nyelv grammatikai rendszere genetikailag eltér egymástól: az orosz nyelv az indoeurópai nyelvcsaládba a flektáló nyelvek csoportjába, a magyar nyelv pedig a finnugor nyelvek családján belül az agglutináló nyelvek csoportjába tartozik. A két nyelv frazeológiai rendszerében tapasztalható szerkezeti és szemantikai eltérések egyrészt **belső nyelvi (intralingvisztikai) tényezőkre**, másrészt **külső nyelvi (extralingvisztikai) tényezőkre** vezethetők vissza. Így például, az orosz nyelvben a frazeológia alsó határát az **előljáró + teljes értékű szó: за спиной, под рукой, под носом, за плечами** szerkezetek alkotják, a magyar nyelvben viszont (mivel szófajai közül hiányoznak az előljárók) **a teljes értékű szó + névutó** alkotta szószerkezet képezi a frazeológia alsó határát: **kéz alól, suba alatt, háta mögött, pult alól, szemrebbenés nélkül**.

A külső nyelvi (extralingvisztikai) tényezők különbözősége a két nép **történelmére, szokásaira, hiedelemvilágára, tárgyi és földrajzi környezetére, kulturális hagyományaira** stb. vezethető vissza. A külső nyelvi tényezők különbözősége a frazeológiai egységek lexikális összetételében és jelentésük alapját alkotó belső nyelvi képben nyilvánul meg. Az extralingvisztikai tényezők játsszák a fő szerepet a frazeológiai egységek idegen nyelvi megfeleltetésében is.

A dolgozatban a magyar frazeológiai szakirodalomban először átfogóan elemzem a magyarországi frazeológiai kutatások főbb irányzatait, számba veszem az eddig elért eredményeket. Különösen részletesen elemzem az idegen nyelvi (orosz, angol, német, francia, olasz stb.) nyelvek területén végzett kutatásokat.

A dolgozat **harmadik fejezete** az orosz és a magyar frazeologizmusok **szerkezeti típusainak egybevető vizsgálatával** foglalkozik. Megállapítást nyert, hogy a frazeologizmusokra, mint másodlagos nyelvi képződményekre, kevés kivételtől eltekintve, ugyanazon szerkezeti típusok jellemzőek, mint a nyelv szabad szószerkezeteire és mondataira. E fejezet célja feltárni azokat az azonosságokat és eltéréseket, amelyek a két nyelv eltérő alaktani, szóképzési és mondattani sajátosságaira (belső nyelvi tényezőkre) vezethetők vissza. A nyelvi szintű egybevető vizsgálatok eredményei fontos jelentőségűek az orosz-magyar

kontrasztív nyelvészeti kutatásokban, illetve az orosz, mint idegen nyelv oktatásában egyaránt.

A dolgozatban a nyelvi szintű egybevető vizsgálatok során külön alfejezeteket szentelek az orosz és a magyar szomatikus frazeologizmusok **szemantikai egybevető vizsgálatának**. A magyar frazeológiai szakirodalomban először elemzem a frazeologizmusok rendszerszerű sajátosságait és visszatükröződésüket a kétnyelvű szótárírásban. E munka keretében először kerül sor a nyelvek közötti frazeológiai **poliszémia, homonímia, szinonímia és antonímia** elméleti és gyakorlati problémáinak részletesebb kontrasztív szempontú vizsgálatára. A dolgozat külön érdeme az orosz-magyar **nyelvek közötti frazeológiai homonimák vizsgálata, a poliszémikus és szinonimikus frazeologizmusok kétnyelvű szótári ábrázolásának leírása**, valamint a frazeológiai **enantioszémia és paronímia** jelenségének nyelven belüli és interlingvális szempontú elemzése.

A dolgozat **negyedik fejezete** az orosz frazeologizmusok magyar nyelvi megfeleltetésének problémáival foglalkozom. A beszéd szintű egybevető vizsgálatokat az orosz írók műveinek magyar fordításaiból vett példák alapján elemzem.

A beszéd szintű egybevetés során rámutatok az orosz frazeologizmusok disztribúciós lehetőségeire, beszédbeli viselkedésére, használatuk során alkalmazható transzformációs lehetőségekre.

A fejezet nagy részét az orosz frazeologizmusok magyar nyelvi megfeleltetésének, a különböző ekvivalencia-típusoknak elemzése képezi. Az elemzés során **teljes, részleges és analóg frazeológiai ekvivalenseket** különböztetek meg. Az ekvivalens nélküli orosz frazeologizmusok magyar nyelvi megfeleltetése (fordítása) **egy lexémával, szabad szerkesztésű szókapcsolattal, illetve szószerinti fordítással (tükörfordítással)** lehetséges.

A dolgozat részletesebben is foglalkozik a lexikográfia gyakorlatában nem alkalmazható, ellenben a műfordításban és a tolmácsolásban széles körben elterjedt a lefordíthatatlan frazeologizmusok **kompenzációs lehetőségeivel**, valamint a frazeologizmusok **hibás fordításának** eseteivel.

A disszertációt egy **1376** orosz szomatikus frazeologizmust és magyar nyelvi megfelelőit tartalmazó **szótári rész** zárja, amely alapja lehet egy oktatási célokat szolgáló frazeológiai szótárnak.

A disszertációhoz mellékeltem a hazai és külföldi frazeológiai kutatások mai helyzetét és irányzatait visszatükröző gazdag **bibliográfia** hasznos forrásként szolgálhat a további egybevető frazeológiai kutatásokhoz nemcsak az orosz-magyar, hanem más idegen nyelvek vonatkozásában is.

6.9. Angol nyelvű összefoglaló

SUMMARY

The research subject of the present paper is the structural and semantic comparative analysis of Russian and Hungarian somatic phraseologisms (organ names). The lexico-semantic group of somatic phraseologisms is comprised of phraseologisms whose constituent parts include human or animal organ names.

The number of somatic phraseologisms is quite high in both languages. The group of somatic phraseologisms – illustrated in the paper by a random sample – is representative of the characteristics of the entire phraseological systems of the Russian and Hungarian languages in accordance with the laws of dialectics, as the part (the specific) is representative of the whole (the general).

The source for the collection of the **1376** Russian and **1177** Hungarian somatic phraseologisms, which comprise the paper's corpus, was provided by monolingual and bilingual phraseological and explanatory dictionaries, translations of works by Russian and Hungarian authors as well as daily papers.

Somatic phraseologisms amount to approximately one quarter of the phraseologisms used in the two languages. This group of phraseologisms is characterised by the same properties (criteria) which characterise the phraseological system as a whole. Among these phraseologisms it is possible to highlight examples of every structural and semantic type of phraseological unit found in the Russian and Hungarian languages.

In order to assure homogeneity (uniformity) and objectivity with regard to research methods and results, the author of the present paper limited the scope of the study to those **idioms** and **semi-idioms** (i.e., the so-called **frazeologičeskie sračenija** and **frazeologičeskie edinstva** – as defined by **V. V. Vinogradov**) which are at the core of the phraseological system. Nonetheless, the author's interpretation of the field of phraseology is broad enough to include phraseological units that are equivalent to collocations or sentences (including **idioms, proverbs** and **adages**).

The dissertation is comprised of an **introduction**, **three chapters**, a **lexical appendix** and a **bibliography of specialist literature**.

In the **Introduction** the author defines the subject and purpose of the research in addition to the methods applied. The research aims to achieve objectives related to

lexicography, contrastive linguistics and foreign language teaching. The primary methods applied in the research are descriptive, comparative and statistical.

The **theoretical introduction** to the dissertation is formulated in **Chapter Two**, where the author defines the subject of phraseology (an independent linguistic discipline), expresses his views on the various interpretations (narrow and broad) of phraseology and defines the concept and criteria of a phraseologism or phraseological unit (PhU).

Both in Russian and in Hungarian, the lower limit of a phraseologism is a phraseological unit which is equivalent to a collocation made up of two components, while the upper limit is a unit which is equivalent to a sentence.

The grammatical systems of the Russian and Hungarian languages differ from each other in their origins. (Russian belongs to the group of inflective languages within the Indo-European language family, while Hungarian is an agglutinative language from the Finno-Ugric language family.) The structural and semantic differences between the respective phraseological systems of the two languages can be attributed to both **intralinguistic** and **extralinguistic factors**. For instance, in Russian, the lower limit of a phraseologism is represented by structures made up of a **preposition + word belonging to a basic word class**: **за спиной, под рукой, под носом, за плечами**, while in Hungarian (because there is no grammatical category for prepositions) the lower limit of a phraseologism is represented by structures made up of a **word belonging to a basic word class + postposition**: **kéz alól, suba alatt, háta mögött, pult alól, szemrebbenés nélkül**.

The dissimilarity between extralinguistic factors may be ascribed to the history, customs, beliefs, material and geographic environment and cultural traditions etc. of the two peoples. The difference between these extralinguistic factors manifests itself in the lexical composition of the phraseological units and in the internal linguistic representation which forms the basis of the meaning of those units. It is also extralinguistic factors that play the primary role in establishing correspondence between the phraseological units of different languages.

In the paper – for the first time in the Hungarian literature on phraseology –, the author conducts a comprehensive analysis of the main trends of Hungarian research into phraseology, enumerating the results achieved thus far. The analysis is particularly detailed with respect to phraseological research conducted in the field of foreign languages (Russian, English, German, French, Italian etc.).

Chapter Three of the paper deals with the comparative analysis of the structural types of Russian and Hungarian phraseologisms. It was found that phraseologisms (as secondary

linguistic formations) are characterised – with a few exceptions – by the same structural types as those characteristic of the free collocations and sentences of a language. The aim of this chapter is to explore those similarities and dissimilarities which can be attributed to the distinct morphological, derivational and syntactic features (intralinguistic factors) of the two languages. The results of the comparative analysis of the languages are of great significance, both in the field of Russian-Hungarian comparative linguistic research and in the teaching of Russian as a foreign language.

In carrying out a comparative analysis of the two languages, the author of the paper devotes a separate subchapter to the semantic comparative analysis of Russian and Hungarian somatic phraseologisms. He analyses the systematic characteristics of phraseologisms and how they are reflected in the compiling of bilingual dictionaries – a first in Hungarian phraseological literature. Within the framework of this undertaking, and for the first time in this field of research, the author conducts a detailed contrastive analysis of theoretical and practical problems related to inter-lingual phraseological **polysemy**, **homonymy**, **synonymy** and **antonymy**. The paper also offers an analysis of the phraseological homonymies between Russian and Hungarian as well as for describing the lexical representation of polysemic and synonymic phraseologisms in bilingual dictionaries.

Chapter Four of the paper deals with the problem of finding phraseologisms in Hungarian which correspond to Russian phraseologisms. The author conducts speech-level comparative analyses based on examples taken from Hungarian translations of works by Russian writers.

As part of the speech-level analysis, the author shows the distributional possibilities of Russian phraseologisms and the way in which phraseologisms function in speech. In addition, he presents the transformational possibilities which can be utilised when a phraseologism is used.

The chapter primarily covers the examination of the Hungarian equivalents of Russian phraseologisms and the analysis of various equivalence-types. The author distinguishes between **full**, **partial** and **analogous** phraseological equivalents. It is **lexemes**, **free collocations** and **literal translation (metaphrasing)** which allow for finding Hungarian phraseologisms that correspond to (translate to) Russian phraseologisms that do not have equivalents in Hungarian.

The paper also gives a detailed analysis of the **possibility of compensating** for untranslatable phraseologisms (a method which cannot be applied in the practice of

lexicography, yet is widely used in the translation of literary works and in interpreting) and also of cases representing the **mistranslation** of certain phraseologisms.

The dissertation is concluded by a **lexical section** – containing **1376** Russian somatic phraseologisms and their Hungarian equivalents – that could very well be the basis for a phraseological dictionary used for educational purposes.

The rich **bibliography** appended to the dissertation reflects the current state and trends of both domestic and foreign phraseological research, and it may serve as a useful source for further phraseological research, not only in the case of Hungarian and Russian but in connection with other foreign languages as well.

VII. MELLÉKLETEK

Az orosz szomatikus frazeologizmusok és megfelelőik a magyar nyelvben